

Språk och stil

TIDSKRIFT FÖR
SVENSK SPRÅKFORSKNING

DISTRIBUTION

Swedish Science Press
Uppsala

NY FÖLJD

19 ♦ 2009

Utgiven med understöd av Vetenskapsrådet

Språk och stils redaktion tar hjälp av externa manusgranskare för att avgöra vilka bidrag som ska antas till publicering. Inför bearbetningen av sina manus har också artikelförfattarna fått del av referenternas utlåtanden. Redaktionen tackar följande personer för värdefulla referentinsatser under arbetet på Språk och stil 19:

Jens Allwood, Erik Andersson, Lars-Gunnar Andersson, Jan Anward, Kurt Braummüller, Ulla Börestam, Gunilla Byrman, Niels Davidsen-Nielsen, Lars-Olof Delsing, Elisabet Engdahl, Pia Forssell, Saara Haapamäki, Anna Hannesdóttir, Eva Heggstad, Staffan Hellberg, Torkel Jansson, Olle Josephson, Anna-Malin Karlsson, Roger Källström, Lennart Larsson, Svein Lie, Per Linell, Anne-Marie Londen, Katarina Lundin, Benjamin Lyngfelt, Sven-Göran Malmgren, Ulla Melander Martala, Stephen Mitchell, Hans Peter Naumann, Henrik Nikula, Bengt Nordberg, Catrin Norrby, Jens Nørgård-Sørensen, Tomas Riad, Lillemor Santesson, Erik Simensen, Marketta Sundman, Jan Svanlund, Daniel Sävborg, Marika Tandefelt, Ulf Teleman, Ulrika Tornberg, Camilla Wide, Lars S. Vikør, Jenny Öqvist.

De engelska sammanfattningarna har språkgranskats av fil.dr Angela Falk.

© Författarna och Språk och stil

ISSN 1101-1165

Textgruppen i Uppsala AB, Uppsala 2009

Innehåll

Lena Rogström: Språkplanering i praktiken? En lexikalisk studie av förarbetena till 1734 års lag	5
Lennart Larsson: Hur märker användaren av SAOB de 110 åren mellan A och TYNA?	35
Johan Svedjedal: Hennes levande text. Victoria Benedictsson i textkritisk belysning	53
Per Linell & Kerstin Norén: »Vågar vågar ni väl men ...» – en reaktiv konstruktion i svenskan	72
Gerard Doetjes & Charlotte Gooskens: Skriftsprogets rolle i den dansk-svenske talesprogsförståelse	105
Marit Julien: <i>Plus(s) at(t)</i> i skandinaviska – en minimal matris	124
Ute Bohnacker & Christina Rosén: Fundamentet i svenskan och tyskan – syntax och informationsstruktur. Ett problemområde för språkinläring och språkundervisning	142
Kristian Blensenius: <i>Springa flåsande</i> och andra progressiva particip-konstruktioner i svenskan	172

Smärre bidrag

Simon S. Boeck: Om den danske version af <i>Varium rerum vocabula</i>	203
---	-----

Recensioner

Allardt Ljunggren, Barbro: Åland som språksamhälle. Språk och språkliga attityder på Åland ur ett ungdomsperspektiv (2008). Rec. av Björn Melander	208
Edlund, Ann-Catrine, Erson, Eva & Milles, Karin: Språk och kön (2007). Rec. av Marie Sörlin & Sonja Entzenberg	210
Falk, Maria Lim: Svenska i engelskspråkig skolmiljö. Ämnesrelaterat språkbruk i två gymnasieklasser (2008). Rec. av Catharina Nyström Höög	214
Forsberg, Jenny: Tydliga texter. Snabba skrivtips och språkråd (2008). Rec. av Görel Bergman-Claeson	219
Malmberg, Anja: Att skriva för teatern. Hur amatörskrivare utvecklar genrekompetenser (2008). Rec. av Anne-Marie Londen	221
Myking, Johan: Motivasjon som termdanningsprinsipp. Ein teoretisk diskusjon på grunnlag av norsk oljeterminologi (2008). Rec. av Lars-Erik Edlund	226
Norstedts svenska fickordbok (2009). Rec. av Lillemor Aronsson & Lennart Larsson	229

Palmér, Anne: Samspel och solostämmor. Om muntlig kommunikation i gymnasieskolan (2008). Rec. av Synnøve Matre	234
Författarna i denna årgång	239

Språkplanering i praktiken?

En lexikalisk studie av förarbetena till 1734 års lag

Av LENA ROGSTRÖM

Abstract

Rogström, Lena, lena.rogstroem@svenska.gu.se, Senior Lecturer, Dept. of Swedish, University of Gothenburg, Sweden: "Language planning in practice". *Språk och Stil* 19, 2009, pp. 5–34.

The first Swedish Code of Law, common to the whole country, was not established until 1734. Until then different codices, rules and regulations were used for towns and the countryside, respectively. The Law Committee, appointed in 1686, maintained thorough records of its work, and these were published between 1900 and 1909. The members of the Committee frequently discussed linguistic matters, and they also suggested several lexical improvements. Thus, the linguistic material in the protocols can be considered to be direct evidence of 17th-century language planning regarding one of the most important models for Swedish written language – the Code of Law of 1734.

In this article, 514 lexical units are analyzed using text linguistic and lexicological methods. The theoretical framework is taken from Ulf Teleman's work on language planning that targeted the 17th century. The investigation focuses on three factors which have relevance for contemporary language planning: Swedish as a language for all purposes; an expanded lexicon, improved and enlarged in order to compete with Latin; and finally Swedish as orthographically and morphologically normalized.

Keywords: Code of Law of 1734, language planning, lexical units, Swedish.

Rättsläget under 1600-talet i Sverige präglas av stark förvirring. Det finns ingen enhetlig och överallt giltig lag, utan de lagar som används av domstolarna finns samlade i kodexar bestående av delvis olika lands- och stadslagar samt tillägg till dessa (se Johnson 2005).

Under 1600-talet utvidgas också Sveriges gränser på flera sätt och samhällets styrelseskick kräver en större byråkrati och effektivare kanslier. Behovet av en modern, reviderad, enhetlig lagbok blir allt större och vid riksdagen 1686 läggs slutligen fram ett förslag om att tillsätta en lagkommission med uppdrag att revidera och sammanställa lagarna till en enhetlig sådan.

Den 6 december 1686 förordnas så den kommission som skulle genomföra arbetet med att utforma den lag som slutligen stadfästes vid 1736 års riksdag men som skulle komma att kallas 1734 års lag. Kommissionens förste ordförande (1686–1690) var lantmarskalk Erik Lindskiöld, samme person som ursprungligen lanserat förslaget till en ny kommission. Efter honom tillträdde

kungliga rådet Nils Gyldenstolpe, och kommissionens tredje och siste ordförande var riksrådet Gustaf Cronhielm. Det är också denne som brukar tillerkännas de stilistiska bearbetningar som givit lagen dess språkligt höga kvalitet. Även om den slutgiltiga utformningen av 1734 års lag i princip kom att präglas av en enda man, är det rimligt att tänka sig att han byggde vidare på strategier som funnits under hela projektet, i större eller mindre omfattning. Frågan är om dessa strategier går att kartlägga för att på så sätt komma en språkplanerande verksamhet mer in på livet.

Syftet med denna artikel är att undersöka om man utifrån de bevarade protokollen kan se om lagkommissionen verkar ha haft ett språkplanerande perspektiv på sitt eget arbete. Eftersom man i kommissionens förarbeten till 1734 års lag har möjlighet att få ta del av argumentationen och grundvalarna för de faktiska besluten, borde man kunna komma ganska nära den eventuellt språkplanerande verksamhet som kommissionen kan ha utövat. Det är i detta sammanhang också intressant att försöka se i vilken mån de föreslagna förändringarna faktiskt vann gehör och finns kvar i den slutliga lagtexten.

Föarbetena till 1734 års lag

Arbetet i 1686 års lagkommission finns noggrant beskrivet i de efterlämnade protokollen från sammanträdena. Dessa gavs ut 1900–1909 av Wilhelm Sjögren med titeln *Föarbetena till Sveriges rikes lag 1686–1736*. Av protokollen kan man sluta sig till att kommissionen sammanträdde några gånger per år och att varje ledamot hade fått sig var sin balk tilldelad.

Westman (1912 s. 63 f.) ger en ingående beskrivning av kommissionens arbetssätt som var mycket tidsödande. Efter att lagkommissionen kommenterat en bearbetad balk granskades den av flera andra instanser varefter den kom tillbaka till lagkommissionen som då fick bearbeta balken igen. Varje balk finns därigenom kommenterad på flera ställen i protokollen, och det långsamma arbetssättet var en av anledningarna till att den färdiga lagen dröjde så länge. Det var också svårt att få överblick över arbetet, och inte minst den språkliga formen blev lidande.

Revisionen av samtliga balkar var klar 1715, men av olika anledningar kom inte lagen att godkännas av riksdagen förrän 1736.

Lagprojektet hade naturligtvis som yttersta syfte att manifestera Sverige som nation genom en sammanhållen lagbok, giltig i hela riket. Projektet påbörjades

under en tid då Sverige var en stormakt i Östersjöområdet – en stormakt som också började inse värdet av ett enhetligt nationalspråk som kunde fungera i olika sammanhang: litterära, administrativa, vetenskapliga och – inte minst – juridiska. Teleman (2002) återger den språkvårdsdebatt som fördes under 1600- och 1700-talen, och det finns all anledning att tro att också den nyinrättade lagkommissionen var medveten om den stora språkliga betydelse som en ny lagbok borde ha.

Att en enhetlig språklig utformning var viktig för kommissionen visas redan i riktlinjerna till deras arbete där det finns direktiv för hur språket skall utformas. Westman (1912 s. 61) återger följande passage.

Allt bör skrivas med en god, ren och tydlig svensk stil, som inte affekterar varken vårt eget språks gamla obrukliga och obekanta ord och uttryck ej heller främmande termer utan förnämligast söker det, som till meningens bekvämaste uttryck tjänligt och nödigt finnes.

Man kan också se i protokollen från lagkommissionens arbete att vissa delar av den språkliga utformningen diskuteras, framför allt ordförrådet, men man ser inga diskussioner om hur den övergripande stilen i lagboken skall utformas. Frågan är således om man kan gå så långt som att säga att kommissionen arbetade efter en medvetet språkplanerande strategi.

En viss hjälp i besvarandet av frågan får man naturligtvis i de riktlinjer som fanns för lagkommissionens arbete (se nedan). I övrigt får man vända sig till de efterlämnade protokollen och i dem försöka finna spår av en språklig diskussion. Protokollen utgör härvidlag ett ganska tacksamt material för språkliga undersökningar. Här kan man faktiskt ta del av hur ledamöterna resonerade om enskilda ord och uttryckssätt, vilket ger direkta upplysningar om hur de såg på vilka språkliga bearbetningar som behövdes.

Undersökningsmaterial och excerperingsmetod

Källmaterialet är i sig ganska okomplicerat eftersom det består av en utgåva av lagprotokollen (Sjögren 1901–1909) samt 1734 års lag, inskriven i elektronisk form. Excerperingsförfarandet är dock mer problematiskt, vilket redogörs för i detta avsnitt.

I lagprotokollens diskussioner skiljer man sällan på form och innehåll. Det huvudsakliga syftet med lagkommissionens arbete är att bearbeta och anpassa lagens juridiska innebörd och det är detta syfte som står i fokus. I diskussio-

nerna om hur den juridiska innebörden bäst framställs uppkommer så den språkliga diskussionen som kan ta sig något olika uttryck. Ibland diskuteras skilda alternativa språkliga uttryckssätt i klartext med förslag på nya ord och fraser som ersättning för de befintliga, men vanligare är att man för en diskussion om varför något bör ändras utan att man ger konkreta förslag på hur. För att kunna lägga lagkommissionens riktlinjer till grund för en språklig undersökning måste man således först stipulera hur tydlighet, begriplighet och aktualitet tar sig språkliga uttryck i de fall som detta inte förklaras explicit i protokollen, och detta kan man endast göra genom att studera de språkliga diskussioner som förs och låta dem ligga till grund för materialexcerperingen.

Diskussionen av den språkliga utformningen är ymnig i förarbetena, men det är inte alltid som motiveringarna till förändringarna finns med. Det har ibland varit svårt att bestämma vilka enheter som skall exciperas och på vilka grunder. I många fall står det i klartext att man vill byta ut ett föråldrat ord mot ett yngre, eller ett utländskt ord mot ett inhemskt, i enlighet med riktlinjerna för kommissionens arbete. Ett exempel på detta är det latinska ordet *loco inventari* som kommissionen vill byta ut mot det mer inhemska *upteckning* (Sjögren 1901 vol. 3, s. 233). Tyvärr finns det också åtskilliga exempel på att förändringar görs utan att man anger varför och dessa går dessvärre inte att säga så mycket om.

Eftersom kommissionens arbetssätt innebar att samma balk behandlades flera gånger tas en och samma enhet upp på flera ställen i protokollen, både före och efter att den varit på remiss hos de olika juridiska instanserna. Det är därför ibland vanskligt att avgöra om det är en redan tidigare exciperad enhet som diskuteras på nytt, inte minst eftersom förslagen kan ha förändrats på vägen. I några fall är det dock tydligt att det är samma sak som tas upp flera gånger. Ett sådant exempel är diskussionen i Konungabalken som handlar om beteckningen på Sverige. Flera av remissinstanserna, bl.a. Svea och Göta hovrätter (se Sjögren 1908 s. 3–4), har påpekat att de tycker att man bör skriva *Swea och Giötha Rijke* i stället för det av kommissionen föreslagna *Swea rijke*. Detta diskuteras på åtminstone fyra ställen i protokollen, och dessa är därför medtagna som fyra lexikaliska enheter. Man kan urskilja ytterligare några tydliga fall av samma slag, t.ex. diskussionen om hur man skall definiera markeringarna *råå och röör* som också förs på flera ställen i protokollen. Jag bedömer emellertid att denna typ av upprepad behandling av en och samma enhet inte försiggår så ofta att det på något sätt snedvrider exciperingen. Kvantitativt är konsekvensen att dessa enheter räknas flera gånger, men kvalitativt är det så att de diskuteras på något olika sätt på de olika ställena och därför är viktiga.

Principerna för excerperingen av materialet har varit svåra att upprätta, inte minst för att den rent språkliga utformningen ofta går hand i hand med juridiska överväganden. Grundförutsättningen för excerperingen är att en förändring av något slag kommer till stånd i så måtto att ett redan befintligt ord eller uttryck på något sätt byts ut mot ett annat. Förändringen skall också främst ha tillkommit av språkliga orsaker, såsom föråldrad betydelse, otydlig betydelse, felaktig stilnivå och utländskt ord. I några fall har jag också tagit med sådana ingrepp som orsakats av att samhället ändrats på så sätt att en lexikalisk åtgärd varit nödvändig.

Omfånget av den förändrade lexikaliska enheten spelar också en viss roll. Språkliga förbättringar sker på flera olika nivåer, allt från enstaka ord som byts ut mot andra enstaka ord, till långa passager bestående av flera meningar som förändras. Jag har valt att studera enbart sådana enheter som kan behandlas med lexikologiska metoder. Omfånget av enheten har då naturligt begränsats till enstaka ord och kortare fraser. Flera av de större förändringar som emanerar ur en önskan att tydliggöra lagbudet har jag förbigått, även om jag är medveten om att det är vanskligt att dra skiljelinjen mellan vad som är språkligt och juridiskt betingat. Här har den uttryckliga motiveringen till förändringen varit viktig.

Det sålunda excerperade materialet uppgår till 514 lexikaliska enheter. Språkliga förändringar av ren korrekturkaraktär har jag inte excerperat, som när *föra* ändras till *köra* p.g.a. ett skrivfel i manus (Sjögren 1901 vol. 3, s. 237).

Undersökningens utgångspunkter

I protokollen från förarbetena till 1734 års lag finns det åtskilliga exempel på förslag till språkliga bearbetningar. Emellanåt åtföljs förslagen av motiveringar till varför ett uttryck behöver förändras, men lika ofta anges bara ett språkligt exempel utan någon förklaring. Ibland är det därför svårt att tolka intentionerna hos lagkommissionen vad gäller deras språkliga bearbetningar. En ren beskrivning av vilka språkliga bearbetningar som föreslogs kan ha ett intresse i sig, men det är naturligtvis mer spännande om man dessutom kan koppla de språkliga bearbetningarna till ett slags språkplanerande strategi. Lagboken är ju otvivelaktigt en stark texttyp från normerande synpunkt – något som lagkommissionen måste ha varit medveten om – och det är av den anledningen extra intressant att se vilka språkliga strategier de kan ha använt sig av.

Som tidigare nämnts fanns det skrivna riktlinjer för lagkommissionens arbete, och även om man ur dessa inte i klartext kan utläsa några språkliga förhållningsregler kan man ändå tillämpa riktlinjerna språkligt. En sådan tillämpning innebär emellertid att man tolkar reglerna på ett sätt som skulle kunna avvika från hur lagkommissionen tolkat dem – ett metodiskt problem som dessvärre inte går att eliminera helt och hållet. För att få en något säkrare utgångspunkt har jag därför valt att lägga Telemans beskrivning av språkvård och språkplanering under stormaktstiden som grund för tillämpningen (Teleman 2002). Därigenom etableras en grund som är sprungen ur samtida diskussioner och beskrivningar av språket, vilket medför att man erbjuds en given utgångspunkt att diskutera enskilda analyser utifrån.

Telemans analys är baserad på de språkvetenskapliga dokument och diskussioner som finns bevarade från stormaktstiden och är därmed en systematisk sammanställning av resultaten av de språkliga processer som försiggick under 1600-talet. Denna sammanställning har sedan fått ligga till grund för ett slags efterhandskonstruktion om tankarna kring språkplaneringen under samma tid. Det går dock inte att säga att samtidens språkintresserade människor hade samma överblick över och insikt i den språkplaneringsprocess som försiggick, även om en del personer säkerligen hade mer uttalade strategier än andra. Det finns emellertid inga möjligheter för någon som deltar i en pågående process att samtidigt ha insyn i resultatet av processen. Av denna anledning är det extra intressant att se om de språkliga riktlinjer som upprättades för lagkommissionens arbete stämmer med Telemans analys och i vilken utsträckning man kan skönja dem i det faktiska arbetet.

I följande avsnitt ges först en kort redogörelse för Telemans analys av stormaktstidens språkplanerande verksamhet och hur denna kan relateras till lagkommissionens uppgift. Därefter följer en beskrivning av kommissionens riktlinjer och hur dessa, mot bakgrund av Telemans undersökning, kan tillämpas språkligt på mitt material. Slutligen presenteras materialet och den undersökningsmodell med vilken materialet systematiserats.

1600-talets språkplanering och lagkommissionens riktlinjer

Teleman (2002 s. 7) urskiljer framför allt tre intentioner för 1600-talets språkplanering och språkvård. För det första var det viktigt att avgränsa svenskan

gentemot andra språk eftersom ett nationalspråk bör kunna användas inom alla områden. Man skulle här kunna tala om en strävan mot »domänerövring» i motsats till de domänförluster som svenska språket idag håller på att genomgå (se Josephson 2005).

För det andra krävde dessa domänerövringar att språket utvecklades på vissa områden. Om svenskan skulle kunna vara det smidiga, språkliga redskap som krävdes för alla typer av texter och funktioner behövde den utvecklas, inte minst lexikaliskt. En utökning av ordförrådet inom de genrer där svenskan hade fått stå tillbaka för latin, såsom vetenskapligt språk och undervisning, nödvändiggjorde ett systematiskt arbete av lexikalisk natur. Lagkommissionen hade varken tid eller resurser att genomföra någon utförlig lexikalisk analys av ordförrådet de arbetade med, men det behöver ju inte betyda att de inte insåg värdet av ett sådant förfarande. Att man ur ett samhällsligt perspektiv insåg vikten av att systematisera och utveckla ordförrådet visar sig annars i det lexikografiska uppsving som tar sin början mot slutet av 1600-talet (se bl.a. Hannesdóttir 1998).

Den tredje viktiga faktorn för språkplanering som Teleman urskiljer omfattar språkets standardisering. Ett gemensamt språk som skall kunna fungera effektivt kräver en stabilitet och enhetlighet i större utsträckning än vad som var fallet under 1600-talet då både stavning och ordböjning kunde varieras såväl individuellt som regionalt (a.a. s. 7). Också här spelar naturligtvis lexikografin en stor roll.

Språklig mångfald

Önskan att avskilja svenskan från andra språk har samband med att stormaktstidens Sverige var ett språkligt sett brokigt väld. Riket omfattade flera erövrade provinser där andra språk talades och ytterligare regioner hade tillerkänts Sverige i skilda fredsuppgörelser. Inom kanslier och administration var svenska och tyska de dominerande språken, och inom utbildningsväsendet härskade latinet. Latinets ställning var så stark att t.ex. Teleman (2002) kallar 1600-talet för latinets guldålder i Sverige.

Stormaktstidens svenskar verkar dock inte ha varit alltför bekymrade över den språkliga mångfalden så länge som man kunde göra sig förstådd. Teleman (s. 40) menar att man till och med gynnade de regionala språken av taktiska skäl. Det är lättare att få en undersåte välvilligt inställd till nya makthavare om han får närma sig den nya regimens lagar och förordningar på sitt eget språk.

Tiden präglades också av omfattande religiösa strider mellan katoliker och protestanter, och i kyrkans strävan att sprida protestantismen var det viktigt att alla kunde läsa bibeln på sitt modersmål. Därför översattes mycket litteratur, inte minst religiös sådan, till bl.a. samiska, lettiska och estniska (a.a. s. 40).

I motsats till mycket annan litteratur vid denna tid var lagarna skrivna på svenska. Man hade kanske kunnat tänka sig att det skulle stå något om de andra språk som användes i riket, inte minst finskan, men det verkar ha varit självskrivet att lagtexten skulle vara författad på svenska. Lagen översattes senare till finska, men inte förrän 1759 (a.a. s. 26).

Områden som medicin och teologi hade latinet som sitt vetenskapliga språk, men i juridiska sammanhang skrevs lagtexterna på svenska även om man till stor del förde de juridiska diskussionerna på latin. Också den juridiska utbildningen gavs på latin, och man kan lätt föreställa sig de problem som uppstod när man skulle diskutera samma ämnen på svenska. Kodväxling var vanligt förekommande (s. 42). Detta avspeglas tydligt i lagprotokollen där många fackuttryck anges på latin – förmodligen för att det var det enda enhetligt definierade uttryck man hade att tillgå. Stora delar av kyrkolagstiftningen byggde också på romersk rätt, och där var latinet givetvis det dominerande språket.

Ordförrådet

Att olika vetenskapsområden hörde ihop med skilda språk innebar begripligt nog att det inte alltid fanns ord för att uttrycka sådant som hade diskuterats enbart på ett annat språk tidigare. Detta synliggörs också i arbetet med 1734 års lag där en stor del av de språkliga bearbetningarna utgörs av diskussioner om utbyten av enskilda ord och uttryck, inte minst latinska. Delar av lagstiftningen måste anpassas till svenska förhållanden från att ha kommit ur andra kontexter. I en genre med en så tydlig stilistisk utformning som lagspråkets är det heller inte möjligt att nybilda ord hur som helst, utan de måste passa in i traditionen. Arbetet med att utöka och anpassa ordförrådet anknyter således väl till Telemans andra punkt. Det finns emellertid ytterligare en viktig aspekt på det lexikaliska problemet i lagarbetet, nämligen de svårigheter som gränsdragningen mellan fackordförråd och allmänordförråd för med sig.

För att svenskan till fullo skulle kunna fungera som ett fullödigt verktyg för lagstiftarna var det nödvändigt att systematisera användningen av ordskatten, inte minst i definitionshänseende, så att ett givet ord också hade en given, helst entydig, betydelse. I juridiska sammanhang är det naturligtvis önskvärt att så

många begrepp som möjligt är entydiga och uttrycks med en lexikalisk enhet som inte går att misstolka. Fackspråksproblematiken blir här tydlig, och den kan behandlas ur flera aspekter. Till att börja med är lagtexterna de äldsta skrivna texter vi har på svenskt språkområde, och de anses böttna i en muntligt traderad lagsaga. Allmänspråk har så sakteliga gått över till att anta skepnaden av ett fackspråk, vilket betyder att många ord tillhör bägge domänen. Ruthström tar fasta på detta i sin avhandling *Land och fæ* (2002) där han undersöker hur uttryck för 'egendom' hittar sina mer fackspråksanstrukna ordformer från att ha varit allmänspråkliga. I ett praktiskt perspektiv innebär detta att flera ord kan uppfattas olika av skilda användare beroende på om man läser ordet som ett fackord eller ett allmänord. Ett stort arbete för lagkommissionen borde därmed ha bestått i att hitta rätt ord för rätt begrepp, så att ordet kunde tolkas entydigt.

Ytterligare en dimension i detta problemkomplex är naturligtvis bristen på teoretisk utveckling på området. Även om den enskilde språkbrukaren och lagstiftaren säkert hade något slags intuitiv känsla för när ett ord användes fackspråkligt respektive allmänspråkligt, fanns det inte alls den nödvändiga teoretiska basen att luta sig mot när det gällde att etablera terminologiska system för det juridiska ordförrådet – ett problem som heller inte är särskilt lätt att lösa just för att många juridiska fackord ofta emanerar ur allmänspråket och aldrig helt tappar sin allmänspråkliga betydelse. Det finns således många intressanta infallsvinklar på hur lagkommissionen närmade sig den lexikaliska bearbetningen av materialet.

Språklig standardisering

Också Telemans tredje punkt går till viss del att undersöka i mitt material, nämligen huruvida det finns några tendenser till språklig standardisering. Lagböcker är ju till sin karaktär stipulerande, och man kan tänka sig att den språkliga formen i sig också uppfattades som mer normerande för att den stod i en lagbok. 1734 års lag kom senare att bli just den språkliga förebild som man kan misstänka att en lagbok vid denna tid kunde bli, och det är därför intressant att försöka urskilja om lagkommissionens medarbetare var medvetna om vilken genomslagskraft deras språkliga bearbetningar kunde få.

Riktlinjerna för lagkommissionens arbete

Ett projekt av den omfattning som lagkommissionen påtagit sig åtföljdes självfallet av riktlinjer och förhållningsregler. På flera ställen i litteraturen om lagarbetet kan man se uppgifter om att någon, förmodligen Erik Lindskiöld, kommissionens förste ordförande, lagt upp riktlinjerna för arbetet. Innehållet i den åsyftade promemorian finns återgivet hos Westman (1912 s. 60 f.).

I promemorian anges inriktningen för kommissionens arbete i fem olika punkter. Den första punkten omfattar lagens tydlighet. Lagen måste vara enkel att tolka så att den verkligen blir det hjälpmedel man behöver. Detta innebär dels att språket måste vara begripligt, dels att lagen anpassas efter det samhälle i vilket den skall fungera.

Den andra punkten behandlar lagens kvantitet. Lagen måste vara tillräckligt omfattande och den skall behandla alla de fenomen som behövs, men utesluta sådant som är gammalt och inaktuellt.

Den tredje punkten tar upp lagens kvalitet, med vilket skall förstås dess relevans. Här påpekas vikten av att lagen »är enligt med landets tillstånd» (Westman 1912 s. 60). Ett exempel på att den lag som användes inte uppfyllde detta krav är pengarnas förändrade värde, vilket inte står i proportion till de böter som anges i de gamla lagarna.

Lagen skall också vara »ordentligen sammanfattad, beskriven och publicerad» (Westman 1912 s. 61). Under årens gång hade man samlat på sig en mängd olika förordningar och stadgor som användes jämsides med de tryckta lagarna, och en viktig uppgift för den nya lagkommissionen var naturligtvis att samlas alla lagbud inom en och samma kodex.

I punkt fem, slutligen, poängteras att lagen skall vara allmän och gemensam för alla. Land och stad bör ha samma lag, och man önskar att de provinser som kommit under svensk krona under stormaktstiden också skall styras enligt svensk lag.

I själva arbetet med att utforma denna lagbok skulle man utgå från de befintliga lagarna och använda sig av det som fortfarande stämde och var klart och tydligt skrivet. Felaktigheter skulle rättas till och kompletteringar göras. En allmän indelning i civilrätt, straffrätt och processrätt föreslås, men var och en som har ansvar för en balk har också skyldighet att se till att den utformas på bästa sätt.

Riktlinjernas fem punkter går till viss del i varandra, särskilt om man ser dem ur språkligt perspektiv. Punkterna ett och två är emellertid lätta att omtolka till direkt språkliga direktiv genom att de talar om lagens tydlighet, begriplighet och aktualitet.

När man närmare granskar de tre första punkterna i kommissionens riktlinjer kan man egentligen sammanfatta dem i två, där den första handlar om lagens tydlighet i så måtto att den skall vara lätt att läsa och tolka genom att språket är lättillgängligt och begripligt. Här ligger förmodligen de största språkliga förändringarna som diskuteras. Eftersom det textmaterial som kommissionen arbetade med var av olika ålder fanns det självfallet en mängd ord och uttryck som var ovanliga eller svårbegripliga p.g.a. att de fallit ur bruk eller förändrats genom tiderna. En stor del av kommissionens arbete bör ha varit att uppdatera dylika ord så att de överensstämde med det samtida allmänspråkliga bruket.

Den andra punkten (»kvalitet» och »kvantitet») kan sammanfattas med att lagbuden skall vara anpassade till tiden och juridiskt giltiga samt att språket som används skall ta hänsyn till det faktiska bruket. Här återfinns en hel del ändringar som inte syns språkligt, t.ex. ordningen på balkarna, och andra typer av förändringar till en enhetlig lagbok för hela landet.

Det finns emellertid inget annat sätt att undersöka hur dessa direktiv följdes än att se på det faktiska arbetet i lagkommissionens protokoll, vilket medför en del metodiska problem. Man kan säga att tillvägagångssätten här är det motsatta mot Telemans. Där han utgår från de språkvetenskapliga diskussioner och beskrivningar som finns bevarade från 1600-talet för att utifrån innehållet dra slutsatser om de bakomliggande idéerna, får man här göra tvärtom, nämligen utgå från idéerna och försöka se hur dessa gestaltas i de återgivna diskussionerna. Problemet är då att se var i diskussionen som direktiven resulterar i språkliga uttryck och var de snarast används juridiskt – något som är ganska vanskligt.

Lagkommissionens arbetssätt gör det därtill komplicerat att följa diskussionerna om de språkliga förändringarna, eftersom en och samma balk diskuterades i olika omgångar under årens lopp. Indelningen av balkarna är heller inte identisk i 1734 års lag jämfört med förlagorna, varvid direkta jämförelser är svåra att göra.

Punkterna fyra och fem (att lagen skulle vara sammanställd i en kodex och att den skulle gälla för hela riket) anser jag vara mindre centrala i lexikaliskt hänseende, men de kan vara desto viktigare för spridningen och etableringen av de utarbetade termerna.

Förutom dessa begrepp kommer också begreppet *stil* att användas, och med det avses en språklig förändring som uppenbarligen gjorts för att förbättra stilen i lagboken, t.ex. genom att utesluta redundanta ord och uttryck och därmed koncentrera stilen – allt enligt riktlinjerna för kommissionens arbete.

Går det då att undersöka om den språkliga utformningen av 1734 års lag tyder på en medveten språkplanering? Teleman (2002 s. 7) menar att språkvård och språkplanering handlar om att odla och reglera de språkliga uttrycken genom att systematiskt iaktta och analysera språket. Med tanke på att lagtexterna är några av de äldsta skrivna texter vi har på svenska, får man anta att just denna typ av text hade haft goda förutsättningar att bli stilistiskt mönsterbildande, och att lagkommissionen därför i alla fall borde ha möjligheterna att förhålla sig språkligt strategiskt till denna texttyp. Frågan är vilka verktyg som stod till förfogande.

Undersökningsmodell och metodiska överväganden

Eftersom bearbetning av text i princip handlar om att ersätta en språklig kategori med en annan har jag följt den typ av modell som är vanlig vid analyser av textbearbetningar. Oestreicher (2000) undersöker bearbetning av redaktionell text vid en tidningsredaktion och Sahlin (2001) analyserar vilka strategier som används för att anpassa texter vid textning av TV-program. Båda utgår från en tredelad modell som grundas i den språkliga förändring som bearbetningen resulterar i. De noterar tre huvudlinjer som bearbetaren kan följa: strykning, utbyte eller tillägg.

Jag har valt att gå tillväga på ett liknande sätt genom att kategorisera de lexikaliska enheterna efter hur kommissionen föreslår att de skall behandlas.

Den första relevanta nivån är om sekvenserna skall åtgärdas eller inte, dvs. om de bara är föremål för en diskussion utan åtgärd eller om de undergår en reell förändring. Om svaret blir att sekvensen skall åtgärdas går modellen vidare till nästa nivå som kategoriserar typen av åtgärd: strykning, tillägg eller utbyte.

De sekvenser som är tänkta att undergå ett utbyte (helt eller delvis) eller ett tillägg kategoriseras vidare genom att förändringen systematiseras enligt den tänkta orsaken till förändringen. Är det i huvudsak juridiska skäl, språkliga skäl eller andra skäl som är orsaken till bearbetningen? Parallellt med denna analys sker också en språklig klassificering genom att förändringen noteras med avseende på om den är morfologisk eller semantisk, och den semantiska förändringen klassificeras slutligen i termer av synonymi, antonymi eller hyponymi (generalisering och specificering). Genom att kategorisera ersättningarna i termer av semantiska relationer kan man också få en uppfattning om den semantiska utvecklingen i ordförrådet. Detta säger i sin tur en del om hur man kan se på

språkets funktion i lagtext. De semantiska kategorierna definieras enligt följande:

Synonymi. Synonymi definieras här som att en lexikalisk enhet byts ut mot en annan lexikalisk enhet med samma betydelse. Jag utgår då ifrån att det finns flera ord i ett språk som har så näraliggande innebörder att de i princip kan sägas betyda samma sak, något som egentligen kan diskuteras. I några fall skulle man snarare behöva använda sig av kategorin omstrukturering (se Sahlin 2001 s. 399 ff.) då förändringen berör själva strukturen på enheten såsom en omskrivning av ett simplex till en fras eller vice versa. Eftersom betydelsen på något sätt ändå är densamma, betraktar jag detta som en typ av synonymi. Synonymer borde främst finnas i gruppen utbyten.

Antonymi. Även denna kategori hamnar troligen främst i bearbetningsgruppen utbyten eftersom den innebär att en lexikalisk enhet byts ut mot en annan enhet som har motsatt betydelse eller ger uttryck för ett motsatt perspektiv. Antonymerna torde rimligen vara ganska få, såvida inte just perspektivbyten är frekventa genom att man t.ex. intar ett motsatt perspektiv i termer av *förövre*–*brottsling*, *brott*–*påföljd* etc.

Hyponymi (generalisering) innebär att en lexikalisk enhet byts ut mot en annan enhet som har mer generell betydelse, dvs. är semantiskt överordnad.

Hyponymi (specificering) innebär att en lexikalisk enhet byts ut mot en annan enhet som har mer specifik referens, dvs. är underordnad.

Förutom de semantiska klassificeringarna används också kategorin *morfolo*gi för de utbyten som enbart är av morfologisk art.

Tillägg innebär att en lexikalisk enhet får ett specificerande tillägg som preciserar betydelsen. Det ligger i sakens natur att specificerande tillägg i främsta hand används för att specificera enheter i förhållande till varandra (alltså underordna), men det går också att använda tillägg för att generalisera.

Merparten av förändringarna går troligen att kategorisera med den typ av semantiska relationer som angetts. Det finns dock skäl att anta att lagkommissionen har velat byta ut en del lånord mot inhemska ord varför det också kan vara lämpligt att ta med kategorin *ekvivalens*, som definieras som att en lexikalisk enhet byts ut mot en enhet med samma betydelse på ett annat språk. I denna kategori är det just språkbytet som är det viktigaste varför jag inte tar någon hänsyn till om förändringen också inbegriper omstruktureringar eller specificerande tillägg av olika slag. Den klassificeras således främst som ett utbyte.

Utifrån den klassificering som undersökningsmodellen erbjuder diskuteras sedan resultaten med avseende på den eventuellt språkplanerande intentionen hos kommissionen.

Begränsningar i materialet

En undersökning av detta slag ger förhoppningsvis viktig information om hur lagkommissionen såg på språkplanering och språkvård. De förslag och resonerang som går att följa i protokollens diskussioner är förstahandsinformation från en språkligt sett turbulent tid, vilket gör protokollet ännu intressantare. Eftersom lagkommissionens arbete resulterade i en ny lagbok, 1734 års lag, har vi dessutom tillgång till ett slags facit för arbetet. Genom närmare undersökningar av 1734 års lag skulle man kunna se i vilken mån kommissionens språkliga förändringar i protokollet faktiskt slog igenom i den färdiga lagen, vilket i sin tur skulle kunna hjälpa oss att uppskatta värdet av det språkliga arbete som medlemmarna lade ner.

Arbetet med att färdigställa lagen kan följas dels i protokollet från lagkommissionens sammanträden, dels i de utgåvor som Sjögren (1908) gjort av kommissionens förslag och därtill hörande remissutlåtanden. Teoretiskt sett skulle man alltså kunna ta balk för balk och följa diskussionen från protokoll, via förslag, till remissinstans och tillbaka till protokollet, för att slutligen kontrollera gentemot 1734 års lag. Så lätt låter sig emellertid arbetet inte utföras.

Den första svårigheten är protokollet i sig. Man är i och för sig tydlig med vilken balk, vilket kapitel och vilken paragraf som diskuteras, men det stora problemet är att dessa inte hålls konstanta och ej heller överensstämmer med 1734 års lag. I den ursprungliga arbetsfördelningen hade man delat ut en balk till varje ledamot med tanken att alla skulle redovisa sina balkar, den ene efter den andre. Detta tillvägagångssätt faller ganska snart genom att ledamöterna inte hinner med så mycket som det var tänkt. Ganska snart börjar kommissionen således att diskutera delar av balkar, varvid återkopplingen till dessa också sprängs in i diskussionen av andra balkar. Allt eftersom man omstrukturerar innehållet förändras sedan kapitelnummer och paragrafer så att det blir så gott som omöjligt att följa en enskild fråga genom materialet.

Protokollet är också olika explicita i återgivandet av diskussionerna. De tidiga protokollen är utförligast, men allt eftersom arbetet fortskrider blir det fler hänvisningar till tidigare förslag. I protokollet från 1715 står det mycket ofta bara korta konstateranden av typen *Gillades, Efter Lundii, Blifwa efter första compilationen*, och med tanke på att det inte alltid går att avgöra vilken paragraf som diskuteras är det svårt att följa diskussionerna.

Själva processen är således svår att komma åt utan att man lägger ner ett oerhört mödosamt arbete. Vad man kan göra utan en orealistisk stor arbetsinsats är att utföra enskilda sökningar i 1734 års lag på specifika ord och uttryck som

man vet föreslogs i protokollen. Genom ett sådant förfarande kan man i alla fall se om orden finns kvar, även om man inte kan vara säker på att de funnits där hela tiden sedan lagkommissionens första förslag, eller om de kommit dit senare.

Jag har därför valt att göra en större djupdykning framför allt i det latinska ordförrådet, eftersom detta är enklast att handskas med rent metodiskt. Om det finns kvar i lagboken är det ganska lätt att identifiera – redan en avsaknad av latinska ord visar ju att kommissionens strävanden på denna punkt lyckats – även om det kan vara svårt att urskilja vilket ersättningsord som valts. I denna undersökning läggs också registret i 1734 års lag till grund för sökningar, eftersom en del latinska ord troligen återfinns med hänvisningar till andra ord.

Undersökningresultat

Excerperingen har som nämnts resulterat i att 514 lexikaliska enheter vaskats fram. Flertalet av dessa är föremål för reella förslag till förändringar, men det finns också några som snarast ligger till grund för principdiskussioner eller tjänar till att exemplifiera problem som förs fram utan att lösas. Den första uppdelningen enligt undersökningsmodellen visar således att 81 enheter endast diskuteras och att 433 undergår någon form av förändring. Denna förändring har i enlighet med modellen delats upp i huvudkategorierna strykning, tillägg och utbyte. I det följande går jag igenom varje kategori för sig. Genomgången innehåller ett stort antal exempel och för enkelhetens skull hänvisas till datumet för det protokoll som exemplet kommer ifrån. Alla protokoll står att finna i Sjögren 1900–1909.

Lexikaliska enheter som endast diskuteras

I 81 fall kan man alltså se exempel på att kommissionen lyfter fram lexikaliska enheter som exempel på frågor som måste lösas utan att man har några konkreta förslag till lösningar. Ofta rör sig diskussionen kring behovet av tydliga definitioner, vilket självfallet är av högsta prioritet i juridiska texter. Av samma orsak diskuteras också vad vissa ord egentligen betyder, och man uppmärksammar de problem som ofta uppstår genom att ett visst ord ändrat betydelse ge-

nom åren men ändå går att använda i kraft av gammal hävd och praxis. I flera fall framgår hur man vill definiera vissa ord men det går inte att se om detta är ett regelrätt förslag som skall införas i lagtexten eller ej. Av denna anledning har jag valt att föra sådana enheter till detta avsnitt. Ett exempel på en dylik definitionsdiskussion är *dödwide skog* där *dödwide* är: *alt det, som ej är bärande trä och fruktbare, som tall, gran, biörk och aal* (6/10 1691). Liknande definitioner rör lexikaliska enheter som: *huusbonde: den som äger huus och heem*, (29/10 1695); *omögor: allenast jordmark tillhörande gården* (29/4 1690).

Just problematiken med jordegendomar engagerar kommissionen. Man diskuterar bl.a. orden *omögor, tillägon, frälserätt, ägolott, cronojord, skattejord* och *jordägande*. På ett och samma ställe (22/8 1687) går man också igenom vilka juridiska förutsättningar som gäller för följande typer av jord: *aflingejord, frälsejord, skattejord, stubberättighet, sämnejord, stadgeheman, städiehemman, stadzjord, uthjord* och *uhrfield*. Exempler ger ett utmärkt underlag för lexikaliska undersökningar av terminologibildning och semantiska fält.

Av de belägg som snarast är diskussioner om ordens innebörder och hur dessa skall formuleras i en definition gäller ett exempel huruvida man skall använda uttrycket *Swea Rike* för hela Sverige eller om man skall räkna upp alla delarna av landet: *Swea, Götha, Wendes, Finlands etc. rike* (Sjögren 1901 s. 78 ff.). Det finns också problem med uttryck som har olika referens i olika delar av landet och därför kan vara svåra att definiera. I landskapslagarna används uttrycket *råå och röör*, vilket är en beteckning för ett visst antal stenar placerade på ett visst sätt för att markera ägor av olika slag. Problemet med uttrycket är att man i olika landsändar har haft olika antal stenar i röset, varvid lagkommissionen har varit tvungen att ge en slutgiltig definition. I Jordabalken 12 cap., 1 § finns det stipulerat att *Råå och röör byar emellan skola läggas med fem stenar, fyra utan och en hiertesten mitt uti*. Andra viktiga diskussioner har rört begrepp som *torp, tomt, tienare, öre, örtug*.

Man är heller inte främmande för att uttrycka sig positivt över sådana formuleringar som man finner välvalda och som skall vara kvar i lagboken. Man tycker t.ex. att participen *williande och wällande* [till dråp] är mycket signifikanta ord som tar fasta på uppsåtet (8/3 1706) och att uttrycket *löst och fast* (20/11 1712) är tydligt och bra. Däremot är man mycket vaksam mot ett adverb som *tillbörligen* (26/6 1690) som man menar *gifwer straxt orsaak till oreda och disput, neml. hwad tillbörligit är, ty sådane ord gifwa advocater och malevolentes all tillfälle till hinder*, vilket man kanske kan vara benägen att hålla med om.

Det finns också några exempel på att man förtydligar vissa verbs användning, såsom att *må* användes i singularis, *måge* i pluralis (16/4 1713), man skall *byta iord* men *skiffa arf* (14/12 1688) och *försaka i sinnet* men *afsäija med orden* (4/6 1695). *Finna* säges *allenast om rebus animatis* [levande ting] men *hitta om annat än rebus animatis* (28/4 1696).

De latinska termerna ställer till mycket huvudbry för kommissionen. Vid sammanträdet den 16 april 1713 påpekas att rättegångsordningen innehåller många främmande ord som måste förklaras, och lösningen syns vara att parallellt med de latinska orden införa svenska synonymer för att på så sätt vänja läsaren vid de svenska orden. Att beroendet av latin var stort visar sig tydligt i följande uttalande av sekreterare Heerdenhielm den 8 november 1698 då han menar att »Ju mehr simpli[ic]es positiones äro i lagen och utan limitation, ju bättre är det».

Testamenti (19/11 1714), *capitel* (18/10 1714) och *interlocutorie* (25/2 1715) byts inte ut. Det första tycker man kan användas som god svenska, det andra finns det uppenbarligen ingen bättre synonym för och det tredje kan användas i marginalen.

De 81 exemplen i denna kategori är en utmärkt provkarta på de språkliga och juridiska problem som kommissionen hade att tampas med. De visar också att kommissionen var medveten om såväl rent språkliga problem av semantisk och morfologisk art, som de praxisnära problem som uppstår när man skall bearbeta ett språk som kommit att användas i en viss genre under lång tid. I det följande skall vi se närmare på de kategorier av åtgärder som man begagnar sig av för att i viss mån lösa de språkliga problemen.

Strykningar

Lagkommissionens utgångspunkt i revideringen av lagtexterna var med all säkerhet Kristoffers landslag och stadslag vilka utkommit av trycket 1609. Kristoffers landslag bygger emellertid på de medeltida landskapslagarna och språket i dem, och detta medförde naturligtvis att mångt och mycket kunde ses som föråldrat. Med tanke på detta är det egentligen förvånande att det endast finns så få som 37 lexikaliska enheter som man föreslår skall strykas helt och hållet.

Strykningarna motiveras ofta med att enheten är överflödigt och att det är en fördel med en kortare text. De består av både sådana lexikaliska enheter som är juridiskt förlegade och sådana som är språkligt föråldrade. Exempel på ett

språkligt inkorrekt ord är *arfrijke* där strykning föreslås eftersom ordet inte innefattar de delar av riket som erövrats (30/3 1697).

Andra prov på att kommissionen hade semantiskt gehör är att man stryker *af argheet* när det gäller myterier, eftersom sådana bara kan ske uppsåtligen, dvs. »av arghet» (2/4 1701). Vidare tycker man att frasen *som qwickt warit* kan tas bort när det handlar om dödfödda barn (24/10 1707). Det finns också exempel på rent stilistiska argument, som när man tar bort frasen *stånd och wärde*, med motiveringen att den är oklar och gör meningen »mörk» (20/11 1712).

Ofta vill man ta bort ord som är överflödiga ur tolkningssynpunkt. Det räcker till exempel att på ett enda ställe påpeka att alla böter är i silvermynt i stället för att sätta ut förkortningen *sm:t* överallt där bötesstraff diskuteras (17/3 1704).

Ibland förbryllas man av grundvalarna för att vissa uttryck skall tas bort. Frasen *ty der af samkas hembd öfwer land och rike* vill man inte ha kvar då den går *aldeles uth såsom oanständigt* (25/10 1714).

Merparten av strykningarna förefaller vara av juridisk art, vilket inte är förvånande. Det måste ha funnits ett otal partier i lagböckerna som varit juridiskt inkonsekventa eller överspelade och därför behövde bearbetas.

Tillägg

Vid en omarbetning och revidering av lagtexter borde förtydligande tillägg av olika slag vara en ganska stor kategori, vilket den också är i denna undersökning. Antal belägg uppgår till 100, alltså knappt en femtedel av det totala materialet.

I flera fall är tillägget av sådant slag att referensen utökas, såsom i dessa exempel: *sälliaren + eller dess fullmächtig* (16/5 1715); *byssa + eller dylikt, som skada kan* (13/9 1706); *skada + eller till någon annors förfång* (14/11 1707), *hugger + eller på hvariehanda sätt wållande är* (21/2 1707), *präster + och andra wederbörade* (27/9 1707).

Ibland består tillägget av att man lägger till flera referenter till en redan befintlig: *fä + hundar, wildiur och slikt* (25/10 1706), *mulbete + och hiordawall* (27/9 1715), *slått + fästning, hus och gårdar* (25/3 1706).

Det finns också tillägg som minskar tolkningsutrymmet: *qwarstad + så frambt then sökte sådant begärer* (8/11 1714); *hafwe lånaren > hafwe den senare lånaren* (12/3 1713).

De specificerande tilläggen har en viktig funktion i materialet genom att de förtydligar texten i syfte att underlätta den juridiska tolkningen. Tilläggen är

sällan av sådant slag att de primärt skulle syfta till att förbättra och modernisera själva språkdräkten, utan det är uppenbart att det är just tydligheten som premieras. Några tillägg syftar till att förtydliga ett eventuellt uppsåt med en viss gärning. Man ändrar t.ex. *afhänder barn* till *swikeligen afhänder barn* (8/11 1706). Den 13 december 1706 påminns man om att adverbet *upsåtelingen* skall läggas till i början av en mening, eftersom det kan vara så att man gör något, i detta fall öppnar andras brev, av misstag. På samma sätt resonerar man den 24/10 1707 då man lägger till frasen *af arghet eller ondska eller wansiötzell* för att utmärka uppsåtet.

Det finns också tillägg som tydligare stipulerar vad som innefattas i ett visst ord. Till uttrycket *den, som af onsko kastar ogräs etc. i sin grannes åcker etc.*, lägger man *landthafra, snarbindell, skerfröo eller hwariehanda ogräs* (19/5 1693). I 1734 års lag har denna fras kommit att få utformningen: *Kastar någor i annars åker, landthafra, snarbindel, skerffrö, eller annat hvad thet helst är, at ogräs theraf wäxa må* (Bygninga Balk 8 cap., 4 §).

Tilläggen syftar i första hand till att ytterligare specificera något redan skrivet så att tolkningen av lagen kan bli mera entydig. Ibland resulterar tillägget i att lagbudet kommer att gälla en större grupp, i bland är det tvärtom.

Generellt sett kan man säga att principen man använder är ganska otymplig, rent språkligt sett. Konkreta tillägg med uppräknings av ytterligare specificerande ord gör visserligen att lagen till viss del blir lättare att använda, men man kommer ändå aldrig ifrån att enskilda fall alltid kan hamna utanför. Dock var 1734 års lag, precis som medeltidslagarna, kasuistisk – byggde på att man beskrev en händelse till vilken man fogade en regel (Jägerskiöld 1984) – och behovet av mer generella uttryck var kanske därför inte så stort. Å andra sidan kan man fråga sig vad som var orsak och verkan, och om svårigheterna med att överföra mycket av romersk rättskipning på latin till ett förhållandevis ungt och oprövat ordförråd medförde att såväl lagstiftningsteknik som lagstil med nödvändighet fick förbli gammaldags. Man kan på flera ställen se att lagkommissionen ändå eftersträvat att försöka uttrycka något mer generellt än det som de slutligen föreslår, såsom i tillägget *men eller wanför* som fogas till *såfwande* (18/2 1704). Innebörden borde vara att referenten på något sätt är oskyddad och inte kan försvara sig själv, men detta har man alltså inte hittat något lämpligt uttryck för. På samma sätt kan man resonera om tillägget till *byssa* som blivit *eller dylikt som skada kan* (13/9 1706). Vad man eftersträvar är väl ett ord av typen *angrepps vapen*. På liknande sätt kan man resonera om tillägget till *hugger*: *eller på hwariehanda sätt wällande är* (21/2 1707).

Tilläggen är på många sätt den mest intressanta kategorin i detta material eftersom de ger så många ledtrådar till hur man resonerat när man velat uppnå ett visst juridiskt giltigt resultat. Tilläggen ger också upphov till en hel del frågor om vilka språkliga verktyg man haft att använda sig av. Hade man tillgång till ett mer abstrakt ordförråd med ord som hade större räckvidd? Varför föredrog man i så fall att fortsätta arbeta med det konkreta ordförråd som man ändå i merparten av exemplen gör? Vid några tillfällen är det till och med så att man kompletterar ett mer allmänt ord med flera konkretare exempel, som i fallet med *åldenwid* som kommer att exemplifieras med *EEK*, *book och hassel* (16/10 1691). *Ålden* användes just som en benämning på träd med växande, ätlig frukt (Söderwall 1884–90, *aldin*), men kanske hade ordet blivit föråldrat och obegripligt mot slutet av 1600-talet? SAOB (artikeln Ollon) anger att *ålden* som ordform används i sammansättningar, bl.a. *åldenskogh*, fram till 1620, vilket kan betyda att ordet kanske krävde en förklaring mot slutet av 1600-talet.

Inom kategorin tillägg finns många uppslag att gå vidare med i frågan om den språkliga anpassningen av lagstilen så att den skulle vara lätt att både läsa, förstå och använda men också svensk och traditionell.

Utbyten

De fall där man väljer att på något sätt byta ut en lexikalisk enhet mot någon annan enhet är i majoritet. En hel del av dessa utbyten motiveras inte, och det är för en sentida läsare ofta svårt att förstå varför ett visst ord föredras framför ett annat. Till viss del kan säkert dessa utbyten ha försiggåtts av en diskussion om ordens betydelse och lämplighet som inte återges i protokollen, men det förefaller svårt att rekonstruera ett sådant resonemang utifrån historiska ordböcker.

Förmodligen ser man också här resultatet av kommissionens arbetssätt. Man kan tydligt se att de längsta diskussionerna fördes i de tidigaste delarna av protokollen, medan de protokoll som härrör från arbetets slutskede i större utsträckning listar faktiska förändringar utan att återge någon diskussion.

I det följande går jag igenom de olika utbyten som jag noterat, listade efter vilken typ av semantisk förändring de genomgån. Ett trettiofall är svåra att kategorisera mer än som utbyten. De övriga utbytena är: 3 antonymer, 127 synonymer, 47 hyponymer, 66 ekvivalenter och 23 morfologiska utbyten. De semantiska förändringarna är således i stor majoritet.

Antonymi

Den allra minsta kategorin är, precis som väntat, den som byter ut en enhet mot dess motsats, eller snarare föreslår uttryck som erbjuder ett slags perspektivskifte. Kategorin rymmer endast tre exempel, och det intressantaste att notera är nog egentligen att detta är en påfallande sällan tillämpad strategi i det lexikaliska arbetet med lagtexten.

I två av fallen utgörs antonymin snarast av vad man kan kalla konverser, dvs. orden uttrycker olika perspektiv på en och samma handling. I det första fallet är det ordet *försälliande* som bytts ut mot *förskaffande* (10/3 1714); i det andra fallet är det *gifz enom sten* som ersatts med *äger en sten* (8/9 1715). I båda fallen uttrycks att något byter ägare, men man uttrycker det med olika verb.

Det tredje fallet emanerar ur en förändring av tillvägagångssätt. Det handlar om hur man skall förfara med saker som en resande hittar på färdvägen. Den tidigare regeln hade varit att man skulle lämna hittegodset hos den gästgivare man varit hos, men i lagförslaget vill man snarare att man skall lämna godset hos den gästgivare man anländer till eftersom detta är enklare och uppmuntrar till att man tar med sig det man hittar i stället för att låta det ligga kvar. Detta uttrycks i lagtexten med att *gästgifwaren, han kommer ifrån* ändras till *gästgifwaren, dit han anländer* (13/12 1706).

Synonymi

Den största kategorin av de språkliga utbytena är den jag kallat för synonymi. Kategorin utgörs av 127 belägg och grundvalarna för att göra utbytena i denna kategori torde främst ha varit att man ville göra texten både tydligare, juridiskt giltig för alla överallt och anpassad till en modern svensk språkdräkt.

Ett exempel är utbytet av *böte* > *plichte* (15/12 1715). *Plichte* är också det ord man använder i andra sammanhang i lagprotokollen, bl.a. som ersättning för verben *löse* (17/7 1707) och *straffes* (10/12 1714). Verbet *löse* kommer i sin tur att ersätta *böthe* när det gäller att lösa kyrkoplikt (27/9 1707). *Kroppzpflicht* ersätter det äldre *corporalt straff* (10/3 1714), vilket visar dels att verbet *plichta* föredras framför *straffes*, dels att man förmodligen vill ersätta en fras med en lexikaliserad sammansättning. Det verkar också som om man med detta verbbyte ändrar perspektiv. Att *plikta* är straffets genomförande sett ur den dömdes perspektiv, medan *straff* är något som man döms till. Inom detta semantiska fält byts också *straffas* ut mot *nepses* (17/10 1707) som uttryck för ett mildare straff. Här kan man se antydningar till en strukturering av ett semantiskt fält

som omfattar verb som denoterar påföljder av olika slag, vilket kan tyda på att man var medveten om vikten av ett systematiskt förhållningssätt till ordmaterialet man bearbetade. Denna systematik är dock långt ifrån självklar.

I vissa fall står det uttryckligen i protokollen att man vill ersätta ett visst ord med ett inhemskt uttryck. I andra fall verkar man ha gått åt andra hållet: *biltog* > *landzflychtig* (15/12 1692), *båth* > *fahrtyg* (2/11 1705); *ordhafwande* > *sec-retererare* (16/5 1715). Det är sällan som utbytena motiveras; endast i några fall står det uttryckligen att det nya ordet är bättre i något avseende, antingen juridiskt eller stilistiskt. Verbet *förtala* är aktuellt på två olika ställen i protokollen, dels den 26/9 1699 då man vill byta ut det mot *belacka*, dels den 10/10 1707 då kommentaren är att man skall byta ut det mot något »tienligare». *Förtala* finns enligt SAOB i fornsvenskan och är bl.a. belagt i Bibeln. Av den anledningen skulle man kunna tänka sig att *förtala* är att föredra framför *belacka* som troligen är av medellågtyskt ursprung, och mycket yngre, men uppenbarligen är det inte dessa argument som lagkommissionen har utnyttjat när de vill byta ut *förtala* mot något lämpligare. I 1734 års lag finns varken *belacka* eller *förtala* med, däremot ett belägg på *smäda* (Missgiernings Balk 1 cap., 1 §).

Det finns elva fall av ersättningar där en lexikalisk enhet bytts ut mot en enhet som ibland kan ses som sidoordnad i samma semantiska fält (*jägmästare* > *landt-jägare*, 27/6 1693; *upkastar* > *uphäfwer*, 26/3 1708) men ibland inte ens har samma betydelse (*så dräpen* > *minst wulte*, 28/2 1706). Dessvärre framgår det sällan av texten varför utbytena har gjorts, och flera av dem är mycket förbryllande. Kategorin som sådan är dock inte stor, och troligen är det så att den nya enheten har lite mindre ålderdomlig prägel (*koo och soo hafva* > *huushåld hafwa och jord bruka*, 12/11 1691) eller rent juridiska orsaker, som att man i vissa delar av landet inte hade härader utan bara socknar varvid det förra ordet fick utgå.

Somliga utbyten är gjorda av stilistiska skäl, som när man ändrar uttrycket för *ware eij man dess bättre* > *ware ärelös* med motiveringen att det är »mer expressio, och har större skräck med sig» (12/3 1708) – ett inte helt oviktigt argument i en lagbok.

Sammanfattningsvis kan man säga att utbytena rymmer en stor mängd olika bevekelsegrunder för förändringar. Några är mycket svåra att förklara, andra verkar vara resultatet av ett mer systematiskt tänkande, såsom uttrycken för straff som diskuterats ovan.

Hyponymi

Denna kategori innehåller enheter, i huvudsak simplex, som ersätter andra enheter på så sätt att den nya lexikaliska enhet som kommer att användas antingen blir överordnad eller underordnad det ord som byts ut. Orsaken torde vara att man velat generalisera eller specificera vissa uttryck så att de bättre täcker in det begrepp som avses. I de flesta fall rör det sig om ett enda ord som byts ut mot ett annat simplex, men det förekommer också några flerordsenheter, både som utgångspunkt för ett utbyte och som ett resultat av detsamma. I kategorin inräknas dock inga tillägg som resulterar i över- eller underordning, eftersom dessa redogörs för i avsnittet om tillägg.

Med tanke på medeltidslagarnas förkärlek för konkreta exempel är det inte så förvånande att en del lexikaliska uttryck bytts ut mot mer generella sådana. Ofta åtföljs de också av den förklaringen att det nya uttrycket är mest generellt eller inbegriper alla. Några exempel är: *frälssiman* > *jordägare* (27/9 1715) (vilket inkluderar både frälseman och skattebonde); *kåna* > *någor* (9/2 1716); *niute han* > *niute köparen* (12/10 1693); *rågstack* > *sädesstack* (17/10 1707); *wärckhäst* > *häst* (16/10 1715). Det väldigt konkreta uttrycket: *Hans, Olof, Jöns* får som förslag till ersättning *trenne særskilte personer*, vilket man kan förstå (11/11 1709). Också verb är av sådant slag att de kan behöva generaliseras: *slå* > *aga och straffa* (19/3 1708).

Flera av hyponymerna byts ut för att den nya lagen skall ersätta såväl landslagen som stadslagen, och då måste man hitta gemensamma ord för sådana begrepp som annars uttrycks olika på landet och i staden såsom *fiscaler och länsman* > *saksökiare i städerna och på landet* (27/9 1707); *borgmästare och råd* > *insyningzmän* (22/11 1714). Denna kategori är intressant såtillvida att den tydligt visar hur man bemöter kraven på att lagen skall kunna användas överallt och omfatta alla.

De flesta hyponyma förändringar resulterar i generaliseringar, dvs. överordning. Det finns endast en handfull tydliga underordnande förändringar som är ett resultat av att ett visst ord eller uttryck byts ut mot ett semantiskt besläktat ord eller uttryck som är mer specifikt till sin betydelse. Jag har noterat sju fall av denna typ och dessa är: *barn* > *son eller dotter* (4/3 1690); *föräldrar* > *fader eller moder* (17/10 1707); *helgedagar* > *sön- eller högtidz dagar* (27/9 1707), *kyrkiodagar* > *söndagar* (7/12 1707), *rådstugu* > *rättegångzhus och collegier* (31/3 1704); *lega* > *hästalego* (15/11 1715). Jag har också räknat följande uttryck hit eftersom det uttrycker en slags inskränkning av det första begreppet: *hafwa eller sällia* > *hafwa till salu* (1/2 1722).

Till viss del kan man förvånas över att det är så få enheter som specificeras med tanke på kommissionens krav på sig att vara tydliga. Man får dock ha i åtanke att de gamla landskapslagarna i mångt och mycket var väldigt specifika genom att de ofta byggde på konkreta exempel, och tydlighetskravet måste pareras med kravet på att lagen skall vara allmängiltig och användbar i hela landet.

Här finns anledning att reflektera något över den diskussion som fördes i avsnittet om tillägg. Där påpekades att det är lite förvånande att man inte hittar fler sammanfattande ord och uttryck som är lite mindre konkreta än de tillägg som nu används. Vi ser i föreliggande undersökning att man trots allt använder sig av en del mer generella ord som också innefattar det begrepp som skall ersättas. De ersättande orden är emellertid till sin karaktär fortfarande ganska tydliga och konkreta. *Sädesstack* är inte så mycket mindre konkret än *rågstack*, men det är klart mycket bättre att använda om lagbudet verkligen omfattar alla sädeslag. Ett pronomen som *någor* har i och för sig synnerligen vid referens, men det är å andra sidan ett mycket vanligt och användbart ord i stället för en konkret personbeteckning såsom *kåna*, vilket annars hade behövt kompletteras med flera andra personbeteckningar utan att ändå kunna motsvara pronomenet.

På ett ställe, den 8/3 1706, säger man att man vill byta ut ordet *ställning* mot *högd*, eftersom det sistnämnda är *generalare och exprimerar flere tillfällen*. Detta yttrande visar att man tänkte på detta sätt i kommissionen. På samma sätt illustreras detta av uttrycket *wederbörande betient* som föreslogs ersätta *slåttz-fougde, cronofougde* och *justitiæ borgmästare* (10/12 1714). Man föreslår vidare att *möö eller pijga* skall ersättas av det mer allmänna *ogiffi qwinsperson* (10/7 1690).

Om man jämför dessa hyponyma utbyten med de språkliga tillägg som också görs får man troligen ett av svaren till varför det är så få ettorsutbyten som resulterar i en över- eller underordning. Det verkar som om kravet på att språket skall vara konkret och lättförståeligt väger tyngre än att det skall vara juridiskt vattentätt. Med tanke på att lagstiftandet vid denna tid fortfarande var kasuistiskt, så behövdes inga principiella stadganden och ställningstaganden som kanske hade krävt ett annorlunda språk. Samtidigt reser detta återigen frågan om det över huvud taget fanns ett abstraktare ordförråd att tillgå?

Ekvivalens

Ett tydligt önskemål gällande den nya lagen var att den skulle återspegla ett modernt, men svenskt språk. Av denna anledning ville man bl.a. ersätta främ-

mande ord och termer med mer inhemska varianter som kunde förstås av fler. Gränsen mellan vad som är ett lånord och inte är naturligtvis svår att dra i analysen av dessa utbyten, så därför har principen varit att de ord som räknats till ekvivalenterna skall ha tydlig lånordsprägel, antingen genom att ordet i sig är uppenbart utländskt, eller också för att man i protokollen påpekar att orden har en viss härstamning. Utifrån den principen har 66 exempel excerperats, varav merparten är latinska ord eller ord med klar latinsk prägel. Alla belägg av ett enskilt ord har räknats om det förekommer mer än en gång. Två av orden är av germanskt ursprung och förefaller inte särskilt främmande för en nutida läsare. I protokollen står dock tydligt att man vill ersätta det (tydliga) danska *införsel* med ett »tienligt swenskt ord» (19/3 1713) liksom tyskans *erhålle* med *niute* (14/10 1714). Därför har de också räknats till denna kategori. För enkelhetens skull kommer jag i fortsättningen att benämna det ord som skall bytas ut som det utländska eller latinska ordet, och det ord man föreslår som ersättning som det svenska ordet, även om detta också kan ha en annan härkomst.

Att ersätta latinet med inhemska ord och uttryck måste ha varit svårt för kommissionen. Som redan påpekats menar t.ex. Teleman att 1600-talet var latinets guldålder i Sverige, och detta märks tydligt i protokollen där en väldigt stor del av diskussionen förs på latin. Protokollen är svåra att läsa av denna orsak, och man får ibland anledning att dra på munnen när man betänker den stora diskrepans som föreligger mellan språket i protokollen och språket i den produkt som blev resultatet av kommissionens arbete.

Rickard Melkersson (2004) har skrivit om Linnés användning av latin ur ett kodväxlingsperspektiv, och samma iakttagelse går att göra också i protokollen till förarbetena till 1734 års lag. Några exempel: *imedlertid > emädan – som till sensum och sonum är tienligare* (18/3 1714); *hitta – används om annat än rebus animatis* (28/4 1696); *hwar med animus et propositium uthmärkes* (12/3 1708). Ibland byter man ut latinska ord, som *antiquitet*, mot äldre inhemska ord, *gambla saker*, med motiveringen att det är bäst att undvika främmande ord (25/3 1706). Dock kan man sedan använda det latinska ordet i egna kommentarer till andra utbyten man gjort, t.ex. som när man ändrar den gamla dativformen *i lagomen* till *i lagen* med motiveringen att dativen »har för mycket smak af antiquitet» (18/10 1714). När man begrundar de svårigheter kommissionen bör ha haft enbart i arbetet med att uttrycka lagbuden på svenska, framstår den slutliga språkliga bearbetningen av Cronhielm som än mer beundransvärd.

Om man systematiserar materialet efter vilken typ av åtgärd man vill genomföra, får man följande resultat: två av orden kan stå kvar som de är (*tes-*

tamente och *capitel*); 12 av orden önskar man ersätta med ett svenskt ord, men man ger inga förslag; resten av orden, 50 ord, förses med förslag till ekvivalenter.

Man undrar naturligtvis hur genomslaget blev i 1734 års lag. Hur många av de första förslagen finns kvar och hur många av de önskade förändringarna har infriats? Som vi redan konstaterat var lagprojektet ett mycket utdraget verk med en omständlig arbetsgång som innebar en mängd remissinstanser, och det är oerhört intressant att se om ens något av förslagen överlevde till sista omgången och kom med i lagboken.

Till att börja med kan man konstatera att lagkommissionen var rätt ute när de beslöt att behålla *testamente* och *capitel*, som vi känner igen som helt vanliga ord i modern svenska också. Resonemanget kring ordet *civile*, som man vill ersätta med *borgerlige*, går ut på att bruket av ordet kommer att ge det hemortsrätt i lagspråket. »Till att der med på vårt egit språk förklara ordet civile, och fast det synes wara owant, så kan det blifwa med tiden gått.» Även där får man säga att kommission var rätt ute (8/10 1713).

Av de tolv ord som man ville byta ut men inte hade några förslag på är det bara ett som kan återfinnas i lagboken med en svensk ekvivalent. Det är *interlocutorie* som i registret står som *interlocutorie dom* och hänvisas till med ordet *upskofsdom*. De övriga orden har antingen utmönstrats eller fått en ekvivalent som inte går att hitta i denna undersökning. Dylika exempel är: *jure belli*, *legitimatione*, *privilegiis*, *collegier* och *summa*.

Ytterligare tio ord som har givna förslag verkar heller inte ha fallit i god jord, eftersom de inte går att återfinna 1734 vare sig som latin eller svenska. Dessa ord är: *agera* (*gå med hwar annan till rätta*, 16/4 1713); *annotation* (*anteckning*, 10/3 1714); *authorizeras* (*äger Slåttscancelliet macht*, 11/6 1708); *cere- monie* (*wanligit sätt*, 10/12 1714); *excesser* (*öfwerwåld*, 11/6 1708); *immediate* (*omedelbart*, 5/11 1713); *insolentier* (*emot all orätt och öfwerwåld*, 10/3 1714); *non accept* (*ingen accept*, 25/11 1709); *removeras* (*afhålles*, 10/3 1714); *termin* (*dag*, 10/3 1714). Några av dem kanske ersattes med andra synonymer medan några nog snarare blev föremål för mer radikal bearbetning. Man kan tydligt se att ledamöterna haft problem med att hitta ett lexikaliserat ord eller uttryck för den latinska motsvarigheten, och troligen har de flesta förslag inte accepterats p.g.a. att de inte förbättrar språket i lagboken. Ett ord som *agera* har t.ex. fått en ganska lång och klumpig fras som ekvivalent, och man kan förstå att den inte ansågs lämplig. I modern svenska säger man ibland att man *drar någon inför rätta*, men den juridiska termen torde vara *stämna* eller *lagsöka*.

I sex av fallen tar man tillvara delar av de föreslagna ekvivalenterna eller också låter man det ursprungliga ordet stå kvar. Ett sådant exempel är *embete*, som föreslås få *tjänst* som ersättning (27/9 1707). I 1734 års lag förekommer båda orden, men inte som synonymer till varandra. Några andra exempel är de olika typer av borgmästare, *justitie borgmestare* och *politie borgmestare*, som båda ersätts med bara *borgmästare* i lagboken (6/4 1688).

Ytterligare nio ord hittar man i registret till 1734 års lag, som uppslagsord. Fyra av orden har ingen hänvisning till något annat ord utan används framgent i sin ursprungliga form (det föreslagna ersättningsordet inom parentes): *protocol* (dagbok), *sterbhus* (död mans bo), *summa* (inget förslag, endast önskan om att skriva med »svenska bokstäfwer»), *vice versa* (twärt om). Ett av orden, *visiteringar*, har en hänvisning till det förslag som kommissionen angett: *besichtning* (10/3 1714). De sista fyra har hänvisningar till andra ord än de av kommissionen föreslagna: *contumax* > *contumacie dom se Döma tresko dom* (förslag: *motwilligt eller förfallelös utheblifwande*, 16/4 1713); *original* > *hufvudskrift* (förslag: *hufwudbref*, 17/2 1715); *respitsdagar* (2 belägg) > *upskof* (förslag: *anstånds dagar*, 25/11 1709; 8/2 1712).

I 27 fall kan man emellertid se att kommissionens förslag till ersättning också återfinns i lagen, vilket förefaller tyda på att arbetet med dessa ord var genomtänkt. Några exempel visar att orden än idag används i juridiskt språk (här angivet med det svenska ordet först i normaliserad form): *förmyndare* (*curator*); *uppskov* (*dilation*); *domstol* (*instance*); *uppteckning* (*loco inventarium*); *fullmäktig* (*procurator*); *stämning* (*citation*). I andra fall har det latinska ordet kommit till heders igen i modern svenska såsom *appellera* (*wädia* 1734).

Morfologi

En tydlig förändring som går att se i den stilistiska bearbetningen är just anpassningen till en mer samtida böjningsmorfologi. I några fall är nog ändringarna föreslagna av mer textuella skäl, som när man ändrar ett substantiv i obestämd form till bestämd form. De flesta av ändringarna är dock av det slaget att de tar bort böjningsformer som troligen uppfattas som obsoleta.

Exempel på detta är framför allt dativ pluralis: *öfverståthållarenom* > *öfverståthållare* (18/10 1714), *twem byom* > *två byar* (23/10 1715). Av samma orsak har man troligen ersatt *ty* > *thet* (19/11 1714); *thessan* > *thenna* (19/11 1714). Andra förändringar är att enskilda avledningsmorfem bytts ut, såsom *-else* till *-sel*: *wigelse* > *wigsel* (18/6 1714), och att en del particip förändrats till infinitiv: *hafwande* > *hafwa* (30/10 1715); *uthgörande* > *uthgiöra* (30/10 1715).

När man betänker att gammaldags morfologi måste ha varit oerhört vanlig i de texter som kommissionen sysslade med kan man förvånas över att de inte tog ett mer systematiskt grepp om problemet. Den enda kommentar av generell natur som rör morfologi är att verbet *må* skall användas på så sätt att formen *må* reserveras för singularis och *måge* för pluralis (16/4 1713). I övrigt är det bara förändringar av enskilda fall. I slutprodukten har de flesta förändringarna genomförts på det sätt som lagkommissionen föreslår. Så är t.ex. fördelningen mellan *någor* och *någon* i nominativ och ackusativ konsekvent, liksom mellan *må* och *måge* i singularis och pluralis.

Lagkommissionen och språkplaneringen

Syftet med denna undersökning är att försöka urskilja en språkplanerande verksamhet i de lagprotokoll som finns över förarbetena till 1734 års lag. Grunden för undersökningen har utgjorts av de tre språkplanerande intentioner som Teleman menar kännetecknar 1600- och det tidiga 1700-talets språkvård och språkplanering, nämligen önskan att avgränsa svenskan gentemot andra språk; att utveckla det inhemska språket så att det blir ett samhällsbärande språk samt att standardisera språket så att det får stadga och har lättare att hävda sig gentemot språkpåverkan från andra språk. Resultaten av undersökningen visar på positiv överensstämmelse med i alla fall de två första punkterna och delvis med den tredje.

Att lagen skulle vara skriven på svenska står redan i kommissionens riktlinjer där man uttrycker det som att lagen skall vara skriven i »god, ren och tydlig svensk stil». Lagkommissionens huvudsakliga syfte har naturligtvis varit att åstadkomma en väl fungerande lagbok, och i det arbetet har en ganska stor del av uppdraget bestått i att hitta inhemska ord och uttryck för sådant som tidigare uttryckts på framför allt latin. En viss språklig medvetenhet måste således ha funnits. Även om lagkommissionen i sig inte kategoriserat sitt arbete i termer av språkvård eller språkplanering, har de direktiv som de gavs att arbeta efter ändå inneburit att resultatet av deras arbete kan tolkas i den riktningen.

Också den andra punkten bekräftas i undersökningen, och då framför allt vad gäller ordförrådet. Merparten av det språkliga arbetet omfattar semantiska och lexikaliska spörsmål och det finns en tydlig strävan att bearbeta det svenska ordförrådet så att det kan bli det verktyg som behövs i lagarbetet.

Man förefaller dock att ha svårigheter med att hitta ett systematiskt tillvägagångssätt, även om ansatser syns. Dessa bör läggas till grund för mer ingående undersökningar.

Den tredje punkten är svår att svara entydigt ja på om man avser standardisering på språkets alla nivåer. Att arbetet med att anpassa och utveckla det svenska ordförrådet i någon mening kan tolkas som språklig standardisering är ganska självklart. Även på det morfologiska området syns vissa tendenser till att ta ett samlat grepp på stelnade och obrukliga ordböjningsmönster som levt kvar. Det finns emellertid ingen som helst diskussion om ortografi, vilket är en viktig del av ett språks standardisering. Under 1700-talets första hälft skulle det komma att rasa en stor debatt om svenska stavningsregler, men uppenbarligen har detta inte riktigt slagit rot i lagkommissionens arbete, i alla fall inte på så sätt att det yttrar sig i protokollen. Det står heller inget i kommissionens riktlinjer om att detta skulle vara en del av lagkommissionens språkliga uppdrag.

Den ortografiska variationen på 1600-talet var ju stor, och till viss del kan man se detta återspeglat i protokollen, som dock är renskrivna av skrivare vars ortografiska norm vi inte vet något om. Det är därför svårt att dra några slutsatser om lagkommissionens tankar om ortografi utifrån protokollen.

Man kan således dra slutsatsen att den språkplanerande verksamheten påbörjats på det morfologiska området men framför allt på det lexikaliska, där man kan urskilja klara ansatser till ett systematiskt tänkande om definitioner, semantiska fält och terminologi. Så även om Gustaf Cronhielm ansvarade för den slutliga utformningen av språket i 1734 års lag, hade den principiella diskussionen om språket i lagboken förts under en lång period tidigare. Av det efterlämnade materialet att döma verkar lagkommissionen ha varit medveten om de språkliga behoven, men inte riktigt haft tillgång till verktygen.

Litteratur

- Hannedóttir, Anna Helga, 1998: Lexikografihistorisk spegel. Den enspråkiga svenska lexikografins utveckling ur den tvåspråkiga. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 23.) Göteborg.
- Johnson, Rakel, 2005: Presentation av projektet »Lag och kodex: variationer i användningen av lagtext före 1734 års lag». I: Studier i svensk språkhistoria 8, red. av Cecilia Falk & Lars-Olof Delsing. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 63.) Lund. S. 147–156.
- Josephson, Olle, 2005: »ju». Ifrågasatta självklarheter om svenskan, engelskan och alla andra språk i Sverige. Stockholm.

- Jägerskiöld, Stig, 1984: Kring tillkomsten av 1734 års lag. I: Sveriges rikets lag gillad och antagen på Riksdagen år 1734. (Skrifter utgivna av Institutet för Rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin. Rättshistoriskt bibliotek.) Lund.
- Melkersson, Rickard, 2004: I begynnelsen av majo. Om kodväxling i Linnés Iter Lapponicum 1732. (Meddelanden från Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet. MISS 48.) Göteborg.
- Oestreicher, Amelie, 2000: Bearbetning av nyhetstext. En studie av texthantering vid sex svenska dagstidningar. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 52.) Uppsala.
- Ruthström, Bo, 2002: Land och fæ. Strukturellt-rättsfilosofiska studier i fornnordiskt lagspråk över beteckningar för egendom i allmänhet med underkategorier. (Nordlund 23. Småskrifter från Institutionen för nordiska språk i Lund.) Lund.
- Sahlin, Ingrid, 2001: Tal och undertexter i textade svenska TV-program. Probleminventering och förslag till en analysmodell. (Nordistica Gotoburgensia 23. Acta universitatis gotoburgensis.) Göteborg.
- SAOB = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien. 1898–. Lund.
- Sjögren Wilhelm, 1900–1909: Förarbetena till Sveriges rikets lag 1686–1736. Efter offentligt uppdrag utgifna af Wilhelm Sjögren. Uppsala.
- Sveriges rikets lag gillad och antagen på Riksdagen år 1734. [1984] (Skrifter utgivna av Institutet för Rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin. Rättshistoriskt bibliotek.) Lund.
- Söderwall, Knut Fredrik, 1884–1890: Ordbok öfver svenska medeltids-språket. Lund.
- Teleman, Ulf, 2002: Ära, rikedom och reda. Svensk språkvård och språkpolitik under äldre nyare tid. Stockholm.
- Westman, Karl Gustaf, 1912: De svenska Rättskällornas historia. Uppsala.

Hur märker användaren av SAOB de 110 åren mellan A och TYNA?

Av LENNART LARSSON

Abstract

Larsson, Lennart, lennart.larsson@nordiska.uu.se, Associate Professor, Dept. of Scandinavian Languages, Uppsala University, Sweden: "In what ways does a user of SAOB notice that 110 years have passed between A and TYNA?". *Språk och stil* 19, 2009, pp. 35–52.

The Swedish Academy Dictionary (SAOB) aims to describe the Swedish language from 1521 to the present. Although its first section was published as early as 1893, work on the dictionary is still not complete, with the most recent, the 35th volume, comprising the words TOK–TYNA, being released in 2009.

This article discusses and illustrates some of the problems that inevitably arise when the publication of a dictionary is extended over a period of more than a century. Firstly, there are the changes in language, affecting both the meta-language and the object language of the dictionary. Secondly, there are some distinct changes in lexicographical practice. For example, there is a clear shift of focus from the spoken to the written language as well as from prescriptive to purely descriptive ambitions. Thirdly, the ideological shifts in society as a whole are clearly reflected in the dictionary, not the least in relation to gender and racial issues. While some of the articles in the older volumes are strongly inconsistent with today's concepts of reality, more recent articles show a high degree of awareness regarding these issues.

Keywords: history of lexicography, diachronic dictionary, dictionary use, Swedish.

Att ge ut en ordbok över svenska språket är en uppgift som Svenska Akademien har dragits med alltifrån sitt instiftande 1786; det skrevs t.o.m. in i stadgarna att man skulle utarbeta en »Svensk ordabok» avsedd att främja arbetet »uppå Svenska Språkets renhet, styrka och höghet». Efter flera misslyckade

Artikeln utgör en bearbetning av min docentföreläsning hållen 26.11.2008. – Att SAOB enligt planerna ska vara avslutad år 2017 innebär långt ifrån att arbetet med ordboken därmed är över. Dels klarar sig SAOB knappast utan något slags supplement eller uppdatering, dels kommer den att i än högre grad aktualiseras som ett lexikografihistoriskt forskningsobjekt; och förhoppningsvis kan min artikel bidra till att belysa de problemkomplex man då kommer att ställas inför. – Tack till Birgit Eaker, Mariusz Kalinowski, Anki Mattisson och Torsten Rehn (liksom de tre anonyma referenterna), vilka läst artikeln i manus och kommit med värdefulla synpunkter.

försök kom arbetet med »Ordbok öfver svenska språket utgifven af Svenska Akademien» – vanligen kallad *Svenska Akademiens ordbok* eller SAOB – igång på allvar mot slutet av 1880-talet. Det första häftet, A–AFBILD, utkom 1893, och 1898 var hela det första bandet, t.o.m. ANLÖPNING, färdigt. Därefter har ordboks företaget sakta men förhållandevis säkert (bortsett från några år i början av 1920-talet då nedläggningshotet var högst reellt) framskridit genom alfabetet för att nu, 110 år senare, omfatta 35 band, det senaste innehållande TOK–TYNA.¹

Det faktum att SAOB har en mer än sekellång utgivningshistoria bakom sig är förstås något som ordboks användaren omöjligen kan undgå att lägga märke till. För det första har förändringarna i språkbruket satt sina tydliga spår. För det andra har de lexikografiska principerna och förhållningssätten förändrats i ett antal avseenden. Och för det tredje märks tidens gång i den verklighetsbild som kommer till uttryck i artiklarna.

Språket

En sida av språkförändringarna som användaren snabbt blir varse är stavningen. Framför allt är det tre ortografiska förändringar som faller i ögonen: den förenklade stavningen av *v*-ljudet, <t> eller <tt> för det äldre <dt>, samt <e> i stället för <ä> för att beteckna kort *ä*-ljud.

Att stavningarna <f>, <fv> och <hv> för *v*-ljudet skulle ersättas av <v> utgjorde ett av påbuden i 1906 års rättstavningscirkulär. Även om det för SAOB:s del dröjde till omkring 1920 innan den förenklade stavningen hade genomförts var det ändå i god tid för att ord som *vad*, *vem* och *vilken* skulle hamna på sin numera självklara plats i alfabetet: allt man finner mellan HUXA och HY (i ett häfte tryckt 1932) är en hänvisningsartikel »HV-, se V-» (H 1588). Däremot har gammalstavningen satt åtskilliga spår i de tidigaste bandens åtkomstalfabet där ju t.ex. (som redan framkommit) *avbild* kommer före *anlöpfung*.

Vad gäller <t> eller <tt> i stället för <dt> – också det påbudet 1906 – dröjde det längre innan SAOB hade anpassat sig till de nya förhållandena. Ännu 1941 valde man t.ex. lemmaformen LYDT för det oböjliga adjektivet *lytt* 'lyhört' (L

¹ En initierad skildring av SAOB:s förhistoria och tidigaste år ger Bengt Loman 1986. Intressanta inblickar i ordbokens historia ger också Henrik Schüek 1935–1939, Fredrik Böök 1960, Sigfrid Ehrling 1968 och Bengt Sigurd 1986.

1298) – dock med en av bruket framtvungad formulering »numera vanl. skrivet lytt» i formparentesen.

Till det förra sekelskiftets ortografiska stötstenar hörde också den i vissa ord vacklande stavningen av kort *ä*-ljud. Här föredrog redaktionen i SAOB:s begynnelse den sedermera segrande stavningen med <e>. När det var dags för bokstaven E (bandet i fråga trycktes 1917–1922) valde man emellertid att övergå till <ä> (jfr Ekbo 1971 s. 10), något som fått till följd att t.ex. *ebb*, *egg* och *egga* inte står att finna i ordboken ens som hänvisningsartiklar (allt som finns är en generell hänvisning i bokstavens början: »Ord som ej återfinnas under E sökas under Ä»). Vid bokstaven Ä kommer alltså redaktörerna att tvingas hantera lemmaformer som ÄBB, ÄGG (med utvalt genus) och ÄGGA, former vi ju numera tveklöst skulle klassificera som felstavningar.²

På morfologins område är den utan tvekan mest iögonfallande förändringen under de gångna 110 åren att verbens numeruskongruens försvunnit ur skriftspråket. Och också i detta avseende uppvisade SAOB en påtaglig senfärdighet med att anpassa sitt språk till bruket. Medan denna förändring i övrigt var så gott som helt genomförd redan kring 1950 dröjde det för SAOB:s del ända till 1977, en bra bit in på bokstaven S, innan man – »förmodligen som sista institution i Sverige» (Lundbladh 1992 s. 20) – övergav verbens pluralformer.

Gammalstavningen och de föråldrade böjningsformerna kan säkerligen ha en viss avskräckande effekt på ordboksanvändaren och ibland också försvåra konsultationerna. För ordförrådets del har den långa utgivningstiden däremot fått betydligt mer problematiska konsekvenser: objektspråket – det språk som beskrivs – är i ordbokens äldre delar i mångt och mycket ett annat än det vi använder idag. Det är självklart att det finns en mängd ord som saknas i SAOB, därför att deras referenter gick under andra beteckningar eller över huvud taget

² Nämnas kan att bland Akademiens argument mot att byta ut <hv> mot <v> fanns inte bara att »en sådan förändring i ordens början skulle verka stötande för ögat» utan också just att det skulle »skapa svårigheter för lexikografen» (Loman 1986 s. 134). – En god bild av ordbokens växlande preferenser när det gäller kort *ä*-ljud ger orden *berg* och *regn* med sina många sammansättningar. För det första ordets del har SAOB lemmaformen BERG (B 1244) – stavningen med <ä> nämns över huvud taget inte – och den formen återfinns också i alla sammansättningar från AFRÄTTNINGSG-BERG(ET) (A 439) t.o.m. DRUFVO-BERG (D 2207). Från ELD-BÄRG (E 416) t.o.m. MÅN-BÄRG (M 1838) är däremot <ä> allena rådande. Sedan följer en period av dubbelformer: vid sidan av OLJE-BÄRG (O 602) t.o.m. RÖVAR-BÄRG (R 4622) finns också hänvisningsartiklar OLJE-BERG (O 601) osv. Först med artikeln SADEL-BERG (S 47) – som slutredigerades 1963 – är ordboken tillbaka vid utgångspunkten med <e> som enda stavningsvariant. Samma mönster möter i fråga om *regn*, något som fått till följd att lemmaformen i SAOB är RÄGN (R 3750) men med en hänvisningsartikel REGN (R 862) och med formparentesen inledd av konstaterandet »vanl. skrivet *regn*».

inte existerade (eller åtminstone inte var identifierade och benämnda) när bokstäverna i fråga skrevs. En antydning om hur mycket som saknas ger ett nedslag i senaste utgåvan av SAOL från 2006; av dess 420 artiklar (hänvisningsartiklar och egennamn ej inräknade) inom den alfabetiska sekvensen DAB- t.o.m. DAS- återfinns bara 281, dvs. 67 %, i motsvarande band av SAOB (tryckt åren 1905–1907), och räknat på hela sekvensen DA- (inklusive de många sammansättningarna på *data* och *dator*) blir andelen bara 52 %.

Lika självfallet är att det finns ett stort antal ord i SAOB som antingen intar betydligt mera undanskymda platser än de skulle göra idag – platser som återspeglar det faktum att deras referenter utgjorde relativt perifera fenomen vid den tid när artiklarna tillkom – eller har utvecklat andra och nya betydelser. Två exempel med viss semantisk anknytning till varandra är de följande (med tryckåret 1909 respektive 1939):

BIL [...] (i sht hvard.) automobil (se d. o. II). [...] (B 2511)

KÖ [...] 4) lång ordnad rad av personer som vänta på att i tur o. ordning få göra ngt inköp l. att bli framsläppta vid ngn förevisning o. d.; äv. om rad av fordon o. d. som uppehållas av ngt tillfälligt trafikhinder. [...] oeg. i ssgn TELEFON-KÖ. (K 3776 f.)

Att artikeln BIL med sin synonymdefinition i form av det numera obsoleta »automobil» hör hemma i en annan tidsepok är lätt att se. Likaså framgår det av att artikeln i sin helhet, inklusive de 13 sammansättningarna, upptar mindre än en halv spalt (som jämförelse kan nämnas att artikeln BI, sbst.¹, omfattar närapå 19 spalter).

I det fjärde betydelsemomentet i artikeln KÖ är de ofullkomligheter som tidens gång givit upphov till inte lika iögonfallande. Men de finns där. För det första saknas den oegentliga användningen i uttryck som t.ex. »stå i kö för en bostad»; här är den bara representerad av en hänvisning till sammansättningen TELEFON-KÖ. (Till de sammansättningar på -KÖ med bildlig användning som saknas i SAOB hör för övrigt inte bara t.ex. *bostadskö* och *dagiskö* utan också de i alfabetet förhållandevis sent uppträdande *operationskö* och *sjukvårdskö*.) För det andra står formuleringen »som uppehållas av ngt tillfälligt trafikhinder» knappast i samklang med dagens verklighet: numera är ju de trafikhinder som orsakar bilköer (ett ord som man förstås också förgäves letar efter i SAOB) inte sällan av permanent karaktär. För det tredje finns avledningen *köa* över huvud taget inte med bland ordbokens lemman; det äldsta belägget för detta verb i SAOB:s arkiv – i avdelningen »försent inkommet» – härstammar från 1945, sex år efter att artikeln trycktes.

Artikeln BIL illustrerar också ett annat område där åldern oundvikligen tar ut sin rätt. Det gäller bruklighetsangivelserna: på snart sagt varje sida i SAOB:s tidigaste band påträffar man dels ord eller betydelser som numera måste betecknas som mer eller mindre kraftigt bruklighetsinskränkta men som när artiklarna i fråga skrevs uppenbarligen bedömdes som fullt brukliga, dels – som i fallet BIL med dess »i sht hvard.» – bruklighetsinskränkningar som inte längre är relevanta. Belysande i detta avseende är också artikelns sammansättningsramsa. Medan t.ex. BIL-DROSKA, BIL-DROSK-AKTIEBOLAG, BIL-MASK och BIL-UTENSILIER – ord som numera på sin höjd torde förekomma i historiska sammanhang – helt saknar bruklighetsinskränkningar har BIL-FÖRARE – liksom också avledningen BILA (B 2514) – däremot försetts med etiketten »mindre br.»

Det finns ytterligare en aspekt av ordförrådets förändringar som bör nämnas i sammanhanget: de mer eller mindre ålderdomliga inslag som fortfarande dröjer sig kvar i SAOB:s metaspråk. Om man i kontinuitetens namn fortsatt bör använda t.ex. *icke*, *blott* (förkortat »bl.») *medelst* och *någonstädes* (i kondenserad SAOB-form »ngnstädes») tål att diskuteras (jfr Malmgren 2006 s. 282 f.) – klart är i alla fall att om ordboken inte haft en drygt sekellång historia bakom sig skulle också dagens metaspråk se annorlunda ut.

De lexikografiska principerna och förhållningssätten

Även om SAOB:s lexikografiska praxis, dess principer för arrangemangen och utformningen av artiklarna, i stort sett har bevarats intakt genom åren kan den uppmärksamma användaren också här skönja en hel del förändringar. Inte minst handlar det om att ordboken fått en mera formaliserad och åtstramad gestalt, något som till betydande del nog kan sättas i samband med en ökad lexikografisk medvetenhet.

Bland exemplen på dylika förändringar kan nämnas en egenhet som man ofta träffar på i definitioner av sammansättningar i de tidigare banden och som illustreras av följande artikel (M 78):

MAJORITETS-FÖRTRYCK. utövat av den härskande majoriteten i ett samhälle gentemot minoriteten. [...]

Här är alltså det överordnade begrepp som anges i efterledet – i detta fall *förtryck* – underförstått i definitionstexten, man har med andra ord hoppat över ge-

nus proximum och nöjt sig med att ange *differentia specifica*. Hur en dylik definition skulle utformas idag framgår av ett i tiden mera närliggande exempel med samma efterled (S 12756):

STRUKTUR-FÖRTRYCK. (i fackspr.) förtryck utövat av (person tillhörig) maktägande skikt i ett samhälles hierarkiska struktur. [...]

Bakom denna förändring ligger knappast (åtminstone inte i första hand) att definitionen härigenom blir tydligare. Snarare handlar det om att kravet på substituerbarhet ska uppfyllas, alltså att definitionen ska kunna ersätta det som definieras – något som ju förutsätter att *genus proximum* anges.

En annan förändring som kan sättas i samband med en tilltagande lexikografisk medvetenhet är det minskade utrymmet för olika slags utvikningar inom artiklarna. I SAOB:s äldre historia var det vanligt med långa anmärkningar av encyklopedisk eller lingvistisk natur, anmärkningar som saknar motstycke i de senare banden (se även Sigurd 1986 s. 186 ff.). Ett exempel är den mynthistoriska exposén på drygt en spalt i artikeln DALER (D 199 f.). Ett annat är den inledande anmärkningen till artikeln DU (D 2302) med en utredning kring detta tilltalsords pragmatik som fyller nästan en hel spalt. En än mer iögonfallande utvikning möter i artikeln DIN som i ett andra huvudmoment (D 1445 ff.) tar upp den speciella användningen i sådana uttryck som »din skurk» och »din gamla tok». Av momentets lite drygt fyra spalter består nästan tre fjärdedelar av en etymologiparentes där redaktören – den dåvarande ordbokschefen Esaias Tegnér d.y. – redovisar och vidareför den diskussion om konstruktionens uppkomst som han själv varit en av huvudaktörerna i. Momentet utgörs alltså till allra största delen av vad som närmast kan beskrivas som ett debattinlägg – något som vore helt främmande för SAOB av idag.³

Att sådana mer eller mindre essäistiska utvikningar numera tillhör historien skulle också kunna beskrivas i termer av en förändrad syn på SAOB:s uppgifter; vissa aspekter av ordboken har renodlats medan andra har hamnat i skymundan. Ytterligare två sådana förskjutningar illustreras av följande citat, hämtat från det företal som medföljde det första häftet av SAOB 1893:

Icke heller är det erforderligt att här omständligt framhålla de sätt, på hvilka ordboken vill verka för riktig användning af vårt modersmål i tal och skrift.

I sin *Handledning till Svenska Akademiens ordbok* från 1992 inleder Carl-Erik Lundbladh med att konstatera att SAOB »är en ordbok som behandlar det

³ Ytterligare exempel på hur SAOB:s lexikografiska praxis har förändrats genom åren ger Sigurd 1986 (s. 177 f., i fråga om etymologiernas utformning), Carl-Erik Lundbladh 2002 (definitionsformlernas användning), Bo-A. Wendt 2002 (hur prepositionerna presenteras) och Anki Mattisson 2003 (behandlingen av vissa avledningstyper).

svenska skriftspråket» (s. 4). Och det är utan tvekan så vi ser på det idag; artiklarna har ju sin utgångspunkt i och bygger på de samlingar av belägg från skriftliga källor som finns i SAOB:s arkiv. Men som framgår av citatet ovan handlade det i ordbokens begynnelse uttryckligen om »vårt modersmål i tal och skrift» (i den ordningen). Visserligen finns det nog ett visst mått av begrepps-förvirring här – ordet *talspråk* tycks ibland snarast ha fått beteckna ett av tal-språket färgat skriftspråk (jfr t.ex. Natanael Beckman 1920 s. 72 och Lundblad 2003 s. 106 f.) – men det är ändå tydligt att det talade språket förr intog en annan och mera framträdande plats i SAOB. Ett uttryck för detta är den i tidigare band ofta förekommande men numera till historien förpassade bruklighetsangivelsen »i skriftspr.» – i en ordbok »som behandlar det svenska skriftspråket» blir ju en sådan upplysning överflödigt. Likaså framgår det av att man i tidigare band – helt i strid med nutida praxis – inte sällan träffar på ord och betydelser som inte är belagda med några språkprov. Några exempel (som betecknande nog samtliga har bruklighetsangivelser som antyder en talspråklig karaktär) är de följande:

DALJ [...] (hvard. o. bygdemålsfärgadt) stryk, smörj, prygel; särsk. i förb. *få l. ge dalj.* (D 202)

FLAGGA [...] c) [...] särsk. bildl. (jfr *e*) i uttr. *stryka flagg.* [...] β) (vard.) avtaga huvudbonaden till hälsning. (F 743)

HALLÄNNING [...] 2) (i studentspr.) person som tillhör Hallands nationsförening i Lund (bildad år 1928 gm utbrytning ur Göteborgs nationsförening). (H 88)

Att på detta sätt redovisa ord eller betydelser som saknar skriftliga belägg är otänkbart numera: idag motsvaras de ovillkorligen »av minst ett men ofta flera språkprov» (Lundblad 1992 s. 49).⁴

Den andra förskjutningen i synen på SAOB:s uppgifter gäller förhållandet mellan deskriptivt och preskriptivt. Även om SAOB vanligtvis brukar betecknas som »en historisk ordbok» (se t.ex. Lundblad 1992 s. 4) så är det inte hela sanningen; den behandlar ju svenska språket från 1521 fram till sin samtid (och utgör alltså vad Bo Svensén (2004 s. 28) kallar »en diakronisk samtidspråklig ordbok»). När det gällde samtidspråket hade SAOB under sina första decen-

⁴ Framför allt förekommer artiklar utan åtföljande belägg i de tidigare bandens sammansättningsramor: exempelvis står 72 av de 115 sammansättningarna på FABRIK- (F 11 ff.) utan några som helst belägg medan motsvarande siffror för FACK- (F 24 f.) är 69 av 79. – Det citerade momentet av HALLÄNNING illustrerar också två andra här behandlade aspekter av SAOB: dels den i gångna tider betydligt generösare inställningen till rent encyklopediska upplysningar – det parentetiska tillägget »bildad år 1928 gm utbrytning ur Göteborgs nationsförening» skulle inte ha tillåtits idag – och dels den förkärlek för det sydsvenska som ordboken ibland har kritiserats för (se nedan).

nier en ofta uttryckt ambition att – som det är formulerat i citatet ovan – »verka för riktig användning af vårt modersmål» (se Loman 1986 s. 115 f. och Sigurd 1986 s. 145 ff.). I de tidigare banden finns det också gott om uttryck för detta normativa synsätt:

AFGRUND [...] Sin rikaste anv. synes ordet hafva haft under perioden c. 1770–c. 1840; ända till öfvermått begagnades det af LIDNER o. STAGNELIUS. (A 211)

ALLT [...] Särsk. på grund af dessa växlande accentförhållanden äro i en mängd fall dubbla skriformer berättigade. (A 1094)

ARSHÅL [...] *Anm.* Utom i sin normala form, hvilken numera bl. förekommer i mellersta o. norra Sv., fortlefver ordet i lägre spr. i åtskilliga andra former, hvilka af språkkänslan icke uppfattas ss. ssg till ARS. (A 2378)

DEN [...] I gen. pl. användes, då ordet var personl. pron., under 1600- o. 1700-talen mycket ofta, äfv. hos de bästa förf., *dess* i st. f. *deras*. Senare har detta bruk starkt aftagit o. förekommer numera icke i vårdadt språk. (D 732)

EFTERAPARE [...] m.lig. (om kvinna dock hellre EFTERAPERSKA). (E 97)

Sådana värderande uttryckssätt som »begagnas till övermått», »är berättigad», »i sin normala form», »i lägre språk», »även hos de bästa författare», »i vårdat språk» och »dock hellre» blir alltmer sällsynta i SAOB ju längre fram i alfabetet man kommer, och även om »i vårdat spr.» fortfarande förekommer under bokstaven S hör de i det stora hela till en gången tid då en delvis annan syn på ordbokens roll var förhärskande.⁵

⁵ Den normativa ambitionen är ett arv från Akademiens allra första ordboksförsök på 1780-talet (se Loman 1986 s. 11 ff.) som med tiden hamnat mer och mer i skymundan; belysande är att medan den dåvarande ordbokschefen Sven Ekbo ännu 1971 kan tala om SAOB i termer av »ett fortlöpande väsentligt bidrag i språkvårdsdebatten» (s. 29) nämner Lundbladh 1992 över huvud taget ingenting om någon normerande uppgift. Hur självfallen denna uppgift var i ordbokens begynnelsekedje visas av en artikel i Språk och stil från 1909 där Gottfrid Kallstenius bl.a. diskuterar vad som varit avgörande för SAOB-redaktionen »vid fastställande av de tillåtliga konstruktionerna» (s. 85). Likaså antyds det av de anmärkningar om språkbruket som man då och då möter på excerptlapparna. Så t.ex. i ett språkprov från 1912 på verbet TY där det talas om att litteraturen har »tytt sig till» folksagan. I en kommentar från excerptisten framhålls lite surt att denna konstruktion anmars används »blott om förhållande mellan personer» och att det »hör den senaste tidens skribenter till att missbruka ett stort ord för en futtig tanke».

Verklighetsbilden

Redan tidigt kritiserades SAOB för att urvalet av källor och excerpter var snedvridet. Till de synpunkter som fördes fram – i främsta ledet av språk- och litteraturforskaren Ruben G:son Berg – hörde bl.a. att

- ordboken hade en alltför sydsvensk prägel (jfr HALLÄNNING ovan; inte för inte har ju redaktionen alltid legat i Lund)
- den gav för stort utrymme åt det litterära högspråket och för litet åt det mera vardagliga språkbruket (och talspråket; jfr ovan)
- den excerperade skönlitteraturen bestod av alltför mycket poesi på bekostnad av prosan och i opropotionerligt hög grad utgjordes av akademiledamöternas egna verk (med Akademiens ständige sekreterare Carl David af Wirsén som paradexemplet)
- vissa sociala skikt i samhället fick för stort utrymme jämfört med andra (bl.a. framhölls det faktum att arbetarpressen var mycket dåligt representerad i källmaterialet).

Ett av många exempel som Berg (1905 s. 66) anförde var att »sådana fullkomligt alldagliga och icke tillfälliga bildningar» som *affärshemligheten* och *arbetarpress* saknades i ordboken medan den däremot hade berett plats åt t.ex. ANDE-LÄPP (A 1328) och ANEMON-KRANSAD (A 1375) (med Stagnelius respektive Wirsén som enda källor).⁶

Det finns emellertid också en annan snedvridning som – ett i sig högst signifikativt faktum – inte alls tycks ha uppmärksammats av den dåtida kritiken. Det gäller genusaspekten. Under mycket lång tid gick makt och könstillhörighet hand i hand på ordboksredaktionen: sin första kvinnliga redaktör fick SAOB först 1980, i nära hundra år utgjorde »damerna» den administrativa och handdräckande personalen medan männen låg bakom såväl urvalet av excerperad litteratur som artiklarnas utformning (se vidare Mattisson 2006 och 2007). Och detta att ordboken skrevs av män blir ibland mycket påtagligt i definitionerna. Ett exempel som Catharina Grünbaum (2008) uppmärksammat är följande artikel, tryckt 1947 (N 754 f.):

⁶ Även om Bergs kritik är lite onyanserad och ibland rent osaklig – t.ex. tillskriver han Wirsén inte bara ANEMON-KRANSAD utan också ANDE-LÄPP – måste den ändå sägas ha en hel del fog för sig. Detta är i och för sig inte så konstigt: Karl Marx ord att det är människornas samhälleliga vara som bestämmer deras medvetande är ju giltiga också för ordboksredaktörer. – En god översikt över den tidiga kritiken av SAOB ger Lundblad 2003; se även Sigurd 1986 s. 145 ff.

NUCKA [...] om äldre kvinna (i sht ogift, känslotorr l. erotiskt kall o. oftast mer l. mindre oangenäm, ibland direkt fränstötande, samt ofta med bigotta l. förbenade åsikter o. en oförstående inställning gentemot ungdom); äv.: »gammal ungdom»; äv. bildl.; förr äv. om oansenlig l. obetydlig (o. oförarglig) gumma, i sht gammal ogift kvinna l. änka. *Hon är en riktig gammal nucka*. MELLIN *Nov.* 2: 542 (1832, 1867). Nucka . . (dvs.) Liten oansenlig qvinna. DALIN (1853; *pop. o. fam., föraktl.*). Min sångmö är en gammal nucka, / men dansar ännu metervals. FRÖDING *ESkr.* 1: 81 (c. 1885). Stadens många nuckor med eller utan kjolar arbetade idogt och utan återvändo vid kaffekonseljerna. WALLENGREN *Mann.* 298 (1895). En gammal nucka, torr och grå, / Mot män och äktenskap hörs ljunga. AJONASON (c. 1900) hos FREDBERG *Jonason* 88. – jfr EMANCIPATIONS-NUCKA.

Den här definitionen kan kritiseras på flera grunder. En är att redaktören här radar upp diverse mer eller mindre konnotativa betydelser som saknar egentligt stöd i de anförda språkproven – ett tillvägagångssätt som strider mot SAOB:s grundläggande arbetsmetodik. En annan är att definitionen har en oönskad effekt på ordboksanvändaren, åtminstone en nutida sådan. I stället för att frammana en föreställning om betydelsen av ordet tenderar den att väcka olika tankar om artikelns upphovsman eller uppkomstmiljö, något som kommer till uttryck i Grünbaums sarkastiska kommentar (2008 s. 29): »Man undrar vad ordboksredaktören råkat ut för i kvinnoväg.» (För min del tror jag dock inte att Grünbaum träffar prick här; snarare än att vara ett uttryck för personliga erfarenheter handlar det säkerligen om mera kollektiva tankestrukturer som var förhärskande i den samhällseliga kontext där redaktörerna hörde hemma.)

Klart är att en definition som denna inte skulle platsa i SAOB av idag; här har det – hand i hand med utvecklingen i samhället i stort – skett en tydlig förändring av tankemönstren. Ett exempel på det är artikeln SLYNA, slutredigerad 1978 (S 6946 f.):

SLYNA [...] lättfärdig kvinna, hora, prostituerad; äv. (o. numera företrädesvis) allmänare, ss. mer l. mindre nedsättande benämning på (lat l. slarvig l. ouppfostrad l. näsvis) kvinna (särsk. ung kvinna l. halv vuxen flicka); äv. mer l. mindre bildl. (*De ogudaktiga*) boladhe med affgudhom såsom een slem sluna med en hoorkarl. *GlJes.* 57: 7 (*Bib.* 1541). I, som hålla till med slunor, som om Nattetijd gå, och hålla sig fala på gatone. FERNANDER *Theatr.* 162 (1695). Hennes sömnerska, en oförskämd slyna, ville inte låta henne få kredit. HEDBERG *Balzac Gor.* 297 (1898). Lyckan kommer väl allt framgent att gäckas med mig, som hon nu gjort i sju års tid, den slynan. LANGE *Thackeray Esm.* 359 (1926). Tre slynor i åldern 20–25 år. *SvD(A)* 1933, nr 94, s. 12. Annie och Lilly var, vad något syrligt anlagda äldre tanter kallar slynor, gamla farbröder och unga tanter kallar rackarungar. LIEBERATH *FriluftFl.* 26 (1935). EDFELT *Slagf.* 71 (1952). – jfr FLICK-, JÄNT-SLYNA m. fl.

Jämför man med NUCKA kan man observera två viktiga skillnader här: dels anges det uttryckligen att ordet ofta används nedsättande, dels avspeglas de betydelser som redovisas i definitionen i artikelns språkprov (något som förstås också skulle kunna ses som ett uttryck för den ökade lexikografiska medvetenhet som tidigare nämnts).

En artikel som trycktes samma år som NUCKA och i likhet med denna omöjliga kunde ha varit skriven idag är NEGER, vars första huvudmoment har följande lydelse (N 435):

NEGER [...] 1) manlig individ tillhörande den människoras som är inhemsk i Central- o. Sydafrika o. som bl. a. kännetecknas av mycket mörk (stundom chokladbrun) hy, ulligt, krusigt hår, bred, platt näsa o. tjocka läppar; äv. (utom i ssgr numera bl. i icke fackmässigt spr.) allmänare, med inbegrepp av andra mycket mörkhyade folkstammar (i sht i Australien o. södra Asien); äv. (i sht i pl.) utan avseende på kön; »svart», »svarting»; jfr BLÅ-MAN, ETIOP, MOR, sbst.² 1 b, MORIAN 1. *Svart som en neger*. The som genom en . . . Negre vthaff en Indianisk Qwinna födde warda, kallar man Mulatter. BRASK *Pufendorf Hist.* 79 (1680). Negrar eller Morianer äro det tredje slags tjenstefolk, som brukas här i landet (*dvs. Nordamerika*). KALM *Resa 2*: 477 (1756). »Oceaniske Negrer». SUNDEVALL *Årsb VetA* 1845–50, s. 1 (*om vissa mörkhyade folk i Oceanien*). Australiska negrer. SUNDÉN (1887). Den amerikanske niggern, jazzkungen, som kommit till Europa. *SvD(A)* 1930, nr 98, s. 13. – jfr AUSTRAL-, FULLBLODS-, HALV-, KREOL-, PAPUA-NEGER m. fl. [...]

Därtill kommer ett andra huvudmoment med oegentliga och bildliga användningar vars första undermoment lyder så här (N 436):

2) oeg. o. bildl. [...] – särsk. a) (mera tillf.) om person som icke tillhör negerrasen, men som i fråga om sinnelag, kulturell l. moralisk ståndpunkt o. d. liknar l. anse(tts) likna negrerna: »barbar», »vilde». Lapparne äro polcirkeln negrer. LUNDEGÅRD *Tit.* 210 (1892). (*Människorna i Plautus' skådespel »Truculentus»*) sakna . . . totalt förmågan att tänka en enda sedlig tanke, de äro ett slags moraliska negrer. SCHÜCK *VLittH* 1: 354 (1899). [...]

Att artikeln NUCKA har skrivits av en man kan ordboxanvändaren lätt räkna ut. Och på liknande sätt kan man här läsa sig till inte bara att artikeln har författats av en person med ljus hy, tunna läppar och förhållandevis smal och spetsig näsa, utan också att personen i fråga utgår från att det är detta som är normen. Vad som förmedlas är en bild av någonting som avviker, någonting exotiskt, väsensfrämmande och artskilt, inte bara när det gäller yttre utan också inre egenskaper; inte minst kan man observera uttryckssättet »som i fråga om sinnelag, kulturell l. moralisk ståndpunkt o. d. liknar [...] negrerna», liksom de två som närsynonymer presenterade orden *vilde* och *barbar*.

Denna bild av någonting till både kropp och själ avvikande och väsensfrämmande – och också underlägset – understryks och fördjupas i sammansättningsramsan (N 436 ff.). Här några smakprov:

NEGER-BETJÄNT. ÖDMANN *MPark* 27 (1800).

NEGER-BLOD särsk. *a*) i uttr. som beteckna härstamning från negrer; jfr *blod* 5. *Ha negerblod i sig l. i sina ådror*, ha en neger (l. negrer) bland sina förfäder. SVENSÉN *Jord.* 481 (1887). *b*) i uttr. som beteckna negrernas karaktärsegenskaper o. d.; jfr *blod* 11. En köld i tonen, hvilken dolde jäsningen af det glödande negerblodet. CRUSENSTOLPE *Mor.* 4: 242 (1841). ANGERED-STRANDBERG *NVärld.* 90 (1898).

NEGER-ENGELSKA [...] den primitiva engelska som användes av (obildade) negrer [...]

NEGER-FRANSKA [...] den vulgära franska som användes av (obildade) negrer. [...]

NEGER-LUKT. karakteristisk för negrer. *Kongo* 1: 269 (1887).

NEGER-LÄPP. vanl. i pl., om en negers läppar l. om läppar som likna negrernas. De tjocka, röda negerläpparna. CRUSENSTOLPE *Mor.* 4: 337 (1841).

NEGER-NÄSA. särsk. oeg., om näsa med den för negrerna karakteristiska formen. EURÉN *Kotzebue Orth.* 1: 65 (1793; oeg.).

NEGER-RAS [...] om den människoras till vilken negrerna höra, den svarta rasen; i sht i sg. best.; äv. (i sht *antropol.*) gm särskilda egendomligheter karakteriserad större grupp av negrer, negerfolk. [...]

NEGER-TJÄNARE. BACKMAN *MännRas.* 185 (1935).

I ramsan återkommer flera motiv från huvudordets definition: utseendet i NEGER-LÄPP och NEGER-NÄSA, det ociviliserade och barbariska i NEGER-ENGELSKA och NEGER-FRANSKA, samt de speciella karaktärsegenskaperna i NEGER-BLOD och NEGER-RAS. Värt att observera är inte minst det beledsagande språkprovet till det andra momentet i NEGER-BLOD, »En köld i tonen, hvilken dolde jäsningen af det glödande negerblodet», med sin antydning om opålitlighet och latent svekfullhet, liksom ordvalet »gm särskilda egendomligheter karakteriserad» i definitionen av NEGER-RAS – det är något underligt med de här varelsena.⁷

⁷ Möjligt är förstås att den betydelse av *egendomlighet* som redaktören här hade i tankarna var den av »utmärkande l. karakteriserande beskaffenhet [...], särmärke, kännetecken» (E 325). Men med tanke på att betydelsen »underlighet, besynnerlighet, egenhet» (E 326) uppenbarligen var fullt gångbar redan 1947 måste det i så fall sägas ha varit en klart oövertänt formulering från redaktörens sida.

När det gäller NEGER-LUKT kan själva det faktum att artikeln finns med i ordboken förefalla lite frapperande. Det ser ju ut som en nog så tillfällig sammansättning, en typ av ordbildningar som aldrig har haft någon självklar hemorts rätt i SAOB; t.ex. framhålls redan i företalet till första häftet 1893 att »ordboken kan omöjligt redogöra för alla tillfälliga sammansättningar» (jfr Stille 2003 s. 344). Något högre frekvent ord handlar det inte heller om: det språkprov som finns anfört här – från en bok med titeln »Tre år i Kongo» utgiven i två delar 1887–88 – är det enda som finns i SAOB:s arkiv. Så frågan är varför redaktören över huvud taget tog med det. Gissningsvis rör det sig om ett av de urvalskriterier som finns formulerade i företalet 1893. Där sägs bl.a. att man föredragit sådana sammansättningar som »på något sätt bidra till belysning af det enkla ordet», och det var kanske helt enkelt så att redaktören tyckte att NEGER-LUKT lämnade ett bidrag till den helhetsbild av referenten som han ville förmedla: denna inte bara ser annorlunda ut och har andra själsegenskaper än vi utan har också en särskild lukt.

Det finns emellertid ännu en intressant sida av denna sammansättning. Som framgått ovan valde redaktören att här ha ett s.k. naket belägg, dvs. han anger källan men utan att återge textavsnittet i fråga. Och ser man efter i SAOB:s arkiv visar sig belägget ha följande lydelse:

Man finner . . . ej hos dem den intensiva, obehagliga negerlukta, som med orätt tillskrifves alla svarta.

Här vänder sig alltså författaren mot – den bland tidigare århundradens européer säkerligen utbredda – vanföreställningen att svarta av naturen luktar annorlunda (och illa). Men i och med att redaktören väljer att inte citera språkprovet kommer han i praktiken att underblåsa denna vanföreställning; som artikeln är utformad antyder den att det verkligen finns en för alla svarta karakteristisk lukt.

Också NEGER-BETJÄNT och NEGER-TJÄNARE har ett särskilt intresse i vad som inte utsägs i artiklarna. Att som här har gjorts redovisa sammansättningar utan vare sig definitioner eller utförda språkprov är ett utrymmesbesparande knep som inte sällan används i sådana fall där det rör sig om helt genomskinliga betydelser som inte kan misstolkas. Men är verkligen betydelsen så självklar i dessa fall? Utifrån den bild av referenten som förmedlas i artikeln är det visserligen inte svårt att gissa sig till att det rör sig om en predikativ relation mellan förled och efterled, dvs. att betydelserna kan parafrastras som 'betjänt som är neger' respektive 'tjänare som är neger'. Detta bekräftas också av SAOB:s arkiv. Så lyder t.ex. det anförda belägget för NEGER-TJÄNARE

(hämtat från en 1935 utgiven bok med den tidstypiskt klingande titeln »Människoraserna och moderna rasproblem») på följande sätt:

Negertjänare voro och äro modesak i de stora städerna (*i medelhavsländerna*). Italienska jordbruksarbetare röja ofta enligt Günther mer eller mindre tydliga negerinslag.

Ser man till de övriga sammansättningarna i SAOB med efterleden BETJÄNT och TJÄNARE framstår emellertid betydelsen som långt mindre självfallen. Vanligtvis kännetecknas dessa av en possessiv relation mellan leden där förledet uttrycker 'ägare' och efterledet 'det ägda': några exempel är FOGDE-TJÄNARE med definitionen »biträde åt fogde» (F 1046), GUDS-TJÄNARE »Guds tjänare» (G 1282), KÖPMANS-BETJÄNT »handelsbiträde, affärsbiträde» (K 3826), samt OFFICERS-BETJÄNT med hänvisning till det synonyma OFFICERS-DRÄNG, dvs. »hos officer tjänstgörande uppappare l. betjänt» (O 287).

Medan de ovan anförda sammansättningarna på -BETJÄNT och -TJÄNARE, vilka representerar den utan konkurrens mest frekventa betydelserektionen mellan för- och efterled, samtliga är försedda med definitioner, har alltså NEGER-BETJÄNT och NEGER-TJÄNARE, där det finns en annan och avsevärt ovanligare betydelserektion, inte ansetts kräva vare sig någon definition eller något illustrerande språkprov. Uppenbarligen sågs referentens underordnade ställning här som så helt och hållet självklar att några förtydliganden inte alls behövdes – en god bild av den tankevärld som var förhärskande inom redaktionen.⁸

Artikeln NEGER trycktes alltså för drygt 60 år sedan, och det faktum att vår syn på människor som inte helt och hållet liknar oss själva i mångt och mycket har förändrats sedan dess är – lyckligtvis – något som också användaren av SAOB kan förmärka. Så t.ex. i artikeln TATTARE, slutredigerad 2003, vars andra huvudmoment lyder på följande sätt (T 537 f.):

TATTARE [...] 2) om medlem av ett (urspr. icke bofast) folk (invandrat till Sverige c. 1500) som troddes ha (med romerna gemensamt) indiskt ursprung, resande (jfr TAVRING); äv. allmännare (ofta nedsättande), om person hänförd till

⁸ Det faktum att excerptlappen med förstabelägget för NEGER-TJÄNARE innehåller ett redaktionellt tillägg »i medelhavsländerna» liksom att den andra meningen är placerad inom med blyerts utritade hakparenteser visar att redaktörens ursprungliga avsikt var att citera språkprovet. Så kanske var det ordbokschefen Pelle Holm – vilken påstås ha »strukit mycket i redaktörernas texter» (Mattisson 2002 s. 125) – som vid genomläsningen av manuset fann för gott att korta ner artikeln? För övrigt är såväl NEGER-BETJÄNT som NEGER-TJÄNARE (i likhet med NEGER-LUKT) bara representerade av ett språkprov vardera i SAOB:s arkiv, så också här kan man undra varför orden över huvud taget finns med – särskilt om nu betydelserna var så fullkomligt entydiga?

en kringvandrande social utanförgrupp (jfr KÄLTRING, sbst.², RACKARE 3, SKOJARE 1); jfr 1. Ffinge the thaatare breff Ath the motthe frij och obehindrade resza her wthur landit med hwess the med siigh hiit haffdhe innan een maanath. *GIR* 2: 65 (1525). (1512) kom en part att thet folket som fara om kring ifrå thet ena landet til thet andra, them man kallar Tatare . . til Stockholm. OPETRI *Kr.* 305 (c. 1540). Wij Christina . . Göre witterligit, att effter som här vti . . Sverige finnas en stor hoop Sikeiner eller Tartare, som skåcketals omlöpa i Provincierne (*osv.*). STIERNMAN *Com.* 2: 104 (1750). Jag (*är*) öfvertygad om, att det bästa sättet att få någon bugt med »tattarne» är att taga hand om deras barn. *RiksdP* 1897, 1 K, nr 22, s. 26. Det finns tusentals tattare i vårt land, som slagit sig ned och blivit bofasta . . och äro svenska medborgare. *RiksdP* 1921, nr 17, s. 139. (*Sociologen A.*) Heymowski visade att en stor del av de människor som utpekats som tattare . . (*var*) människor av skiftande bakgrund som på grund av utseende eller levnads-sätt . . kategoriserades som tattare. SVANBERG *TusÅrInv.* 359 (1992). Det finns resande som är rädda för att säga vilka de är. Rädda för att sådant som tattare förr utsattes för . . ska hända igen. HAZELL *Res.* 14 (2002). *Anm.* Resandefolket själva föredrar ordet *resande* framför ordet *tattare*.⁹

Några exempel från den digra sammansättningsramsan är de följande (T 539 ff.):

TATTARE-BLOD. tattares blod, särsk. om sådant blod ss. bärare av viss(a) egenskap(er); äv. (o. i sht) i sådana uttr. som *vara av tattarblod* l. *ha tattarblod* (*i ådrorna*), betecknande härstamning från tattare (jfr *blod* 5). Mor min minnes jag icke . . men prosten sa', att han trodde jag var af tattareblod. FREDIN *Dan.* 86 (1889). Det finns säkert åtskilliga droppar av det svarta och intelligenta tattarblodet hos många berömda svenska män. NEANDER-NILSSON *SvMänn.* 90 (1946).

TATTARE-BYKE. (numera föga br.) nedsättande: tattarfölje; jfr *byk* 3. Jag betydjar: de der äro inga rätte smålänningar, utan tattarbyke och häcktmakare, som endast få gå ofvan jord, emedan f-n sjelf skäms att hafva dem i blåkulla. ALMQVIST *TreFr.* 3: 122 (1843). GÖTH *Bergsråd.* 58 (1925).

TATTARE-PLÅGA. (numera i sht om ä. förh.) jfr *plåga*, sbst. 4. *RiksdP* 1942, 1 K, nr 4, s. 5. Alltifrån . . Lundmans skrift . . till ett annat verk från 1942, Tattarplågan av . . Bergstrand, frammanar den s. k. vetenskapliga forskningen en mörk bild av tattarna. *RiksdP* 1977, nr 73, s. 99.

I likhet med *neger* är ju *tattare* ett ord som är belastat av föreställningar om underlägsna människor och folkslag, och att ge en korrekt bild av ett sådant ords betydelse och användning utan att därmed vidarebefordra och underblåsa de fördomar som är kopplade till referenten är givetvis ingen lätt sak. Som Oddrun Grønvik (2002 s. 158 f.) skriver apropå SAOB:s sammansättningsramsa till

⁹ Även om SAOB – med all rätt – är känd för sin höga akribi är det oundvikligt att enstaka fel slinker igenom; så ska det »att» som möter i citatet från Olaus Petri från ca 1540 vara ett »aff».

JUDE kan ord av detta slag, även om de finns där för att »gje eit heilskapleg bilete av svensk ordtilfang gjennom tidene», också »lesast som eit arsenal til framtidig bruk, velsigna og autorisert av si tids fremste autoritetar på svensk språk som ekte, svenske ord». Men det är tydligt att redaktören bakom TATTARE varit väl medveten om problemet och på bästa sätt försökt hantera det. För det första anges det (liksom i fallet SLYNA) explicit att ordet ofta används nedsättande. För det andra sätts ordet in i ett vidare historiskt sammanhang: så utgörs ju momentets två äldsta språkprov av värderingsfria utsagor om den icke bofasta etniska grupp som omtalas först i definitionen. (Därtill kommer att det första momentet av TATTARE tar upp den betydelse som vi numera enbart uttrycker med det etymologiskt identiska men emotivt mindre belastade ordet *tatar*.) För det tredje utnyttjas urvalet av språkprov för att – direkt och indirekt – belysa det förtryck som referenterna genom århundradena varit utsatta för. Och för det fjärde har redaktören låtit de språkprov där fördomarna förbehållslöst kommer till uttryck varvas med sådana där fördomarna på ett eller annat sätt utmanas eller avväpnas. Ett exempel är ordförbindelsen »det [...] intelligenta tatarblodet» i det andra språkprovet under TATTARE-BLOD. Ett annat är formuleringen »den s.k. vetenskapliga forskningen» i det enda utförda språkprovet till TATTARE-PLÅGA, som med sitt »s.k.» på ett mycket effektivt sätt låter fördomarna framträda som just fördomar.

Tilläggas kan att artikeln TATTARE inte bara utformades med god hjälp av sakkunniga på området (bl.a. en f.d. diskrimineringsombudsman) utan att man också utnyttjade erfarenheter från en annan kontinent, från redaktionen för den ordbok över afrikaans som är under utarbetande i Sydafrikanska republiken – med tanke på det landets historia är det lätt att förstå att de har fått brottas med många problem av liknande slag.

*

I rubriken till artikeln ställdes frågan hur användaren av SAOB märker att 110 år förflutit sedan ordboksprojektet inleddes. Som framgått ovan märks det på en rad olika sätt, inte bara i språket utan också i principerna för språkbeskrivningen liksom i synen på den verklighet som språket beskriver. Något annat vore heller inte möjligt, eftersom ordböcker ju alltid – om än mer eller mindre utpräglat – är produkter av och avspeglings av sin samtid, av dess språk och föreställningsvärldar. Framför allt gäller detta förstas för samtidspråkliga ordböcker: om utgivningen blir alltför utsträckt i tiden kommer denna samtid så småningom att vara någonting helt annat än den från början var. Detta är för övrigt inte någon ny erfarenhet i Svenska Akademiens långa historia av ord-

boksförsök. Redan när den nyutnämnde ständige sekreteraren Bernhard von Beskow år 1835 ville blåsa liv i ordboksprojektet och därför »förrättade en bo-uppteckning över gustavianernas lexikaliska kvarlätenkap» tvingades han konstatera att skriftspråket hade »förändrats så genomgripande under de gångna femtio åren» att det inte var annat att göra än att börja om från början (Loman 1986 s. 15 f.). Och då rörde det sig ändå bara om 50 år, inte de närmare 125 år som i SAOB kommer att skilja början av bokstaven A från slutet av Ö.

Litteratur

- Beckman, Natanael, 1920: Modersmålsundervisning. Pedagogiska kåserier, memoarer och undersökningar. Stockholm.
- Berg, Ruben G:son, 1905: Beriktiganden till Evald Ljunggrens »Svenska Akademiens Ordbok». I: Språk och stil 5. S. 64–77.
- Böök, Fredrik, 1960: Minne av Ebbe Tuneld. I: Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886, del 68, 1959. Stockholm.
- Ehrling, Sigfrid, 1968: Minnen från SAOB. I: Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886, del 75, 1967. Stockholm.
- Ekbo, Sven & Loman, Bengt, 1971: Vägledning till Svenska Akademiens ordbok. 2 uppl. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 32.) Stockholm.
- Grünbaum, Catharina, 2008: Nucka. I: Språktidningen 2/2008. S. 28–29.
- Grønvik, Oddrun, 2002: Er det stygt å seie *neger*? Om konnotasjonar, bruksmarkering og nemne for folkegrupper. I: LexicoNordica 9. S. 149–172.
- Kallstenius, Gottfrid, 1909: Några förmenta och några verkliga konstruktionsfel. I: Språk och stil 9. S. 81–99.
- Loman, Bengt, 1986: »En Inrättning, ägnad endast til Språkets förbättring». I: Allén, Sture, Loman, Bengt & Sigurd, Bengt, Svenska Akademien och svenska språket. Tre studier. Stockholm. S. 1–141.
- Lundbladh, Carl-Erik, 1992: Handledning till Svenska Akademiens ordbok. Stockholm.
- Lundbladh, Carl-Erik, 2002: Betydelseförändring och definitionsformler. I: Alla ord är lika roliga. Festskrift till Lars Svensson 28 februari 2002. Stockholm. S. 106–117.
- Lundbladh, Carl-Erik, 2003: Kritiken av SAOB. I: LexicoNordica 10. S. 99–117.
- Malmgren, Sven-Göran, 2006: SAOB ett steg närmare målet. (Rec. av band 34 av SAOB.) I: LexicoNordica 13. S. 273–284.
- Mattisson, Anki, 2002: P och R i SAOB. I: Alla ord är lika roliga. Festskrift till Lars Svensson 28 februari 2002. Stockholm. S. 118–126.
- Mattisson, Anki, 2003: Behandlingen av ord på -erska och -inna i SAOB. I: Nordiske studier i leksikografi 6. Rapport fra Konference om leksikografi i Norden, Tórshavn 21.–25. august 2001. (Skrifter udgivet af Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 7.) Tórshavn. S. 241–245.
- Mattisson, Anki, 2006: Genusperspektiv på SAOB:s källor. I: LexicoNordica 13. S. 55–68.
- Mattisson, Anki, 2007: Är SAOB ett verk av män? För män? I: Språk och kön i nutida och historiskt perspektiv. Studier presenterade vid Den sjätte nordiska konferensen

- om språk och kön, Uppsala 6–7 oktober 2006, utg. av Britt-Louise Gunnarsson, Sonja Entzenberg & Maria Ohlsson. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 71.) Uppsala. S. 174–181.
- SAOB = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien 1–, 1893–. Lund.
- SAOL = Svenska Akademiens ordlista över svenska språket, 2006. 13 uppl. Stockholm.
- Schück, Henrik, 1935–1939: Svenska Akademiens historia 1–7. Stockholm.
- Sigurd, Bengt, 1986: Ordboken, ordlistan och några andra av Svenska Akademiens språkliga insatser under 1900-talet. I: Allén, Sture, Loman, Bengt & Sigurd, Bengt, Svenska Akademien och svenska språket. Tre studier. Stockholm. S. 143–231.
- Stille, Per, 2003: Sammansättningar i ordboksarbetet, med utgångspunkt från TEATER. I: Nordiske studier i leksikografi 6. Rapport fra Konference om leksikografi i Norden, Tórshavn 21.–25. august 2001. (Skrifter udgivet af Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 7.) Tórshavn. S. 341–349.
- Svensén, Bo, 2004: Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik. 2 uppl. Stockholm.
- Wendt, Bo-A., 2002: Prepositionernas grammatik i SAOB. I: Alla ord är lika roliga. Festskrift till Lars Svensson 28 februari 2002. Stockholm. S. 181–192.

Hennes levande text

Victoria Benedictsson i textkritisk belysning

Av JOHAN SVEDJEDAL

Abstract

Svedjedal, Johan, johan.svedjedal@littvet.uu.se. Professor, Dept. of Literature, Uppsala University, Sweden: "Her living text: Victoria Benedictsson in the light of textual criticism". *Språk och stil* 19, 2009, pp. 53–71.

The article discusses different theoretical approaches to literary intentions. Throughout her literary life, the Swedish novelist and playwright Victoria Benedictsson (1850–1888) closely cooperated with the author Axel Lundegård (1861–1930). Benedictsson also bequeathed her literary rights to Lundegård, including the right to revise her works. After Benedictsson's death, Lundegård edited and finished various drafts of these into short stories, some of which subsequently became literary classics. In a new book, *Hennes döda kropp* [Her dead body] (2008), Swedish literary historian Lisbeth Larsson argues that Lundegård's versions are so far removed from Benedictsson's own intentions and style that they should no longer be published. In the present article, this approach is contrasted with perspectives from textual sociology, maintaining that a crucial part of Benedictsson's intentions was to delegate them to Lundegård, accepting the fact that her unfinished works might survive only through his editing. Paradoxically, the restoration of Benedictsson's original drafts means disregarding her intentions.

Keywords: textual criticism, literary theory, Swedish literature, Victoria Benedictsson, publishing history.

Textkritiska frågor blir sällan föremål för debatt i den litterära offentligheten – men under hösten 2008 skedde det. I *Dagens Nyheter* utvecklade sig en polemik om Victoria Benedictssons litterära kvarlåtenskap, om vilka versioner av hennes verk som hade givits ut och lästs och hur de har tolkats. Utgångspunkten var en artikel av Lisbeth Larsson, där hon dels angrep den utgåva av Benedictssons verk som just givits ut i Svenska Akademiens klassikerserie, *Ord på liv och död*, under redaktion av Ebba Witt-Brattström och med inledning av Horace Engdahl (Svenska klassiker utgivna av Svenska Akademien. I–II, Benedictsson 2008b), dels upprepade synpunkter från sin egen höstbok *Hennes döda kropp. Victoria Benedictssons arkiv och författarskap* (Larsson 2008b). Utgåvan och monografin ingår i en ny våg av intresse för Benedictssons verk.

Året innan hade Birgitta Holm (2007) givit ut den litterära profiltäckningen *Victoria Benedictsson*, och hon hade också bidragit till utgåvan *Den bergtagna*, förord Birgitta Holm, redigering och kommentarer Jenny Berggren (Benedictsson 2008a).

Ett spår i debatten i *Dagens Nyheter* gällde hanteringen i klassikerutgåvan av Lisbeth Larssons egen bok – redaktören Ebba Witt-Brattström hade haft tillgång till den i manuskript och hade åberopat detta, utan att fråga författaren om lov. Men diskussionen om detta får i föreliggande sammanhang betraktas som ett sidospår i debatten. Huvudfrågan gällde i stället vilka versioner av Benedictssons verk som hade givits ut. Enkelt uttryckt påpekade Larsson att de flesta av Victoria Benedictssons verk hade bearbetats av Axel Lundegård efter författarens död, och att dessa versioner inte borde ha givits ut eftersom de inte avspeglar vad Benedictsson faktiskt skrivit (Larsson 2008a, Larsson 2008c). Resonemangen kring detta utgjorde kärnan i hennes egen bok (Larsson 2008b). Där analyserar hon med starkt engagemang bilden av Victoria Benedictsson, Axel Lundegårds roll som utgivare, och hur senare tider har analyserat Benedictssons verk – eller rättare sagt de versioner av Benedictssons verk som Lundegård har lämnat efter sig. Ytterligare ett problem är att många av Benedictssons verk bara finns bevarade i fragmentarisk form, blad och lappar som senare utgivare har fått sammanfoga.

I tidningsdebatten hävdade Larsson att det gäller att visa »trohet mot författarens egen text» (Larsson 2008a), och att Akademien därför borde ha valt andra än de versioner som bearbetats av Lundegård. Mot detta invände Ebba Witt-Brattström och Horace Engdahl i separata artiklar att de versioner som utgivits var de som funnits i det litterära livet i decennier och att de därför är de litteraturhistoriskt mest relevanta – vartill kommer det faktum att Benedictsson explicit hade lämnat redigeringsuppdraget till Lundegård (Witt-Brattström 2008, Engdahl 2008).¹ Birgitta Holm (2008) menade att Larssons bok inte har det nyhetsvärde den har tillmätts i pressen (Lundegårds bearbetningar har varit kända i decennier och framgår bl.a. av de textkritiska kommentarerna i den samlade utgåvan av Benedictssons verk), liksom att Larsson i sina analyser inte fullt ut tar hänsyn till problemen i textläget – en artikel som i sin tur framkallade ett motinlägg från Ingeborg Nordin-Hennel (2008). Debatten rymde ett par andra inlägg (Pleijel 2008, Åsberg 2008), och avslutades efter ett par veckor av Larsson (2008c), som svarade sina kritiker att det nu var dags att »öppna för ett

¹ I klassikerutgåvan nämns på flera ställen (men inte alla relevanta) Lundegårds bearbetningar; de specificeras dock bara i ett fåtal fall (t.ex. Benedictsson 2008b:2 s. 778).

nytt möte med Victoria Benedictssons texter, där de, avklädda Lundegårds tilllägg och förvanskningar», borde ges ut i sina ursprungliga versioner.

Som alltid i debatter av detta slag var tonläget tidvis högt, och argumenten antydde snarare än utförda (när de inte var rent felaktiga). Naturligtvis hade debatten också sin egen sociologi – doktorander och handledare stödde varandra, gamla akademiska fejder stektes upp i somliga inlägg, och själva den ursprungliga artikeln tillhörde en medial lansering av Larssons egen bok (som därmed blev mer av »nyhet»).^2 Men i centrum stod alltså samtidigt en fundamental fråga, en som gäller Benedictssons intentioner, vad hon menade med olika litterära verk och vilka versioner av dem som borde ges ut. Det är också samma fråga som diskuteras i Lisbeth Larssons bok. Den är en engagerad och engagerande framställning som aktualiserar flera grundläggande textkritiska frågor – och därmed också väsentliga litteraturteoretiska perspektiv. Men egendomligt nog sätter Larsson inte in diskussionen om Benedictsson i något sådant bredare sammanhang, utan betraktar den så att säga som enbart en fråga mellan Benedictsson och Lundegård. Det ger en betydande dramatik åt framställningen (med Benedictsson som hjältinna och Lundegård som skurk, eller åtminstone lurk), men gör också att analysen ter sig väl teoretisktoreflekterad. Till det intrycket bidrar också att Larsson gärna moraliserar över Lundegårds insatser. Ett typiskt exempel är när hon vid ett tillfälle menar att den »enda smutsfläcken» (2008b s. 202) i Lundegårds utgivning av ett verk är när han lyft in ett parti på en sida som Benedictsson själv förkastat. Utgivningshistorien är som bekant full av sådana »smutsfläckar». En av de största är kanske Max Brods beslut att ge ut de verk som Franz Kafka själv förklarat borde brännas.

Frågan om Lundegårds bearbetningar kunde ha varit brännande i sig (i vilken mån har vi lurats på de »autentiska» versionerna av Benedictssons verk?). Men den blir teoretiskt intressant av två skäl som tenderade att skymmas undan i tidningsdebatten. Det ena är att de omdebatterade verken var utkast, snarare än färdiga verk, och att Benedictsson tydligen inte var nöjd med dem. Det andra är att Benedictsson litade tillräckligt på Lundegård för att testamentera sin litterära kvarlåtenskap till honom, att förfoga över som han önskade.

Det finns därför skäl att ta upp frågan om Benedictssons verk till diskussion i en sådan textkritisk belysning. Det ska inte uppfattas som vare sig ett försvar för eller ett angrepp mot Larssons bok (eller, för den delen, andra inlägg i debatten) utan som ett försök att se frågan om Benedictssons texter i ett mer teoretiskt perspektiv.

² Lisbeth Larsson medarbetar i *Dagens Nyheter*, vilket rimligen gjort tidningen mer benägen att öppna debatt kring hennes bok.

Det innebär att mycket av det jag ser som väsentligt eller problematiskt i Larssons bok inte berörs nedan. *Hennes döda kropp* rymmer viktiga utredningar av hur bilden av Benedictsson har växt fram och förändrats, en redogörelse för hur hennes arkiv förvaltades av Axel Lundegård (och efter en del turer kom till Lunds universitetsbibliotek, där Fredrik Böök så småningom lyckades få tillgång till det före andra forskare). Det är spännande analyser av ett klassikerblivande. Lisbeth Larsson polemiserar, med goda argument, mot det intresse för Benedictssons självmord som tycks ha bestämt eftervärldens syn på hennes liv (vilket inte hindrar Larsson själv från att i framställningens förgrund skjuta fram dödsattesten och vittnesmålen kring självmordet på ett sätt som är mer journalistiskt effektivt än diskret).

På ett ställe påpekar hon att berättelsen om Victoria Benedictssons liv som en väg fram till hennes självmord har blivit den »författarlegend» som hennes verk har lästs igenom (s. 161 – termen »författarlegend» hämtad från Tomasjevskij 1993). Detta stämmer naturligtvis. Men med sin bok bidrar Larsson till en annan »författarlegend» som växt sig allt starkare kring Benedictsson, den om patriarkatet och enskilda män som förgörare av hennes liv och litterära rykte. Först var det postmästaren i Hörby, som i egenskap av äkta make förstörde hennes liv, sedan Georg Brandes med sin kyla. Senare forskare har hävdat att Benedictsson bar på ett livslångt trauma efter att ha utsatts för ett sexuellt övergrepp i ungdomen, antingen av fadern (Hammar 1998 s. 46–50) eller någon »gudsman» (Holm 2007 s. 36; jfr s. 32). Hos Lisbeth Larsson finns nu en ny aktör i denna författarlegend – Axel Lundegård.

Kamratkritik – ömsesidig eller ensidig?

Victoria Benedictssons samarbete med Lundegård var avgörande för dem bägge. De diskuterade litterära planer, läste varandras manuskript och tog intryck av varandras kommentarer. Den nära arbetsrelationen mellan de bägge författarna har varit väl känd och kommenterad av forskarna. I sin bok beskriver Lisbeth Larsson dock Axel Lundegård som den tagande, snarare än som den givande (Larsson 2008b, främst s. 115–127). När Benedictsson och Lundegård lärde känna varandra var hon en bokdebuterad författare medan han var en »wannabe som arbetade på sin debutsamling» (s. 116), en person som »var och förblev något av en lillebror till det moderna genombrottet» (s. 118). Hans kritik mot Benedictssons verk gällde främst det han såg »som konventionellt och/

eller känslösamt» (s. 118) – till det förra hörde också att hon ibland var för återhållsam och pryd. Larsson noterar att Benedictsson ofta gjorde »motstånd» (s. 119) mot Lundegårds förslag till ändringar och omarbetningar. I sina kommentarer om hans verk anmärkte hon ofta på sådant som hon fann för grovt och naturalistiskt. Hon gav många synpunkter på de noveller som blev hans debut-samling, och bidrog så mycket till den att Lundegård själv blev tveksam. Kamratkritiken dem emellan fortsatte under återstoden av hennes liv (bland annat kritiserade Benedictsson hans kvinnskildringar i det som blev *Röde prinsen* så hårt att Lundegård omarbetade romanen kraftigt – detta har utretts av Anna Fex; jfr Larsson 2008b s. 126–127). Och tillsammans skrev de dramat *Final*, byggt på en idé av Benedictsson.

Det finns en egendomlig svävning i Larssons syn på samarbetet mellan de bägge. Hon noterar först att Lundegårds kamratkritik gick ut på att Benedictsson borde bli mer »naturalistisk» (s. 120) och några sidor senare att Benedictsson i sin tur gav honom en »inskolning i en realism som fokuserar på det konkreta och det vardagliga» (s. 124). I viss mån ville de arbeta bort olika brister hos den andre – det konventionella hos Benedictsson, det generaliserande och klichéartade hos Lundegård – men målen var snarlika. Ändå framstår Benedictsson hos Larsson (s. 127) till sist som den självklara läraren, Lundegård som eleven: »Efter Victoria Benedictssons död hade han definitivt gjort hennes åsikter till sina.»

Birgitta Holm har kallat samarbetet mellan de bägge författarna för symbiotiskt och betonade det i sin bok om Benedictsson (t.ex. Holm 2007 s. 18–19). »De flesta av skrifterna [Benedictssons] är hybrider, symbiotiska skapelser», står det i en summerande formulering (s. 18). Författarsamarbeten av detta slag är inte ovanliga, även om de sällan är så långvariga, nära och väl dokumenterade som det mellan Benedictsson och Lundegård – man behöver bara nämna Ezra Pounds insatser som läsare och sovrare av T. S. Eliots *The Waste Land* (se Eliot 1971) eller Leonard och Virginia Woolfs ömsesidiga kritiska läsning av varandras manuskript (Willis 1992, ex. s. 197–198). I svensk litteratur finns naturligtvis mängder av liknande exempel. Ett par är alla de insatser som kretsen runt Selma Lagerlöf gjorde som kommentatorer, redaktörer och smakråd (se t.ex. Gullberg 1948, Stenberg 2001, Edström 2002), och Gösta Sjöbergs arbete med att granska och redigera manuskriptet till Birger Sjöbergs *Kvartetten, som sprängdes* (analys och dokumentation i Tunving 2001, 2002 och 2003). Varje sådant samarbete har sin egenart, men det kan inte nog betonas att många författare låter sitt skapande näras av kommentarer från omgivningen.

Särskilt intressant i en relation av detta slag är den konstnärliga påverkan den innehåller – något som kan uttryckas som att författarens avsikter påverkas och ändras. Den centrala svagheten i Larssons bok är att denna fråga egentligen inte diskuteras eller teoretiseras. Lundegårds inflytande på Benedictsson tonas ner, medan hans bearbetningar av hennes verk efter hennes död närmast ses som övergrepp mot henne, inte som en fortsättning på deras samarbete.

Glömda intentioner

Efter Benedictssons död fick Lundegård hand om hennes litterära kvarläten-skap. Benedictsson hade i praktiken testamenterat den till honom, och trots släktingarnas försök att få hennes sista vilja juridiskt upphävd, fortsatte Lundegård att ha kontroll över materialet. Han gav ut det i flera omgångar, ofta i nya och bearbetade versioner. Lundegårds bearbetningar var inte sällan omfattande – särskilt i de berättelser som Benedictsson lämnat opublicerade, ofta halvfärdiga och ibland t.o.m. sönderrivna. Sådana berättelser putsade han och fullbordade genom att skriva om och lägga till partier.

Lundegårds versioner gavs ut i de olika postuma utgåvor av hennes verk som han redigerade, från och med *Berättelser och utkast* (1888) och in i hennes *Samlade skrifter* (1–7, 1918–1920). Det bör då betonas att omfattningen av ändringarna i hög grad framgår av den textkritiska kommentaren till den samlade utgåvan, som hade gjorts av den finländska litteraturforskaren Ingrid af Schultén (jfr Larsson 2008b s. 149–151). Kommentaren är inte fullständig – den tar inte upp ändringar i stavning, ordformer och interpunktion, men däremot viktigare innehållsliga ändringar – vilket innebär att Lundegårds tillägg redovisas tydligt och utförligt. Ur vår tids synvinkel borde kommentaren naturligtvis ha varit mer omfattande och ha inkluderat alla sorters ändringar, men jämförd med andra motsvarande utgåvor från samma tid var den knappast uppseendeväckande påver (se t.ex. den textkritiska kommentaren av af Schultén i Ahlgren 1919 s. 344–361).

Till det egendomliga i forskningen kring Benedictsson hör att de som har skrivit om henne inte tycks ha brytt sig särskilt mycket om dessa kommentarer, utan helt enkelt har tagit de publicerade versionerna för Victoria Benedictssons egna – och utifrån dem dragit ganska omfattande slutsatser om författarens syn på världen, på kvinnornas och hennes egen plats i den. I sin bok visar Larsson på hur exempelvis Jette Lundbo Levy arbetade på detta sätt (ex. s. 160, 188–191). Också analyser av exempelvis Ebba Witt-Brattström och Birgitta Holm

tas upp till granskning, vilket naturligtvis tillhör bakgrunden till tonläget i den pressdebatt som bröt ut efter Larssons angrepp mot Svenska Akademiens utgåva. Hade Akademien givit ut »fel» versioner (dvs. Lundegårds)? Och hade tidigare forskare analyserat »fel» versioner (återigen Lundegårds)?

Lisbeth Larssons resonemang i boken är inte helt explicita, men allt tyder på att hon utgår från ett par grundsatser. Den ena är att Benedictssons egenhändiga manuskript bäst uttrycker hennes intentioner, den andra är att bearbetningar efter Benedictssons död är att betrakta närmast som ett övergrepp. Hon kommenterar Lundegårds bearbetning av den av Benedictsson aldrig färdigställda novellen »Ur mörkret» på detta sätt (Larsson 2008 s. 230–231):

Eftersom den i sin förvanskade form spelat en så stor roll i vår litteraturhistoria har jag till slut ändå valt att lyfta fram den [Benedictssons version] i ljuset.

[...] jag ville dela med mig av den chockerande upplevelse det var att upptäcka hur i detalj bearbetat manuskriptet var. Med en energi, som ter sig starkt aggressiv, nästan hatisk, har Lundegård inte bara fyllt i de luckor som fanns för att åstadkomma en fortlöpande intrig. Han har också ändrat stil och innehåll. Men inte nog med det, det är som om han måste omforma texten in i minsta bokstav, minsta skiljetecken. Inte ens hennes kommatecken fick stå där som ett komma-tecken utan omvandlades till ett semikolon och vice versa.

Denna nedvärderande syn på Lundegårds insats är naturligtvis fullt möjlig att försvara, även om jag inte omedelbart kan se några belägg i materialet för de hårda psykologiserande ord som Larsson använder (*förvanskade form, aggressiv, nästan hatisk*). Hennes åsikt tycks vara att litteraturforskare nu bör rensa bort Lundegårds bearbetningar ur Benedictssons manuskript för att kunna få en bättre uppfattning om vad hon skrev – och ville skriva.

Textkritiskt sett tycks det överensstämma med synsätten bakom den pågående utgåvan av August Strindbergs *Samlade Verk*, även om de oönskade ingrepp som där ska rensas bort är sättarnas och förläggarnas (jfr »Presentation av nationalupplagan» s. 280–287, 292–294). I bägge fallen gäller det att återgå till författarens manuskript som det renaste uttrycket för hans eller hennes konstnärliga vilja, en konstnärlig insats obesudlad av omvärldens påverkan, inverkan och åverkan.

Vad Larsson inte verkar räkna med är att det synsättet emellertid bara är ett av många möjliga inom textutgivning, och att debatten om alternativa modeller har varit intensiv och upplivande under de senaste decennierna. De textsociologiska synsätt som har växt fram har problematiserat frågan om det verkligen finns en »ren» författarintention, och hur denna i så fall ska betraktas. Enligt detta textsociologiska synsätt är en författares avsikter i ständig utveckling och omformning. Och detsamma kan sägas om konstverket, som i viss mån överle-

ver genom senare tiders bearbetningar och redigeringar – alltifrån den klassiska grekiska litteraturen (som i nutida utgåvor med nödvändighet ofta är konstruktioner utifrån textuellt bräckligt grundmaterial) och fram till vår tids.

När jag behandlade debatten för åtskilliga år sedan skilde jag på de bägge inriktningarna som »intentionalister» och »textsociologer» – till de förra hörde G. Thomas Tanselle, till de senare Jerome McGann och D. F. McKenzie (Svedjedal 1991). Debatten har fortsatt med stor intensitet, inte minst i *Studies in Bibliography*.³ Ganska snart kom jag att tvivla på att termerna verkligen står i opposition mot varandra, och jag har försökt undvika att använda dem sedan dess (numera skulle jag hellre göra distinktionen mellan »traditionalister» och »textsociologer»). Skälet är att »textsociologerna» sällan vill upphäva tanken på att en författarintention finns och är väsentlig, men i stället vill visa hur komplicerad och föränderlig den är. För dem tenderar konstverket att vara en process, nära det konstnärliga skapandets flöde av idéer och omarbetningar, snarare än en artefakt som blir oåterkalleligt färdig vid ett visst tillfälle. Då är intentionen en sorts förhandling, snarare än en beställning eller order. Men för bägge inriktningarna – de jag felaktigt ville skilja på som »intentionalister» och »textsociologer» – är föreställningen om intentionen ofta central.

Det är lätt att se att en viss textsociologisk argumentation kan användas för att försvara Lundegårds versioner (liksom dem som Svenska Akademien gav ut). Och just dessa argument kom fram i tidningsdebatten. Lundegårds bearbetade versioner av Benedictssons verk gjorde dem till framgångar efter hennes död; verken var för ofärdiga och fragmentariska för att kunna publiceras utan bearbetning; när de väl har kommit ut och tryckts om så många gånger tillhör de vårt litterära arv, såväl i sin egenskap av utgivna litterära verk som i egenskapen av att ha analyserats av generationer av forskare. Oavsett vem eller vilka som är upphovet till dessa versioner är det omöjligt att tänka bort dem. Som Horace Engdahl (2008) påpekade i sitt inlägg i DN-debatten är Mozarts *Requiem* ett sådant verk.

Argumentationen tar kort sagt fasta på textsociologiska dimensioner som inte har särskilt mycket att göra med personhistorikerns riktade intresse mot vad en författare skrev eller avsåg vid ett visst tillfälle. Det är en sorts überbarthesiansk tillämpning av ett resonemang där författaren inte bara är så död att han eller hon inte beslutar om tolkningen av det egna verket, utan inte ens bör ha något att säga till om hur verket ska utformas efter hans eller hennes död. Ett verk är ett verk, oavsett författarens intentioner. Den film vi känner som *The*

³ G. Thomas Tanselle har mönstrat inläggen i åtskilliga uppsatser. En bra översikt ger t.ex. Tanselle 2001.

Magnificent Ambersons (1942) togs ifrån Orson Welles och klipptes om av filmbolaget; vi må tycka att det är beklagligt, men den filmen är nu allt vi har kvar, och den som tillhör filmhistorien. Detta är processer som Joseph Grigely har skrivit om och bejakat i sin *Textuality: Art, Theory, and Textual Criticism* (1995). Som han påpekar (s. 33) har konstverk alltid förändrats genom andras insatser:

It seems that only when authorial or artistic intentions become part of a larger public debate, as in the case of film colorization, that we become more sensitive about the degree to which a certain amount of conjunctive activity is involved in the making and the exhibiting of art. It shouldn't be like this, though: we need to remind ourselves that the creation and dissemination of art has always been an activity involving more people and more intentions than those of the artist alone and will always be this way.

Resonemang av detta slag ligger ganska långt från dem som Larsson för. Samtidigt ska sägas att ingenting i hennes bok tyder på att hon skulle ha några teoretiska invändningar mot dem – även om hon alltså i det enskilda historiska fall som Benedictssons författarskap utgör, vill se Lundegårds bearbetningar som en sorts övergrepp. Problemet är bara att intentionsfrågan i just detta fall knappast är så enkel som Larsson vill göra gällande. Som redan har framgått, hade Benedictsson och Lundegård ett så nära och intensivt samarbete att de bägges intentioner ständigt blandades, förändrades och utvecklades. Lika litet som man kan tänka sig Lundegårds författarskap utan Benedictssons utvecklande inflytande, kan man tänka sig hennes utan hans.

Så nära var deras samarbete att Benedictsson visade honom ett nästan exceptionellt förtroende vad gällde hennes litterära kvarlåtenskap. När Larsson talar om förvanskning och hat från Lundegårds sida, bör man minnas vad Benedictsson skrev i det dokument som de facto var hennes litterära testamente:

Allt hvad jag eger af manuskript, utkast, bref eller anteckningar tillhör herr Axel Lundegård, med full frihet för honom att dermed förfara efter godtfinnande. Hvarje inkomst, som af utgifvande eller bearbetning skulle tillfalla herr Lundegård är hans egendom. Alla mina föfattarrättigheter öfver redan tryckta arbeten öfvergår äfven i hans händer. (Citerat efter Larsson 2008b s. 98.)

Dokumentet – vars innebörd stöds av andra anteckningar av Benedictsson (se Larsson 2008b s. 97–98) – ger alltså Lundegård långtgående befogenheter med författarens publicerade och opublicerade verk. För de förra sägs att han får föfattarrättigheterna, för de senare att han kan »dermed förfara efter godtfinnande» – och som framgår förutsåg Benedictsson också att Lundegård skulle

komma att bearbeta de opublicerade verken. I praktiken betydde detta att Benedictsson överlämnade verken till Lundegård att behandla som sina egna. Och det var inte vilken författare som helst som lämnade över till vilken förvaltare som helst, utan en skribent som i årtal hade samarbetat med den efterlevande, som väl kände hans estetiska program, vilken typ av råd och synpunkter han kom med (och hans egen beredvillighet att ta till sig råd och material från henne).

Här finns alltså ett intrikat litteraturhistoriskt problem som Lisbeth Larsson knappast beaktar – i vilken mån ska vi ta Victoria Benedictssons yttrande på allvar? Ska vi följa hennes intentioner i hennes yttersta litterära vilja, eller dem som vi kan utläsa av hennes litterära kvarlåtenskap? I vilken utsträckning ska de efterlämnade verken betraktas som färdiga, eller som delar av en pågående konstnärlig process?

Ett sätt att tolka materialet är som Larsson gör, att förutsätta att Benedictsson inte kunde föreställa sig hur stora Lundegårds omarbetningar skulle vara – att han helt enkelt sprungit i väg med hennes material på ett sätt hon inte tänkt sig. Ett annat sätt är naturligtvis att utgå från att hon ville försäkra sig om att han skulle fortsätta den skapande processen på det sätt de hade vant sig vid – inte som den bästa fullbordaren, men som det minst dåliga alternativet när hon själv var borta. Hon bad inte att manuskripten och breven skulle brännas, hon bad inte att de skulle utges utan bearbetningar, hon satte inga gränser för vad han fick göra med dem. Vilket innebär att Lisbeth Larssons bok bygger på en grundläggande paradox – den vill återställa Victoria Benedictssons uttalade intentioner genom att strunta i hennes uttalade intentioner.

»Intentioner» är ett mångtydigt begrepp, och i viss mån kan diskussionen kring Benedictsson nyanseras genom att man för in den skiktning som Michael Hancher har gjort. Han skiljer mellan tre slags intentioner, där de första kallas *programmatiska*, de andra *aktiva* och de tredje *finala* intentioner. Med programmatiska menar han den allmänna avsikten att skapa ett visst slags konstverk, med aktiva avsikten att verket och varje del av det ska ha en viss betydelse, och med finala intentioner avsikten att åstadkomma vissa saker med verket, t.ex. nå berömmelse, tjäna pengar etc. (Hancher 1972). I sitt samarbete verkar Benedictsson och Lundegård ha varit överens om de programmatiska intentionerna (att skriva en viss typ av realistiska verk), medan deras kommentarer var en förhandling kring de aktiva intentionerna (hur vissa scener och meningar skulle utformas). Benedictssons testamente kan då tolkas som att hon medvetet avhänder sig de aktiva intentionerna för att uppnå de programmatiska och finala – åtminstone tycks det ha varit så som Lundegård tolkade det. Lis-

beth Larsson betonar dock mycket kraftigare Benedictssons aktiva intentioner som de kan utläsas ur manuskripten.

Material kring författarens intentioner är alltid bräckligt och svårt att tolka – forskaren är beroende av vilka dokument som har bevarats och måste sedan analysera dem källkritiskt. Så också naturligtvis i fallet Benedictsson. Ändå är det slående i hur liten utsträckning Lisbeth Larsson utnyttjar annat material än de litterära verken själva för att belägga Benedictssons avsikter. Ofta förutsätter hon en avsikt hos författaren, eller ser den uppenbarad i arbetsmaterialet. Om de fragmentariska manuskripten efter Benedictsson heter det exempelvis: »hennes avsikt var alltid att gjuta dem samman till en helhet, en stark berättelse» (Larsson 2008b s. 217), om novellen »Ur mörkret» att den revs sönder »Kanske för att det inte var den historia hon ville skriva» (s. 217), om prosaberättelsen »Den bergtagna» att den var »den hela berättelse hon ville åstadkomma» (s. 225). Rent metodiskt innebär yttranden som det sista något av cirkelbevis – det måste finnas en intention av ett visst slag bakom texten eftersom den ser ut som den gör, den aktiva intentionen överensstämmer med den programmatiska. I det första och det andra yttrandet skönjs snarast en klyfta mellan de programmatiska intentionerna och de aktiva (de aktiva intentionerna kunde inte uppfylla de programmatiska).

Poängen med de här observationerna är naturligtvis inte att hävda att Lisbeth Larsson skulle ha fel angående Benedictssons avsikter – få forskare känner lika ingående som hon arkivmaterialet och Benedictssons arbetsprocess. Nej, syftet är i stället bara att peka på att en mer nyanserad diskussion av intentionsproblemet skulle ha gjort det tydligare hur komplicerade de historiska processerna var. Dessutom menar jag alltså att Larsson för litet har beaktat de intentioner som Benedictsson faktiskt yttrade i sitt testamente (och det därmed anknutna materialet), och att hon är alltför benägen att stanna vid hur Benedictsson själv utformade verken i de överlevande versionerna. Här finns alltså ytterligare en paradox – hon är lika benägen som de mest radikala textsociologerna att ta en viss lydelse för given, bara för att den föreligger.

Exemplet »Ur mörkret»

»Ur mörkret» har blivit en av de mest beundrade och kommenterade av Victoria Benedictssons efterlämnade noveller. »Ur mörkret» ingick ursprungligen i *Berättelser och utkast* (1888) och var där hårt bearbetad och redigerad av Axel

Lundegård – novellen fullbordades aldrig av Benedictsson och Lundegård har lagt till betydelsefulla rader, bl.a. avslutningen, men utan att redovisa sin insats. Totalt sett står han, enligt Larsson, för ca en fjärdedel av den utgivna texten (s. 182; jfr dock Witt-Brattström i Benedictsson 2008b:2 s. 778). Som redan har framgått avvisar Larsson Lundegårds bearbetning som en förvanskning. Det bör dock noteras att Ingrid af Schultén, som har granskat arkivmaterialet mer ingående än någon annan, fann att Lundegård »på ett mönstergillt sätt» fullbordat novellen; hon finner känslorna i novellen »ytterst karakteristiska» för författaren och menar att Lundegårds färdigredigering sannolikt bygger på muntliga uppgifter från författaren (af Schultén 1925 s. 371 och 373).

I Benedictssons arkiv finns delar av novellen i ett konvolut med titeln »Ur mörkret», men åtskilliga delar av den finns utspridda på annat håll i arkivet där de gradvis har återfunnits av andra forskare (jfr Larsson 2008b s. 180–181). Textläget är komplicerat. Vissa partier av novellen föreligger i flera versioner (perspektivet växlar mellan första och tredje person), en del manusblad är sönderrivna, och några har antagligen förkastats av författaren eftersom det finns utkast eller text till andra verk på dem (jfr även s. 229–230).

Lisbeth Larsson avslutar sin bok med en pedagogisk dubbelutgåva av »Ur mörkret», dels den version som kan pusslas samman av de bevarade fragmenten (bild 2), dels den version som Axel Lundegård gav ut (bild 1) – då med markeringar av vilken text Lundegård har strukit och lagt till. Den senare är alltså en rudimentär synoptisk utgåva. Visuellt ger den en bra bild av hur stora Lundegårds omarbetningar var, även om det ligger i sakens natur att denna utgåva måste te sig något textuellt grötig. Tyvärr saknas dock alla slags manuskriptbeskrivningar, och inga arkivsigna ges för de olika fragmenten i den första versionen. (Huvuddelen av manuskriptet finns i Lunds universitetsbibliotek, Saml. Benedictsson, V., C 4b:16, »Ur mörkret».)

Lite häpen kan läsaren också konstatera att Larsson har moderniserat och modifierat Benedictssons stavning »enligt samma princip som Lundegård använt i sin bearbetning» (s. 275). Moderniseringen är inte orimlig i en utgåva som riktar sig till en nutida publik, men med tanke på hennes hårda ord om Lundegårds bearbetning av vad som nog måste ses som andra *accidentalier* (skiljetecknen) är teorin bakom ingreppen svår att urskilja.⁴ Med hennes eget språkbruk skulle hennes utgåva behöva beskrivas som en förvanskning.

Larsson konstaterar att den första versionen – den som kan kallas »urversionen» – inte kan vara annat än en »konstruktion» (s. 230), ett försök att hitta en

⁴ Resonemanget syftar naturligtvis på Gregs (1966) distinktion mellan *substantives* (substantieller) och *accidentals* (accidentalier).

Jag betraktades nästan som en idrott: Men if min fars arbetsrum hade jag fortfarande mitr älsklingsstillhåll; i Jag hade valt mig en obemärkt plats: bakom ett gammalt brännvinscharull i ett hörn mellan ett skåpet och väggen. Min far hade ännu sina svarta griller så fort han var ensam mellan fyra väggar; i Jag var honom ett slags skydd där emot, och jag störde honom aldrig.

Han var en fin umgängesman, kvick och en smula elak. Det räff kom ofta frammande till honom, en eller ett par av hans vänner och det språkades vid toddyglaset. Man glömdes mig visst ofta min närvaro, och jag hörde ibland saker, som jag icke borde ha hört. Men min far var, – som nästan varje melankoliker, – så strängt upptagen av sig själv att han icke kom att tänka på andra; och han gav i dessa samtal fritt lopp åt sitt förakt för kvinnorna, – för kvinnorna, som han aldrig kunde låta bli att tänka på och tala om! kvinnoförakt. Jag, – som ingen mor ägde, – som icke ägde en ingen mänsklig varelse att hålla av mer än denne mjältsjuke pessimist, som jag tillbad; – jag lärde av dessa samtal vad andra kvinnor icke lära under ett helt liv; jag lärde mig förstå mäns tankegång, jag lärde mig urskilja varje skiftning av medömkan och ringaktning, som kan gömmas under berömmelse eller beundrande uttryck. Känslan av solidaritet och gemensamhet med hela mitt kön hade vaknat och vid varje giltigt och förstucket utfall led jag i hemlighet som det varit riktat mot mig ensam.

När jag var tretton år fick jag styvmor. Hon var en skönhet, icke av de ståtliga, drottninglika utran av de täcka,

oemotståndliga. Hon var mjuk som en kanin, hon hade händer så små att hon begagnade barnhandskar, hon log alltid; när hon icke grät; – och när hon log hade hon gropar i kinderna och visade små vita tänder lika pärlemor. Hon var idel blidhet och förälskelse; och hon hade icke en tanke i sitt huvud.

Min far var fåfång med över hennes skönhet; klokskap hade han aldrig gjort räkning på. Han valde hennes dräkter, ty hon hade själv ingen smak, och han reste med henne på baler; Då hon födde honom en den första pojken först och det sköts det med gamla befästningskanoner i glädjen, vinet rann i strömmarvis genom törstiga strupar och – hela godset var på fötter och delfog i glädjen. Detta upprepades sedan föddes det en pojke vart och vartannat år; det blev ett samma kalasande, samma feststämning. När den var förbi, tog en annan hand om, amman tog den lille och mamma modern reste på baler igen.

Hon var inte varken god och inte dålig, min nya mamma, hon var bara täck. Hon såg ut som ett barn och hon visste att hon skulle se ut som ett barn, ju enfaltigare, dess bättre. Det klädde henne, tyckte pappa.

Mot mig var hon aldrig elak emot, men hon gick ut vägen för mig, och det föreföll som om jag varit äldre än hon, därför att jag aldrig var munter och språkssam, man. För övrigt bygdes man dessutom över min tafathet och min dumhet, jag fick en guvernant och hölls så mycket undan som möjligt. Jag var ännu mer ensammare än förr. Men däravför skärptes min blick. Jag var icke avundsjuk på min

bli att tänka på och tala om! Jag – som ingen mor ägde – som icke ägde en mänsklig varelse att hålla av mer än denne mjälsjunkte pessimist, som jag tillbad, jag lärde av dessa samtal vad andra kvinnor icke lära under ett helt liv; jag lärde mig förstå mäns tankegång, jag lärde mig urskilja varje skiftning av medömkan och ringaktning som kan gömmas under berömmande eller beundrande uttryck. Känslan av solidaritet och gemensamhet med hela mitt kön hade vaknat.

När jag var tretton år fick jag styvmor. Hon var en skönhet, icke av de ståtliga drottninglika uran av de täcka oemotståndliga; hon var mjuk som en kanin, hon hade händer så små att hon begagnade barnhandskar, hon log alltid, när hon icke grät, och när hon log hade hon gropar i kinderna och visade små vita tänder lika pärlemor. Hon var idel blidhet och förälskelse, och hon hade icke en tanke i sitt huvud. Min far var fåfång med hennes skönhet; klockskap hade han aldrig gjort räkning på. Han valde henne dräkter och han reste med henne på baler, hon födde honom en pojke först och det sköts med gamla befästringskanoner i glädjen, vinet rann strömväs genom törstiga strupar och hela godset var på fötter. Sedan föddes det en pojke vart och vartannat år; det blev ett kalas, amman tog den lille och mamma reste på baler igen.

Hon var inte god och inte dålig, min nya mamma, hon var bara täck. Hon såg ut som ett barn och hon visste att hon skulle se ut som ett barn, ju enfaldigare dess bättre. Det klädde henne, tyckte pappa. Mig var hon aldrig elak emot,

men hon gick ur vägen för mig och det föreföll som jag varit äldre än hon, därför att jag aldrig var munter och språksam, man blygdes dessutom över min tafatthet och dumbhet, jag fick en guvernant och hölls så mycket undan som möjligt. Jag var ensamare än förr. Men därför skärptes min blick. Jag var icke avundsjuk på min styvmor; jag kände min far för väl, jag kunde tyda varje min i hans ansikte och varje tonfall i hans röst, det undgick mig icke vilket omatligt förakt det låg under all hans hyllning. Själva hans foglighet var förakt; en orätrvisa från hans hustru hade honom icke ty han hade aldrig tänkt sig att hon skulle ha förstånd nog att icke vara obillig. Han kunde ge efter för hennes nycker, med ett leende och en kyss på handen, eller han gjorde tvärt emot hennes önskan, också med en kyss på handen. Hans fördragsamhet gjorde henne inbilsk, hon började skrodera, sättande sig över vad hon icke förstod samt prata dumheter. Min far endast skrattade smått och lät henne hållas; med en vacker kvinna fick man ej räkna så noga.

Och det var som om det föll över mig alltsammans, allsammans. Allt vad hon icke ens hörde det bortrade sig in i mitt sjuka sinne. Jag lärde mig se med min fars ögon, jag såg från en mans ståndpunkt vad det vill säga att vara kvinna och jag såg på mig själv som en skabbig hund – – – vidrigt – vidrigt, – en enda olycka från födelsen. Och när jag lärt mig se detta, då föddes denna ödmjukhet, som är min karaktärs märke och obotliga lyte. O – den fläcken i hjärtan! – hur den blev öm och blöt, så att varje udd kunde

hades vid tändstiftet. Han gjorde mig
 vänt ofta, och jag kunde illdåd saker,
 som jag också kunde ha gjort, men
 min far var som en stannande klocka.
 Han var som en stannande klocka, och jag
 kunde inte se honom som en stannande klocka.
 Han var som en stannande klocka, och jag
 kunde inte se honom som en stannande klocka.
 Han var som en stannande klocka, och jag
 kunde inte se honom som en stannande klocka.

mitt mig
 När jag var tretton år fick jag
 styfver. Han var en ~~mycket skicklig~~
 icke af de slottliga ~~slottliga~~ utan
 af de ~~slottliga~~ ~~slottliga~~; hon var
 mjukt som en klavin, hon hade händer
 så små att hon begygnade barnskötsel,
 hon lag alltid när hon icke grät, och
 när hon lag hade hon gnygar i kinder.
 Nu och virade sin lilla ~~lilla~~
 tränder lika perlemor. Han var icke led
 hit och förtärliga, och hon hade icke en
 tanke i sitt ~~besked~~. Men när
 föförs, ~~med hennes skänket~~; klackslags
 hade han aldrig gjort sig ~~rikning~~ på
 han valde henne ~~diabla~~ och han ville
 henne på haler, ~~med födde honom en~~
 pojke fört och ~~det föddet stod på~~
~~fröns~~ ~~fröns~~ ~~fröns~~, det stöts
 med gamla ~~beskrifning~~ ~~beskrifning~~ och
 vänt ~~denne skänket~~ ~~denne skänket~~ och
 när ~~denne föddes~~ ~~denne föddes~~ det en pojke ~~hände~~
 eller ~~händertaget~~ är; det ~~blef~~ ~~blef~~ att
 haler, ~~annan lag den lille och mamma~~
 neste på haler igen.
 Han var inte god och inte daleg, min
 nye mamma, hon var ~~hans~~ ~~hans~~. Han var
 ut som ett barn och hon visste att han
 skulle se ut som ett barn, ju ~~anfaldig~~
 dess ~~håttare~~. Det ~~blådde~~ ~~blådde~~ ~~blådde~~ på
 på ~~den~~ ~~den~~ ~~den~~ ~~den~~ ~~den~~ ~~den~~ ~~den~~ ~~den~~
 samma ~~ut~~ ~~ut~~ ~~ut~~ ~~ut~~ ~~ut~~ ~~ut~~ ~~ut~~ ~~ut~~
~~svak~~ ~~svak~~ ~~svak~~ ~~svak~~ ~~svak~~ ~~svak~~ ~~svak~~ ~~svak~~
~~svak~~ ~~svak~~ ~~svak~~ ~~svak~~ ~~svak~~ ~~svak~~ ~~svak~~ ~~svak~~

Bild 3. Ur originalmanuskriptet till »Ur mörkret» (LUB), med Victoria Benedictsson egenhändiga ändringar. Texten står i originalet på ett avlångt manuskriptblad, som i denna illustration har delats i två delar.

rimlig sammansättning av fragment vilkas inbördes förhållande måste förbli delvis oklart. Det ska genast sägas att Larssons utgåva ter sig fullt rimlig ur den synvinkeln. Men trots att den noga redogör för hur olika bitar fogats till varandra, ger den ändå rätt dålig uppfattning om hur den bakomliggande texten ser ut. Som redan har nämnts arbetade Benedictsson intensivt med texten, och de bevarade manuskriptbladen demonstrerar tydligt hur mycket hon strök och omarbetade – texten är full av överstrykningar och tillägg, konstnärliga beslut på detaljnivå som tyder på att texten levde, fortfarande var vidöppen för överväganden och eftertankar.

Genom att redigera fram en ren text – och sedan spela ut den mot Lundegårds bearbetade version – skapar Lisbeth Larsson ett artificiellt intryck av att en »färdig» version har utsatts för en rad ingrepp. Men Benedictssons manuskript

berättar en annan historia, en om en text som lever under författarens händer, en som på inget sätt var avslutad och definitiv (bild 3). En utgåva som gjorde reda för de interna varianterna i Benedictssons egen text (alltså hennes egna ändringar) skulle te sig minst lika präglad av »ingrepp» som Lundegårds version. Och därmed skulle också Benedictssons egen text och Lundegårds version uppvisa fler likheter sinsemellan än med den rena text som Larsson har tagit fram.

Vi kan kanske tycka att Lundegårds bearbetning var okänslig, och kanske t.o.m. att den ändrade huvudidéerna i novellen. Men han gjorde den med författarens tillåtelse, och tog vid där hon slutade. Är det då givet att en utgivare uppfyller Victoria Benedictssons intentioner genom att bortse från Axel Lundegårds insatser?

Att ge ut Benedictsson på nytt

Lisbeth Larsson är inte den första som har avlundegårdiserat Benedictssons verk. Sommaren 2008 utkom *Den bergtagna*, redigerad av Jenny Berggren och med förord av Birgitta Holm. *Den bergtagna* föreligger dels som novellutkast, dels som drama. Också här är manuskriptläget besvärligt – bakom novellen finns ett äldre utkast, av dramat föreligger två nästan färdiga akter och tre i fragment (se utgivarkommentar i Benedictsson 2008a s. 17–18). Utgivaren har försökt pussla samman ett drama ur materialet (medveten om att en annan sammansättning kunde ha valts), och hon har också tagit bort de bearbetningar som Axel Lundegård gjorde i sina utgåvor (jfr s. 5).

Den bergtagna och »Ur mörkret» påminner om hur väsentligt textkritiskt arbete är. Genom att återvända till manuskripten fångar utgivarna en annan litterär diktning hos Benedictsson än den vi har vant oss vid – kanske inte så mycket ett annat färdigt verk som ett verk i tillblivelse. Sådana »urformer» av viktiga litterära verk har ett givet intresse och bör naturligtvis ges ut – alldeles som utgivarna i Strindbergs *Samlade Verk* såg till att ge ut de tre versionerna av *Mäster Olof*, »versupplagan», »mellandramat» och »prosaupplagan» (Strindberg 1994).

Den självklara slutsatsen av diskussionen om Victoria Benedictssons litterära kvarlåtenskap är att granskningen och analysen av den bör fortsätta, och att hennes versioner av materialet bör restitueras. Till det egendomligaste i hela frågan hör att det inte har börjat ske för länge sedan. Arkivet är välordnat, och

har varit öppet för forskare sedan 1950, omfattningen och arten av Axel Lundegårds bearbetningar har varit känd ännu längre genom kommentarerna till *Samlade skrifter* och Ingrid af Schulténs forskning. Om Lundegård har några skelett i garderoben, har dörrarna till dem stått på vid gavel i decennier. Den oroande tanken är att nykritiskt skolade litteraturforskare har förlorat så mycket av medvetenheten om texten som process och händelse, att de inte tagit tillräcklig hänsyn till betingelserna för verkens tillkomst, förmedling och överlevnad.

Textutgivning är ett område där man kan tala om rätt och fel, men det är viktigt att minnas att det inte bara finns många sätt att göra fel, utan också många sätt att göra rätt. En textsociologiskt orienterad utgåva är inte ett logiskt uteslutande alternativ till en traditionalistisk, utan resultatet av ett annat sätt att resonera. Svenska Akademiens klassikerserie rymmer i regel vad man kan kalla hävdvunna versioner av svenska klassiker, i förekommande fall de versioner som har ingått i tidigare samlade utgåvor av författarskapen, och detta är väl den enkla förklaringen till att Akademien har valt att bygga på Lundegårds versioner av Benedictssons verk.

Med tanke på Benedictssons egen yttersta vilja – och eftersom de omdebatterade verken inte var färdiga vid hennes död – är en sådan utgåva fullt rimlig. Samtidigt tyder väl allt på att vi framöver kommer att få se en ny textkritisk utgåva av väsentliga delar av Benedictssons litterära kvarlåtenskap, en där Lundegårds postuma bearbetningar har rensats bort. Rimligen kommer en sådan utgåva att tendera mot det dokumentariska, alltså att försöka redovisa de texter som föreligger i handskrifterna – något som i detta fall ställer stora krav på redovisningen av manuskriptinterna varianter.

En renodlat traditionalistisk teori är dock knappast en möjlig utgångspunkt för en sådan utgåva, för det första eftersom Benedictsson själv bearbetade sina verk så intensivt och missnöjd med resultatet lämnade en del av dem oavslutade och kasserade, för det andra eftersom hon i större delen av sitt författarliv levde i ett skapande samspel med en författarkollega och för det tredje eftersom hon testamenterade sina verk och samtidigt delegerade sina intentioner till honom. Han var henne kanske underlägsen litterärt, men saknade därför inte betydelse. För att avfärda Axel Lundegårds insatser krävs med andra ord att man sätter sig över Victoria Benedictssons avsikter.

Att formulera en editorielt fungerande teori om Benedictssons intentioner är alltså utmaningen för den som vill ge ut hennes levande text.

Litteratur

- Ahlgren, Ernst, 1919: Samlade skrifter, 2: Berättelser och utkast. Efterskörd. 4 uppl. Stockholm.
- Benedictsson, Victoria, »Ur mörkret». *Lunds universitetsbibliotek, handskriftssektionen* (Saml. Benedictsson, V., C 4b:16).
- Benedictsson, Victoria, 2008a: Den bergtagna. Förord Birgitta Holm. Redigering och kommentarer Jenny Berggren. Umeå.
- Benedictsson, Victoria, 2008b: Ord på liv och död. Kortprosa, drama, dagbok. I–II. Under redaktion av Ebba Witt-Brattström och med inledning av Horace Engdahl. (Svenska klassiker.) Stockholm.
- Edström, Vivi, 2002: Selma Lagerlöf. Livets vågspel. Stockholm.
- Eliot, T. S., 1971: The Waste Land. A facsimile and transcript of the original drafts including the annotation of Ezra Pound, ed. by Valerie Eliot. London.
- Engdahl, Horace, 2008: Varje urval är en tolkning. Lisbeth Larsson skjuter över målet. Dagens Nyheter den 20 oktober.
- Greg, W. W., 1966: The Rationale of Copy-Text. [orig. 1950–1951.] I: Collected Papers, ed. by J. C. Maxwell. Oxford. S. 374–391.
- Grigely, Joseph, 1995: Textuality: Art, Theory, and Textual Criticism. (Editorial Theory and Literary Criticism.) Ann Arbor.
- Gullberg, Helge, 1948: Stil- och manuskriptstudier till Gösta Berlings saga. (Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och vitterhets-samhälles handlingar 6:A:3:6.) Göteborg.
- Hammar, Inger, 1998: Med dunkla brev på djupa vatten. Victoria Benedictsson och offerrollen. I: Samlaren 119. S. 40–53.
- Hancher, Michael, 1972: Three kinds of intention. I: Modern Language Notes 87. S. 827–851.
- Holm, Birgitta, 2007: Victoria Benedictsson. (Litterära profiler.) Stockholm.
- Holm, Birgitta, 2008: Vad är egentligen genuint? Lisbeth Larsson förvanskar texten. Dagens Nyheter den 22 oktober.
- Larsson, Lisbeth, 2008a: Akademien sviker Victoria. Dagens Nyheter den 15 oktober.
- Larsson, Lisbeth, 2008b: Hennes döda kropp. Victoria Benedictssons arkiv och författarskap. Stockholm.
- Larsson, Lisbeth, 2008c: Vad har vi hållit på med all denna tid? Dagens Nyheter den 30 oktober.
- Nordin Hennel, Ingeborg, 2008: Nya läsningar ger bättre förståelse. Dagens Nyheter den 28 oktober.
- Pleijel, Agneta, 2008: Benedictssons egen stil är modernare. Dagens Nyheter den 17 oktober.
- Presentation av nationalupplagan och redogörelse för redigeringsprinciperna, Strindberg, August, 1989: Ungdomsdramer I. Fritänkaren. Det sjunkande Hellas. Hermione. Texten redigerad och kommenterad av Birger Liljestränd. Samlade Verk 1. Stockholm. S. 275–336.
- Schultén, Ingrid af, 1925: Ernst Ahlgren. En litterär studie. Helsingfors.
- Stenberg, Lisbeth, 2001: En genialisk lek. Kritik och överskridande i Selma Lagerlöfs tidiga författarskap. (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet 40.) Göteborg.

- Strindberg, August, 1994: Mäster Olof. Prosaupplagan. Mellandramat. Versupplagan. Texten redigerad och kommenterad av Hans Sandberg. Samlade Verk 5. Stockholm.
- Svedjedal, Johan, 1991: Textkritisk litteraturteori. Några linjer i svensk och anglosaxisk textkritisk debatt. I: Textkritik. Teori och praktik vid edering av litterära texter. Föredrag vid Svenska Vitterhetsamfundets symposium 10–11 september 1990, red. av Barbro Ståhle Sjönell. Stockholm. S. 42–78.
- Tanselle, G. Thomas, 2001: Textual Criticism at the Millennium. I: Studies in Bibliography 54. S. 1–80.
- Tomasjevskij, Boris, 1993: Litteratur och biografi. I: Modern litteraturteori. Från rysk formalism till dekonstruktion, red. av Claes Entzenberg & Cecilia Hansson. 2 uppl. Del I. S. 33–41.
- Tunving, Lars Helge, 2001: Tre bröder och en Kvartett. Birger, Eric och Gösta Sjöberg granskar och bearbetar Kvartetten, som sprängdes. En arbetsbeskrivning. I: I rörelse (Birger Sjöberg-sällskapet 2001). Vänersborg. S. 89–197.
- Tunving, Lars Helge, 2002: Tre bröder och en Kvartett II. Birger, Eric och Gösta Sjöberg granskar och bearbetar Kvartetten, som sprängdes. En genomgång. I: I Kvartettens värld (Birger Sjöberg-sällskapet 2002). Vänersborg. S. 89–178.
- Tunving, Lars Helge, 2003: Tre bröder och en Kvartett III. Birger, Eric och Gösta Sjöberg granskar och bearbetar Kvartetten, som sprängdes. En genomgång. I: Frida och andra (Birger Sjöberg-sällskapet 2003). Vänersborg. S. 95–173.
- Willis jr, J. H., 1992: Leonard and Virginia Woolf as Publishers: the Hogarth Press, 1917–41. Charlottesville & London.
- Witt-Brattström, Ebba, 2008: Respektera den yttersta viljan! Dagens Nyheter den 20 oktober.
- Åsberg, Christer, 2008: Även den gamla bibeln har varit ny. Dagens Nyheter den 26 oktober.

»Vågar vågar ni väl men ...»

– en reaktiv konstruktion i svenskan

Av PER LINELL och KERSTIN NORÉN

Abstract

Linell, Per, per.linell@liu.se, Professor, Dept. of Culture and Communication, Linköping University, Sweden; Norén, Kerstin, kerstin.noren@kau.se, Professor, Rector, Karlstad University, Sweden: “Duplicated initial finite auxiliaries – a responsive construction in Swedish». *Språk och stil* 19, 2009, pp. 72–104.

In this article we analyse a peculiar Swedish construction that we name $x_{aux}x_{aux}$, or *duplicated initial finite auxiliaries*, which does not seem to occur in any related language. $X_{aux}x_{aux}$ is reactive in the sense that it can only occur in a second position, that is, as a response to a prior utterance in which the same auxiliary has been used (by another or the same speaker). One example is:

A: **kan** man bada här?

»can you swim here?»

B: **kan kan** man väl men vill vill man väl inte

»I suppose you can, but you wouldn't really want to»

Here we explore a corpus of more than 100 examples from the Internet. We have investigated the syntax, sequential positions, semantics and pragmatics of the construction, using an interactional (dialogical) variant of construction grammar. $X_{aux}x_{aux}$ occurs with modal auxiliaries, pseudo-auxiliaries (e.g. *våga* 'dare'), and a few other verbs. The analysis shows that the construction is used when the author, on the one hand, concedes that a certain modality is adequately deployed in the situation (in the example above, ability or possibility: *kan* 'can'), but on the other hand, downplays it in favour of a situationally more relevant one (above, willingness: *vill* 'wants'). In sum, it is a question of grading and adjusting several different kinds of modalities.

The article also contains a comparison with other reactive constructions in Swedish, in particular, *aux+göra* (the pro-verb 'do') and *x-och-x*.

Keywords: dialogical grammar, interactive language, responsive grammatical construction, auxiliaries, modality, syntactic reduplication, Swedish.

Denna uppsats handlar om en grammatisk konstruktion i svenskan som kan kallas *dubbla initiala finita hjälpverb*. Konstruktionen är en s.k. reaktiv konstruktion i vilken talaren upprepar ett språkligt uttryck x som förekom-

Tack till Tomas Linell och Cajsa Ottesjö för arbete med datainsamlingen, och till Elisabet Engdahl, Jan Lindström, Benjamin Lyngfelt och Språk och Stils tre anonyma referenter för värdefulla synpunkter på tidigare versioner. Vi tackar också för kommentarer av ett flertal personer som var närvarande vid vår presentation vid Svenskans beskrivning 30, Stockholm 2008. Per Linells arbete har understötts av VR:s bidrag nr 421-2004-1087.

mit i ett tidigare yttrande. I detta fall är det en hjälpverbsform som upprepas och återanvänds två gånger i det nya yttrandets inledning, närmare bestämt i dess initialfält. Vi har därför valt att förkortat beteckna konstruktionen med $x_{aux}x_{aux}$.

$X_{aux}x_{aux}$ uppträder framför allt med modala hjälpverb, t.ex. *kan*, och oäkta hjälpverb (pseudo-hjälppverb), t.ex. *vågar*:

(1) (Antecknat samtalsexempel)¹ A och B står och betraktar en klippig kuststräcka:

1. A: **kan** man bada här?

2. B: **k↑an kan** man väl men vill vill man väl inte

(2) (Antecknat samtalsexempel) A och B har haft översvämning i sin tillfälligt hyrda lägenhet och har satt in värmefläktar (»element») för att torka ut fukten. Nu ska de åka på dagsutflykt med C, som är dotter till hyresvärderna och känner till förhållandena:

1. A: **vågar** vi lämna elementen på när vi åker bort?

2. C: **vå↑gar vågar** ni väl men de behövs inte

Det B tycks vilja säga i (1) är att det spelar mindre roll om man kan bada på den åsyftade stranden, eftersom man ändå inte skulle vilja. I (2) antar A att det är viktigt i den aktuella situationen att ta reda på om man vågar lämna fläktarna påslagna under dagen. I sin respons på detta använder C konstruktionen $x_{aux}x_{aux}$ för att hävda att detta problem är mindre relevant eftersom man inte behöver ha fläktarna på.

$X_{aux}x_{aux}$ har såvitt vi vet inte beskrivits i svensk grammatikforskning, i varje fall inte systematiskt.² I det följande ger vi ett antal exempel från vår datakorpus där $x_{aux}x_{aux}$ förekommer med modala hjälpverb, som i (1) ovan, och med pseudo-hjälppverb ($x_{psaux}x_{psaux}$), som i (2) ovan. Vi konstaterar också att konstruktionen förekommer med en liten grupp icke-modala hjälpverb och huvudverb, såsom *bli*, *komma* och *gå*. Som vi redan sett i (1, 2) följs satsen med $x_{aux}x_{aux}$ i sitt initialfält av en invändande *men*-sats.

¹ Tre typer av autentiska (belagda) exempel används i vår text: inspelade och transkriberade samtalsexempel, antecknade samtalsexempel, och skrivna exempel, de senare samtliga googlade från Internet.

I återgivningen av exempel används *Courier* för autentiska samtalsexempel, och *kursiv* för exempel som googlats från Internet. **Fetstil** används för att dra uppmärksamheten till de detaljer (de aktuella konstruktionerna) som fokuseras i analysen; de betecknar således *inte* egenskaper i talarrens uttal eller skribentens val av layout.

I transkriptionen av samtalsexempel använder vi de CA-konventioner som anpassats för svenskan i projektet »Samtalsspråkets grammatik» (Anward & Nordberg 2005).

² SAG behandlar inte (det som vi kallar) $x_{aux}x_{aux}$ som en konstruktion. Däremot finns det en del allmänt om deklarativa huvudsatser med verb som satsbas och *göra* på satsledets ordinarie plats i satskärnan. Jämför SAG 4 s. 407 (2.1.b), s. 415, fn. 1; SAG 3: Verbfras §11 s. 267 (*vågade sig gjorde han aldrig*).

Huvudsyftet med vår artikel är att beskriva $x_{(ps)aux}x_{(ps)aux}$ -konstruktionens former, sekventiella positioner och semantisk-pragmatiska potential. Genom att analysera ett antal exempel visar vi att dess meningspotential – vad konstruktionen tillsammans med kontextuella faktorer kan åstadkomma i den kommunikativa situationen – är att förhandla och förändra relevansstrukturen. Vi beskriver också konstruktionens relationer till några andra reaktiva konstruktioner, framför allt *x-och-x* (Lindström & Linell 2007).

1. Teoretisk utgångspunkt: Reaktiva konstruktioner inom ramen för en dialogisk grammatik

I vår analys utgår vi i viss utsträckning från s.k. konstruktionsgrammatik, ibland förkortad CxG (Fillmore m.fl. 1988; Michaelis & Lambrecht 1996; Fried & Östman 2005; Lyngfelt 2007). Men vi avviker från den oftast ganska ensidigt strukturorienterade CxG genom att mer konsekvent hävda ett dialogiskt och praxisorienterat synsätt. En annan inspirationskälla är därför interaktionell grammatik (Ochs m.fl. 1996, Lindström 2007). Vi menar att språkliga resurser används, och har formats för att användas, i kommunikativ interaktion och i inre, dialogiskt tänkande, och att detta ska synas i teorin. En »dialogisk grammatik» (Linell 2005, 2009) betonar definitionsmässigt de grammatiska konstruktionernas interaktionella och kontextuella natur. Ett annat antagande i dialogiska teorier är att konstruktionernas semantik inte består av fullständigt specificerade betydelser utan utgör mer abstrakta meningspotentialer, som tillsammans med kontextuella faktorer (t.ex. samförekommande inslag i diskursen, situationella omständigheter, genre- och verksamhetsrelaterade aspekter) bestämmer de situerade tolkningarna av enskilda yttranden (Norén & Linell 2007).

Grammatiska konstruktioner kan ses som ett slags konventionaliserade språkliga praktiker (Lindström 2007). Konventionaliseringen kan antas ha uppstått genom att konstruktionerna utgör lösningar på kommunikativa uppgifter och projekt som språkbrukarna regelmässigt ställs inför i den språkliga praktiken. En delmängd av de grammatiska konstruktionerna är *responsiva* (Linell 2003, 2005). En sådan konstruktion har i sin form inorporerat strukturella drag som visar att varje instantiering av konstruktionen i ett situerat yttrande måste följa på och respondera på ett föregående yttrande med vissa mer eller mindre specifika egenskaper, en del av dem formella drag. Varje instans står i responsiv position, eller »andra position», dvs. den uppträder som respons

på ett annat yttrande (som då står i »första position»)³. Användandet av konstruktionen är en del i ett specifikt kommunikativt projekt, där talaren responderar på de omständigheter som uppstått genom de föregående bidragen (den »lokala mikrosituationen»).

En undergrupp av de responsiva konstruktionerna kallas *reaktiva*; genom dem reagerar talaren på eller mot ett specifikt ord eller uttryck x som förekommit i ett tidigare, ofta närmast föregående, yttrande (Linell 2003, Londen 2002). Mer exakt skulle man kunna kalla dessa konstruktioner »mot-reaktiva»; de visar inte bara att talaren reagerar, utan att han eller hon reagerar *mot* inslag i det föregående yttrandet. Genom sitt reaktiva yttrande återanvänder talaren uttrycket x och fokuserar det genom att placera det i början av sitt yttrande, samt reaccentuera (prosodiskt), rekontextualisera och/eller respecificera det. De reaktiva konstruktionerna får därför ofta en meta-kommunikativ, kontrastiv karaktär, genom att de kommenterar någons (någon annans eller ens eget) ordval. De är utpräglat interaktiva.

Reaktiva konstruktioner är relativt spontana reaktioner på någons ordval (x); de står alltid som omedelbara responser med x -elementen i förfältet eller initialfältet⁴ i det nya yttrandet (Lindström 2005). De används som *lokala* åtgärder; den relevanta föregående kotexten finns oftast i omedelbart föregående yttrande(n), och oftast etablerar de inte någon ny topik som förhandlas vidare efter själva det reaktiva yttrandet.⁵

Hittills torde *x-och-x* vara den av de reaktiva konstruktionerna som utretts utförligast (Lindström & Linell 2007). Här ett exempel:

(3) MÅNGA Å MÅNGA (TemaK: B9:4). En gravid kvinna (K) gör ett rutinbesök på mödravårdscentralen (MVC), där hon denna gång ska samtala med och undersökas av en läkare (L). Utdraget här är hämtat från mötets absoluta inledning, och parterna har just hälsat på varandra. L undrar om K är van vid att bli inspelad på MVC:

1. L: =du har (.) haft **många** inspelade samtal eller;
2. K: ja-eh (.) **många** å **många** men de e nära stycken
3. så de--

Ett exempel (bland hundratals) från Internet:

³ Begreppen »första» och »andra position» är gängse i Conversation Analysis (jämför Lindström 2007).

⁴ Om begreppen förfält och initialfält, se SAG (4 s. 6 ff.). I förfältet står bl.a. »initiala annex» i SAG:s terminologi.

⁵ För detta argumenteras beträffande *x-och-x* i Lindström & Linell 2007. I denna uppsats har vi i exemplen bara återgett den lokala kotexten (jämför avsnitt 3.4), därför att vår genomgång av alla exemplen visar att en mer omfattande kotext inte är relevant för uppkomsten eller förståelsen av den enskilda instansen.

(4) (w3)

A: Du **brukar** ju komma och fotaB: **Brukar och brukar**. Jag har gjort det en gång. 😊

X-och-x handlar om att talaren inte anser att *x* är helt adekvat använt men inte heller helt fel i situationen (Norén & Linell 2007, Lindström & Linell 2007). I många fall är någon sorts skala implicit. I (3) är antalet inspelningar visserligen ganska många (vilket uttrycket *nå(g)ra stycken* implicerar), men ändå inte tillräckligt för att kallas *många*. I (4) är också en implicit kvantifiering inblandad. Här skulle skribenten nog ha kunnat direkt förneka att han brukar fota, eftersom han enligt sin utsaga gjort det bara en gång. Å andra sidan ramar han in sin protest med en smiley; han antyder därmed skämtsamt att A gjort en absurd överdrift.

Andra reaktiva konstruktioner är *vadå+x* och *eller+x*:

(5) VADÅ INTE SNURRAT (Språkdata, 449) Ett ungt par (M = man, K = kvinna) som gått med på att spela in sin interaktion talar om själva inspelningen. Bandspelaren har inte varit påslagen:

1. M: de har **inte snurrat**, de har inte kommit nånting.
2. (0.5) inte ett ljud har de kommit, vet du.
3. (.) va mesit
4. (0.2)
5. K: **vadå inte snurrat?**
6. M: den har inte rört sej förut, ja tryckte på den
7. knappen nu.

Här tycks K säga att hon inte förstår vad M menar med att det »inte snurrat». *Vadå+x* är utpräglat konfrontativt och (nästan alltid) annan-responsivt. *Vadå+x*-segmentet är syntaktiskt och prosodiskt separerat från fortsättningen. Ofta är det den »angripne» som direkt efteråt förklarar sig, som i exempel (5).

I *eller+x* är det däremot nästan alltid en och samma talare som producerar både källan och reaktionen. Det blir därför en slags »själv-initierad självreparation» (Schegloff m.fl. 1977).

(6) ELLER KUL (Tema K: Svenningsson) Från en forskningsintervju där informanten A berättar för intervjuaren I om hur folk kan börja berätta om personliga saker på chatt-fora:

1. A: och de brukar funka, de brukar komma jättekänslia
2. saker kan de komma ibland
3. I: mm?
4. A: de e rätt **kul**. eller **kul**, men de e intressant.

I (6) kommenterar A sitt eget val av ordet *kul* genom att inleda en ny turkonstruktionsenhet med *eller+x*. Segmentet *eller kul* står som ett ointegrerat annex, följt av en *men*-sats. Men *eller+x*-segmentet kan i andra fall syntaktiskt integreras som fundament i en efterföljande sats:

(7) ELLER LUSTIT (Antecknat samtalsexempel) A och B har packat upp ett plastinpackat köttstycke och tyckt att det luktade konstigt. Efter en halvtimmes marineringsluktar det fortfarande:

1. A: de luktar fortfarande °lite° (.) **lustit** (0.3) **eller**
2. **lustit** e de kanske inte precis.
3. B: mm
4. (0.3)
5. B: olustit
6. A: ja

I exempel (7) tycks talare A först tveka inför valet av karaktäristik (*lustigt* i betydelsen 'konstigt'), och därefter, efter en kort paus, kritisera sitt eget ordval genom att låta *eller+x* inleda en sats som medger att det är oprecist. I detta fall leder den metakommunikativa utsagan till att hennes samtalspartner B i stället föreslår ett annat ord, som på ytan verkar vara motsatsen men som i sammanhanget bygger på en ordlek.

En mer strikt definition av klassen reaktiva konstruktioner kräver inte bara att talaren återanvänder ett uttryck *x* ur ett tidigare yttrande. Återanvändningen måste också utföras med hjälp av en specifik konstruktion, ofta av typen fast ram + öppen lucka (för *x*) som förekommer i förfältet (som framförställt annex) eller i initialfältet (fundamentet) av ett yttrande. Formellt sett skulle man kunna hänföra en del av dem till kategorin »syntaktiska reduplikationer» (Lindström 1999).

2. Data

2.1 Datainsamling

$X_{aux}x_{aux}$ är en utpräglad interaktiv konstruktion. Den uppträder ofta, och har troligen sitt ursprung, i informellt samtalsspråk. Den är emellertid betydligt sällsyntare än *x-och-x*;⁶ i själva verket har vi ännu inte lyckats hitta några exempel

⁶ Våra webbaserade sökningar antyder att *x-och-x* är ungefär tio gånger så vanlig som $x_{aux}x_{aux}$. Att den senare konstruktionen är ovanligare är föga förvånande, då den ju bara kan appliceras på hjälpverb.

i de samtalsinspelningar som vi haft direkt tillgång till. Dock har vi ett antal antecknade autentiska exempel från samtal. Samtidigt sprids konstruktionen nu i sociala medier, såsom bloggar, chattar etc. För att hitta exempel i större antal har vi därför gått till webben. Vi har gjort Google-sökningar vid tre tillfällen, december 2006, januari-februari 2008 och december 2008. Dessa sökningar kallas här w1, w2 och w3.⁷ Vi har sökt på sekvenser av två identiska former av finita hjälpverb och pseudo-hjälpverb. Många av råträffarna har inte varit exempel på $x_{aux}x_{aux}$, utan varit exempelvis intensifierande reduplikationer (jämför Lindström 1999) eller rena felskrivningar. Vi har manuellt vaskat fram de träffar som varit riktiga exempel på vår konstruktion. Vi gjorde också sökningar på kombinationer av de finita pseudo-hjälpverb vi hittat i $x_{aux}x_{aux}$ omedelbart följda av finit form av *göra*, dvs. *psaux+gör/gjorde*, därför att de verkar fungera på liknande sätt och vi vill jämföra de två typerna.

Från Internet har vi på detta sätt fått ihop en korpus på ca 100 exempel på $x_{aux}x_{aux}$, och drygt hundratalet av vad vi nedan kallar $x_{psaux}gör$. Några av dessa återges nedan. Vi har bevarat alla felskrivningar och liknande som de stått att läsa på webben, men vi har tagit bort layoutdetaljer som olika fonter och stilstorlekar, liksom ackompanjerande bilder. Smileys har vi dock behållit. Om två (eller flera) skribenter varit inblandade (»annan-responsiva» fall enligt nedan) har vi lagt till skribentinitialer som A, B, C.

2.2. Exempel

$X_{aux}x_{aux}$ förekommer i deklarativa yttranden, där x_{aux} är en finit modal hjälpverbsform och båda x_{aux} är (morfologiskt) lika. X_{aux} är då antingen ett äkta hjälpverb (*kan, vill, får, måste*) eller ett pseudo-hjälpverb (»Psaux», oäkta hjälpverb: *vågar, hinner, orkar, brukar, slipper, behöver, försöker, råkar* m.fl.). Källan i föregående yttrande (den förekomst av x som talaren/skribenten reagerar på) uppträder med hjälpverbs- snarare än huvudverbsfunktion.⁸ I $x_{aux}x_{aux}$ -segmentet står den första (reaktiva) förekomsten av x_{aux} i satsbasen (som syntaktiskt fundament) och den följande kopian i den vanliga V2-positionen. Det är därför möjligt att betrakta segmentet som syntaktiskt integrerat i matrissatsen (se dock resonemanget i avsnitt 3.3 för en exaktare analys).

⁷ Inom ramen för w2 har vi också gjort några kompletterande sökningar i februari 2009.

⁸ »Pseudo-hjälpverb» är vår term för sådana verb som SAG också kallar »(huvud)verb med hjälpverbsegenskaper». SAG (2 s. 540 ff.) karakteriserar samtidigt många av dessa som »modala och aktionella hjälpverb». SAG (2 s. 536; 4 s. 282) understryker att avgränsningen mellan (pseudo-)hjälpverb och huvudverb är vag.

$X_{aux}x_{aux}$ har, när det gäller pseudo-hjälperb, ett alternativ där den andra förekomsten ersätts av pro-verbet (ersättningsverbet) *gör*. Ett exempel:

(8) (w3)

A: **Vågar** du kolla på resultatavlan under matchen?

B: **Vågar gör** jag, men jag kommer att vara fullt fokuserad på vår egen match. De övriga resultaten får jag ta efter slutsignalen.

Längre fram (avsnitt 4.1) berör vi kortfattat frågan om $x_{psaux}g\ddot{o}r$ är att betrakta som en egen konstruktion, skild från $x_{(ps)aux}x_{(ps)aux}$.

Modala hjälperb

Vi har redan sett exempel med *kan* (exempel (1) ovan). Här följer ytterligare några:

(9) (Antecknat samtalsexempel) M och N har fått en fuktskada med mögelsvamp i sommarhuset. Avloppssystem måste repareras, golv rivs upp och bytas. B(yggaren) är på inspektion:

1. M: å då **kan** man inte bo här?

2. B: ja, **kan kan** du men de e bökit alltså

(10) (w2)

A: **Kan** man gå dit från haninge centrum?

B: Ja **kan kan** man 😊 men det är en bit.

Kan är det modala hjälperb som är mest frekvent i $x_{aux}x_{aux}$. Det typiska för *kan*-exemplen tycks vara att möjligheten ('kan') visserligen bejakas, men den framställs som mindre relevant därför att det i praktiken blir besvärligt att genomföra handlingen.

Konstruktionen förekommer också med andra modala hjälperb. Vi har dokumenterat *vill*, *får* och *måste*.

(11) (Antecknat samtalsexempel) A och B talar om en kvinna som i sin ungdom spelade amatörteater men som nu har ett betungande akademiskt arbete:

1. A: hon skulle nog **villa** hålla på me teater nu me

2. B: ja **vill vill** hon nog men frågan e om hon hinner

Detta exempel innehåller ett formbyte från källans infinitiv till presens i konstruktionen. Vi återkommer nedan till den detaljen.

(12) (w1) En ung kvinna skriver om sin ovilja att ge sig in i en rent sexuell relation:

Hur skulle han ha vetat att jag inte ville... (Ville ville jag väl egentligen, men inte på det sättet. Jag var kär, ville ha honom som min pojkvän, inte som sexpartner i första hand..)

Här ser vi $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ använt, självresponsivt, i preteritum. Sådana exempel finns, men är betydligt ovanligare än presensfallen. I enlighet med hur preteritum alltid fungerar, behandlas i (12) en tydligt tidsfäst situation.

Nästa exempel gäller *får*:

(13) (w2)

A: *Men herregud släpp detta nu, diskutera istället varför sådana här filmer får finnas ute överhuvudtaget*

B: *Får får dom väl? Sen kan man ju alltid fundera vem som betalar för slikt dravel...*

I (13), som är annanresponsivt, saknas tidsfästning och presens används. I alla de tidigare exemplen har reaktionen förklarats med en *men*-sats, men här används en annan, syntaktiskt mer självständig enhet som uttrycker den enligt skribenten mer relevanta omständigheten.

Till slut ska vi ge två exempel med *måste* från Internet och samtal:

(14) (w2)

A: *måste man ha sex på bröllopsnatten?* [stående bloggfråga]

B: *Svår fråga... 😊 Måste, måste man ju inte men det hör ju till. Men känner jag oss rätt så kommer vi nog somna efter allt ståhej. Vi har ju liksom haft det förut och kommer ha det igen. Men vi ska allt försöka få till det 😊*

(15) (Antecknat – möjligen något ofullständigt memorerat – samtalsexempel.) Talare B har talat om en akademisk institution i Manchester som tagit officiell ställning mot Israel i Mellanöstern-konflikten:

1. A: **måste** man ta ställning om man ska åka till

2. Manchester?

3. B: **måste måste** man väl inte men- -

Vi kan notera att $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ medför att reaktionen kommer att innehålla ett negerat *måste* (det andra x_{aux}), vilket avviker från svenskans, enligt traditionell grammatik, prefererade alternativ för negerad nödvändighet, nämligen *behöver inte*. B i (14) kunde annars ha sagt: *Man behöver inte ha sex på bröllopsnatten* (jämför även (18) nedan).⁹

⁹ Det föreligger numera enligt vår mening en betydelskillnad mellan *måste inte* och *behöver inte*; det förre ligger fortfarande ganska högt på en skala av tvång eller nödvändighet ('inte alldeles nödvändigt') medan det senare ofta lämnar frågan om nödvändighet öppen (jämför SAG 4 s. 311, n. 3). Mats Thelander (2004) tar upp ett dokumenterat tilltagande bruk av negerat *måste* i den sentida svenskan. Han diskuterar, och avvisar delvis, en idé som nämns i SAG om att negerat *måste* ofta är responsivt och kontrastivt. (Thelander och SAG använder inte termen »responsiv», utan talar om att språkanvändaren »kopierar en tidigare mening» (SAG 4 s. 201). »Kopiera» synes oss vara ett för starkt ord; det rör sig om vad Jan Anward (t.ex. 2007) brukar kalla »återanvändning med *différance*». Det är oftast inte bara den prosodiska konturen som ändras från källa till återanvändning.) Trots Thelanders skepsis vågar vi, i likhet med SAG, anta att negerat *måste* delvis kan ha sitt ur-

Talare B i (15) avbryter sig efter *men*. Om man räknar in *men*-eftersatsen i själva $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ -konstruktionen (jämför avsnitt 3.2), så fullbordas den således inte i denna instans. Men en lyssnare förstår ändå att en fortsättning impliceras (t.ex. av typen att man inte är tvungen att ta ställning men ändå förväntas göra det). $X_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ är så känd att det föreligger en syntaktisk och pragmatisk projektion (Auer 2005) av en eftersats. Samma förhållande gäller, som Lindström & Linell (2007) visat, vid *x-och-x*. (Detta hindrar förstås inte att samma implikation kunde ha förmedlats av en annan konstruktion, t.ex. betonat finit, som i *Man måste väl inte men ...*)

Pseudo-hjälperb

Konstruktionen kan också appliceras på pseudo-hjälperb, med dubbling av *Psaux*. Här ger vi en rad exempel (se också exempel 2 ovan). Av utrymmesskäl avstår vi från specifika kommentarer; vårt syfte är bara att illustrera vilka verb som uppträder i konstruktionen.

(16) (w2)

A: Är det ingen som **vågar** sova med mig

B: **vågar vågar** jag men jag behöver inte 😊😄

(17) (w1)

... hade bestämt att jag skulle hinna cykla och göra rent akvariet oxå ... men de **hann** jag inte ... eller **hann hann** jag väl men jag orkade inte

(18) (w2)

A: Finns det ngn lista på stängningsdatum?

B: Kanske det? Du **behöver** ju inte vänta till dess.

C: **Behöver behöver** man väl inte, men personligen ser jag det som ganska korkat att hoppa på digitaltåget för tidigt av flera anledningar ...

(19) (w2)

A: Vilket sminkmärke är ert favoritmärke?

B: Om jag inte handlar där så **brukar** jag handla från i.d. Eller **brukar brukar** jag väl inte, men jag har en foundation från dem och den är sååå bra! Jättedryg också, det räcker hur länge som helst.

(20) (w3)

A: Jag **råkade** skära igen, eller **råkade råkade** jag väl inte, kände inte ens för de men det bara blev så, som av en vana, för jag brukar reagera så.

sprung i responsiva användningar. Våra $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ -exempel illustrerar ett fall av det som Horn (1985) kallar »metalinguistic negation»; i ett responsivt yttrande negeras då bara en viss aspekt av ett föregående yttrande.

Andra hjälpverbsliknande »småverb»

$X_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ kan normalt inte appliceras på huvudverb. Men det finns en liten grupp av verb, som är vare sig vanliga modala hjälpverb eller pseudo-hjälppverb, men som ändå kan förekomma i konstruktionen, nämligen *finnas*, *bli*, *ha*, *komma* och *gå* (och eventuellt fler). Här några exempel:

(21) (w4)

A: **Finns** det verkligen någon plasma/LCD/digital projektor idag som klarar 1920/1080? Tänker inte uppgradera min anläggning förrän jag kan få äkta HD hela vägen.

B: tja **finns finns** det väl. Men smakar det så kostar det....

(22) (w3)

Jag började med cv-workshop imorse, skulle fortsätta med reportage med WWS och sedan jobba. Det **blev** inget med det. Eller **blev, blev** det men inte så som vi hade tänkt det.

(23) (w3)

Hade inte kommit in nå lägenheter imorse eller **hade hade** de väl men inget vi ville ha.)¹⁰

(24) (w3)

Vi väntade på bussen i ca 30 minuter. Men den **kom** inte. Eller **kom kom** den. Men inte på den gatan vi stod. För vi stod på fel gata.

(25) (w3)

A: **Går** det att jämna ett land med marken?

B: Alltså **går går** det ju så klart, men det krävs oerhört mycket jobb och just detta känns inte så realistiskt.

Vi ser här exempel både på annan-responsiv och självresponsiv användning av $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$. Det senare finner vi i (17, 19, 20, 22, 23, 24). Samtliga dessa, men inget av de annan-responsiva exemplen, har ett *eller* före $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ -segmentet.

Finnas, *bli*, *ha*, *komma*, *gå* etc. är naturligtvis inte vilka verb som helst.¹¹ De uttrycker relation, befintlighet, existens, möjlighet eller förändring av något av dessa förhållanden. Detta gör att de flesta liknar de modala hjälpverben. *Går går*, som är det vanligaste av dem, har i själva verket ibland en källa i föregående yttrande som är *kan* eller *funkar* ($x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ kan således ibland ha en källa

¹⁰ Observera att *ha* här fungerar som temporalt hjälpverb i källan.

¹¹ Ett exempel finns i SAG (3 s. 266, n.1): [...] för **finns finns** det ju inte. SAG framställer sådana fall som individuella avvikelser från den normala varianten med finit form av *göra* i andra positionen. Våra data visar att det rör sig om ett väl etablerat fenomen, åtminstone i interaktivt språkbruk.

Dubbling liknande $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ kan också sporadiskt förekomma vid *göra*. Här ett exempel där *gör gör* förekommer i *men*-satsens spegling av $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$:

(26) (w2)

en kort kavaj som inte sådär proper o prydlig ska jag köpa snart. men just nu **hinner** jag inte leta. (**hinner gör** jag nog, men **gör gör** jag inte. medvetet.)

som är en lexikal (när)synonym). Verben i denna grupp kunde betecknas som »småverb» med kort form (endast *komma* är tvåstavigt i finit form) och ofta med hjälpverbsliknande funktion (SAG 2 s. 536: »formordskaraktär»). Dock förekommer de i vår konstruktion ofta i huvudverbsfunktion (jämför också (28) nedan). De är inte så »verbiga» syntaktiskt och semantiskt som majoriteten lexikala verb (som exempelvis *bada, sy, le, dö* som inte förekommer i den aktuella konstruktionen). SAG (3 s. 262) talar, i ett annat sammanhang, om dem som »semantiskt enkla verb».

3. Egenskaper hos konstruktionen $x_{aux}x_{aux}$

Vi ska nu ställa samman ett antal iakttagelser om $x_{aux}x_{aux}$ -konstruktionens prosodi, syntax, position i sekvenser, semantik och pragmatik.

3.1 Prosodi

När $x_{aux}x_{aux}$ uppträder i samtal är prosodin ofta $\uparrow x_{aux} \circ x_{aux} \dots \circ$, alltså med betoningen (och en tydlig tonhöjning) på första positionens verb, inte på V2-positionens. Vidare är, i förekommande fall, enbart det första Aux i *men*-satsen betonat. Ibland tycks en mikropaus uppträda efter $\uparrow x_{aux}$ i den första satsen. Resten av den första satsen är ofta nedtonad. Den prosodiska nedtoningen tycks alltså motsvara den semantiska nedtoningen av situationell relevans. Men notera åter att vi hittills har mycket få samtalsbelägg, varför dessa påståenden är osäkra.

Vi har ganska många fall i blogg- och chattexemplen på att konstruktionen förekommer ihop med s.k. smileys (t.ex. 10, 14, 16, 31, 34). Det tyder på att utsagorna i fråga ofta uttrycker skribentens egen känsla eller attityd. De trivs då gärna med något icke-språkligt ackompanjement.

3.2 Inre syntax

Vad gäller konstruktionens »inre syntax» (se Linell 2005) kan vi se ett idealtypiskt mönster: en första sats, som inleds av *(Ps)aux-(ps)aux*-segmentet, och en följande *men*-sats:

(Ps)aux_i + (Ps)aux_i + Pro-subj + (satsadverb: {väl, kanske, nog, säkert ...}) + (inte)
 +
 men + (Ps)aux_j + (Ps)aux_j (eller: gör efter Psaux_j) + Pro-subj + (inte)

Exempel på detta är: **Kan kan man väl men vill vill man väl inte** (1)

Men-satsen speglar i vissa fall (ps)aux-(ps)aux-strukturen i den första satsen, dock givetvis med ett annat hjälpverb (aux_j) än där (aux_i) (se exempel (1, 26)). *Men*-satsen har emellertid vanligen alternativa strukturer, som i:

men + Pro-subj + (Ps)aux_j + (inte)

som i: [...] **hann hann jag väl men jag orkade inte** (17)

Det allra vanligaste är dock att *men*-satsen uttrycker ett villkor (för att något ska hända eller göras) med en friare formulering, till exempel: **Vågar vågar ni väl men de behövs inte** (2), **Kan kan du men de e bökit alltså** (9).

En majoritet av exemplen har negation antingen i den första satsen eller i *men*-satsen. Om ingen av satserna är explicit negerad, refererar *men*-satsen ändå ofta till ett problem, en försvårande omständighet (som i (9)), eller innehåller ett ifrågasättande.

Det pronomina subjektet i den första satsen (och även i *men*-satsen) i konstruktionens grundstruktur (enligt ovan) är en följd av att yttrandet anaforiskt syftar tillbaka på vad som tidigare sagts (i källyttrandet). Man kan emellertid fråga sig om subjektet *måste* vara ett pronomen: skulle det inte också kunna vara substantiviskt? Intuitivt förefaller detta rimligt, men vi har i vår korpus få belägg med substantiv som subjekt. Alla dessa förekommer i källyttranden. I tabell 1 redovisar vi subjekten i källyttrandet och det reaktiva yttrandets första sats. Dessutom särredovisas våra 22 fall med *går*.

Tabell 1. Subjekt i källsats (A) och reaktiva konstruktionens första sats (B), baserat på antecknade samtalsexempel och w1–w3.

A) Källyttrande

	<i>man</i>	<i>jag</i>	<i>du</i>	<i>vi</i>	<i>ni</i>	3 pers. pron.	opersonl. (passiv)	subst.	Tot.
psaux + psaux	1	4	6	1	1	1	1	–	15
aux + aux	36	13	3	1	1	1	3	9	67
<i>går + går</i>	2	–	–	–	–	18	2	–	22
Totalt	39	17	9	2	2	20	6	9	104

B) Reaktiva konstruktionens första sats

	<i>man</i>	<i>jag</i>	<i>du</i>	<i>vi</i>	<i>ni</i>	3 pers. pron.	opersonl. (passiv)	subst.	Tot.
psaux + psaux	2	12	–	–	1	–	–	–	15
aux + aux	33	14	7	–	1	12	–	–	67
<i>Går + går</i>	–	–	–	1	–	21	–	–	22
Totalt	35	26	7	1	2	33	–	–	104

Som framgår av tabell 1 dominerar *man*, *jag* och i viss mån *du* stort. (Psaux+gör har motsvarande mönster (ej visat här).) *Går* avviker eftersom dess subjekt nästan alltid är *det*. Det finns några få ($n = 9$) fall med substantiv som subjekt i källyttrandet, nästan alla med *kan* och *får* i rollen som Aux.¹² Att *man*, *jag* och *du* dominerar avspeglar konstruktionens starkt interaktiva karaktär.¹³

3.3 Syntaktisk integrering

$X_{\text{aux}}x_{\text{aux}}^-$ (eller x_{aux} gör-) segmentet står, som vi sett, först i satsen eller TKE:n, som satsbas/fundament i en deklarativ sats, och det andra verbet fyller V2-positionen. Man kunde se det som att $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}^-$ -segmentet är syntaktiskt integrerat i yttrandets inre sats, i analogi med *eller+x* i vissa förekomster (jämför (7)). Men i själva verket är det enbart partiellt integrerat. Låt oss återvända till (9), och betrakta exemplet i processuella termer:

¹² För ett exempel med *kunde*, se (28) nedan. Vi har därutöver ett enda exempel på substantiviskt subjekt i den reaktiva konstruktionen, men detta gäller Psaux+gör, inte $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}^-$:

(27) (w3)

A: *hur mycket träning behövs för att hästen ska orka gå 3–4mil/dag i 2 veckor???*
det handlar om skritt hela tiden..

B: *Skritt du hela vägen så orkar hästen det utan problem även utan förberedande träning, men varför inte börja med att rida långritter exempelvis varannan dag fram tills er (förmodar jag) semesterritt?*

C: *Håller med ovanstående. Orkar gör nog vilken normaltränad häst som helst, om det bara handlar om skritt.*

Om vi tar *orkar* i B:s yttrande som källan till *orkar gör*, så rör det sig om ett huvudverb. (Å andra sidan är *orkar* i A:s yttrande pseudo-hjälperverb, vilket visar på ett nära kontextuellt samband mellan huvudverbs- och hjälperverbansvändningar i den aktuella verbkategorin.) Vidare är detta exempel inte (mot)reaktivt, utan snarast medhållande. Det kan därför inte räknas som ett tydligt exempel på Psaux+gör.

¹³ Som vi tidigare visat (Linell & Norén 2005), är vissa användningar av *man* pragmatiskt nära besläktade med *jag* och *du*.

(9) (se även ovan)

1. M: å då **kan** man inte bo här?

2. B: ja, **kan kan** du men de e bökit alltså

Talare B börjar sitt yttrande med responspartikeln *ja* som förstås placeras i förfältet, dvs. utanför en (eventuellt följande) inre sats. Därefter låter han *kan* inleda det som kan förväntas bli en inre sats av något slag, kanske en rogativ sådan med verbet i första position. I detta moment kan det finita verbet antas projicera förekomsten av ett subjekt, vilket då normalt bör komma i andra position. Men nu visar det sig i stället att ett andra identiskt (hjälp)verb *kan* i V2-position följer, vilket medför att det första *kan* måste retrokonstrueras som ett omnämmande av uttrycket *kan*; det kan inte vara ett vanligt finit verb använt med subjekt i en sats. Den initiala instansen av *kan* kvarstår sedan utan ett eget subjekt, eftersom pronomenet *du* i tredje position tolkas som subjekt till det andra *kan*. Man kan därför säga att det första *kan* inte är fullständigt syntaktiskt integrerat.¹⁴ Lagg märke till att redan kontrastbetoningen på det initiala *kan* signalerar att yttrandet troligen inte kommer att utvecklas till en vanlig finit (fråge)sats. I stället förvarnar det om att detta kan bli en reaktiv konstruktion. Dessutom bidrar möjligen *ja* i förfältet till att försvaga en eventuell projektion av en frågesats.

3.4 Sekventiell position

När vi ser på $x_{aux}x_{aux}$ -konstruktionens positioner i något längre sekvenser, dess »yttre syntax», kan vi således först konstatera att den förekommer både i responser till andras yttranden (se exempel 1–2, 8–11, 13–16, 18, 21, 25) (annan-responsivt) och till egna tidigare yttranden (12, 17, 19–20, 22–24) (själv-responsivt).

Vidare är det föregående yttrandet, det som innehåller källan (som kopieras eller används i modifierad form) till en annan-responsiv användning, ofta en fråga, precis som vid *x-och-x*. Om det inte är en fråga innehåller det ofta en negering, ett ifrågasättande eller en problematisering. Om man därför delar in

¹⁴ Det finns förstås besläktade konstruktioner som är fullt syntaktiskt integrerade. En sådan är »betonat finit», som har funktionen att bekräfta föregående yttrandes proposition. Således skulle B i (9) ha kunnat svara *Ja, de(t) kan man/du men ...* Detta alternativ, men inte $x_{aux}x_{aux}$, finns också i exempelvis tyskan: *Ja, man kann aber ...*

Saaristo (2008) diskuterar en finlandssvensk variant av »betonat finit» (typen *de e* motsvarande standardsvenskans *de e de*) som en responsiv konstruktion, i dialogiskt-grammatiska termer.

källyttrandena i frågor, sådana (övriga) yttranden som negerar, ifrågasätter eller problematiserar det som man via ett modalt (pseudo)hjälpverb förhåller sig till, samt neutrala (och oklara) fall, får man ett tydligt utfall. I tabell 2 presenterar vi sammanslagen statistik för de vanligaste (hjälp)verben i våra tre verbkategorier, dvs. *kan*, *vågar* och *går*, i $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ och $x_{(\text{ps})\text{aux}}\text{gör}$.¹⁵

Tabell 2. Källyttrandenas form/funktion vid $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$.

	Frågor	Problematiserande	Neutrala	Totalt
Annanresponsiva	71	15	13	99
Självresponsiva	4	12	15	31

Vi ser alltså att över 70 % (71/99) av de annan-responsiva förekomsterna är responser på frågor. Om vi också räknar in andra problematiserande yttranden blir siffran över 85 % (86/99). Vid självresponsiva förekomster är motsvarande siffra bara drygt 50 % (16/31) (direkta frågor bara 12 % (4/31)).

$X_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ tycks således ingå i ett lokalt kommunikativt projekt, där någon ofta initierar en problematisering (i det yttrande som föregår $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ -yttrandet) och där $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ -talaren vidareutvecklar problematiseringen och ofta ger förslag till lösning. Detta liknar *x-och-x*, fastän här är det oftast *x-och-x*-talaren som genomför huvuddelen av problematiseringen. Dock föregås också *x-och-x*-yttrandet ofta av en fråga eller annan problematisering (Lindström & Linell 2007).

3.5 Samförekommande resurser

Vi har redan kommenterat samförekomsten med pronomen (avsnitt 3.2). Vidare kan vi konstatera att $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ -segmentet ibland föregås av *ja* i annan-responsiv användning (t.ex. 9) och ofta av *eller* i självresponsiv (t.ex. 17, 19–20, 22–24). Detta senare liknar *x-och-x*; dock är responspartikel (i den annan-responsiva användningen) troligen mindre frekvent än vid *x-och-x*.

Den första satsen i $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ innehåller ofta ett satsadverb. Bland dessa är *väl* det vanligaste, men *ju*, *kanske*, *nog* och *säkert* är ganska frekventa. Satsadverbialen uttrycker ofta medgivande eller gradering av säkerhet, vilket också *x-och-x* gör (avsnitt 3.6–7 nedan).

¹⁵ Vi särredovisar inte de olika verben i de två olika konstruktionerna, eftersom vi inte kan se några signifikanta skillnader mellan dem.

Förekomsten av en efterföljande invändning är obligatorisk, oftast en *men*-sats med möjlighet till situationsbestämd trunkering efter *men* (15). I en hel del fall (13) kan *men*-satsen dock ersättas av en annan, mer självständig enhet.

Pronomenanvändningen, *men*-satsen och möjligheten till satsadverb får anses tillhöra konstruktionen, snarare än enbart dess kotext (såsom Lindström & Linell 2007 resonerar beträffande *x-och-x*). En annan samförekommande resurs är smileys.

3.6 Kopplingen till hjälpverb och modalitet

X i konstruktionens prototypiska användning är ett hjälpverb: *vill, kan, törs, vågar, hinner*; om det är ett pseudo-hjälpverb måste det ha använts som hjälpverb i källan. Huvudverbet i källan utsätts inte i responsyttrandet.

Generaliseringarna om obligatorisk hjälpverbsstatus gäller dock inte fullt ut. Det verkar som om konstruktionen kan tänjas till att täcka också andra fall. Ibland kan dubbling av hjälpverbet *kunna* förekomma även om källan har verbet i huvudverbsfunktion:

(28) (w1)

En vän till mig har idag påpekat att Sailing visst var en stor hit i USA och att hela albumet sålde bra i landet i väster. Han undrade om jag hade någon annan teori om varför LaGaylia inte kunde låten. Jag kom på tre:

Hon är för ung

Hon var vid den tiden medlem i en kristen sekt som inte fick lyssna på profan musik.

Hon har legat i coma.

*Eller också är det en kombination av alla tre. **Kunde kunde** hon i alla fall inte, men vad gör det när hon kan Honeysuckle Rose!*

$X_{(ps)aux}x_{(ps)aux}$ kan inte uttömmande beskrivas med enbart formella drag eller enbart semantiska kriterier. När vi har betecknat konstruktionen med $x_{(ps)aux}x_{(ps)aux}$, så har vi främst uppmärksammat en formellt och funktionellt baserad kategori (hjälpverb). Men vi har sett att gränsen mellan hjälpverb och lexikala huvudverb är flytande, och att konstruktionen ibland kan appliceras på huvudverb (t.ex. *kunna* i (28)). Konstruktionen uppträder i tre, delvis överlappande kategorier av verb:

- (a) modala hjälpverb, som kontrasteras mot andra modala uttryck (»kan men vill inte») eller vars relevans graderas (»kan men det är bökigt»),
- (b) pseudo-hjälpverb som ges (eller har) modal (eller aktionell) betydelse i den aktuella situationen, och kontrasteras mot andra uttryck som har eller

kan ges modal (eller aktionell) betydelse (»vågar men behöver inte»), och

- (c) ytterligare »småverb» som ibland uppträder på ett hjälpverbsliknande sätt (i synnerhet *går*) och som när de är huvudverb ofta har en abstrakt och modalitetsbesläktad användning (de kontrasterar mot både modala och icke-modala uttryck) (t.ex. (21, 24)).

Vi skulle kunna säga att modalitet i vid och nyanserad mening är en egenskap som ofta utmärker de verb som konstruktionen kan appliceras på och som framhävs när konstruktionen används. Modalitet brukar ju delas in i epistemisk och deontisk (SAG 4 kapitel 32), motsvarande ungefär aspekter som sannolikhet och vanlighet respektive förpliktelse och villighet i systemisk-funktionell grammatik (Holmberg & Karlsson 2006 s. 58 f.) Kontrasterna i våra data begränsar sig dock inte till dessa dimensioner, och konstruktionen erbjuder därför möjligheter att undersöka vilka oppositioner som språkbrukare faktiskt urskiljer vad gäller modalitet. Det är även intressant att man inom den funktionella grammatiken ibland beskriver modalitet som betydelser i »ett kontinuum av möjligheter som varken är ja och nej, en gråzon mellan svart och vitt» (Holmberg & Karlsson 2006 s. 58). Modalitet handlar alltså inte bara om kontrast utan också om gradering, vilket framgår av hur den aktuella konstruktionen används i vårt material. Även aktionalitet, som uttrycks av pseudo-hjälperb som *hinna* och *orka*, kopplas av språkbrukarna ihop med modalitet i konstruktionen.

3.7 Meningspotential: Koncessivitet, relativisering och kontrast

$X_{aux}x_{aux}$ -segmentet föregås inte av invändande *nej*. Talaren förnekar således inte helt relevansen av x utan medger att det finns ett visst fog för att använda x i situationen. Semantiskt-pragmatiskt bekräftar talaren relevansen av x , men inför å andra sidan därefter en annan begränsning eller komplikation såsom mer relevant i situationen.

Ett koncessivt element finns också i x -*och*- x ; även den konstruktionen relativiserar användbarheten av x i situationen (Norén & Linell 2007). I diskussionsavsnittet ska vi utveckla denna punkt ytterligare och diskutera skillnaderna mellan konstruktionerna.

$X_{aux}x_{aux}$ -konstruktionens meningspotential, eller om man så vill: dess funktionella potential, innehåller både en relativiserande och en kontrasterande

aspekt. Man reagerar på användningen av ett modalitetsangivande verb genom att $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ relativiserar eller graderar modaliteten i den aktuella situationen och/eller kontrasterar den mot något pragmatiskt relevantare. Då är en indelning i ett fåtal enkla kategorier inte nog för att beskriva flexibiliteten och dynamiken i de modala oppositionerna så som språkbrukarna faktiskt utför dem.

4. Relationer till några andra reaktiva konstruktioner

Här ska vi se på $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ i relation till några andra reaktiva konstruktioner, framför allt x -och- x . Men låt oss först ta oss an det som skulle kunna betecknas som $x_{\text{psaux}}+g\ddot{o}r$.

4.1 $X_{\text{psaux}}+g\ddot{o}r$

Äkta hjälpverb kan endast i exceptionella fall kombineras med $g\ddot{o}r$ i $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$, eftersom de ju generellt fungerar som sina egna Pro-verb (SAG 2 s. 539).¹⁶ Pseudo-hjälpverben, som ju också kan förekomma som huvudverb, har däremot ofta $x_{\text{psaux}} g\ddot{o}r$. De kan således förekomma både med dubblerat identiskt pseudo-hjälpverb, som i exempel (2, 16–20), och med $g\ddot{o}r$ i V2-position. I själva verket är $x_{\text{psaux}}+g\ddot{o}r$ betydligt vanligare i vår webbkorpus än $x_{\text{psaux}}x_{\text{psaux}}$ (n = 103 [+ 37 med källan i huvudverbsfunktion] respektive n = 15). Här några ytterligare exempel med $x_{\text{psaux}}+g\ddot{o}r$ (jfr också (8) ovan):

(30) (w1)

Imorgon har jag utvecklingsamtal, typiskt. Skulle behöva vara hemma några dagar för att bara ta det lugnt.

*Jag **hinner** inte skriva så mycket nu, eller **hinner gör** jag men jag måste vila.*

Skriver in vad som händer nu i vecka 29.

¹⁶ Här är dock ett exempel med ett äkta hjälpverb följt av $g\ddot{o}r$:

(29) (w3) En gravid kvinna oroar sig för att hennes barn rör sig så lite i magen:

A: [...] *Jag blir så orolig varje dag för jag tycker att bebisen rör sig så lite. [...] Jag tänker ju som så att nu i slutet är det ont om plats så då borde man ju känna av den ännu mer. Eller är det så att nu är det så trångt så den inte vill röra på sig?*

B: *vill gör den nog...*

... men underbarungen har inte en chans ... visst buffar dn rejält, men på ett annat sätt och inte lika mkt alls längre.

(31) (w2)

A: BÖöörrrrpppp vad mycket text, hur ska jag **orka** läsa? 😞

B: **Orkar gör** du säkert, men kan du verkligen läsa?

Det är jag också osäker på 😞

$X_{\text{psaux}} + \text{gör}$ sammanfaller delvis med en annan konstruktion som är betydligt frekventare än $x_{\text{psaux}} + \text{gör}$ och som allmänt förekommer med huvudverb; vi kan kalla den $V_{\text{kontrasttopik}} \text{gör}$:

(32) (w2) Skribenten beskriver bl.a. sin utbrändhet:

*men hur fan ska det lösa sig? har missat så jävla mycket, är det en "riktig" sjukdom... känns som det är en jävla dålig ursäkt bara. **sover gör jag** knappt, känns som jag inte sovit en sekund. missat hela kursen jag läser. skyldig att betala tillbaka nästan 50000kr. kanske inte har något jobb kvar!*

$V_{\text{kontrasttopik}} \text{gör}$ är inte reaktiv i den bemärkelse som vi talar om i den här artikeln. Dess initiala finita verb har nämligen mycket sällan en explicit källa i form av samma verb i den föregående diskursen som någon reagerar emot. Däremot är konstruktionen responsiv (Linell 2005), eftersom den används för att topikalisera en ämnesaspekt som projiceras av eller ligger latent i föregående text. I exempel (32) berättar skribenten om sin utbrändhet, ett ämne som kan förväntas aktualisera sömnsvårigheter.

$X_{\text{psaux}} \text{gör}$ uppvisar flera skillnader gentemot $x_{(\text{ps})\text{aux}} x_{(\text{ps})\text{aux}}$. Ett drag är att källans morfologiska form varierar mer i $x_{\text{psaux}} \text{gör}$. Vi har i vår korpus ett drygt dussintal exempel på byte av morfologisk form från källa till reaktion. I exempel (31) såg vi ett byte från infinitiv till presens. Här ett exempel på byte från preteritum till presens:

(33) (w2)

Åh så trist det är att tvätta verkligen. Tänk om man hade råd att göra som Seinfeld att bara lämna in allt och sen hämta det nytvättat, struket och ihopvikt :-) Borde lämna igen en julklapp på Åhlens som jag inte vill ge bort längre. **Hann** inte idag heller, eller **hinner gör** jag ju eftersom de stänger 19 men jag tvättar juh... Man sitter på Internet alldeles förlänge om dagarna :-)

Bland våra exempel med preteritum i källan för $x_{(\text{ps})\text{aux}} x_{(\text{ps})\text{aux}}$ förekommer inte något sådant tempusbyte (se exempel 12, 17 och 28). Däremot förekommer det att källan står i infinitiv (se exempel 11).

I andra exempel med $x_{\text{psaux}} \text{gör}$ står källans pseudo-hjälppverb i imperativ eller konjunktiviskt preteritum. Vi har t.o.m. sett enstaka fall där källan har nominal form (ej återgivna här). Några sådana fall har vi inte sett för $x_{(\text{ps})\text{aux}} x_{(\text{ps})\text{aux}}$.

Ytterligare en skillnad mellan $x_{(ps)aux}x_{(ps)aux}$ och $x_{psaux}gör$ är att x i den senare kan utgöras av en infinitiv. Detta gör att $x_{psaux}gör$ liknar $V_{kontrastopik}gör$. (I exemplet (32) skulle skribenten, i enlighet med andra exempel i vår korpus (ej visade här), kunnat använda *sova* i stället för *sover*). Infinitiven är ju verbets semantiskt och grammatiskt mest neutrala form utan drag av tidsfästning genom ändelser, som i (34):

(34) (w2)

A: Fråga Dynamite, det var hans idéer 😊

B: det **vågar** jag inte än, eller **våga gör** jag, men jag har ingen röst, då den försvunnit. då det lär låta löjligt.

I (34) verkar B anse att han allmänt sett vågar (sjunga), men att en tillfällighet (han har tappat rösten) är en relevantare omständighet som får honom att inte göra det.

I ett par av våra exempel med $x_{psaux}gör$ och infinitiv står källan i supinum, t.ex.:

(35) (w3)

A: Vad har du alltid velat göra men aldrig **vågat**?

B: **vågat?** **våga gör** jag, men jag har bara inte fått tillfälle

Här använder skribenten en seriell konstruktion, först fristående x (med bevarande av supinumformen) och sen $x_{psaux}gör$ med x i infinitiv. (Vi återkommer till de seriella konstruktionerna i avsnitt 4.4.)

Vi ser i (34, 35) att källan till den reaktiva infinitiven (här: *våga*) kan ha en morfologiskt böjd form. Möjligheten till reaktiv infinitiv plus finitiv tycks emellertid inte finnas vid äkta hjälpverb; vi har inte fått några träffar på *kunna kan* (*jag*), *vilja vill* eller *få får*. $X_{aux}x_{aux}$ är alltså här annorlunda än $x_{psaux}gör$.¹⁷

Det finns alltså syntaktiska skillnader mellan konstruktionerna med och utan *gör*. Den förstnämnda har större variation i såväl källans morfologiska form som i *men*-satsens syntax (jämför avsnitt 3.2) och semantik. Den omständighet som kontrasteras mot källan formuleras inte heller lika ofta i en *men*-sats. Semantiskt-pragmatiskt är innehållet också friare vid *gör*, dvs. det måste inte handla om modalitetsoppositioner eller -gradering (se till exempel (34) och

¹⁷ Vi har hittat ett enstaka exempel på att det första pseudo-hjälperbet i $x_{psaux}x_{psaux}$ kan stå i infinitiv: (36) (w4) *Jag har sån beslutsångest om jag ska våga (våga-vågar jag men ja...) mig på att pierca igen.*

Detta antyder att pseudo-hjälperbet även på denna punkt kan uppföra sig annorlunda än äkta modala hjälpverb. (Observera dock att också källan i detta exempel står i infinitiv.)

(35) ovan). Vi lutar därför mot att betrakta konstruktionerna som olika och inte som varianter av samma konstruktion.

Inom konstruktionsgrammatik (Fried & Östman 2005) talar man om att konstruktioner »ärver» drag från överordnade abstraktare konstruktioner. $X_{aux}x_{aux}$ ingår således bland kontrastivt-tematiserande konstruktioner, som också är responsiva. Flera av dessa konstruktioner ingår dessutom i kategorin deklarativa konstruktioner, etc. Utrymmet tillåter emellertid inte en omfattande genomgång av relationerna mellan $x_{(ps)aux}x_{(ps)aux}$ och $x_{psaux}gör$ och mellan den senare och $V_{kontrasttopik}gör$. Men man skulle dock kunna formulera en hypotes om att $x_{psaux}gör$, som ju delar drag med både $x_{aux}x_{aux}$ och $V_{kontrasttopik}gör$, har påverkats av dessa två angränsande konstruktionsmönster. Det vore intressant om en sådan hypotes kunde beläggas språkhistoriskt.¹⁸

4.2 *X-och-x* och andra reaktiva konstruktioner

Vi har tidigare konstaterat att $x_{aux}x_{aux}$ ingår i en familj av besläktade reaktiva konstruktioner. Som vi antydde redan i avsnitt 1 är dessa reaktiva konstruktioner och deras enskilda användningar i olika grad konfrontativa; de varierar från att vara neutralt frågande eller delvis oförstående inför användningen av *x* till att framställa den som helt obegriplig eller oförsvarlig. Konstruktionerna varierar också i graden av syntaktisk integrering.

Vadå+x förefaller ofta vara starkt konfrontativt, i synnerhet i kombination med en indignerad prosodi, och är nästan alltid annan-responsivt, dvs. talaren reagerar mot vad någon annan sagt. *X-och-x* är däremot måttligt konfrontativt och kan vara både annan- och självresponsivt. Det är syntaktiskt separerat i

¹⁸ Vi har också fått förslaget att $x_{aux}x_{aux}$ skulle kunna vara en variant av en topikaliserings av *Aux+det* följt av en kopia av *Aux* i V2-position, där *det* är objekt till det initiala *Aux*. Vi har dock funnit mycket få exempel av den typen. Exempel (37) är dock troligen ett sådant:

(37) (w4)

A: Man **kan** inte skaffa en fågel pga att den e vacker bara..

B: (...) så att jo, jag tror man (**kan**) skaffa en fågel pga vad som helst!

A: Ja **kan det kan** man! Men man ska inte det! Absolut inte!

(Jämför även senare delen av exempel (48) i not 25.) I de flesta fall när man söker på exempelvis sekvensen *kan det kan* visar interpunktionen att det snarare rör sig om sekvensen *kan + det kan*, där det första *kan* är ett fristående *x*, som sedan följs av *det* som topikaliserat objekt till det andra *kan*, som i följande exempel:

(38) (w4)

Jag borde käka, men jag orkar inte städa upp i köket, och jag **kan** inte laga mat om jag inte gör det först. Eller **kan, det kan** jag väl, men jag lär inte vilja äta det jag lagat.

Evidensen talar således inte för att *kan kan* är en variant av *kan det + kan*.

ett annex, dvs. i förfältet, men är ibland prosodiskt integrerat (Lindström & Linell 2007).

$X_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ är måttligt konfrontativt, både annan- och självresponsivt, och syntaktiskt (partiellt) integrerat. Både *x-och-x* och $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ innehåller koncessiva och relativiserande snarare än adversativa element. Dessa två är de reaktiva konstruktioner som liknar varandra mest, och vi ska därför koncentrera den fortsatta jämförelsen på dem.

Tabell 3. Topologiskt schema (i stort enligt Lindström 2005):¹⁹

Förfält	Kärnfält			Efterfält	Ex. nr
	Initialfält	Mittfält	Slutfält		
	Inledare	Finit Subj Sadv			
a) $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$					
	<i>vågar</i>	<i>vågar ni väl</i>		<i>men de behövs inte</i>	2
<i>Ja</i>	<i>kan</i>	<i>kan man</i>		<i>men det är en bit</i>	10
<i>Eller</i>	<i>brukar</i>	<i>brukar jag väl inte</i>		<i>men jag har ...</i>	19
Generellt: Responspartikel eller konjunktion	(Ps)aux	(Ps)aux Pro Sadv		<i>men-sats</i>	
b) <i>x-och-x</i>					
<i>ja-eh</i>	<i>många å många</i>			<i>men de e nära stycken</i>	3
	<i>brukar och brukar</i>			<i>jag har gjort det en gång</i>	4

X-och-x-segmentet står i förfältet (som initialt annex) och är inte integrerat som initialled i den följande satsen; man kan normalt inte fortsätta direkt med ett finit verb i V2-position.²⁰ Lindström & Linell (2007) analyserar *men-satsen* som en del av efterfältet, vilket som syns i tabell 3 (ofta) då lämnar kärnfältet tomt. Själva *x-och-x*-segmentet är enligt denna analys en tillräcklig och ekonomisk resurs för att uttrycka det relativa; man behöver inte säga något i stil med »det beror på».

Förfältet och initialfältet är turens mest responsiva zoner; de visar hur talaren responderar på föregående tur. Detta betyder givetvis inte att alla yttranden koncentrerar sina responsiva aspekter till början (eller de projektiva till slutet); responsivitet och projektivitet är egenskaper som tillkommer turer i deras hel-

¹⁹ För topologiska scheman i allmänhet, se SAG (4 s. 6 ff.).

²⁰ Lindström & Linell (2007 s. 63) har några exempel på integrering i satsen, alla från Internet.

het. Syntaktiskt sett är dock initialfältet starkt projektivt inom satsen. De reaktiva konstruktionerna placerar mycket riktigt x i yttrandets (turkonstruktionsenhetens) inledning; det hamnar i förfältet i x -och- x och $vadå+x$ och i kärnfältets första position vid $x_{aux}x_{aux}$.

4.3 $X_{aux}x_{aux}$ och x -och- x som alternativ i likartade situationer

$X_{aux}x_{aux}$ och x -och- x är besläktade. Evidens för detta är att de kan förekomma som delar av relativt likvärdiga språkliga åtgärder i samma eller likartade situationer. Det är svårt att hitta autentiska exempel från levande livet där exakt samma förutsättningar för en relevant fortsättning föreligger. Men vårt webbmaterial erbjuder faktiskt vissa data som nästan liknar en experimentellt kontrollerad situation; ibland lägger en skribent ut specifika frågor som besvaras av flera deltagare i ett internetforum e.d. I (39) har vi reproducerat sex av sammanlagt tio korta stående frågor (egentligen en huvudrubrik *vågar du ...* med tio delfrågor) som varit tillgängliga på A:s sajt. Här ger vi dem med elva svar från olika respondenter (B1–11):

(39a) A: **Vågar du skrika åt dina föräldrar?**

B1: **Vågar gör jag. men varför skulle jag?** (w3)

B2: **Vågar gör jag, men vill?** (w3)

B3: **våga gör jag väl, men det händer inte ofta. avstår helst.**(w2)

B4: **nej, eller våga och våga. vågar gör jag väl men jag vill inte.**
(w2) (analyserat som exempel (41) nedan)

(b) A: **Vågar du fisa inför din flickvän/pojkvän?**

B5: **Vågar gör jag väl men det är ju äckligt** (w2)

(c) A: **Vågar du pierca dig?**

B6: **vågar gör jag men får inte** (w2)

B7: **Vågar och vågar, jag vet inte tror jag gör det i alla fall.** (w3)

B8: **Våga gör jag väll men skulle aldrig göra det..** (w2)

(d) A: **Vågar du ha sex på offentlig plats?**

B9: **Vågar vågar jag nog, men vill vill jag nog inte.** (w3)

(e) A: **Vågar du vara omogen?**

B10: **vågar vågar jag nog** (w2)

(f) A: **Vågar du äta småkryp?**

B11: **Vågar vågar jag nog, men det smakar nog inte så bra.** (w3)

Självfallet kan man inte likställa de olika kontexterna innehållsligt, men de har ändå något gemensamt; de handlar om sådant som skulle kunna tänkas vara ge-

nant eller otrevligt att göra. Som vi ser har respondenterna i de citerade elva fallen valt reaktiva konstruktioner. Det är i sådana fall då de uppenbarligen inte kunnat svara entydigt jakande eller nekande. Svaren exemplifierar $x\text{-och-}x$, $x_{(\text{ps})\text{aux}}x_{(\text{ps})\text{aux}}$ och $x_{\text{psaux}}\text{gör}$, som alla tycks kunna vara passande varianter i en sådan situation. Vi har t.o.m. ett svar (39a: B4) där $x\text{-och-}x$ och $x_{\text{psaux}}\text{gör}$ förekommer efter varandra i samma svar (se också exempel 43). Men de olika konstruktionerna kan betona olika nyanser.²¹ $X\text{-och-}x$ i (39c: B7) tycks uttrycka att respondenten tvekar om hon vågar pierca sig, men hon bestämmer sig ändå för att kanske våga göra det. $X_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ och $x_{\text{psaux}}\text{gör}$ används i nio fall. Här tycks det hela tiden vara fråga om att man vågar, men i inget av fallen är detta särskilt relevant, eftersom det finns andra, tyngre vägande omständigheter som talar emot att göra det som är aktuellt. Respondenten i (39b) säger sig våga fisa i sin partners närvaro, men tycker att frågan är irrelevant, eftersom scenariot är motbjudande (och därför inget hon/han vill göra). I förbigående noterar vi slutligen att svaret i (39e) helt saknar konstruktionens *men*-sats, men vi kan nog anta att någon reservation kommuniceras bara genom att påbörja den väl igenkännbara konstruktionen (jämför exempel 15).

4.4 Seriella konstruktioner och hybrider

Ibland kan två reaktiva konstruktioner ordnas efter varandra, seriellt, eller blandas och ge upphov till hybrider. I (41) förekommer både *kan och kan*, och *kan kan*. Det är förstas ingen tillfällighet att $x\text{-och-}x$ kommer först. $X\text{-och-}x$ -segmentet placeras ju, som vi såg i avsnitt 4.2, i förfältet, medan $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ -segmentet är integrerat som spetsställd konstituent i matrissatsen. Men det finns också en semantisk-pragmatisk sida av detta; ordningen avspeglar progressionen i talarens ställningstagande. $X\text{-och-}x$ lämnar frågan öppen huruvida x är situationellt adekvat, medan talaren med $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ bekräftar (alternativt förnekar) x , för att i eftersatsen introducera en annan omständighet som ges överhanden. $X\text{-och-}x$ är

²¹ Därmed inte sagt att $x\text{-och-}x$ alltid uttrycker en annan nyans än $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$. Det är snarare så att konstruktionerna har delvis överlappande meningspotentialer och att det i olika enskilda instanser är olika aspekter i meningspotentialerna som aktualiseras. I vissa fall kan kärnaspekter bakgrundas eller neutraliseras (Norén & Linell 2007). I följande exempel synes $x\text{-och-}x$ i den funktion som $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ normalt har, med kontrasterande modalitet:

(38) (w3)

A: **Vågar** du rangordna dina vänner och bekanta i vilka som betyder mest?

Kan man göra det eller inte?

B: **Vågar och vågar..** Det vill iallafall inte jag göra

mer öppet problematiserande och föregås i självresponsiv användning ofta av *eller*, medan $x_{aux}x_{aux}$ är mer assertivt.

(41) (w2)

*Har fått en förfrågan om att DJ:a på The Apartment i slutet av juni (hoppas det inte är när jag är i Sverige bara...), på Lushs nästa fest! Skulle ju så klart vara precis hur kul som helst. Men frågan är om jag **kan..?** Eller **kan och kan, kan kan** jag väl, men man vill ju att det blir övergrymt också! Får öva lite här hemma i sovrummet tror jag...*

I (42) ser vi ett annan-responsivt exempel på samma ordning:

(42) (w2)

A: *Skillnaden är väl att man får köra den från Sverige, vilket man inte **kan** med Poker-room.com.*

B: ***kan och kan. Kan kan** man, får... nja... men d e klart du har i princip rätt...*

Exempel (43) visar också *x-och-x* och *Psaux+gör* efter varandra:

(43) (w2) (samma som 39a: B4)

A: ***vågar** du skrika åt dina föräldrar?*

B: *nej, eller **våga och våga. vågar gör** jag väl men jag vill inte.*

Här uppträder således *x-och-x* med modifiering från källans presens till infinitiv, en förändring som belagts och kommenterats tidigare (Norén & Linell 2007).

I (44) är det ett *eller*-prefigerat *måste* som föregår *måste måste*. *Eller+x* står här i förfältet, fastän denna konstruktion ofta involverar syntaktisk integrering (exempel 7). Samma semantisk-pragmatiska förklaring som vid *x-och-x*, enligt ovan, är också här giltig.

(44) (w2) (Ur en intervju i Aftonbladet)

A: *Är det omöjligt att leva med en person hela livet?*

B: *Nej, det tror jag inte. Men som Woody Allen sa en gång: »Äktenskapet intstiftades i en tid då medellivslängden var hälften så lång som nu». Det är klart att man **måste** byta partner. Eller **måste ... »måste» måste** man inte. Som några indier jag känner säger: »All is good». Allt är bra. Du måste leva ditt liv som du måste leva ditt liv.*

Exempel (45) exemplifierar samma ordning: *fristående eller-prefigerat x* före $x_{aux}x_{aux}$:

(45) (w2)

Idag har jag inte gjort nånting alls i princip.

Sov länge, vaknade, duschade, åt frukost, prata med J.

[...]

De är helt underbart skönt att inte **behöva** göra nånting.

Det är så det ska vara, **eller behöva** jag borde göra en massa saker, men **behöver behöver** jag ju inte :)

I (45) kan man säga att det som skulle ha kunnat följa $x_{aux}x_{aux}$ -satsen som en *men*-sats (»jag borde göra en massa saker») har hamnat före $x_{aux}x_{aux}$. Vi tolkar detta som en konsekvens av att talaren börjat med konstruktionen med *eller+x*, vilket är ett segment som normalt står i förfältet som initialt annex. Man kan också tolka den *men*-inledda satsen med *behöver behöver* som just en efterställd *men*-sats med dubblat pseudo-hjälperverb.²²

Ett fenomen som är besläktat med seriella konstruktioner är när två konstruktioner delvis smälter samman, amalgameras. Ett autentiskt samtalsexempel är följande:

(46) GSLC: A0411011 (Från en semantisk intervju om begreppet »natur»: A = Adam, intervjuare, P = Per, intervjuad)

1. A: ja (.) men naturen själv **kan** man inte se
2. som en levande organism
3. P: ja **kan å kan kan** man väl
4. A: ja men du menar ja (0.5) gör du de (.)
5. eller (.) tänker du så
6. P: je e ganska (.) ja; (,) nej ja ä: (.)
7. ja tänker inte på de sättet (.) men de e ju
8. (.) ja skull- (.) näe ja tror inte ja vill
9. göra de va [...]

Här börjar P sitt yttrande på rad 3 med en responsartikel (*ja*) följt av *x-och-x*. Hur fortsättningen ska tolkas kan diskuteras. Man kan se det som att P fortsätter med en vanlig påståendesats utan initialt *det*, alltså med V2-ordföljd. Man skulle också kunna tänka sig att P omtolkar det andra *kan* i *x-och-x*-segmentet och bygger ut det till en $x_{aux}x_{aux}$. Dock fortsätter han inte med den karaktäristiska *men*-satsen. Å andra sidan bidrar A just med en sådan, varför man skulle kunna säga att de samkonstruerar något som liknar en fullständig $x_{aux}x_{aux}$ -konstruktion (*kan kan man väl men gör du de*).

I (47) från webben tycks skribenten börja med *x-och-x*, typiskt för det självresponsiva fallet föregått av *eller* (här skrivet *lr*), men därefter låter skribenten det andra *x* utgöra *psaux* i *Psaux+gör*:

(47) (w2)

*men jag vet själv hur det är får också panikatacket ibland
vågar själv inte prata m någon*

²² Jämför exempel med *gör gör* i (26) (not 11) och (48) (not 25).

Ir vågar o vågar gör ja väl

men föräldrarna 😊

o ja litar inte på bup aldrig varit där o kommer inte hlr

har nåt bett alal som skickat remiss t mig dra åt helvete så:P

De seriella konstruktionerna illustrerar något som var implicit redan i vår preliminära analys i avsnitt 4.2: somliga reaktiva konstruktioner, framför allt *vadå+x*, ger uttryck åt en spontan reaktion, medan andra, i synnerhet *x-och-x* och $x_{aux}x_{aux}$, visar mer på en reflekterande analys av vad som är relevant i situationen.²³ Det är naturligt att det förra kommer före det senare. Vi har alltså en ikonisk relation mellan form (sekvens) och funktion.

5. Diskussion och slutsatser

$X_{aux}x_{aux}$ ingår i ett semantiskt-pragmatiskt fält som består av grammatiska konstruktioner, nämligen reaktiva konstruktioner, snarare än rent lexikala resurser. Med en reaktiv konstruktion inleder och/eller genomför talaren ett lokalt kommunikativt projekt, där den situerade tolkningen av ett uttryck *x* omförhandlas. Användningen av *x* utlöser med hjälp av $x_{aux}x_{aux}$ eller *x-och-x* en förhandling om dess situerade innebörd eller lämplighet (i engelsk terminologi: »appropriateness»). Konstruktionerna i fråga är enligt vår teori konventionellt designade att ge uttryck åt en sådan semantisk-pragmatisk förhandling.

$X_{aux}x_{aux}$ -konstruktionen används i vissa typer av kommunikativa situationer, där någon först föreslår att, eller (oftare) frågar om, ett visst val (att göra något visst eller inte göra det) är relevant. Därefter nedtonar någon annan, eller ibland samma person, relevansen och framhåller (i eftersatsen) något annat som mer relevant. Med stöd av meningspotentialen hos $x_{aux}x_{aux}$ bekräftar talaren kärn-aspekten hos ((hjälp)verbet) *x* men begränsar dess relevans genom att förneka någon annan viktig förutsättning för att subjektet ska göra det som ett i den föregående kotexten uppträdande huvudverb betecknar.

Det just sagda utgör en viktig skillnad gentemot *x-och-x*, med vars hjälp man förhandlar om vilka aspekter av *x*:s meningspotential som gäller, vilka som ska förgrundas respektive bakgrundas (Norén & Linell 2007, Lindström & Linell 2007). Man kan säga att *x-och-x* handlar mer om själva ordvalet och om seman-

²³ Om skillnader mellan »reflexiv» (spontan) och »reflekterande» responsiv förståelse, jämför Carston 2005.

tiken, det konceptuella, hos x (givetvis i relation till situationens kommunikativa behov och det aktuella kommunikativa projektet), medan $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ handlar förhållandevis mer om pragmatik, att det första yttrandet genom x inte fokuserar på det relevanta i situationen.

Genom $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ säger talaren eller skribenten exempelvis att om något har inträffat eller kan inträffa, så är det – för att ta några exempel – inte en fråga om mod (*vågar*) utan det avgörande är i stället (förekomsten av eller avsaknaden av) behov (*behöver*, *behövs*) eller lust (*vill*), eller – för att ta några ytterligare exempel – inte en fråga om förmåga eller möjlighet (*kan*) utan om vilja (*vill*), inte om tid (*hinna*) utan om ork (*orka*), inte om ork utan om lust (*vill*). Å andra sidan finns det också en del skalära fall, särskilt med *kan* och *går*, där talaren bekräftar x (möjligheten eller förmågan) men nedgraderar dess relevans genom att påtala någon svårighet (*de e bökit* (9), *det är en bit [å gå]* (10), *det krävs oerhört mycket jobb* (25) etc.). De senare fallen liknar x -och- x mera. De visar också hur konstruktionen ($x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$) som sådan och dess meningspotential samspelar med andra språkliga resurser (semantiken hos *kan*, *går* etc.).

Det kan vara intressant att till slut göra en sammanställning av likheter och skillnader mellan $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ och x -och- x (tabell 4). Den nedersta raden i tabellen är av särskilt intresse. X -och- x fokuserar ordvalet (av x), medan $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ mer förhandlar om vilken (modal) innehållsaspekt som ska framhävas som mest relevant i situationen. X -och- x handlar därför om något konceptuellt, den situerat relevanta innebörden av x . $X_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ däremot används i situationer där flera förutsättningar är nödvändiga för att något ska ske eller göras. Talaren eller skribenten framhäver att det som x står för inte är så viktigt och relevant, och i stället lyfts, genom den följande *men*-satsen, något annat villkor upp som centralt i situationen.

Dessa skillnader förklarar två andra fynd som vi tagit upp ovan. För det första förstår vi varför x -och- x -segmentet kommer före $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ -segmentet i seriella konstruktioner: det förra i inledande annex (förfält) och det senare i satsbasen (initialfältet i den inre satsen). Denna ordning är naturlig eftersom x -och- x bara signalerar ambivalens eller oklarhet (osäkerhet) kring att x är problematiskt i den aktuella kontexten, medan $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ direkt tar ställning: x ut-säger något som egentligen är ganska irrelevant, när det är någon annan omständighet som är viktig.

För det andra kan vi belysa formförändringarnas riktning vid byte av morfologisk form. Vid x -och- x tycks förändringen (om en sådan förekommer) alltid gå mot den neutrala lexikala grundformen (infinitiv, artikellös form vid substantiv) (Norén & Linell 2007, Lindström & Linell 2007). Detta kan förväntas eftersom konstruktionen lyfter fram och problematiserar det begreppsliga inne-

Tabell 4. Likheter och olikheter mellan $x_{aux}x_{aux}$ och $x\text{-och-}x$.

Responsiva relationer till tidigare yttrande	Båda är reaktiva, dvs. de tar upp x ur ett tidigare yttrande.	$X\text{-och-}x$ har (nästan alltid) källan i föregående yttrande. $x_{aux}x_{aux}$ kan undantagsvis ha den något längre bort. ²⁴
Kategoritillhörighet hos uttrycket x		X i $x_{aux}x_{aux}$ är oftast ett finit hjälpverb eller pseudo-hjälpverb, medan x i $x\text{-och-}x$ kan vara vilket uttryck som helst.
Placering och integrering av det segment som innehåller x (i relation till följande sats)	I båda står kärnsegmentet initialt i en ny TKE eller tur (eller skriftspråklig mening).	Segmentet är vid $x_{aux}x_{aux}$ (delvis) syntaktiskt integrerat som satsbas i en sats. $X\text{-och-}x$ står som annex i förfältet.
Prosodi (i talat språk)	Båda har kärnsegmentet (eller åtminstone delar av det) prosodiskt framhävt.	I $x_{aux}x_{aux}$ är det första x_{aux} kontrastivt framhävt, medan resten av satsen, inklusive det andra x_{aux} , ofta är prosodiskt nedtonad. Verbet i men -satsen är dock betonat. I $x\text{-och-}x$ är båda x :en betonade och den följande satsen (som kan men inte behöver inledas av men) är inte nedtonad.
Samförekommande språkliga resurser	Båda har liknande samförekommande språkliga resurser vad gäller satsadverb (t.ex. <i>väl, ju, nog</i>).	$X_{aux}x_{aux}$ har pronominella subjekt, vid $x\text{-och-}x$ kan den följande satsen ha varierande uppbyggnad. I $x_{aux}x_{aux}$ är ofta antingen första satsen eller men -satsen negerad.
Semantisk-pragmatisk funktion	Båda förhandlar om vad x ska stå för eller ha för status. Båda handlar om att x inte helt eller träffsäkert uttrycker det relevanta i situationen. Konstruktionerna har en koncessiv karaktär.	$X\text{-och-}x$ förgrundar resp. bakgrundar olika aspekter av meningspotentialen hos x . $X_{aux}x_{aux}$ medger och bekräftar x men avfärdar dess situationella relevans, till förmån för en annan relevant omständighet eller modalitet.

hållet i x . Vid $x_{aux}x_{aux}$ går förändringen (om en sådan förekommer) däremot mot presens, den mest neutrala och generella finita formen.

Ett av våra syften i denna artikel har varit att jämföra $x_{aux}x_{aux}$ med några andra reaktiva konstruktioner, främst $x\text{-och-}x$. Men vi har också visat att $x_{psaux}gör$ tycks vara en delvis annan konstruktion, som dock är besläktad med både $x_{aux}x_{aux}$ och

²⁴ Detta skulle också kunna tänkas avspegla en skillnad mellan samtals- och skriftanvändningar. Huvuddelen av våra data beträffande $x_{aux}x_{aux}$ är från Internet.

den konstruktion vi kallat $V_{\text{kontrasttopik}}g\ddot{o}r$. De formella egenskaperna och meningspotentialerna hos dessa konstruktioner överlappar delvis. Detta stämmer med en dialogisk språk teori, enligt vilken de språkliga resurserna alltid samspelar med kontextuella faktorer i språkanvändningen och medför dynamisk föränderlighet och delvis suddiga kategorigränser.

Det finns ett flertal frågor kring $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ som skulle behöva studeras ytterligare. Det gäller bl.a. det nyssnämnda problemet om $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ och $x_{\text{psaux}}g\ddot{o}r$ verkligen bör ses som två skilda konstruktioner. En annan fråga gäller prosodin hos konstruktionerna. Eftersom vi saknar inspelade samtalsexempel har vi svårt att uttala oss med säkerhet om prosodin. Dock menar vi, på grundval av autentiska exempel som vi hört och antecknat, och med hjälp av vår intuition (som dock är osäker!), att betoningen i $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ ligger på det första x :et, inte på det andra i V2-positionen. Detta kan tyckas något överraskande, eftersom kontrasterande och insisterande betydelse brukar uttryckas med starkare betoning på det finita verbet i V2-positionen (konstruktionen »betonat finit« som nämndes ovan). Men $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ insisterar inte, snarare tvärtom. Att betoningen ligger på första ledet kan sammanhålla med att konstruktionen är just reaktiv, i den bemärkelse vi använder termen, snarare än hävdande (man insisterar inte på något som problematiserats). Möjligen kan man tala om en spänning mellan en reaktiv funktion och en insisterande, som kan komma till uttryck i en skillnad mellan exempelvis *vågar gör* och *vågar GÖR*?

Slutligen noterar vi att $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ och även $x\text{-och-}x$ sällan förekommer i mer traditionella skriftgenrer,²⁵ medan de uppträder i interaktivt språkbruk. De förefaller vara på frammarsch, inte minst i sociala medier. Det skulle vara intressant att närmare belysa konstruktionernas utvecklingshistoria. Detta aktualiserar ytterligare en viktig dimension som vi vet ganska lite om, nämligen de reaktiva konstruktionernas motsvarigheter i andra språk, särskilt i dem som ligger nära svenskan. Vi vet dock att $x\text{-och-}x$ finns i olika språk i Norden, inklusive finskan (Lindström & Linell 2007). $X_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$ tycks emellertid inte finnas i något av dessa språk.²⁶ Detta gör knappast konstruktionen mindre intressant.

²⁵ Vi har något enstaka skönlitterärt exempel (men har inte letat systematiskt i skönlitterära databaser):

(48) »Och här sitter jag nu alltså och **kan** inget annat. Nå, **kan kan** jag ju, men **gör det gör** jag inte. Det är sent.» (Bonniersromaner 1980/81, Språkbanken, Göteborgs universitet).

²⁶ Preliminära kontakter med kolleger som har andra språk som modersmål tyder på att danskan, norskan, engelskan och tyskan saknar en direkt motsvarighet till $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$. Danskan har $x_{\text{psaux}}g\ddot{o}r$ och reaktivt-responsivt initialt huvudverb följt av *gör* med verbet antingen i finit form eller infinitiv. I engelska skulle exempel (1) kunna uttryckas som *can you can, but you wouldn't want to*. Tyskan tycks bara ha infinitiv spetsställt, ibland också vid hjälpverb: *können kann ich aber ...*, vid sidan om andra uttryckssätt (*wir können ja aber müssen nicht; nja, müssen weiss ich nicht*). Finskan

Litteratur

- Anward, Jan, 2007: Att befolka samtalsrummet: En fallstudie. I: Interaktion och kontext, red. av Elisabet Engdahl & Anne-Marie Londen. Lund. S. 185–200.
- Anward, Jan & Nordberg, Bengt (utg.), 2005: Samtal och grammatik. Lund.
- Auer, Peter, 2005: Projection in interaction and projection in grammar. I: Text 25. S. 7–36.
- Carston, Robyn, 2005: Pragmatic inference: Reflective or reflexive. Föredrag vid IPrA IX, Riva del Garda, Italien, Juli 2005.
- Fillmore, Charles, Kay, Paul & O'Connor, M. C., 1988: Regularity and idiomaticity in grammatical constructions: The case of *let alone*. I: Language 64. S. 501–538.
- Fried, Mirjam & Östman, Jan-Ola, 2005: Construction Grammar: A thumbnail sketch. I: Construction Grammar in a Cross-Language Perspective, red. av Mirjam Fried & Jan-Ola Östman. Amsterdam/Philadelphia. S. 11–86.
- Holmberg, Per & Karlsson, Anna-Malin, 2006: Grammatik med betydelse. En introduktion till funktionell grammatik. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 37.) Uppsala.
- Horn, Laurence, 1985: Metalinguistic negation and pragmatic ambiguity. I: Language 61. S. 121–174.
- Lindström, Jan, 1999: *Vackert, vackert!* Syntaktisk reduplikation i svenskan. (Studier i nordisk filologi 77.) Helsingfors.
- Lindström, Jan, 2005: Grammatiken i interaktionens tjänst: Syntaktiska aspekter på turorganisation. I: Samtal och grammatik, red. av Jan Anward & Bengt Nordberg. Lund. S. 11–53.
- Lindström, Jan, 2007: Tur och ordning: introduktion till svensk samtalsgrammatik. Stockholm.
- Lindström, Jan & Linell, Per, 2007: »Roli å roli»: *X-och-x* som samtalspraktik och grammatisk konstruktion. I: Interaktion och kontext, red. av Elisabet Engdahl & Anne-Marie Londen. Lund. S. 19–89.
- Linell, Per, 2003: Responsiva konstruktioner i samtalspråkets grammatik. I: Folkmålsstudier 42. S. 11–39.
- Linell, Per, 2005: En dialogisk grammatik? I: Samtal och grammatik, red. av Jan Anward & Bengt Nordberg. Lund. S. 231–328.

tycks ha en funktionell motsvarighet till $x_{\text{aux}}x_{\text{aux}}$, men den utnyttjar andra strukturella resurser; Jarkko Niemi (pers. komm., jfr Niemi 2007) har gett oss bl.a. följande exempel:

(49)

A: *Voiko toista kutsua kullaksi yhden vuorokauden tuttavuuden jälkeen?*

»Kan +? (PRT) man kalla en människa älskling efter att ha känt denna under ett dygn?»

B: *Voihan sitä sanoa mutta eriasia on, että tarkoittaako sitä.*

»Kan+PRT man säga det men en annan sak är om man menar det»

Här frågar A »kan ...» (*voi* med frågesuffixet *ko*), och i responsen återanvänder B *voi* »kan» i initial position med det kontrastiva partikelsuffixet *han* (ungefär: »ju, nog, visst»). Den första satsen följs av en *men*-sats (*mutta* »men»).

För information om och diskussion av danska, norska, engelska och tyska tackar vi Peter Auer, Susanne Günthner, Lars Heltoft, Olaf Husby, Nigel Musk, Hannes Scheutz, Jan Svennevig och Göril Thomassen.

- Linell, Per, 2009: Rethinking Language, Mind and World Dialogically: Interactional and Contextual Aspects of Human Sense-Making. Charlotte, NC.
- Linell, Per & Norén, Kerstin, 2005: Vad *man* kan göra – om den dialogiska bestämningen av pronomens användningsbetydelse. I: Text i arbete/Text at work. Festskrift till Britt-Louise Gunnarsson den 12 januari 2005, red. av Ingegerd Bäcklund m.fl. Uppsala. S. 115–124.
- Londen, Anne-Marie, 2002: Vad kan samtalsanalysen säga om samtal – verkliga och fiktiva? I: Samtal i livet och i litteraturen, red. av Ulla Melander Marttala, Carin Östman & Merja Kytö. (ASLA:s skriftserie 15.) Uppsala. S. 31–57.
- Lyngfelt, Benjamin, 2007: Mellan polerna. Reflexiv- och deponenskonstruktioner i svenskan. I: Språk och stil NF 17. S. 86–134.
- Michaelis, Laura & Lambrecht, Knud, 1996: Toward a construction-based theory of language function: The case of nominal extraposition. I: Language 76. S. 215–247.
- Niemi, Jarkko, 2007: »*Voihan sitä noinkin ajatella*» Myönnyttelymuotin rakenne ja käyttö. Pro-gradu-avhandling, Helsingfors (Institutionen för finska språket och litteraturen). <https://oa.doria.fi/bitstream/handle/10024/27206/voihansi.pdf>
- Norén, Kerstin & Linell, Per, 2007: Meaning potentials and the interaction between lexis and grammar. I: Pragmatics 17. S. 387–416.
- Saaristo, Pekka, 2008: Regional variation och interaktion: om en responsiv konstruktion i Helsingforssvenska. I: Språk och interaktion 1, red. av Jan Lindström. (Nordica Helsingiensia 10.) Helsingfors. S. 25–81.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik. Stockholm.
- Schegloff, Emanuel A., Jefferson, Gail & Sacks, Harvey, 1977: The preference for self-correction in the organization of repair in conversation. I: Language 53. S. 361–382.
- Thelander, Mats, 2004: *Man måste väl inte?* Om tilltagande bruk av negerat *måste* i dagens svenska. I: Text i arbete/Text at work. Festskrift till Britt-Louise Gunnarsson den 12 januari 2005, red. av Ingegerd Bäcklund m.fl. Uppsala. S. 223–232.

Skriftsprogets rolle i den dansk-svenske talesprogsforståelse

Af GERARD DOETJES og CHARLOTTE GOOSKENS

Abstract

Doetjes, Gerard, gerard.doetjes@fremmedspraksenteret.no, Research Fellow, Norwegian Centre for Foreign Languages in Education, Østfold University College, Halden, Norway; *Gooskens, Charlotte*, c.s.gooskens@rug.nl, Associate Professor, Dept. of Scandinavian Linguistics and Literatures, University of Groningen, The Netherlands: "The role of orthography in Danish-Swedish intelligibility". *Språk och stil* 19, 2009, pp. 105–123.

The fact that mutual intelligibility of Danish-Swedish spoken language is asymmetric can be explained by various linguistic and extra-linguistic factors. The present paper focuses on the role of orthography. Both orthographies are rather conservative, but Danish pronunciation has changed more rapidly during the last century than Swedish pronunciation has. As a consequence of the conservative spelling, Danes can be expected to have more support from the orthography of their mother tongue than Swedes when listening to the neighbouring language. This hypothesis is tested, first by measuring phonetic distances between the spoken languages' adaption and taking into consideration the help that the listeners can receive from the orthography when listening to the neighbouring language. The distance corrected for orthography turns out to be smaller for the Danes than for the Swedes. This indicates that Danes have more potential help from the orthography than Swedes do. Second, the distance is correlated with the results of a word intelligibility experiment among Danes. The distance corrected for the influence of orthography shows higher correlations with the intelligibility scores than pure phonetic distances. From this, the authors conclude that Danish listeners indeed seem to make use of the additional information that the orthography can provide.

Keywords: Swedish, Danish, mutual intelligibility, orthography, linguistic distance, Levenshtein.

1. Indledning

På grundlag af diverse empiriske undersøgelser af den interskandinaviske sprogforståelse (Maurud 1976 s. 184–185,¹ Bø 1978 s. 91 og Delsing & Lundin

Vi takker Sebastian Kürschner, Kirsten Lundgaard Kolstrup samt tre anonyme referenter for værdifulde kommentarer til denne artikel.

¹ I Maurud 1976 præsenteres resultaterne som medianer. Vi har beregnet gennemsnittet pr. deltager på grundlag af informationerne i appendikset.

Åkesson 2005 s. 73 og 75²) kan man drage de samme generelle konklusioner:³ talt norsk forstås temmelig godt af både danskere og svenskere (se tabel 1); nordmænd er forholdsvis gode til at forstå nabosprogene; hvorimod danskere og svenskere har svært ved at forstå hinandens talesprog. Den dansk-svenske sprogforståelse har desuden vist sig at være asymmetrisk, således at danskere er bedre til at forstå svensk, end svenskere er til at forstå dansk. Denne asymmetri findes dog kun ved talesprogsforståelsen, mens svenskere og danskere har lige svært ved at forstå hinandens skriftsprog (se tabel 2). Det er generelt lettere for skandinaver at læse hinandens sprog end at forstå dem, når de tales.

Tabel 1. Empiriske undersøgelser af den indbyrdes forståelse af dansk, norsk og svensk talesprog i Maurud 1976, Bø 1978 og Delsing & Lundin Åkesson 2005.

	dansk i Norge	dansk i Sverige	norsk i Danmark	norsk i Sverige	svensk i Danmark	svensk i Norge
Maurud (1976)	72 %	21 %	65 %	41 %	40 %	81 %
Bø (1978)	62 %	32 %	63 %	74 %	49 %	80 %
Delsing & Lundin Åkesson (2005)	41 %	19 %	35 %	56 %	27 %	69 %

Tabel 2. Empiriske undersøgelser af den indbyrdes forståelse af dansk, norsk og svensk skriftsprog i Maurud 1976, Bø 1978 og Delsing & Lundin Åkesson 2005.

	dansk i Norge	dansk i Sverige	norsk i Danmark	norsk i Sverige	svensk i Danmark	svensk i Norge
Maurud (1976)	94 %	68 %	81 %	76 %	60 %	87 %
Bø (1978)	75 %	41 %	48 %	56 %	44 %	76 %
Delsing & Lundin Åkesson (2005)	77 %	55 %	73 %	55 %	63 %	74 %

1.1 Den asymmetriske dansk-svenske talesprogsforståelse

Det er altså omtrent lige let for svenskere og danskere at læse hinandens sprog, mens der findes en asymmetri, når det gælder talesprogsforståelse. Svenskere

² I Delsing & Lundin Åkesson 2005 blev der udført både en audiotest og en videotest. Her præsenteres kun resultaterne af audiotesten, eftersom videotestene var forskellige for hvert sprog og derfor ikke sammenlignelige. Resultaterne er omregnet til procent.

³ De samme konklusioner er man kommet frem til i tre undersøgelser, hvor sprogforståelsen ikke blev testet direkte, men hvor deltagerne i undersøgelsen blev spurgt om, hvor godt de kunne forstå indbyggerne i nabolandene (Haugen 1953, Nordiska rådet 1973, Börestam Uhlmann 1991).

har temmelig svært ved at forstå talt dansk, mens det for danskere er lettere at forstå talt svensk. Der findes forskellige lingvistiske og ekstralingvistiske forklaringer på, at den svensk-danske sprogforståelse er asymmetrisk. Hidtil har de ekstralingvistiske forklaringer fået den største opmærksomhed. I de fleste undersøgelser går man ud fra, at især attitude spiller en vigtig rolle. Braunmüller (1999) ser den individuelle vilje som et grundlæggende kriterium for, at den interskandinaviske kommunikation lykkes (s. 309). I Skandinavien har Sverige længe været det økonomisk dominerende land. Dette kan have medført, at lillebroderen Danmark har haft større interesse i at forstå svensk end omvendt. Disse holdninger genspejles også i de bedømmelser af sprogene, som testpersonerne har givet i tidligere studier (se referencer i afsnit 1), hvor man inkluderede spørgsmål om holdninger over for nabosprogene. Der så ud til at være en vis sammenhæng mellem holdninger og sprogforståelse. Både i de ældre undersøgelser og i den nyeste undersøgelse af Delsing & Lundin Åkesson (2005) var de dansk-svenske attituder asymmetriske: danskerne synes bedre om det svenske sprog end omvendt. Korrelationerne mellem attitudeskalaerne og sprogforståelsen er dog lave, og det er svært at bevise, at der er en direkte sammenhæng (se Gooskens 2006).

En anden ekstralingvistisk faktor er den kontakt med sproget, som lytterne har haft i forvejen via personlige relationer og forskellige medier. Man går ud fra, at kontakt med sproget resulterer i, at man lærer sproget og derfor er bedre i stand til at forstå det. Det lader til, at danskere ser mere svensk fjernsyn, læser flere svenske aviser og oftere besøger Sverige end omvendt. I Delsing & Lundin Åkesson 2005 er der en vis sammenhæng mellem sprogforståelsen og et kontaktindeks, som blev beregnet ud fra svarene på forskellige spørgsmål om kontakt med nabolandet (s. 101).

Vi vil her se nærmere på en faktor, som også kan være afgørende for den asymmetriske talesprogsforståelse mellem svenskere og danskere, nemlig indflydelse fra skriftsproget. Det danske talesprog har udviklet sig meget hurtigt i det sidste århundrede (Brink & Lund 1975, Grønnum 1998), hvilket har resulteret i en stor afstand mellem skriftsproget og talesproget. Afstanden er mindre i svensk, hvor talesproget har fjernet sig fra skriftsproget i et langsommere tempo. I nogle tilfælde har talesproget oven i købet nærmet sig skriftsproget (Wessén 1965 s. 152, Birch-Jensen 2007). De afvigende forhold mellem skrift og tale i de to lande har resulteret i forskellige udgangspunkter, når det gælder forståelsen af nabosproget. Når danskere hører et svensk ord, har de formodentlig ofte støtte fra deres kendskab til stavningen af det tilsvarende ord på dansk, fordi den danske ortografi ligger tæt ved den svenske udtale. Teleman (1980) opstiller følgende hypotese:

Det är oftare så att man från ett *dansk* uttal inte kan härleda motsvarande ortografiska uttryck med hjälp av *svenskans* regler för ljud-skrift-relation, än det är att man från ett *svenskt* uttal inte kan härleda motsvarande ortografiska uttryck med det en *dansk* vet om relationen ljud/skrift (s. 273).

Delsing & Lundin Åkesson (2005 s. 137) förklarar också resultaten af den dansk-svenske talesprogsförståelse med de forskellige forhold mellem skrift og tale i Danmark, Norge og Sverige:

Danskarnas lilla övertag ska nog i första rummet tillskrivas det faktum att tal och skrift i danskan ligger så pass långt ifrån varandra, medan svenskt och norskt uttal ligger närmare skriftspråket. De tre skriftspråken liknar varandra ganska mycket, och danskarna har den vägen god hjälp att avkoda t.ex. svenska ord som *bägare*, [bæ:garə], med hjälp av den danska skriftformen *bæger*, medan svenskarna har svårare att förstå att det köpenhamnska uttalet [bæ:ɔ] ska förknippas med svenska ordet *bägare* (s. 137).

Dette kan også illustreres med ordparret da. *hånd* – sv. *hand*. Udtalen af ordet er forskellig på de to sprog: da. [hɔnʔ] – sv. [hand]. Bl.a. udtales slutkonsonanten ikke på dansk, men eftersom den findes i den skrevne form, kan danskere afkode det svenske ord via stavemåden. Omvendt har svenskere mindre hjælp fra den svenske stavemåde, når de hører den danske udtale, fordi d'et ikke udtales. Eksempler, som peger i modsat retning, findes også. Det danske ord *kylling* (udtalt med [k] i begyndelsen af ordet) er formodentligt lettere for svenskere at forstå, end det tilsvarende svenske ord *kyckling* (udtalt med [ç]) er for danskere. En dansker ved formodentligt ikke, at et *k* kan udtales som [ç], mens det for en svensker ikke er ualmindeligt, at skriftsprogets *k* svarer til udtalen [k], jf. fx ordet *katt* [kat]. Det er dog sandsynligt, at fordelene er større for danskere end for svenskere, fordi det især er det danske talesprog, som har ændret sig gennem det seneste århundrede. Det vil sige, at afstanden mellem dansk udtale og ortografi er større end afstanden mellem svensk udtale og ortografi.

I denne artikel vil vi måle afstande mellem sprogene og vise, at det i sådan en beregning er muligt at tage højde for den hjælp, som danskere har fra ortografien, når de hører talt svensk. Spørgsmålet, som vi ønsker at besvare, er som følger:

I hvor høj grad bidrager den danske ortografi til danskeres forståelse af svensk talesprog?

Vi har valgt at basere vores beregninger på den såkaldte Levenshtein-algoritme (Heeringa 2004). I afsnit 2 viser vi først, hvordan Levenshtein-algoritmen kan bruges til at måle ortografiske og fonetiske afstande mellem svensk og dansk.

Derefter udvikler vi en ny variant af Levenshtein-algoritmen, som modellerer skriftsprogets indflydelse på den dansk-svenske sprogforståelse. I afsnit 3 tester vi denne model ved hjælp af et lytteeksperiment. I modsætning til de fleste tidligere undersøgelser begrænser vi vores materiale til isolerede ord. Fordelen ved denne fremgangsmåde er, at det i højere grad er muligt at undersøge, hvilke sproglige fænomener der har indflydelse på forståelsen, end hvis man undersøger ord i en kontekst. Det er nemlig svært at kontrollere konteksten på en sådan måde, at den påvirker ordforståelsen i lige høj grad i alle tilfælde. Ulemper ved at teste isolerede ord er, at testsituationen i mindre grad modellerer virkeligheden, eftersom man kun sjældent kommer ud for at skulle forstå ord i isolation. Desuden kan man i tilfælde af isolerede ord ikke teste virkningen af fænomener, som kun forekommer på frase- eller sætningsniveau såsom assimilationer henover ordgrænser samt intonation. I afsnit 4 undersøger vi andre sproglige faktorer, som også kan spille en rolle for sprogforståelsen, og i afsnit 5 drager vi nogle konklusioner.

2. Måling af sproglige afstande

I dette afsnit vil vi først beskrive det materiale, som vi baserede vores afstands-målinger på (afsnit 2.1). Derefter vil vi vise, hvordan vi beregnede afstandene mellem dansk og svensk skriftsprog (afsnit 2.2) samt mellem dansk og svensk talesprog (afsnit 2.3).

2.1 Materiale

Afstandsberegningerne er baseret på en liste med 96 ord, som oprindeligt blev indsamlet til diverse hollandske undersøgelser (se fx Gooskens & Van Bezooijen 2008). Ordene refererer til dagligdags genstande og koncepter inden for elleve forskellige domæner: dele af huset, genstande i dagligstuen, køkkenet og soveværelset, fugle og insekter, dyr i og omkring huset og i naturen, mad og drikke, kropsdele, tøj, blomster, planter og træer, vejr og landskab. 25 mænd og kvinder mellem 22 og 61 år (gennemsnitsalder 40 år) med forskellig social baggrund blev bedt om at nævne det ord, som de først kom til at tænke på inden for hvert domæne. De 87 ord (40 % af alle ordene), der blev nævnt af mindst ti personer, blev optaget på listen. Desuden blev de føl-

gende 9 ord føjet til listen: *hus, fugl, dyr, grøft, eng, skov, blomst, plante og træ*. Disse ord blev ikke nævnt af informanterne, eftersom de udgør titlerne på de domæner, som blev præsenteret for dem. I alt bestod listen således af 96 ord.

Vi oversatte den hollandske liste til dansk og til svensk og noterede, hvilke ord der var kognater, dvs. ordpar som er historisk beslægtede i de to sprog. Eksempler på dansk-svenske kognater er ordparrene da. *hus* sv. *hus* eller da. *kylling* sv. *kyckling*. Ti af de danske ord var ikke beslægtede med de tilsvarende svenske ord (ikke-kognater), fx ordparrene da. *kartoffel* sv. *potatis* og da. *frø* sv. *groda*. Disse ord blev udeladt fra videre analyse, da det i sagens natur ikke er relevant at måle ortografiske eller fonetiske afstande mellem ikke-kognater. Desuden er det i princippet ikke muligt at forstå nabosprogets ikke-kognater uden forkundskab til sproget. Ikke-kognater bør naturligvis medtages i en undersøgelse, hvis formål det er at undersøge, hvor godt danskere og svenskere forstår hinandens ordforråd, men her er formålet et andet, nemlig at undersøge hvor stor rolle skriftsproget spiller for den indbyrdes talesprogsforståelse. Kognater har forskellige grader af lighed og ulighed (se fx Rekdal 1981 s. 191–194, Barðdal et al. 1997 kap. 3), hvilket vi tager højde for ved at måle fonetiske og ortografiske afstande mellem ordparrene (se afsnit 2.2 og 2.3). En liste over de 86 kognater findes i appendikset. Vi transskriberede disse ord fonetisk ved hjælp af en dansk udtaleordbog (Brink et al. 1991) og en svensk udtaleordbog (Hedelin & Elert 1997). Begge ordbøger har rigssproget som udgangspunkt.

2.2 Måling af ortografiske afstande mellem svensk og dansk

Vi brugte Levenshtein-algoritmen til at måle de sproglige afstande. Med denne algoritme er det muligt at måle afstande mellem dialekter. Den blev for første gang brugt af Kessler (1995) til at lave dialektkort over gæliske dialekter i Irland, og har siden været brugt til at klassificere dialekterne i flere forskellige sprogområder, fx det hollandske (Heeringa 2004), tyske (Nerbonne & Siedle 2005) og norske (Gooskens & Heeringa 2004). Algoritmen defineres som »a numerical value of the cost of the least expensive set of insertions, deletions or substitutions that would be needed to transform one string into another« (Kruskal 1999 s. 18–23). Det drejer sig altså om en algoritme, som beregner omkostningerne ved at ændre en »string« (i vores tilfælde en række af bogstaver eller fonetiske symboler) til en anden med det fær-

rest mulige antal operationer. Operationer kan være tilføjelser, udeladelser og erstatninger. Jo flere operationer man har brug for, desto større er afstanden. Princippet illustreres med eksempler nedenfor. Sprogforståelsesundersøgelser har vist, at der er en tydelig sammenhæng mellem målinger af sproglige afstande udført med denne algoritme og forståelsen af forskellige sprogvarianter i Skandinavien (Gooskens 2007a og 2007b). Selvom metoden hidtil har været brugt til at måle fonetiske afstande, er den også velegnet til at måle ortografiske afstande.

Når man vil beregne afstanden mellem to sprogvarianter ved hjælp af Levenshtein-algoritmen, måler man først afstanden mellem alle ordpar i parallelle ordlister fra de to sprogvarianter. I vores tilfælde var materialet de to ordlister med de samme 86 kognater (beslægtede ord) på svensk og dansk (se afsnit 2.1). Hvis vi fx ser på ordparret da. *pande* – sv. *panna*, kan vi fastslå, at to ud af fem bogstaver er forskellige, jvf. eksempel (1). Man tager højde for ordlængde ved at dividere antallet af forskelle med antallet af bogstaver. Forskellen mellem de skrevne former af de to ord er altså 0,40 eller 40 % (jo lavere tallet er, desto mindre er afstanden). Bogstaverne matches på en sådan måde, at den mindst mulige afstand opnås.

(1)

Dansk	p	a	n	d	e
Svensk	p	a	n	n	a
	0	0	0	1	1

Afstand 2/5 eller 40 %

Levenshtein-metoden tager også hensyn til, at bogstaver sommetider falder bort eller tilføjes som fx i ordparret da. *mælk* – sv. *mjölk*. Disse forskelle beregnes på samme måde som i de tilfælde, hvor bogstaverne er forskellige, se eksempel (2).

(2)

Dansk	m	-	æ	l	k
Svensk	m	j	ö	l	k
	0	1	1	0	0

Afstand 2/5 eller 40 %

Vi ved ikke, i hvor høj grad det virker hindrende for svenskere og danskere, der skal læse nabosproget, at svensk *ä* og dansk *æ* samt svensk *ö* og dansk *ø* ser

forskellige ud. Vi har valgt at betragte tegnene som ens, fx i ordparret da. *øje* – sv. *öga*.

(3)

Dansk	ø	j	e
Svensk	ö	g	a
	0	1	1

Afstand 2/3 eller 67 %

Da vi udregnede de ortografiske afstande mellem alle 86 ordpar, viste det sig, at 29 af ordparrene blev skrevet helt ens på dansk og svensk og derfor havde en afstand på 0 %. De mest forskellige ordpar havde en afstand på 67 %, mens gennemsnittet af alle 86 afstande var 24 %.

2.3 Måling af fonetiske afstande mellem svensk og dansk

På baggrund af de fonetiske transskriptioner af de 86 kognater i ordlisten målte vi også afstanden mellem dansk og svensk talesprog. I de fonetiske transskriptioner repræsenteres hver lyd af et forskelligt fonetisk tegn. Stød og længdeforskelle (korte og lange vokaler/konsonanter) talte vi ikke med i beregningerne.⁴ Beregningerne af Levenshtein-afstandene udføres efter samme principper som for afstandene mellem skriftsprogene (afsnit 2.2). For hvert ordpar blev afstanden mellem de fonetiske transskriptioner beregnet, hvorefter gennemsnittet af alle afstandene blev udregnet. Nedenstående eksempler (4) og (5) med ordparrene da. *pande* – sv. *panna* og da. *mælk* – sv. *mjölk* illustrerer, hvordan vi målte de fonetiske afstande. De ortografiske afstandsregninger gentages som reference. Hvis vi sammenligner de fonetiske og de ortografiske afstande, ser vi, at de fonetiske afstande for begge ord er større (50 % og 60 %) end de ortografiske afstande (begge ord har en ortografisk afstand på 40 %).

(4)	Ortografisk afstand	Fonetisk afstand
Dansk	p a n d e	p æ n ə
Svensk	p a n n a	p a n a
	0 0 0 1 1	0 1 0 1

Afstand 2/5 eller 40 %

2/4 eller 50 %

⁴ Det drejer sig her om et første forsøg på at kvantificere ortografiens rolle for sprogforståelsen. I fremtidig forskning vil vi inddrage mere detaljerede forskelle i algoritmen. Der findes fx varianter af Levenshtein-algoritmen, som tager hensyn til, at nogle lyde ligner hinanden mere end andre, se Heeringa 2004.

(5)	<i>Ortografisk afstand</i>	<i>Fonetisk afstand</i>
Dansk	m – æ l k	m – ε l g
Svensk	$\frac{m \ j \ \ddot{o} \ l \ k}{0 \ 1 \ 1 \ 0 \ 0}$	$\frac{m \ j \ \ddot{o} \ l \ k}{0 \ 1 \ 1 \ 0 \ 1}$
Afstand	2/5 eller 40 %	3/5 eller 60 %

Ifølge resultaterne af de dansk-svenske sprogforståelsestests (se afsnit 1) kan man forvente, at afstanden mellem talesprogene er større end mellem skriftsprogene. Vi forventer altså, at afstandene i de fleste tilfælde viser samme tendens som ved ordene *pande* og *mælk*. Gennemsnittet af afstandene baseret på hele listen bekræfter hypotesen, idet afstanden mellem talesprogene er 53 %, altså 29 % højere end mellem skriftsprogene (24 %, se afsnit 2.2). Dette høje tal kan være en forklaring på, at det som regel er sværere for svenskere og danskere at forstå hinandens talte sprog end at læse dem. Påfaldende er det lave antal ord, som udtales ens på de to sprog, nemlig 7, i forhold til 27 som skrives helt ens. Der var to ord med en maksimal udtaleafstand på 100 %: *dyr/djur* (*r* vokaliseres på dansk) og det tidligere nævnte eksempel *øjelöga*, se (3). Tre af de 86 ordpar havde en større ortografisk end fonetisk afstand (*væg/vägg*, *seng/säng* og *engläng*), elleve ordpar havde den samme afstand, mens 72 ordpar havde en større fonetisk end ortografisk afstand.

2.4 Fonetiske afstande korrigeret for stavning

I dette afsnit vil vi vise, hvordan man kan beregne afstandene mellem danske og svenske ord under hensyntagen til den hjælp, som man kan gå ud fra, at lytteren har fra sit eget modersmåls skriftsprog. Disse afstande kalder vi her *fonetiske afstande korrigeret for stavning*, dvs. at vi i afstandene har indberegnet den hjælp, som en dansker eller svensker kan få fra modersmålets skriftsprog, når vedkommende hører nabosproget. Eftersom udgangspunktet ikke er det samme for en svensker og en dansker, kan man gå ud fra, at afstandene kan være asymmetriske, altså at afstanden fra dansk til svensk ikke nødvendigvis er den samme som afstanden fra svensk til dansk. Dette kan igen illustreres med eksemplet da. *pande* – sv. *panna*, se (6). Hvis en dansker hører dette ord udtalt af en svensker, vil han kunne genkende a'et (udtalt som [a]) som en af de to muligheder, man har for at udtale skriftsprogets *a* (den anden mulighed er [æ]). Så selvom [a] og [æ] fonetisk set er forskellige, kan en dansker formodentlig let genkende begge lyde som repræsentanter for skriftsprogets *a*. For dette ord-

par betyder den tilpassede beregning altså, at den fonetiske afstand set fra en danskers perspektiv falder fra 50 % (rene fonetiske afstande) til 25 % (fonetiske afstande korrigeret for stavning).

(6)	<i>Ortografisk afstand</i>	<i>Fonetisk afstand</i>	<i>Fonetisk afstand korrigeret for dansk stavning</i>
Dansk	p a n d e	p æ n ə	p a/æ n ə
Svensk	<u>p a n n a</u>	<u>p a n a</u>	<u>p a n a</u>
	0 0 0 1 1	0 1 0 1	0 0 0 1
Afstand	2/5 eller 40 %	2/4 eller 50 %	1/4 eller 25 %

Omvendt har den nye beregningsmetodik ingen følger for afstandsberegningen for dette ordpar, når man tager situationen for en svensk lytter som udgangspunkt, se (7). Svensk har kun en måde at udtale a'et på, og derfor kan en svensker højst sandsynligt ikke genkende det danske [æ] som en mulig udtale af skriftsprogets *a*. Den korrigerede afstand er altså større for en svensker (50 %) end for en dansker (25 %), hvilket peger på, at det for en svensker sandsynligvis er sværere at forstå nabosprogets ord, end det er for en dansker.

(7)	<i>Ortografisk afstand</i>	<i>Fonetisk afstand</i>	<i>Fonetisk afstand korrigeret for svensk stavning</i>
Dansk	p a n d e	p æ n ə	p æ n ə
Svensk	<u>p a n n a</u>	<u>p a n a</u>	<u>p a n a</u>
	0 0 0 1 1	0 1 0 1	0 1 0 1
Afstand	2/5 eller 40 %	2/4 eller 50 %	2/4 eller 50 %

Den danske og den svenske ortografi ligner hinanden mere end udtalen (se afstandsmålingerne i afsnit 2.2 og 2.3), og man kan gå ud fra, at det især er den danske udtale, som har ændret sig, mens ortografien er mere konservativ. Dette indebærer, at en dansker, som hører et svensk ord, sandsynligvis oftere har støtte fra sit eget sprogs ortografi end en svensker, når han skal finde det tilsvarende ord på sit modersmål. Dette ser man fx i ordparet da. *pande* – sv. *panna*, men effekten er ganske udbredt og gælder de fleste ordpar på vores liste (se næste afsnit). Den rolle, som kendskab til ens eget skriftsprog har for sprogforståelsen, er altså ikke den samme for svenskere og danskere. Det, der ellers kan betragtes som en stor fordel for svensksprogede, nemlig den store lighed mel-

lem svensk i skrift og tale, bliver således en ulempe, når det gælder forståelsen af dansk.

Hvis vi vil bruge fonetiske afstandsmålinger til at modellere ortografiens rolle for den svensk-danske talesprogsforståelse, bør vi tage med i beregningerne, at lytterne kan gøre brug af deres eget skriftsprog, når de skal forstå nabosproget. Vi tager udgangspunkt i fonetiske afstande mellem ordparrene og reducerer afstandene i de tilfælde, hvor ortografien kan gøre det lettere at finde det tilsvarende ord på modersmålet. Det kan forventes, at dette resulterer i forskellige afstande mellem sprogene, afhængigt af om udgangspunktet er en svensk taler og en dansk lytter eller en dansk taler og en svensk lytter, hvilket også viser sig at være tilfældet. Afstanden, som modellerer en svenskers forståelse af dansk (de fonetiske afstande korrigeret for stavning), er højere (gennemsnitligt 46 % over alle 86 kognater) end afstanden, som modellerer en danskers forståelse af svensk (30 %). De nye afstande er altså lavere i begge retninger end den fonetiske afstand, som vi beregnede i afsnit 2.3 (53 %). Af de 86 ordpar er der 61 (71 %), som får en lavere afstand, når det gælder om at modellere danskernes svenske ordforståelse. Omvendt er der kun 22 ord (26 %), der får en lavere afstand, når svenskernes danske ordforståelse bliver modelleret. Dette viser, at danskere i højere grad end svenskere kan gøre brug af modersmålets ortografi i forståelsen af nabosproget.

3. Lytteeksperiment

Resultaterne af afstandsmålingerne i afsnit 2 ser ud til at bekræfte vores hypotese om, at danskere har større nytte af deres eget sprogs ortografi end svenskere, når de skal forstå det talte nabosprog. For at undersøge, om der virkelig findes en sammenhæng mellem sprogforståelsen og afstandsberegningerne, og om denne sammenhæng er stærkere, når afstandsberegningerne tager hensyn til ortografiens rolle, end når ortografien ikke tages i betragtning, udførte vi et ordforståelseseksperiment. Foreløbigt har vi kun testet danskeres forståelse af de 86 svenske ord. Det er her man kan forvente at finde den største hjælp fra ortografien (se afsnit 2.4), eftersom der er større forskel på de fonetiske afstande og de fonetiske afstande korrigeret for ortografi for danskerne end for svenskerne (se resultaterne af målingerne sidst i afsnit 2.4).

3.1 Metode

Undersøgelsens testmateriale bestod af en optagelse af alle ord i den oprindelige ordliste, som også omfattede 10 ikke-kognate ordpar. Taleren kom fra Uppsala og hans sprog kunne karakteriseres som rigssvensk. For at undgå eventuelle negative eller positive effekter af listens rækkefølge lavede vi tre forskellige testversioner, som omfattede hver 64 ord. Mellem hvert ord lavede vi en pause på 5 sekunder (noget mere efter meget lange ord), hvilket resulterede i en lydfil med en længde på ca. 7 minutter og 30 sekunder. Testen blev gennemført med i alt 54 elever mellem 16 og 19 år i tre 2. g-klasser på et gymnasium i Aabenraa i foråret 2006.⁵ Aabenraa ligger ikke langt fra den tyskdanske grænse, og man må forvente, at eleverne ikke havde noget eller i hvert fald meget lidt kendskab til svensk.⁶ Deltagerne fik til opgave at lytte til de svenske ord på cd'en og bruge pauserne til at skrive egne oversættelser af ordene ned på dansk. De blev bedt om altid at prøve at skrive et svar ned, også når de var i tvivl om, hvorvidt deres bud var (helt) rigtigt.

Vi gav ét point for hvert korrekt oversat ord. Fejlagtige eller ikke oversatte ord blev tildelt nul point. Ikke-kognatene på listen blev ikke taget i betragtning. Et så enkelt pointsystem medfører at vi måtte foretage et vist skøn, når det gjaldt besvarelser, som ikke var helt rigtige. For at få et point for korrekt forståelse vurderede vi, om det var tydeligt, at eleven havde forstået, hvilket koncept det drejede sig om. Vi lagde ikke vægt på, om eleven var i stand til at udtrykke sig helt præcist og på (grammatisk) korrekt dansk. Her skal to eksempler gives: Testordet *socka* blev af mange oversat til *sok* (rigtigt tal) eller *sokker* (forkert tal men ellers rigtig betydning), som begge blev godkendt som korrekte svar. Imidlertid var der også nogen, som havde oversat ordet med *sukker*, hvilket må betragtes som et forkert svar, eftersom det drejer sig om et ord, som semantisk betragtet er helt forskelligt. Et andet eksempel er ordet *linne*, der blev korrekt oversat til *linned* og *sengetøj* af nogle testpersoner, mens oversættelser til *linde* betragtedes som forkert.

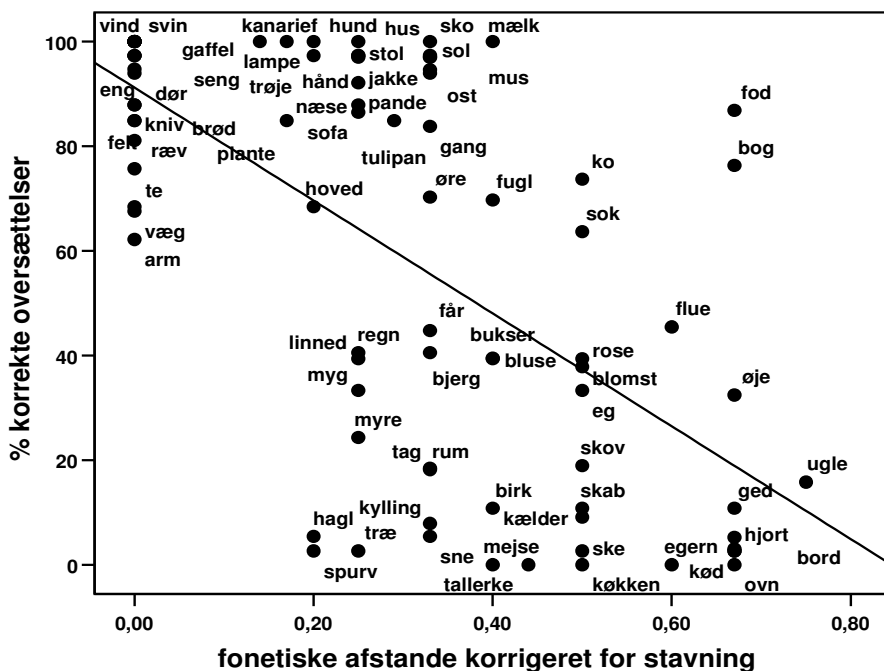
3.2 Resultater og korrelationer

Den gennemsnitlige procentdel af korrekte svar pr. ordpar korrelerede vi med afstandsmålingerne for de samme ordpar. Det viste sig, at korrelationen med de

⁵ Denne test udgjorde en del af en større test, som skulle undersøge effekten af tilpasset sprogbrug i dansk-svensk sprogforståelse (se Doetjes 2007 for præliminære resultater fra denne undersøgelse).

⁶ Den korte afstand til den tyske grænse medførte imidlertid, at forholdsvis mange elever havde gode tyskkundskaber, noget som kan have bidraget til forståelsen af enkelte ord.

fonetiske afstande ikke er særlig høj ($r = 0,54$), men den forøges, når der korreleres med de fonetiske afstande med staveafstande som beskrevet i afsnit 4 ($r = 0,63$). Dette viser, at der er en sammenhæng mellem fonetiske afstande og ordforståelse: jo lavere fonetisk afstand desto bedre forståelse, samt at det er muligt at modellere disse afstande på en måde, som viser, at danskere til en vis grad gør brug af den danske ortografi, når de skal afkode svenske ord. Figur 1 viser et punktdiagram med procentdelen af korrekte svar og de fonetiske afstande korrigeret for stavning pr. ordpar. Ord med en stor fonetisk afstand til det tilsvarende ord på modersmålet forstås generelt dårligt (fx ordene *hjort*, *egern* og *bord*), mens ord som ligner det tilsvarende ord på testpersonernes eget sprog er lettere at forstå (fx *vind*, *svin* og *eng*). Eftersom korrelationen mellem procentdelen af korrekte svar og de fonetiske afstande er forholdsvis lav, er det tydeligt, at vores afstandsregninger i mange tilfælde ikke er i stand til at forudsige, hvor godt testpersonerne forstår ordene. Fx. forstås ordene *fod* og *bog* bedre, end man skulle forvente ud fra de fonetiske afstande, mens man ud fra de fonetiske afstande ville forvente en bedre forståelse af ordene *hagl* og *spurv*.

Figur 1. Punktdiagram som viser forholdet mellem sprogforståelsesresultaterne i procent på y-aksen og de fonetiske afstande korrigeret for stavning på x-aksen ($r = 0,63$).

4. Forslag til forbedringer af afstandsmålingerne

Formålet med vores undersøgelse var at finde ud af i hvor høj grad ortografien bidrager til danskeres forståelse af svenske ord. Resultaterne som præsenteret i figur 1 viser, at forståelsen af de forskellige ord kun i store linjer kan forklares med de forholdsvis simple beregninger af fonetiske afstande korrigeret for testpersonernes kendskab til modersmålets skriftsprog. Der er mange andre faktorer, som kan gøre nogle ord sværere at forstå, end man skulle forvente ud fra disse afstande (ordene under regressionslinjen i figur 1). På den anden side er der også faktorer, som kan gøre det lettere for en testperson at finde frem til den korrekte oversættelse af et testord (ordene over linjen). Her vil vi nævne nogle af disse faktorer og give et indtryk af, i hvor høj grad nogle af disse faktorer bidrager til forståelsen. Vi har valgt at inddrage fire faktorer, som i den psykologiske litteratur har vist sig at være afgørende for sprogforståelsen. Ud fra de undersøgelser, som vi kender, kan vi ikke sige noget om, hvor stor effekten af disse faktorer vil være i praksis. Det er derfor svært at afgøre, hvor meget de forskellige faktorer skal vægtes i afstandsmålingerne. De fonetiske afstande ligger mellem 0,0 og 1,0. Vi har valgt at lade hver af de fire faktorer tælle mellem $-0,3$ og $0,3$, alt efter om faktoren gør det lettere ($-0,3$) eller sværere ($+0,3$) at forstå ordet. Fortegnet er positivt eller negativt alt efter om faktoren forventes at bidrage positivt eller negativt til forståelsen.⁷ De fire faktorer er:

1. *Anderledes begyndelseslyd* (+0,3)

Det er rimeligt at forvente, at ordenes begyndelse er vigtigere for ordforståelsen end slutningen, og at lyde, som ikke forekommer i det danske lydinventar, især gør ord svære at forstå, hvis de forekommer i begyndelsen af ordet. Fx er der stor sandsynlighed for, at det svenske ord *kött* er svært at forstå for danskerne, fordi begyndelsesbogstavet ikke udtales som det danske [k] men som [ç].

2. *Andet stavelsesantal* (+0,3)

Forskelle i antallet af stavelser mellem svensk og dansk (fx sv. *hagel* med to stavelser vs. da. *hagl* med en stavelse) udgør sandsynligvis også en hindring i genkendelsen af ord.

⁷ Da vores endelige mål er at udarbejde en model for ordforståelsen i nært beslægtede sprog, arbejder vi i øjeblikket på en undersøgelse, hvor vi inddrager et større antal faktorer og ser nærmere på deres mere præcise bidrag til forståelsen.

3. *Naboord (+0,3)*

En faktor, der uden tvivl også har en stor indflydelse på ordforståelsen, er det, vi her vil referere til som naboord (Luce & Pisoni 1998). Hermed mener vi ord, som har lige så stor eller større lighed med testordet end den korrekte oversættelse. Fx er der 30 ud af 39 testpersoner, som oversatte det svenske *träd* med *træt* i stedet for det korrekte *træ*, formodentlig fordi *træt* ligner det svenske ord mere end *træ*. Derimod er der ikke nogen ord, der ligner *soffa* mere end det korrekte *sofa*, og derfor er der sandsynligvis ingen testpersoner, der har forvekslet *soffa* med et andet ord. Hvis mere end halvdelen af testpersonerne har oversat et ord med et andet mere lignende ord som i tilfældet med *træt* i stedet for *træ*, tæller det hos os som et ord med naboord.

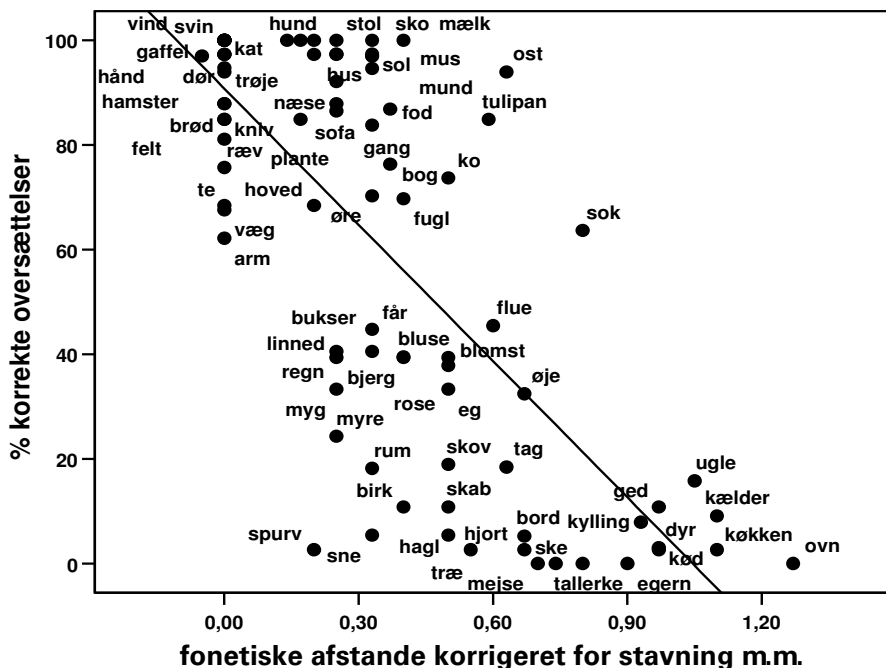
4. *Hjælp fra andre sprog (-0,3)*

Hvis ordet findes på engelsk eller tysk i en form, som ligner testordet mere end den danske, er det muligt, at testpersonerne har nytte af deres kendskab til disse fremmedsprog. Eksempler er sv. *fot* 'fod', der udtales [fø:t], som ligner det engelske ord *foot* [fot] mere end det danske *fod* [fo:ʔð] og sv. *fågel* [fogəl] 'fugl', som ligner det tyske ord *Vogel* [fo:gəl] mere end det danske *fugl* [fuʔl].

For hvert ord har vi tilføjet ekstra afstande der, hvor de fire faktorer gør sig gældende. Teoretisk set kan et ords afstand altså øges med maksimalt 0,9 point eller formindskes med højst 0,3 point. Resultaterne af de nye beregninger vises i figur 2. Korrelationen er højere ($r = 0,74$) end uden korrektionerne ($r = 0,63$). Det ser altså ud til at de nævnte faktorer er relevante, når det drejer sig om at forklare sprogforståelsen på ordniveau, selvom korrelationen langtfra er perfekt.

5. Konklusion og diskussion

I denne artikel har vi vist, hvordan man kan måle afstande mellem sprog – både på udtaleniveau og på skriftsprogniveau – med den såkaldte Levenshtein-algoritme. Vores målinger af afstandene mellem svensk og dansk viste, at afstanden mellem skriftsprogene er mindre end mellem talesprogene. Dette stemmer overens med den kendsgerning, at danskere og svenskere i forskellige

Figur 2. Punktdiagram som viser forholdet mellem sprogforståelsesresultaterne og de fonetiske afstande korrigeret for stavning samt fire andre faktorer, se tekst ($r = 0,74$).

undersøgelser har vist sig at have lettere ved at forstå hinandens sprog, når de læser det, end når de hører det. De samme undersøgelser har også vist, at den dansk-svenske talesprogforståelse er asymmetrisk. Danskere forstår bedre svensk end omvendt. Det er sandsynligt, at denne asymmetri bl.a. kan forklares med, at danskere i højere grad har støtte fra deres eget skriftsprog end svenskere, når de skal forstå det talte nabosprog. Det danske talesprog har nemlig udviklet sig i et hurtigere tempo end det svenske, mens begge skriftsprog er mere konservative. I denne artikel udviklede vi en variant af Levenshtein-algoritmen, som kan modellere dette forhold. Disse nye afstandsmålinger bekræftede, at danskerne i hvert fald teoretisk set har større hjælp fra deres eget skriftsprog end svenskerne, når de skal forstå nabosproget. Et ordforståelseeksperiment viste, at modellen til en vis grad stemmer overens med virkeligheden. Det er dog tydeligt, at der også er andre faktorer, der spiller en vigtig rolle for sprogforståelsen, og som derfor bør inkorporeres i algoritmen. Vi opnåede en højere korrelation med sprogforståelsesresultaterne, når vi korrigerede afstandene for de følgende fire faktorer: anderledes begyndelseslyd, andet stavelsesantal, naboord og hjælp fra andre sprog.

Ideelt set burde sådanne faktorer altså inkorporeres i algoritmen, som beregner afstandene. Det vil dog kræve en del eksperimentel forskning samt afstands-målinger baseret på et større antal ord at finde frem til, hvordan disse faktorer skal vejes i forhold til hinanden. Desuden er det heller ikke tydeligt, hvilke faktorer det drejer sig om. Ud over de fire nævnte faktorer er der flere forhold, som kan forventes at spille en vigtig rolle. Fx ser det ud til, at konsonanter er vigtigere for sprogforståelsen end vokaler. Beijering (2007) testede danskeres forståelse af forskellige nordiske dialekter og fandt højere korrelationer mellem sprogforståelsen og konsonantafstande end mellem sprogforståelsen og vokalafstande. Konsonantforskelle bør derfor givetvis vægtes tungere end vokaler.

Ligeledes vil algoritmen sandsynligvis forbedres, hvis gradvise forskelle mellem de forskellige lyde medregnes. Nærmere undersøgelse af figur 2 giver fx anledning til at formode, at danskere ikke har svært ved at interpretere ord, som udtales med [u] på svensk men med [o] på dansk. Dette kan sandsynligvis forklares med, at de to lyde ligner hinanden så meget, at danskerne tror, de hører et /o/, når en svensker udtaler et /u/. Disner (1983 s. 59) viste, at der er stor fonetisk overlap mellem dansk /o/ og svensk /u/. Således vil en algoritme, som tager hensyn til, at nogle lyde ligner hinanden mere end andre, formodentlig være bedre i stand til at forudsige ordforståelsen.

Litteratur

- Barðdal, Jóhanna, Jörgensen, Nils, Larsen, Gorm & Martinussen, Bente, 1997: Nordiska. Våra språk förr och nu. Lund.
- Beijering, Karin, 2007: The role of phonetic and lexical distances in the intelligibility and perception of Scandinavian language varieties for speakers of standard Danish. MA-thesis, Rijksuniversiteit Groningen.
- Birch-Jensen, Jörgen, 2007: Från rista till chatta. Svenska språkets historia. Göteborg.
- Braunmüller, Kurt, 1999: Die skandinavischen Sprachen im Überblick. Tübingen.
- Brink, Lars & Lund, Jørn, 1975: Dansk rigsmål: lydudviklingen siden 1840 med særligt henblik på sociolekterne i København. København.
- Brink, Lars, Lund, Jørn, Heger, Steffen & Jørgensen, J. Normann, 1991: Den store danske udtaleordbog. København.
- Bø, Inge, 1978: Ungdom og naboland. (Rogalandsforskning rapport 4.) Stavanger.
- Börestam Uhlmann, Ulla, 1991: Språkmöten och mötesspråk i Norden. Nordisk språksekretariat, Oslo.
- Delsing, Lars-Olof & Lundin Åkesson, Katarina, 2005: Håller språket ihop Norden? En forskningsrapport om ungdomars förståelse av danska, svenska och norska. Nordisk ministerråd, København.
- Disner, Sandra Ferrari, 1983: Vowel quality: The relation between universal and language-specific factors. University of California, Los Angeles.

- Doetjes, Gerard, 2007: Understanding differences in inter-Scandinavian language understanding. I: Receptive multilingualism, ed. by Jan ten Thije & Ludger Zeevært. Hamburg. S. 217–230.
- Gooskens, Charlotte, 2006: Linguistic and extra-linguistic predictors of Inter-Scandinavian intelligibility. I: Linguistics in the Netherlands 23, ed. by Jeroen van de Weijer & Bettelou Los. Amsterdam. S. 101–113.
- Gooskens, Charlotte, 2007a: Internordisk sprogforståelse i et dialektperspektiv. I: 11. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, red. af Peter Widell & Ulf Dalvad Berthelsen. Århus. S. 170–180.
- Gooskens, Charlotte, 2007b: The contribution of linguistic factors to the intelligibility of closely related languages. I: Journal of multilingual and multicultural development 28 (6). S. 445–467.
- Gooskens, Charlotte & van Bezooijen, Renée, 2008: Linguistic distances between Flemish and Norwegian around 1900: subjective views and objective measurements. I: The Beloved Mother tongue: Ethnolinguistic Nationalism in Small Nations. Inventories and Reflections, ed. by Hans Vandevoorde, Petra Broomans & Goffe Jensma. (Groningen Studies in Cultural Change.) Leuven.
- Gooskens, Charlotte & Heeringa, Wilbert, 2004: Perceptive evaluation of Levenshtein dialect distance measurements using Norwegian dialect data. I: Language Variation and Change 16 (3). S. 189–207.
- Grønnum, Nina, 1998: Fonetik og fonologi. Almen og dansk. København.
- Haugen, Einar, 1953: Nordiske språkproblemer – en opinionsundersökelse. I: Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri 29. S. 225–249.
- Hedelin, Per & Elert, Claes-Christian, 1997: Norstedts svenska uttalslexikon. Stockholm.
- Heeringa, Wilbert, 2004: Measuring dialect pronunciation differences using Levenshtein distances. (Grodil = Groningen dissertations in linguistics.) Groningen.
- Kessler, Brett, 1995: Computational dialectology in Irish Gaelic. I: Proceedings of the 7th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics. EACL, Dublin. S. 60–67.
- Kruskal, Joseph B., 1999: An overview of sequence comparison. I: Sanko, David & Kruskal, Joseph B. (eds.), Time warps, string edits, and macromolecules. The Theory and Practice of Sequence Comparison. CSLI, Stanford. S. 1–44.
- Luce, Paul A. & Pisoni, David B., 1998: Recognizing spoken words: The neighborhood activation model. I: Ear and Hearing 19 (1). S. 1–36.
- Maurud, Øyvind, 1976: Nabo-språksforståelse i Skandinavia: en undersökelse om gjen-sidig forståelse av tale- og skriftspråk i Danmark, Norge og Sverige. Stockholm.
- Nerbonne, John & Siedle, Christine, 2005: Dialektklassifikation auf der Grundlage aggregierter Ausspracheunterschiede. I: Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik 72 (2). S. 129–147.
- Nordiska rådet, 1973: Den nordiska allmänheten och det nordiska samarbetet 1973. Attitydundersökning. (Nordisk utredningsserie, 4/73.) Stockholm.
- Rekdal, Olaug, 1981: Frekvensordlister i nabo-språksundervisningen. I: Internordisk språkförståelse, red. av Claes-Christian Elert. Umeå universitet. S. 179–203
- Teleman, Ulf, 1980: Om den dansk/svenska hörförståelsens betingelser. I: Nysvenska studier 59/60. S. 268–280.
- Wessén, Elias, 1965: Svensk språkhistoria. Ljudlära och ordböjningslära. Stockholm.

Appendiks: oversigt over de 86 kognater som blev brugt i analysen

dansk	svensk	dansk	svensk
køkken	kök	kanariefugl	kanariefågel
hus	hus	plante	planta
bog	bok	brød	bröd
kat	katt	dyr	djur
ovn	ugn	tulipan	tulpan
jakke	jacka	næse	näsa
egern	ekorre	sol	sol
pande	panna	bjerg	berg
sko	sko	lampe	lampa
fod	fot	vind	vind
får	får	kanin	kanin
skorsten	skorsten	mælk	mjölk
hoved	huvud	dør	dörr
kylling	kyckling	mus	mus
eng	äng	øje	öga
ugle	uggla	bi	bi
tallerken	tallrik	hest	häst
spurv	sparv	skov	skog
hjort	hjort	gaffel	gaffel
tag	tak	ged	get
træ	träd	mund	mun
bluse	blus	stol	stol
kød	kött	finger	finger
ko	ko	myre	myra
te	te	skab	skåp
ske	sked	arm	arm
bord	bord	seng	säng
mejse	mes	ben	ben
fugl	fågel	sofa	soffa
myg	mygga	regn	regn
svin	svin	birk	björk
ost	ost	rose	ros
hånd	hand	trøje	tröja
felt	fält	væg	vägg
linned	linne	hagl	hagel
sok	socka	øre	öra
blomst	blomma	ræv	räv
flue	fluga	sne	snö
kælder	källare	gang	gång
eg	ek	fisk	fisk
rum	rum	hund	hund
hamster	hamster	gris	gris
kniv	kniv	bukser	byxor

Plus(s) at(t) i skandinaviska – en minimal matris

Av MARIT JULIEN

Abstract

Julien, Marit, marit.julien@nordlund.lu.se, Associate Professor, Dept. of Scandinavian Languages, Centre for Languages and Literature, Lund University, Sweden: “*Plus(s) at(t)* in Scandinavian – a minimal matrix”. *Språk och stil* 19, 2009, pp. 124–141.

The word *plus(s)* can function as a conjunction in Scandinavian. It can coordinate, for example, embedded clauses introduced by the subordinator *at(t)*. However, one can also find examples of clauses introduced by *plus(s) at(t)* although not preceded by another *at(t)*-clause. These constructions, which represent a relatively new development in Scandinavian, are semantically similar to coordinations containing two embedded clauses: in either case two propositions are coordinated. Syntactically, however, they are different. This paper argues that the whole *plus(s) at(t)*-construction is a main clause where *plus(s)* represents the matrix clause while the subordinator that follows introduces an ordinary embedded clause. It also appears to be the case that other elements in addition to *plus(s)* can function as one-word matrix clauses. Some of these elements would normally be analysed as interjections; others are verb-like while still others are adjectives. In addition, the conjunction *men* ‘but’ appears to be able to have this function. A quality that all the minimal matrix clauses have in common is that they are related to the illocutionary force of the utterance. For some of the minimal matrix elements, it can be shown that they spell out only a small part of the matrix clause, as adverbials can be added. For other elements, like *plus(s)* and *men*, it is unclear whether they represent clauses that have a full clause structure or clauses that are truly minimal even syntactically.

Keywords: coordination, conjunction, subordinator, *plus*, embedded clause, matrix clause, Swedish, Danish, Norwegian, Icelandic.

1. *Plus(s) at(t)* – en ny satsinledare?

I nutida svenska kan *plus att* ha en till synes satsinledande funktion, som i (1):¹

- (1) Finns en del spelare som kan bli riktigt grymma i framtiden, **plus att** de har en bra tränare också. (basketsverige.se/blogg, 2008-10-25)

Jag vill tacka redaktören Hans Strand plus tre anonyma referenter för kommentarer som i hög grad har bidragit till att förbättra uppsatsen.

¹ De flesta av exemplen i uppsatsen är hämtade från Internet och kan innehålla stavfel och andra fel som dock inte har några konsekvenser för mina resonemang.

Plus kan även uppträda som en konjunktion som koordinerar två *att*-satser. Ett exempel på detta ser vi i (2):

- (2) Enda saken som jag inte är så glad över är **att** jag fortfarande inte har klippt och färgat håret, **att** en parfym jag vill ha kostar 800 kronor, **plus att** jag skurit upp hela ena vaden på en trasig rakhysel. (joforik.net/tugg, 2007-03-31)

I (2) skulle *plus* kunna ersättas med *och*. Men det anmärkningsvärda är att detta inte går i (1). Det ser snarare ut som sekvensen *plus att* här är en bisatsinledare.

Om man går till artikeln om *plus* i SAOB, tryckt i 1953, får man det intrycket att (1) exemplifierar en relativt ny användning av *plus*. Enligt SAOB är *plus* antingen ett substantiv, som i (3), eller ett adverb, som emellertid ofta används prepositionellt, som i (4). I det senare exemplet kan man också tala om ett parataktiskt *plus*.

- (3) 240,000 gallons vatten pr år ... kommer fästningen till godo, och det är ett viktigt **plus** i ett förråd. (SAOB P1247)
- (4) Biljetter – kr. 3: – **plus** skatt. (SAOB P1247)

SAOB nämner dock även att som adverb kunde *plus* tidigare inleda en sats och då vara synonymt med *dessutom* eller *därjämte*. Exemplet som ges är från 1653 och hämtat ur Johan Ekeblads brev:

- (5) **Plus** så sku i veta, att ... (SAOB P1247)

Det är oklart hur integrerat *plus* är i satsen för övrigt i det här exemplet. En möjlighet är att *plus* står i fundamentet, precis som *dessutom* eller *därjämte* skulle göra, och att *så* dubblar fundamentet. En annan möjlighet är att det är *så* som står i fundamentet och framtvingar inversionen av subjektet och det finita verbet, medan *plus* föregår hela satsen, fundamentet inkluderat. Om den senare analysen är korrekt, så har *plus* i (5) en syntax som påminner om *plus* i (1). Det torde betyda att *plus* i satsinledande funktion är ett fenomen vars rötter går flera hundra år tillbaka i tiden.²

Emellertid verkar det ganska klart att *plus att* som satsinledare har blivit mycket vanligare under de senare åren, som Grünbaum (2005) också påpekar. Hon registrerar att ett tidigt belägg finns i Strindbergs brev (detta återges i 6), men noterar annars att det är efter 1990 som konstruktionen på allvar har blivit frekvent.

² Konstruktionen i (5) påminner även om användandet av *plus* i dagens förortsslang:

Förut det var annorlunda, jag fick inga sniglar i magen och det. **Plus** jag hade bra polare. (Leiva Wenger 2001 s. 13)

- (6) Vill Ni ej vara min förläggare, så få vi väl göra som Abraham och Loth **plus att** jag rengör mitt konto. (August Strindberg i brev till Albert Bonnier, 28.11.1884; hämtad från Språkbankens konkordanser)

Några sök i Språkbankens presskorpusar bekräftar Grünbaums observation. Som man ser av tabell 1 finns det inga exempel på satsinledande *plus att* i Press 65 (tidningstexter från 1965). I Press 76 (tidningstexter från 1976) finns det 2 exempel, vilket ger en frekvens på 1,7 förekomster per 1 miljon ord. I GP 01 (Göteborgsposten från 2001) har frekvensen ökat till 5,1 förekomster per 1 miljon ord.

Tabell 1. Frekvensen av *plus att* i några olika korpusar.

Korpus	Antal <i>plus att</i>	<i>Plus att</i> per 1 milj. ord
Press 65	0	–
Press 76	2	1,7
DN 1987	10	2,4
Press 95	12	1,9
Press 98	29	3,1
GP 01	78	5,1
GP 04	88	4,5

Det är också lätt att hitta relevanta exempel på internet, något som visar att konstruktionen används flitigt i skrift nuförtiden. I (7–9) visas några exempel som jag har googlat fram:

- (7) Citatet, precis som boken är helt på engelska men är man hängiven så går det **plus att** det är inte speciellt många avancerade ord.
(www.bokus.com/b/9781880685006.html, 2008-12-22)
- (8) Redan idag ska alla Försvarsmaktens officerare i sin utbildning tillförskansas subarktisk förmåga, vilket de får hos oss, **plus att** vi tar emot utländska officerare till vinterkurser i Arvidsjaur. (www.mil.se/sv/Nyheter/, 2008-06-02)
- (9) Ljudet i högtalarna har ingen fyllig bas men den finns **plus att** mellanregistret och diskanten låter rent och fyller hela registret.
(www.prisjakt.nu/minsida.php?a=yesman&do=omdomen, 2008-12-22)

Detsamma gäller även för danska, norska och isländska. Några danska exempel visas i (10–12), medan exemplen i (13–15) är norska och det i (16) är på isländska:

- (10) Mit første neurolog besøg bestod kun af en samtale, **plus at** han testede min balance.
(debat.sol.dk/show.fcgi?category=12&conference=201&posting=991300, 2008-12-22)

- (11) Vi mødte en af Marlon Brandos sønner, og han havde en middelsvær kæp i øret, selv om det var lørdag formiddag. **Plus at vi** sejlede ud med Patrick, som drev et picnic-firma. (viden.jp.dk/multimedie/billedserier/galatea3/, 2007-01-27)
- (12) Ophavsmændene bag strejken sender derefter alle sympatisører på gaden for at demonstrere. **Plus at** de betaler gadebørn og fattige voksne fra slummen for at stille op også. (www.redbarnet.dk/Default.aspx?ID=4531&M=News&PID=13237&NewsID=1127)
- (13) Vi prøver å finne ut hva vi skal bli. **Pluss at** vi vil ha det gøy, og bli kjent med nye folk, og oppleve og erfare nye ting. (www.kig.no/Jente2002/blodsminke.htm, 2008-12-22)
- (14) Jeg brukte jo litt telefon i går, ringte kjente og kjære, **pluss at** jeg åpnet julegavene. (pub.tv2.no/nettavisen/friluftsliv/tilantarktis/article521100.ece, 2008-12-22)
- (15) Vi elsker å ha venner og familie på besøk, **pluss at** barna gjerne har med seg venner. (www.aftenposten.no/forbruker/hyttemagasinet/, 2008-11-27)
- (16) Allt þetta hefur líka Hveragerði, **plús að** þjóðvegurinn liggur utan bæjarins. 'Allt detta har också Hveragerði, plus att landsvägen går utanför byn.' (www.malefnin.com/ib/lofiversion/index.php/t91184.htm, 2008-12-26)

Det är inte lika lätt att visa utvecklingen över tid för danska och norska som för svenska, eftersom man inte har sökbara korpusar som är avgränsade i tid på samma sätt som korpusarna i Språkbanken. Lie (1979) återger flera norska exempel från 1970-talet på *pluss at* och påpekar att detta är en av flera nya användningar av *pluss*, men exakt hur nytt bruket är säger han inget om. Ett sök i bokmålsdelen av skriftspråkkorpusen *Oslo-korpuset av taggade norske tekster* visar att *pluss at* i den relevanta användningen förekommer i tidningarna i korpusen, som är från perioden 1994–1997. I nynorskdelen hittades däremot inga exempel. Den historiska utvecklingen i isländska har jag inte undersökt, men det faktum att alla de exempel som jag hittade med hjälp av Google verkade komma från bloggar kan indikera att konstruktionen med satsinledande *plús að* är relativt ny.

De oklarheter som finns när det gäller utvecklingen av *plus(s) at(t)* som satsinledare är dock av mindre betydelse här. Även om uttryckssättet kanske inte är lika väletablerat i alla skandinaviska språk, så antar jag att det i huvudsak har samma grammatiska egenskaper där det förekommer, eftersom de exempel jag har sett inte tyder på något annat. Följaktligen kommer jag i många

fall att skriva *plus(s) at(t)* för att markera att jag omtalar skandinaviskan generellt och inte den ena eller andra varieteten.

Det huvudsakliga syftet med den här artikeln är att försöka komma fram till en syntaktisk analys av satsinledande *plus(s) at(t)*. Men innan vi kommer till detta ska vi se lite närmare på hur *plus(s) at(t)* fungerar semantiskt.

2. *Plus att* från en semantisk synvinkel

Nørgård-Sørensen (2001) diskuterar *plus at* i danska, men hans synpunkter är, såvitt jag kan se, lika relevanta för andra skandinaviska språk. Hans huvudkonklusion är att *plus at* är ett »integrerad uttryck», som han kallar det (ett annat sådant är *så at*), och att det inleder en bisats.

Han anser dessutom att det bisatsinledande *plus at* har utvecklats från det parataktiska *plus*, som i en uppräknings bara kan introducera det sista ledet, enligt honom. Ett av hans exempel är det följande:

- (17) Mange skribenter har lært en del hos os eller lagt meget arbejde i udlandsredaktionen: Jørgen Holmgaard, Finn Borberg, Mogens Kofoed Hansen, Nils Jørgen Haagerup, Schleimann, Oswald, Herbert Pundik, Nauntofte, Teglers, David Jens Adler, Torben Krog og Niels Ufer og andre – **plus** dem, hvis navn kan findes i tillægget eller i den daglige avis. (Nørgård-Sørensen 2001 s. 71–72)

Betydelsen av det parataktiska *plus* karakteriserar Nørgård-Sørensen på följande sätt: *plus* kompletterar (dvs. supplerar och avslutar) en uppräknings. Detta har överförts till bisatsinledaren *plus at*, menar han, så att bisatsinledande *plus at* kan parafraseras som »och som en komplettering av denna uppräknings säger jag att». Detta gäller för övrigt i dialog så väl som i monolog – som talare kan man komplettera det man själv eller någon annan har sagt.

Här kan tilläggas att även om det parataktiska *plus(s)* ofta uppför sig som Nørgård-Sørensen säger, och alltså kompletterar en uppräknings, som till exempel i (18), så förekommer det att *plus(s)* introducerar ett led i en uppräknings som inte är det sista. Ett exempel på detta ser vi i (19). Förklaringen till detta tror jag är att *plus* och *och* då indikerar olika nivåer av koordination, som indikerat i (19'). Växling mellan *plus* och *och* kan alltså fungera på samma vis som växling mellan *samt* och *och*.

- (18) Sidor med massor av kattfoton och humor, och andra foton, en sida om olika resor, blommofoton från trädgården, klippdocka, grafik, vykort, blogg **plus** mycket mera. (www.ingermariyissa.se/Lankar/lankarvanner.htm, 2008-12-22)

- (19) Fick väldigt mycket presenter den här sista turnésvängen, en stor tavla, två böcker **plus** en till som väntade i posten **och** en flaska champagne.
(www.babben.se/babbel, 2008-07-30)
- (19') Fick väldigt mycket presenter den här sista turnésvängen, [en stor tavla], [två böcker **plus** en till som väntade i posten] och [en flaska champagne].

När det parataktiska *plus(s)* koordinerar *at(t)*-satser är det troligen mest vanligt att ha *plus(s)* före den sista koordinaten. Detta såg vi ett exempel på redan i (2). Det är nu klart att steget inte är särskilt långt från ett parataktiskt *plus(s)* som koordinerar *at(t)*-satser till satsinledande *plus(s)*. I båda fallen kompletterar *plus(s)* en uppräknings av propositioner. Skillnaden är att när *plus(s)* koordinerar *at(t)*-satser har alla propositionerna samma form – de är representerade som *at(t)*-satser – medan i konstruktioner med satsinledande *plus(s)* är det bara den sista propositionen som har formen av en *at(t)*-sats. I det följande kommer jag ibland att benämna den senare konstruktionstypen som *icke-parataktiskt plus*.

3. Mera om syntaxen

Om vi nu övergår till att se på *plus(s) at(t)*-konstruktionens syntaktiska struktur, så kan vi börja med att konstatera att man inte får många ledtrådar i de relevanta referensgrammatikerna. I SAG (4 s. 545) noteras att *att-satser* kan vara rektion till *plus* (och att dessa då vanligen är hävdade), men i kapitlet om konjunktioner och subjunktioner nämns bara att *plus* kan vara additiv konjunktion mellan nominalfraser (SAG 2 s. 731). Att *plus* också kan koordinera satser, eller att det finns en syntaktisk (och semantisk) skillnad mellan *plus* och *och*, påpekas inte.

Användningen av *pluss at* som satsinledare är däremot registrerad i *Norsk Referansegrammatikk*. Exempel med samma form som (1) och (7–16) karakteriseras där som koordination av huvudsats och *at*-sats (Faarlund, Lie & Vannebo 1997 s. 1129). Hur detta skulle gå till mer specifikt sägs det inget om.

Går vi i stället tillbaka till Nørgård-Sørensen (2001) så hittar vi en observation som är ganska intressant. Han säger att *plus at* inleder en bisats som inte har något överordnat led, och att »[i] samtlige anførte eksempler ser ledsætningen fra et syntaktisk synspunkt nærmest ud til at svæve frit i luften» (Nørgård-Sørensen 2001 s. 68). Han går faktiskt så långt som att hävda att detta är ett obligatoriskt drag vid konstruktionen.

Låt oss nu se på några av konstruktionens övriga syntaktiska egenskaper. För det första är det klart att man efter *plus(s) at(t)* kan ha bisatsordföljd, som i (20–23). Det vi ser här är danska, norska och svenska exempel där ett satsadverbial (understruket) står före det finita verbet (kursiverat).

- (20) Nu får jeg fx dårligere samvittighed hvis jeg misser et styrke- eller løbepas, og det havde jeg ikke før hen. **Plus at** jeg også *har* lidt mere fokus på kost end før. (www.europamester.dk/2007-mia.htm, 2008-12-22)
- (21) Sjekk med hotellet og turistkontoret – les brosjyrer og aviser! **Pluss at** du selvsagt *bør* klikke videre til lokale nettsider fra linkene på vår Nyttigside. (www.sydhav.no/Australia/gjore.htm, 2008-12-22)
- (22) knäppt kan man ju tycka att man klagat när man tjänat 200 spänn, men jag har ingen lust att få böter för att jag har ett ogiltigt kort när jag åker till skolan i bolänge. **plus att** jag troligen inte ens *skulle* få åka med. (saandis.blogg.se/category/allmant.html, 2008-12-22)
- (23) Samma dravel står där som det alltid har gjort, **plus att** de dessutom redan idag *tar* betalt för att man skall få ta del av den andra delen av innehållat. (magnus.gr8.nu/dagboken.php?opendiary=701, 2008-12-22)

I svenska kan man hitta en annan bisatsegenskap i *plus att*-satserna, nämligen strykning av finit *ha*. I norska och danska förekommer inte strykning av finit *ha* över huvud taget, så där kan man inte använda *ha*-strykning som ett kriterium för bisatser. Däremot är det lätt att hitta svenska exempel som de följande:

- (24) Ekonomiska reformer kommer på sikt troligen att ge Japan högre tillväxt, **plus att** extrem låga räntor gjort att den japanska yenen är kraftigt undervärderad. (morningstar.unt.se/news/commentary.asp, 2007-04-18)
- (25) Jag har haft mycket att göra **plus att** jag genomlidit den värsta influensen i mitt liv. (http://förmaksflimmer.se/forum/post.asp?method=ReplyQuote&REPLY_ID=3466&TOPIC_ID=597&FORUM_ID=16, 2008-12-22)

Bisatsformen i sig betyder inte med nödvändighet att satsen också funktionellt är en bisats, alltså underordnad en annan syntaktisk konstituent. I skandinaviska förekommer satser som har bisatsform utan att vara underordnade. Detta gäller främst expressiva huvudsatser, som i (26), samt vissa desiderativa huvudsatser, som i (27) (se SAG 4 s. 759 ff.).

- (26) Att det kan finnas ett så otäckt ord. (SAG 4 s. 759)
- (27) Om hon ändå ville komma och hälsa på mig. (SAG 4 s. 769)

Narrativa satser, däremot, har bisatsform bara om de är underordnade. *Plus(s) at(t)*-satser är narrativa, och bisatsordföljd i *at(t)*-satser efter *plus(s)* indikerar därmed att satserna är underordnade någon annan syntaktisk konstituent.

Å andra sidan är det inte helt ovanligt med huvudsatsordföljd i satser som inleds med *plus(s) at(t)*. Detta kan yttra sig som placering av det finita verbet före satsadverbial, som i (28–32):

- (28) Det er fedt at være så »vigtig» i store instancer. **Plus at** der *er ikke* mange warriors på skullcrusher.
(www.tweak.dk/forum/thread.php?threadid=42415, 2008-12-22)
- (29) De er kjempelette å komme opp på og veldig stabile når du først er der oppe, **pluss at** du *kan ikke* slå deg hvis du får dem over deg eller i hodet.
(nedvin.travellerspoint.com/co/1/, 2008-12-22)
- (30) Det var fel program **plus att** jag *vet inte* vad det andra programmet hette.
(www.gtasajten.com/forum/index.php?showtopic=44049&pid=966544&mode=threaded&start=, 2008-12-22)
- (31) Idag var jag och såg Martina Haags film »underbar och älskad av alla» och jag kan säga att den är Underbar och älskad av mig och mina vänner! En av de bästa filmer jag sett i år med alla kriterier jag har för en film: skratt, gråt och jag måste få tycka synd om någon. **Plus att** jag *är numera* fruktansvärt kär i hunken Nikolaj Coster-Waldau. Hubba!
(blogg.lo.se/b2e/blogs/index.php, Giovanni, 2007-09-30)
- (32) En har ringt, dom har dessutom tre barn som alla går i skolan. **Plus att** dom *har alltid* ställt upp i alla år vi haft våra fjunisar i samma klass.
(rosa.blogg.se/2006/november/, 2008-12-22)

Alternativt kan det visa sig som förekomsten av ett icke-subjekt i initial position, det vill säga i positionen efter *at(t)*. Detta ser vi i (33–37), där de initiala icke-subjekten är understrukna:

- (33) MEN vi har både Lampard og Ballack, hvem skulle vi af med - **plus at med** Mourinho i Inter tror jeg at Deco bliver en ombejlet herre.
(www.bold.dk/snak/index.php?action=thread&id=590387&start=290&vis=, 2008-12-22)
- (34) Om Tommen er med til finalen vinner han garantert. Har troen på han i en konkuranse, **pluss at om de gamle skal stemme på sin favoritt** er seiern hans. (tommen1970.blogg.no/1226838620_robinson_kroppsylder_.html, 2008-12-22)
- (35) Man kan säga vad man vill om Buddy Lee men för mig så är Flat en charmigare snubbe. **Plus att** Buddys kan man ha flera med olika kläder, men med Flat räcker det med en.
(tuppenja.com/bluehighway/index.php?gammalt=2008-01&start=1, 2008-12-22)

- (36) Ruset är mer långvarigt, **plus att när det väl kickar på** blir det mer intensivt än när man röker. (www.flashback.info/archive/index.php/t-590733.html, 2008-12-22)
- (37) om man inte är speciellt intresserad av det man läser kommer de bli sjukt svårt att klara av skolan om man inte e helt psyk disciplinerad. **plus att om man verkligen vill** så lyckas man tillslut ändå alltid hitta ett jobb. (www.cis.nu/forum/viewtopic.php?f=12&t=5272, 2008-12-22)

Av detta kan man dock inte konkludera att satserna i fråga inte är underordnade. Vi vet redan att underordnade satser kan ha huvudsatsordföljd när de är hävdade (se t.ex. Andersson 1975, Holmberg & Platzack 1995, Stroh-Wollin 2002, Julien 2007). Och det ser ut att vara så att efter icke-parataktiskt *plus att* följer alltid en sats som representerar en proposition som inte är presupponerad. Den är alltså med stor sannolikhet hävdad.

När SAG (4 s. 545) skriver att narrativa bisatser som rektion till *plus* kan vara presupponerade, så menar jag att detta gäller parataktiskt *plus* och inte satsinledande, icke-parataktiskt *plus*. Se SAG:s exempel, som återges i (38), där *plus* har fetstilats och de två konjunkterna kursiverats:

- (38) Meg Ryan hade en liten roll i »Top Gun» och *den plus att hon redan var känd som TV-stjärna i USA*, medverkade till att hon nu gör fyra filmer i rad, vilka alla kommer till Sverige. (SAG 4 s. 545)

I det här fallet är *plus* en konjunktion som koordinerar en *att*-sats med pronomen *den*, som syftar på rollen i »Top Gun». Skälet till att konjunktionen *plus* används är troligen att det omedelbart före *den* står ett *och* som koordinerar två satser. Subjektet i den senare är koordinationen med *plus*. *Att*-satsen som följer efter *plus* är en vanlig underordnad *att*-sats, som även är presupponerad. Men exemplet är alltså inte relevant för analysen av satsinledande *plus(s) at(t)*.

4. Ett förslag

Det jag vill föreslå är att *plus(s)* varken är konjunktion eller subjunktion när det inleder en *at(t)*-sats utan att föregås av en *at(t)*-sats. I stället är *plus(s)* matrixsats för *at(t)*-satsen. *At(t)*-satsen är alltså infogad under *plus(s)*, medan hela konstruktionen bestående av *plus(s)* tillsammans med *at(t)*-satsen är en huvudsats. Den syntaktiska strukturen kan illustreras som i (39):

- (39) [... *plus*... [*att* ...]]

Här inleder *att* en bisats, precis som vanligt, medan *plus* är en icke satsformad matris. Eftersom matrisen består av ett enda ord vill jag kalla den en *minimal matris*.³

Om *plus(s)* tillsammans med *at(t)*-satsen är en huvudsats, så har vi en förklaring till Nørgård-Sørensens observation att *plus(s) at(t)*-satsen inte har något överordnat led i det som ser ut att vara matrissatsen. Det som ser ut att vara matrissatsen är då i stället en sats som är sidoordnad med *plus(s) at(t)*-satsen, och därmed kan inte den senare vara underordnad något led i den förra.

Vi har också en förklaring till varför *plus(s) at(t)*-satsen inte kan stå i fundamentet i det som ser ut att vara matrissatsen. Som (40) visar blir detta helt ogrammatiskt – medan den motsvarande (25) är helt grammatisk:

- (40) ***Plus att** jag genomlidit den värsta influensan i mitt liv har jag haft mycket att göra.

Om hela *plus(s) at(t)*-satsen var en underordnad sats skulle det gå att placera den i fundamentet i matrissatsen. Detta är nämligen möjligt med bisatser som utgör satsled, även sådana som helst står sist i sin matrissats, som till exempel bisatser inledda av *därför att*. Det autentiska exemplet i (41) visar att en *därför att*-sats kan stå i fundamentet i en överordnad sats.

- (41) Därför att Jesus lever kan vi tro på morgondagen.
(blogg.aftonbladet.se/15346/, 2008-12-22)

Det faktum att manipulationer som i (40) inte är lyckade stämmer därför väl med en analys där *plus(s) at(t)*-satsen inte är en satsdel i den föregående satsen – även om det syntagm som inleds med *at(t)* är en bisats.

Men trots att *plus att*-satsen är en huvudsats och alltså självständig ur en syntaktisk synvinkel, så är den osjälvständig på det sättet att den inte kan vara diskursinledande. Det måste komma något före. Detta betyder dock inte att *plus att*-satsen inte är en huvudsats. Det finns odiskutabla huvudsatser som heller inte kan vara diskursinledande — till exempel huvudsatser som innehåller adverbiala *i tillägg*:

- (42) Många som bor på landsbygden sliter med tillgång till mat. **I tillägg** har överbetning fört till jorderosion. (www.globalis.se/Laender/Swaziland, 2008-12-22)

³ Verb i imperativ kan helt ensamma utgöra en matrissats, som i exemplet nedan:

Säg att det inte är sant!

Eftersom det inte är något exceptionellt med sådana exempel så vill jag inte räkna dem till samma typ som de minimala matriser som jag fokuserar på i uppsatsen.

Här kan den första meningen inte utelämnas. Den andra meningen är likväl en huvudsats. Motsvarande resonemang, menar jag, kan tillämpas också på satser inledda med *plus(s) at(t)*.

Slutligen kan man notera att det möjligen också är den syntaktiska självständigheten som gör att många skribenter sätter punkt före *plus(s)*.

5. Liknande förslag om besläktade konstruktioner

Att ett ord som *plus(s)* helt ensamt skulle kunna utgöra en matris för en underordnad sats kan verka som ett radikalt förslag. Men det finns flera ord i skandinaviskan som har analyserats på liknande sätt. Ett sådant ord är *kanske*, som har diskuterats i Lundin 1997 och Andréasson 2002. Båda författarna påpekar att *kanske* i modern svenska ibland kombineras med en efterföljande *att*-sats, som i exemplet i (43):

- (43) **Kanske att** vi kunde sköta jordbruket själva till att börja med.
(Andréasson 2002 s. 38)

De är också ense om att *kanske* i sådana fall uppträder som en subjektlös verbfras som tar en underordnad *att*-sats. *Att*-satsen är då ett egentligt subjekt för verbfrasen, enligt Andréasson (2002). Detta verbala *kanske*, som skiljer sig från det adverbiala *kanske*, står alltså närmare verbfrasen *kan ske*, som är det historiska ursprunget för alla varianter av det moderna *kanske*. Den slutsats jag vill dra av detta är att *kanske*, precis som jag har föreslagit för *plus*, kan vara en minimal matris.⁴

För översiktens skull vill jag vidare nämna att även i norska förekommer *kanskje* som minimal matris, som följande exempel visar:

- (44) Jeg synes du er veldig inne på noe, og jeg er for akkurat den samme trede-lingen selv, men **kanskje at** foreldrene i fellesskap skal finne ut hvordan de deler den siste delen?
(<http://www.fostad.net/politikk/hva-skjer-med-hoyresida-for-tiden>, 2009-01-15)

⁴ I följande exempel ses en variant på *kanske* som minimal matris, med *sedan* i positionen före *kanske* – möjligen i fundamentet:

Jag tror att många hyser agg mot ufc just därför att det är en stor organisation som har, enligt mig, dominans inom mmamarknaden just nu. **Sedan kanske att** många av oss svenskar inte gillar den svulstiga »amerikanska» stilen som de har på sina galor: hårdrock, kaxiga killar med strandraggar-muskler osv ... (www.figthermag.se/forum_view.asp?id=26387&kategori=3&sida=2, 2008-12-22)

Magnusson (2007) och Stroh-Wollin (2008a, 2008b) har för en del andra uttryck föreslagit analyser som innebär att de ses som minimala matriser. Magnussons exempel är alla exklamativer, där ett enda ord enligt honom utgör matrisen för en *att*-sats:

(45) **Aldrig** att du lär dig multiplikationstabellen! (Magnusson 2007 s. 210)

(46) **Fan** att du aldrig lär dig! (Magnusson 2007 s. 210)

Bland Stroh-Wollins exempel finns de följande:

(47) **Fan** vad dum du är. (Stroh-Wollin 2008b s. 77)

(48) **Förbaske mig** om jag begriper ett skvatt. (Stroh-Wollin 2008a s. 58)

(49) **Sannerligen** om jag har glömt den än. (Stroh-Wollin 2008a s. 58)

Hon menar vidare att matrisledet här representerar utsagans illokuta kraft. Matrisledet är antingen en interjektion, som i (47–48), och representerar då en exklamativ illokution, eller så är det ett uttryck med talarinriktat modalt innehåll, som i (49). I det senare fallet representerar matrisledet enligt Stroh-Wollin (2008 s. 58–59) »någon sorts hävdande», vilket jag tolkar som deklarativ illokution.

Det verkar uppenbart att det icke-parataktiska *plus(s) at(t)* passar in i samma mönster. Vi har sett att *plus(s) at(t)* i sådana konstruktioner kan parafraseras som »och som en komplettering av denna uppräknings säger jag att» (efter Nørgård-Sørensen 2001) eller enklare som »i tillägg är det så att...». *Plus(s)* är alltså deklarativ, och man skulle kunna säga att ordet representerar deklarativ illokution, i enlighet med Stroh-Wollins observation att en minimal matris uttrycker utsagans illokuta kraft.

6. Flera minimala matriser?

Har man först accepterat att enskilda ord som *plus* eller *aldrig* kan uppträda som matriser för underordnade satser, så kan man tycka sig se flera möjliga minimala matriser än de som redan nämnts ovan. Ett ord som verkar kunna ha en sådan funktion är *men*. Som till exempel Lyngfelt (2003), Londen & Lindström (2007) och Lindström & Londen (2008) har påpekat, kan *men* inleda *att*-sats utan att föregås av *att*-sats – med andra ord, *men* kan vara icke-parataktiskt. Ett

av Lyngfelts exempel är det följande, som är hämtat från GSM-korpusen, en svensk talspråkskorpus:⁵

(50) A: Man väljer inte kompisar efter musiken.

B: Nä, **men att** man kanske påverkar varandra till att lyssna ungefär på, ungefär samma musik.

Lyngfelt (2003 s. 139) ger följande kommentar till exemplet: »Att-satsen i dialogens andra yttrande är inte underordnad någon annan sats. Däremot är den samordnad med föregående yttrande genom konjunktionen *men*.» Enligt den analys som jag har föreslagit ovan skulle man kunna modifiera detta en aning och säga att *att*-satsen är underordnad sin matris *men*. *Men* å sin sida fungerar på ett liknande sätt som *plus*. Den lilla skillnad som finns är semantisk: *men* markerar att det som följer står i kontrast till det föregående medan *plus* markerar att det som följer kompletterar det föregående.

Icke-parataktiskt *men at* förekommer också i norska. Exempelen nedan är från NoTa (Norsk talespråkskorpus – Oslodelen), och visar att *men at* kan kontrastera något talaren själv har sagt, som i (51), eller något som sagts av en annan, som i (52):⁶

(51) Men jeg sa jo det i stad **men at** jeg gidder liksom ikke å begynne å krangle med de. (NoTa)

(52) A: ja det blir vel ikke noe annerledes # i framtida heller # det er alltid et eller annet man skal presses inn i ## ja ja

B: * nei * ja – **men at** det var jo det var jo mye snevrere grenser for hva du kunne # e # være og tillate deg og sånn før da det var liksom # du skulde (NoTa)

Lyngfelt (2001) nämner även andra varianter av den konstruktionstyp som icke-parataktisk *men att* representerar. Dessa varianter är *eller att*, *inte att*, *ofta att*, *plus att*, *typ att*, *å att* samt *även att*. Det kan alltså verka som *men att* och *plus att* hör till en ganska stor familj av uttryck med samma syntax och besläktad funktion.

Flera möjliga exempel på minimala matrissatser finner vi hos Hellberg (2001), som uppmärksammar konstruktioner som de följande:

(53) **Hoppas** ni får trevligt på semestern. (Hellberg 2001 s. 59)

(54) **Bäst** du går nu innan farsan kommer. (Hellberg 2001 s. 61)

⁵ Mera information om GSM-korpusen finns i Norrby & Wirdenäs 1998.

⁶ I NoTa-transkriptionen markerar # en kort paus och ## en mellanlång paus. * markerar överlappning.

(55) **Klart** man blir förbannad. (Hellberg 2001 s. 62)

Enligt Hellberg har vi här enkla huvudsatser med en språkhandlingsanknuten initial markör. Mot en sådan analys kan man framföra minst två argument.

För det första skulle man, om hela uttrycket representerar en enda sats, möjligen förvänta att det initiala elementet skulle framtvunga inversion av subjekt och finit verb. Det potentiella motexempel som finns är *kanske*, som kan stå initialt utan att tvinga fram inversion:

(56) **Kanske** vi inte infriade förväntningarna.
(ainbusk.blogg.se/1205394626_tystnaden.html, 2008-12-22)

Men, som Andréasson (2002) visar, har konstruktionen i (56), med ett initialt *kanske* följt av ett subjekt, stora likheter med konstruktionen i (43), där ett initialt *kanske* efterföljs av en *att*-sats. Det som skiljer är att subjunktionen *att* finns med i (43) men inte i (56). För övrigt är det, menar Andréasson, samma konstruktion, vilket innebär att *kanske* är en minimal matris i båda fallen. Därmed erbjuder (56) inte något stöd för att se konstruktionerna i (53–55) som enkla huvudsatser, och frånvaron av inversion är fortfarande ett problem för Hellbergs analys.

För det andra: trots vad Hellberg (2001) säger går det bra att sätta in *att* efter de initiala elementen i (53–55). De följande autentiska exemplen demonstrerar detta:

(57) **Hoppas att** Musse är pigg nu.
(www.lotten.se/2007/08/hoppas-att-musse-r-pigg-nu.html, 2008-12-22)

(58) **Bäst att** hålla avståndet tills vidare (vilket vi som tur är redan gör).
(stationsvakt.blogspot.com/2007/04/bst-att-hlla-avstndet.html, 2008-12-22)

(59) **Klart att** man kan stoppa kniven i munnen! (Magdalena Ribbing i Dagens Nyheter 2008-04-20)

Detta faktum antyder att det vi ser i (53–55) är resultatet av *att*-strykning. Stämmer detta så har vi även här *att*-satser underordnade en minimal matris. Detta är också vad Engdahl (2008) föreslår rörande *hoppas*-konstruktionen. Hennes analys av *klart*-typen är emellertid lite oklar. Hon säger att före *klart* finns ett struket expletivt subjekt och en struken kopula, men det framgår inte om det finns någon underordnad sats. Jag menar dock att (59) visar att så är fallet.

Man kan vidare notera att de minimala matriserna *hoppas*, *bäst* och *klart* kan utökas med adverbial. Modala adverbial vill då positionera sig efter *hoppas* men före *bäst/klart*:⁷

- (60) **Hoppas verkligen** ni gör det! (Engdahl 2008)
- (61) **Troligen bäst** att avliva dom med tanke på smittrisk.
(www.zoopet.com/forum/showthread.php?t=123121, 2008-12-22)
- (62) Det är hans bekymmer, **fan klart** att man vill tjäna på det också.
(forum.pricerunner.se/thread.jspa;jsessionid=A78E2DB541CF3AA3E0A08DA6184D3B01?messageID=28098淂, 2008-12-22)

Engdahl (2008) har alltså tydligen rätt när hon säger att *hoppas* som minimal matris står i det finita verbets position medan *bäst* och *klart* befinner sig i satsens mittfält. Detta innebär vidare att matrisen i dessa fall är en fullt utbyggd sats strukturellt sett. Den är minimal i betydelsen att jämfört med normala sats saknas realiserat material i flera positioner. Matrisen är med andra ord elliptisk. Man kan dessutom notera att det realiserade elementet kan uppträda i lite olika positioner.

De talarinriktade värderande uttryck (adjektiv och substantiv) som visas i (63–70) kan också möjligen analyseras som minimala matriser av samma elliptiska typ som *klart* och *bäst*. Som vi ser kan de alla konstrueras med en *att*-sats, där subjunktionen alternativt kan strykas:

- (63) **Dumt att** du inte tog chansen när betan var igång då ju.
(www.fz.se/forum/thread.php?id=53557, 2008-12-22)
- (64) **Dumt** jag inte sagt något till dig.
(villevylva.blogspot.com/2008/06/trar-och-regn.html, 2008-12-22)
- (65) **Trist att** hon känner så. Att hon måste vara lika alla andra.
(blogg.passagen.se/golvad/date/20080903, 2008-12-22)
- (66) **Trist** hon fick sparken från sin vårdcentral pga att hon förespråkar den bara.
(blogg.aftonbladet.se/18714/perma/924654, 2008-12-22)
- (67) **Synd att** vi inte fick stryk i söndags.
(www.eastfront.net/web/index.php?option=com_content&task=view&id=1092&Itemid=31, 2008-12-22)

⁷ *Kanske* kan uppträda som modalt adverb i minimala matriser, som här:

Kanske bäst att du beger dig till stans skönaste lilla danspalats för föreläsning och performance i en smäll. (nojesguiden.se/node/13691, 2008-12-22)

Här har vi alltså ett annat *kanske* än det som exemplifieras i (43) och (56).

- (68) **Lite synd** vi inte avgjorde på ordinarie tid.
(www.hockeysnack.com/permalink/1065803, 2008-12-22)
- (69) **Tur att** man kan boka sin resa själv via nätet så att man slipper sitta i kö varje gång man vill åka på semester.
(blogg.kelkoo.se/blogg/index.php/category/handla-offline/, 2008-12-22)
- (70) **Tur** man kan betala annars hade man legat pyrt på det.
(www.polisman.se/forum/blogg.php?period=1170288000&perend=1172707200, 2008-12-22)

Man kan även notera att om modala adverbial läggs till så kommer dessa att placeras före det värderande uttrycket:

- (71) **Verkligen tur** man inte är pollenallergiker.
(www.utsidan.se/forum/showthread.php?t=44322, 2008-12-22)

De minimala matriserna *synd*, *dumt*, *trist* och *tur* står alltså i samma position som *klart* och *bäst*.

Här måste det nämnas att till skillnad från de minimala matriser som diskuterades ovan tillåter inte de minimala matriserna *plus* och *men* att modala adverbial läggs till:

- (72) *(Verkligen) plus (verkligen) att det är inte speciellt många avancerade ord.
- (73) *(Virkelig) men (virkelig) at jeg gidder liksom ikke å begynne å krangle.

En möjlig förklaring till detta är att när *plus* eller *men* uppträder som minimal matris är matrisen ingen fullt utbyggd sats i den underliggande strukturen, så att inga positioner för adverbial finns. Matrisen är alltså verkligen minimal. En annan möjlig förklaring, som man kan motivera genom att hänvisa till de satsformiga parafaserna av *plus* och *men*, är att *plus* och *men* inte ska ses som element som sätts in i en av flera positioner i en större struktur, utan som realiseringar av hela matrissatsen. Båda förslagen innebär att *plus* och *men* inte är elliptiska matriser på samma sätt som *hoppas*, *bäst* och *klart*.

7. Slutord

Den bild som framkommer efter den korta genomgången i de föregående avsnitten är att *at(t)*-sats i skandinaviska kan infogas under matrissatser som består av ett enda ord, här kallade *minimala matriser*. *Plus(s)* är ett av de ord som kan fungera som minimal matris; andra är *men* och *hoppas* samt adjektiv som *dumt* och *trist* och substantiv som *synd* och *tur*.

Minimala matriser bestående av verb, adjektiv eller substantiv kan utökas med modala adverbial. Detta indikerar att matrissatsen i sådana fall har full satsstruktur, även om bara delar av den har fått en realisering. När *plus(s)* eller *men* uppträder som minimala matriser går det däremot inte att lägga till modala adverbial. Till skillnad från andra minimala matriser är de minimala matriserna *plus(s)* och *men* alltså inte elliptiska.

Litteratur

- Andersson, Lars-Gunnar, 1975: Form and function of subordinate clauses. Doktorsavhandling, Göteborgs universitet.
- Andréasson, Maia, 2002: Kanske – en vilde i satsanalys-schemat. (MISS 41.) Göteborg.
- Engdahl, Elisabet, 2008: The V2-parameter revisited: Evidence from non-agreeing subjects. Föredrag vid NORMS-workshopen Revisiting Parameters: Holmberg & Platzack (1995) Reloaded. Lunds universitet, 17 oktober 2008.
- Faarlund, Jan Terje, Lie, Svein & Vannebo, Kjell Ivar, 1997: Norsk referansegrammatikk. Oslo.
- Grünbaum, Catharina, 2005: Plus – en språklig snabbkoppling. I: Dagens Nyheter, 4.12.2005.
- Hellberg, Staffan, 2001: Om svenska språkhandlingar. I: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens årsbok 2001. S. 55–64.
- Holmberg, Anders & Platzack, Christer, 1995: The role of inflection in Scandinavian syntax. New York.
- Julien, Marit, 2007: Embedded V2 in Norwegian and Swedish. I: Working Papers in Scandinavian Syntax 80. S. 103–161.
- Leiva Wenger, Alejandro, 2001: Till vår ära. Stockholm.
- Lie, Svein, 1979: PLUSS. I: Norskkrift 24. S. 50–60.
- Lindström, Jan & Londen, Anne-Marie, 2008: Constructing reasoning: the connectives *för att* (causal), *så att* (consecutive) and *men att* (adversative) in Swedish conversations. I: Constructional reorganization, red. av Jaakko Leino. Amsterdam. S. 105–152.
- Londen, Anne-Marie & Lindström, Jan, 2007: Att komma till en konklusion. Om konjunktionerna »så att» och »men att» i svenskt samtalsspråk. I: Interaktion och kontext: Nio studier av svenska samtal, red. av Elisabet Engdahl & Anne-Marie Londen. Lund. S. 91–138.
- Lundin, Katarina, 1997: Från verbkombination till adverb. C-uppsats, Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Lyngfelt, Benjamin, 2003: Samordnande *att* – en talspråklig sambandsmarkör sedd från ett syntaktiskt perspektiv. I: Texten framför allt: festskrift till Aina Lundqvist på 65-årsdagen den 11 september 2003. Göteborg. S. 139–149.
- Magnusson, Erik, 2007: Gränsöverskridande koordination. Doktorsavhandling, Göteborgs universitet.

- Norrby, Catrin & Wirdenäs, Karolina, 1998: Language and Music Worlds of Senior High School Students. A presentation of a project. I: Sprog, køn – og kommunikation. Rapport fra 3. Nordiske Konference om Sprog og Køn. København 11. – 13. Oktober 1997, red. av Inge-Lise Pedersen & Jann Scheuer. Köpenhamn. S. 155–163.
- Norsk talespråkskorpus – Oslodelen. Tekstlaboratoriet, ILN, Universitetet i Oslo.
<http://www.tekstlab.uio.no/nota/oslo/index.html>.
- Nørgård-Sørensen, Jens, 2001: Plus at — en ny konjunktion i dansk. I: Danske studier 96. S. 65–84.
- Oslo-korpuset av taggede norske tekster, bokmålsdelen. Tekstlaboratoriet, ILN, Universitetet i Oslo.
<http://www.tekstlab.uio.no/norsk/bokmaal/index.html>.
- Oslo-korpuset av taggede norske tekster, nynorskdelen. Tekstlaboratoriet, ILN, Universitetet i Oslo. <http://www.tekstlab.uio.no/norsk/nynorsk/index.html>.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik. Stockholm.
- SAOB (Svenska Akademiens ordbok): <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>.
- Språkbankens konkordanser, Språkbanken, Göteborgs universitet.
<http://spraakbanken.gu.se/konk/>.
- Stroh-Wollin, Ulla, 2002: Som-satser med och utan *som*. Doktorsavhandling, Uppsala universitet.
- Stroh-Wollin, Ulla, 2008a: 'Det känner fan inte någon Oscar Segerqvist!' Om bl.a. polaritet och formellt fundament i svenskan. I: Språk och stil NF 18. S. 38–66.
- Stroh-Wollin, Ulla, 2008b: Dramernas svordomar – en lexikal och grammatisk studie i 300 års svensk dramatik. (Svensk dramadialog 10 = FUMS Rapport nr 224.) Uppsala.

Fundamentet i svenskan och tyskan – syntax och informationsstruktur

Ett problemområde för språkinlärning och språkundervisning

AV UTE BOHNACKER och CHRISTINA ROSÉN

Abstract

Bohnacker, Ute, ute.bohnacker@lingfil.uu.se, Associate Professor, Dept. of Linguistics and Philology, Uppsala University, Sweden; *Rosén, Christina*, christina.rosen@vxu.se, Senior Lecturer, School of Humanities, Växjö University, Sweden: “Syntactic and information-structural aspects of the prefield in Swedish and German: A problematic area for language learning and language teaching”. *Språk och stil* 19, 2009, pp. 142–171.

This paper investigates the influence of the first language (L1), here Swedish, on the acquisition of syntax and discourse pragmatics in a closely related second language (L2), here German, by looking at the information structure of Verb-Second clauses. Even though almost any type of element can occur in the so-called ‘prefield’, i.e. the clause-initial preverbal position of V2 declaratives, we document language-specific patterns for native-speaker corpora. The frequencies of prefield constituent types differ substantially between German and Swedish, and Swedish postpones new (‘rhetic’) information and instead fills the prefield with given (‘thematic’) elements and elements of no or low informational value (e.g. expletives) to a far greater extent than German. Using oral production data from Bohnacker 2005 and 2006 and new written production data from Rosén 2006, we compare Swedish learners of German at beginner, intermediate and advanced levels to native controls, matched for age and genre. These learners master the syntactic properties of V2 but start their sentences in nonnative ways. They overapply the Swedish principle of “theme later” in their L2 German, indicating L1 transfer at the interface of syntax and information-structure, especially for structures that are frequent in the L1 (e.g. subject-initial clauses, expletive-initial clauses, fronted thematic objects *das* ‘it/this’). Implications of these findings for language teaching are discussed.

Keywords: information structure, Swedish, German, transfer, discourse, thematic progression, prefield, second language acquisition, production, coherence, V2 declarative.

1. Inledning

Många teorier om andraspråksinlärning diskuterar i vilken utsträckning modersmålet (L1) påverkar förvärvandet av ett andraspråk eller ett främmande språk. Medan det stora flertalet tar upp inlärning av syntax och grammatik

måste området informationsstruktur i andraspråksinläring fortfarande betraktas som eftersatt. Förmågan att använda syntaktiskt välformulerade satser på ett adekvat sätt i olika kontexter och situationer verkar vara ett område som även försummas i undervisningen. Syftet med föreliggande artikel är att bidra till denna debatt samt att göra språklärare uppmärksamma på begreppet informationsstrukturering och tematisk progression i andraspråksproduktion. Vi presenterar nytt empiriskt material från två närbesläktade språk – svenska och tyska – inom områdena syntax (ordföljd) och informationsstruktur (textgrammatik).

Vissa vetenskapliga ansatser antar att L1-språkets grammatik inte spelar någon roll i det första skedet av ett L2-förvärvande, utan att språkinlärare i stället använder sig av en universell eller vedertagen s.k. basordföljd (basic variety), SVX (t.ex. Clahsen & Muysken 1986, Klein & Perdue 1992, Pienemann 1998). L2-inlärare med olika L1-språk som förvärvar samma L2-språk förmodas visa upp samma inläringsgång med samma utvecklingsfaser. Följande universella steg i grammatikutvecklingen har föreslagits för inlärare av L2-språket tyska:

- (1) Steg 1 enstaka ord
- Steg 2 SVX
- Steg 3 Adv-SVX
- Steg 4 verbseparation: SV_{finit}OV_{icke-finit}
- Steg 5 inversion: XVS
- Steg 6 slutplacering av verb i underordnade satser

Men medan inlärare som har romanska språk och engelska som modersmål lär utveckla sin L2-tyska utifrån utvecklingsfaserna i (1), är det tydligt att inlärare med turkiska och koreanska som modersmål inte gör det – de börjar i stället med att producera OV_{icke-finit} med detsamma (Schwartz & Sprouse 1994, Vainikka & Young-Scholten 1994). Romanska språk och engelska är VO-språk medan turkiska och koreanska är OV-språk. L1-språkets grammatik verkar alltså ha stort inflytande på L2-språket, eftersom andraspråksinlärare med typologiskt olika L1-språk uppvisar olika utvecklingsgångar. Utifrån dessa iakttagelser utvecklade Schwartz & Sprouse (1994, 1996, 2000) en transfermodell för L2-förvärvande, enligt vilken inlärare till att börja med transfererar hela sin L1-syntax, med såväl lexikala som funktionella kategorier. Detta innebär att de processar, dvs. tar in, bearbetar och tolkar, samt producerar L2-yttranden genom L1-språkets grammatik. Endast efter detta första skede kan inlärare sedan ändra sin interimspråkssyntax genom att överge L1-språkets regler (eller i ge-

nerativa termer, parametervärden) för nya regler som kan resp. inte kan vara hämtade från målspråket och som så småningom konvergerar eller inte konvergerar till en målspråklig L2-grammatik. Schwartz & Sprouses modell är allmänt känd och modellens tydlighet (full transfer) gör den lätt att pröva gentemot empiriskt material som hämtats från inlärare på nybörjarnivå.

Hur är det då med svenskar som lär sig tyska? Svenskan ligger typologiskt, grammatiskt och lexikaliskt sett mycket nära tyskan (uppskattningsvis är 80 % av svenskans ordförråd besläktat med tyskan). Vad gäller syntaxen, så håller både svenskan och tyskan fast vid V2-tvånget som kräver att det finita verbet ska vara den andra satsdelen i en påståendesats. I huvudsatser inledda av icke-subjekt krävs så kallad inversion (omvänd ordföljd) av subjektet och verbet (XVS), och V3 är vanligtvis ogrammatiskt (för undantag, se Bohnacker 2005 s. 45–51).¹ Positionen till vänster om det finita verbet kallas för fundament (tyska *Vorfeld*, jfr t.ex. Drach 1937 s. 17–18, Reis 1980, Dürscheid 1989) och intar nästan alltid den satsinitiala positionen.² Fundamentet i tyskan och svenskan kan i princip intas av nästan vilken typ av satsdel som helst, oberoende av syntaktisk kategori, komplexitet eller semantisk funktion. Det som står fast är att verbet måste stå på andra plats.

Forskare som Håkansson, Pienemann & Sayehli (2002) har hävdat att svenskar inte transfererar V2 utan i själva verket bryter länge mot V2 i sin L2-tyska och därmed följer utvecklingsstadierna i (1). Ansatser som förespråkar full transfer förutsäger däremot att svenskar som lär sig tyska borde behärska V2 med detsamma. Vi beslutade oss därför för att göra en egen empirisk undersökning, eftersom vi har lång erfarenhet av undervisning i tyska på skolor och vid universitet i Sverige och har gjort iakttagelser som bekräftar denna ståndpunkt. I Bohnacker 2005, 2006 påvisades att svenskar som lär sig tyska använder V2 produktivt i muntliga berättelser redan efter fyra månaders inläring och dessa iakttagelser är sammanställda nedan. Vi presenterar även nytt skriftligt material från svenska nybörjare i tyska som inte heller har några svårigheter med V2. Vi tolkar dessa resultat som ett tecken på att V2-tvånget transfereras från L1-språket svenska till L2-språket tyska i det första skedet i inlärningsprocessen.

¹ I denna uppsats kommer vi att vara teorineutrala i möjligaste mån och koncentrera oss på den *linjära* ordföljden (SVX, V1 (= VSX), V2 (= XVS), V3 (= XSV, SXV)), eftersom våra resultat inte är beroende av en specifik strukturell analys.

² Samordnande konjunktioner tas inte upp här, eftersom de inte räknas som satsdelar i en sats utan som bindeord som inte påverkar ordföljden (Zifonun et al. 1997 s. 1578, Eisenberg et al. 1998 s. 400 s. 819). Inledande led i yttranden som skiljs av en paus eller intonationsavbrott, t.ex. vänsterställda satsdelar, vokativer och interjektioner, anses inte heller vara en del av fundamentet (jfr t.ex. Dürscheid 1989).

Trots att inlärnarnas produktioner kan ha korrekt målspråklig ordföljd (syntax), innebär det emellertid inte nödvändigtvis att denna används på ett adekvat sätt i den kontext de förekommer i. Rosén (2006) fann att samma svenskar som lärde sig tyska och som producerade korrekta V2-satser samtidigt visade sig organisera och strukturera information på ett sätt som störde tyska läsare. I en pilotstudie bad hon infödda tyskar att bedöma avancerade L2-produktioner, texter som tyskarna beskrev som korthuggna, textmässigt osammanhängande och helt enkelt som att »det låter inte som tyska». När tyskarna ombads att förbättra L2-texterna så att det skulle låta mer tyskt, fokuserade de spontant på meningarnas början och ändrade dem konsekvent på vissa sätt. Vad är det som gör att man kan få en text att låta mer sammanhängande och mer tysk genom att ändra början på meningar? Jo, fundamentet är kommunikativt mycket viktigt, eftersom det förankrar satsen i en diskurs. Här etableras textuell koherens mellan meningar, eftersom fundamentet länkar samman satsen med den föregående diskursen. Talaren tar här upp ett 'ämne', satsens s.k. topik, och i resten av meningen följer en kommentar till detta led i fundamentet. Dessutom innehåller fundamentet ofta redan känd information, temat, dvs. ett led med lågt informationsvärde. Fundamentet kan även användas för att fokusera och kontrastera satsdelar. Ny information, det så kallade remat, ges vanligtvis senare efter det finita verbet i V2-satser.³ Genom att jämföra korpusar från infödda tyskar och från infödda svenskar med varandra vill vi visa på de kvantitativa och kvalitativa skillnader som finns i hur dessa två V2-språk använder fundamentet. Vi tror att dessa språkspecifika skillnader är orsaken till att infödda tyskar ändrar början på meningar i L2-texter för att göra dem mer tyska. En analys av tal och skrift hos inlärare på nybörjarnivå och upp till avancerad nivå i L2-språket tyska tyder på att våra inlärare inte har förvärvat tyskans specifika lingvistiska och informationsstrukturerande verktyg fullt ut. De tillämpar i stället till stor del svenskans informationsstrukturella mönster i sin tyska. Därför antar vi att

³ Även om generationer av lingvister från olika skolor har arbetat med topik och tema, saknar dessa termer allmänt vedertagna definitioner. Här står tema för vad talaren/skribenten antar att åhöraren/läsaren känner till (given information). Informationen är given i den meningen att den har nämnts explicit tidigare eller kan härledas genom att man återknyter till den lingvistiska diskursen eller diskurssituationen. Remat står för vad talaren antar är ny information för åhöraren och har alltså då ett högre informationsvärde. En sådan strikt uppdelning av satsens tema och rema är dock inte helt oproblematisk. Ibland saknas en skarp gräns mellan dem och några satser kan dessutom innehålla olika tematiska element, andra inga alls och består därmed av enbart ny information. (För diskussion, se t.ex. Daneš 1970, Beneš 1971, Hoberg 1981, Lötscher 1984. Notera att Daneš och Beneš begrepp "Thema" inte innefattar bara bekant information eller lågt informationsvärde, utan även "aboutness" och utgångspunkt (point of departure). Begreppet omfattar således både tema och topik, två begrepp som används ovan.)

L1-transfer inte bara finns inom syntaxens område, utan även inom informationsstruktur och informationsorganisering och att sådan L1-påverkan kvarstår även i avancerade inlärares L2-produktion.

2. Material

2.1 Muntligt material

Vårt muntliga L2-material kommer från tonåringar med svenska som L1 som håller på att lära sig tyska som främmande språk på högstadiet (i slutet av årskurs 9) i Sverige samt från svenska vuxna som läser tyska som främmande språk på kvällskurser för nybörjare. Materialet samlades in från alla språkinlärare genom att de framförde samma berättande uppgift, en monolog om ett givet ämne så som det beskrivs i Bohnacker 2005 s. 56 och 2006 s. 15–18.⁴ De 23 tonåringarna testades en gång, i slutet av tredje årets undervisning i tyska. De vuxna, sex pensionärer, testades däremot två gånger – en gång efter fyra månaders undervisning i tyska och en gång efter nio månader. Tre av pensionärerna kunde inget annat språk än sitt modersmål svenska innan de började lära sig tyska och hade därför tyska som sitt andra språk (L2). De andra tre och alla tonåringarna hade lärt sig engelska tidigare i skolan och hade därför engelska som sitt andra (L2) och tyska som sitt tredje (L3) språk.⁵ Vårt muntliga L2-material omfattar således:

- 6 L2-nybörjare (60–70 år gamla), efter fyra och nio månader, dvs. 45 och 90 timmars undervisning i tyska, ca 17 500 ord.
- 23 L2-inlärare på medelnivå (16 år gamla), efter 3 år, dvs. ca 800 timmars undervisning i tyska, ca 12 500 ord.

⁴ Inlärarna fick i uppgift att spela in sina tankar kring ämnet ”Vad jag gör eller skulle vilja göra på min fritid” i form av en muntlig monolog på tyska. De blev ombedda att ”prata så mycket som möjligt”. Inspelningarna var 15–30 min. långa och gjordes i språklabb. Denna något ovanliga inspelning av monolog gjordes i syfte att undvika korta elliptiska yttranden som är typiska för nybörjare i interaktion med en forskare. Eftersom vi ville undersöka fundamentet var vårt mål att få en korpus som innehöll så många fullständiga satser som möjligt. Vårt val av metod ledde också till färre elliptiska yttranden och till längre satser förankrade i tid och rum. Trots elementära kunskaper producerade inlärarna ett omfattande antal fullständiga satser med verb och subjekt och även flera icke subjekt-initiala satser. Därmed innehåller korpusen ett stort antal yttranden som är relevanta för en analys av inlärares fundament och placering av finita och icke finita verb.

⁵ I litteratur om språkinläring benämns ofta alla främmande språk L2, oavsett om det är inlärares första, andra eller tredje främmande språk. Endast då man talar om ett första främmande språk inflytande på ett tredje brukar man tala om L2 resp. L3. Vi kommer i fortsättningen endast att använda termerna L1- resp. L2-språk.

2.2 Skriftligt material

Vårt skriftliga L2-material består av texter som är producerade av tonåringar och unga vuxna svenskar som läser tyska på högstadiet och gymnasiet samt vid universitet i Sverige. Alla informanterna hade lärt sig engelska innan de började lära sig tyska. 245 L2-tyska texter som omfattar informella brev, uppsatser och sammanfattningar på sammanlagt ca 100 000 ord samlades in mellan 1999 och 2005 (för detaljer, se Rosén 2006 s. 73–75). Skriftligt L2-material har hämtats från:

- 55 L2-nybörjare (14 år gamla), efter 9 månader, dvs. ca 200 timmars undervisning i tyska.
- 55 L2-inlärare på medelnivå (17 år gamla), efter fyra år, dvs. ca 830 timmars undervisning i tyska.
- 135 L2-produktioner av universitetsstuderande på avancerad nivå (20–25 år gamla), ca sex års undervisning i tyska.

Våra skriftliga kontrollkorpusar i L1-språken tyska och svenska omfattar 150 texter (informella brev, uppsatser) som producerats av infödda tyskar och svenskar i samma åldersgrupper som L2-inlärarna, dvs. 15 år gamla elever och 20–25 år gamla högskolestudenter. Vårt kontrollmaterial av L1-texter kommer från:

- 80 svenskar i den svenska kontrollgruppen, ca 17 500 ord.
- 70 tyskar i den tyska kontrollgruppen, ca 28 500 ord.

3. V2-resultat

Våra inlärare producerar V2-påståendesatser inledda av subjekt och icke-subjekt redan på nybörjarnivå. Låt oss först se på det muntliga materialet. Figur 1 kartlägger den procentuella andelen påståendesatser inledda av subjekt resp. icke-subjekt hos nybörjarna. Till vänster visas de informanter som inte talar engelska: de producerar 68 % SVX (den vita stapeln) och 32 % XVS (den helsvarta stapeln), men däremot inga V3, och följer därmed alltid V2-tvånget i sin L2-tyska. Till höger syns de informanter som talar engelska, och dessa följer V2-tvånget i sin L3-tyska endast till viss del. De producerar både målspråklig XVS (svart stapel) och icke-målspråklig V3 (rutig stapel). Detta tyder på att de transfererar V2 från sitt L1-språk, men att tidigare kunskaper i ett språk som inte är ett V2-språk (som t.ex. engelska) skulle kunna ha en »negativ» effekt. För individuella resultat och detaljerad diskussion, se Bohnacker 2005 s. 56–

66 och 2006 s. 19–38. V3-ordföljden avtar med tiden i inlärares tyska, vilket illustreras i figur 2 som kartlägger 23 niondeklassare. Efter tre års tyska producerar dessa inlärare på medelnivå 62 % SVX och 33 % målspråkliga XVS, men bara 2 % icke-målspråkliga V3.⁶

I vårt skriftliga L2-material är ordföljdsfördelningen mycket lik den i det muntliga materialet. På grund av platsbrist kommer vi här endast att presentera resultaten för vår minst avancerade grupp, de 54 nybörjarna (figur 3). Av de påståendesatser som 14-åringarna producerar är 81 % (796/984) inledda av subjekt (vit stapel) och 19 % (188/984) av icke-subjekt. Av stor betydelse är att 153/188 av de satser som inleds med icke-subjekt är av typen XVS, dvs. målspråkliga V2 i det första skedet av inlärningsprocessen (helsvart stapel). Gruppen är homogen i så måtto att varje inlärare producerar både målspråkliga XVS-satser och inga eller upp till tre exempel på XSVO som inte är målspråkliga.⁷

I tidigare studier har det rapporterats att L2-inlärare med L1 som inte är ett V2-språk är sena med att förvärva V2 (t.ex. Clahsen & Muysken 1986, du Plessis et al. 1987, Schwartz & Sprouse 1994, Vainikka & Young-Scholten 1994, 1996, Pienemann 1998 s. 118–130). Håkansson, Pienemann & Sayehli (2002) nämner även i en studie av svenska tonåringar som lär sig tyska som L3-språk (efter engelska) att deras inlärare till en början inte klarade av att producera några XVS. Men deras eliciteringsmetod och det lilla materialet gör att vi inte kan dra några säkra slutsatser om V2 (vilket diskuteras i Bohnacker 2005 s. 54–55). Våra svenska inlärare som lär sig tyska behärskar däremot V2 tidigt och det gör de redan i det första skedet i inlärningsprocessen såvida engelskan inte stör, vilket visats i figurerna 1–3. Detta stöder modeller om full transfer för L2-förvärvande (Schwartz & Sprouse 1994, 1996).⁸

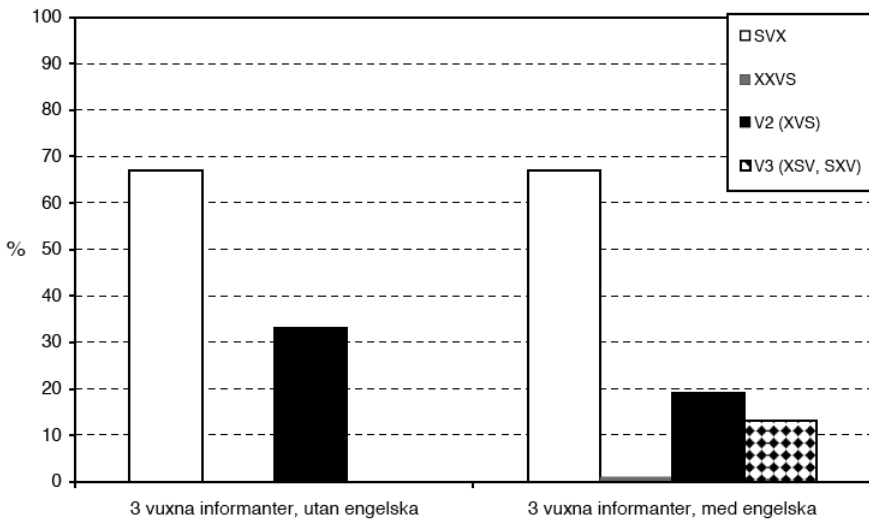
⁶ Uppmärksamma läsare observerar säkert att det finns en fjärde och ovanlig ordföljdstyp i diagrammen, XXVS, där det finita verbet föregås av två satsdelar och följs av subjektet. Bohnacker (2005 s. 57, 62–63, 2006 s. 22–23) spårar dessa fall till L1-svenskans påverkan, där XXVS-ordföljd återfinns med jämna mellanrum, särskilt i talat vardagsspråk:

a. L1-svenska **Sen så** har jag varit i Hamburg.

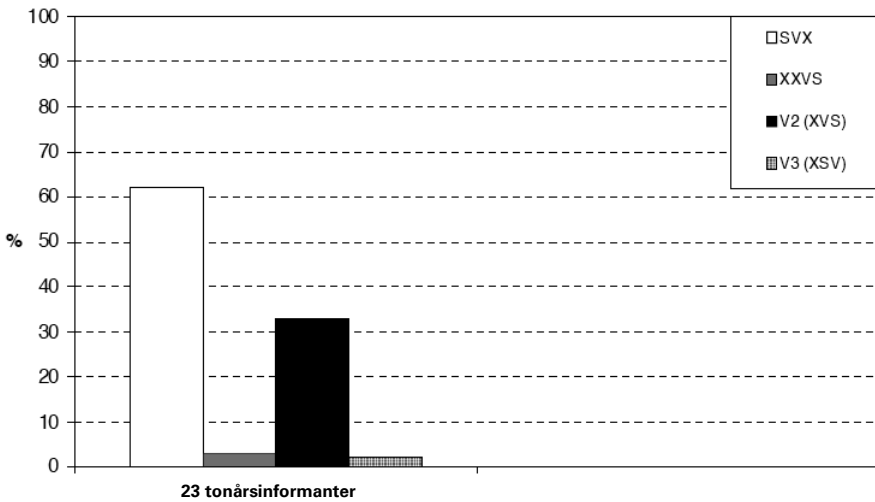
b. L2-tyska **Dann so** haben ich gewart in Hamburg. (Algot3, 9 månader)

⁷ En 55:e informant utslöts i denna sammanställning för att undvika skev statistik. Han producerade sju exempel på XSVO, något som skulle ha ändrat siffrorna på följande sätt om de hade inkluderats: 80 % SVX (811/1008), 19 % satser inledda av icke-subjekt (197/1008), varav 153/197 var XVS.

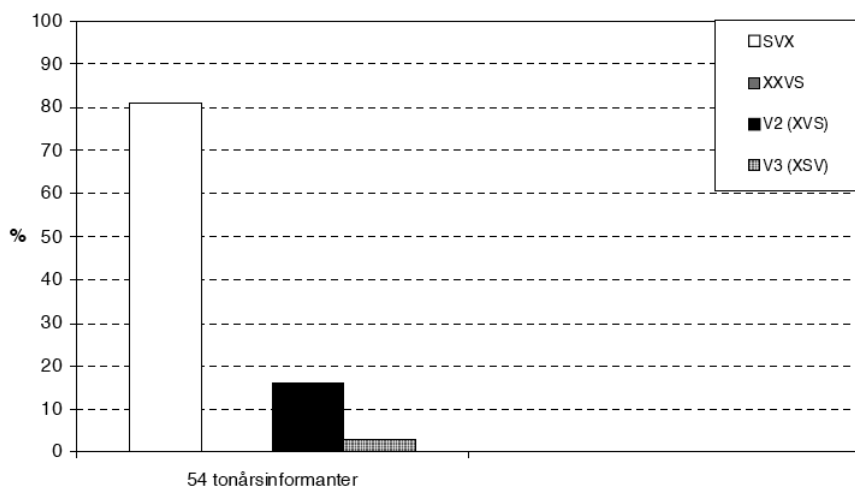
⁸ Många generativa syntaxmodeller gör gällande att funktionella projektioner högt upp i satsen (dvs. CP) behövs för att kunna greppa V2-fenomenet. Därför kan våra inlärares V2-yttranden tolkas som bevis för att det finns en funktionell struktur i tidig interimspråkssyntax och för att CP redan finns i det första skedet i inlärningsprocessen (i motsats till tidigare påståenden av t.ex. Vainikka & Young-Scholten 1994, 1996, Platzack 2001).

Figur 1. Nybörjare: Ordföljd i påståendesatser efter fyra och nio månaders tyska (muntligt). Procent.

Figur 2. Inlärare på medelnivå: Ordföljd i påståendesatser efter 3 års tyska (muntligt). Procent.

Figur 3. Nybörjare: Ordföljd i påståendesatser efter 9 månaders tyska (skriftligt). Procent.

4. Språkspecifik användning av fundamentet

Då *i princip* så gott som alla satsdelar kan placeras i fundamentet i tyska och svenska V2-påståendesatser (t.ex. Erdmann 1886 s. 183, Zifonun et al. 1997 s. 1576–1644; Teleman et al. 1999 s. 431–434, 689–690),⁹ antas de båda språken ofta – implicit eller explicit – uppföra sig på samma sätt vad gäller satsdelarnas frekvens och funktion i fundamentet. Enligt Håkansson (1997 s. 50) inleds till exempel 60 % av alla påståenden på svenska, tyska, holländska och isländska med ett subjekt, medan 40 % inleds med icke-subjekt. Det finns dock inga empiriska bevis för detta påstående och kontrastiva korpusstudier mellan V2-språk är få. Till och med enspråkiga korpusar är svåra att jämföra med varandra, då de ofta är hämtade från olika genrer, och just genre har visat sig påverka frekvensen av satsdelstyperna i fundamentet. I till exempel en korpus med 25 000 ord av vardaglig talad tyska som samlades in mellan 1955 och 1963 upptäcker Engel (1974 s. 212–215) att 51 % av huvudsatserna är inledda av subjekt och 35 % av adverbial. Genomsnittet varierar dock betydligt när berätt-

⁹ Fundamentets satsdelar i svenskan och tyskan varierar beträffande syntaktisk kategori och komplexitet – de kan vara fraser eller satser, argument eller icke-argument, fonologiskt tunga eller lätta (häribland obetonade objektspronomen) och ha nästan vilken semantisk funktion som helst (med undantag för vissa modalpartiklar).

telser som påminner om monologer (24–36 % SVX, 49–60 % Adv-VS) jämförs med mer interaktivt material som dialoger (54–68 % SVX, 17–32 % Adv-VS).

Så vitt vi känner till har inga kontrastiva korpusstudier mellan tyskan och svenskan gjorts som rör fundamentet. Men en undersökning av existerande enspråkiga korpusar tyder på att satser inledda av subjekt förekommer mycket oftare i svenskan än i tyskan, särskilt om genren hålls konstant,¹⁰ medan satser inledda av objekt är mindre frekventa i svenskan än vad de är i tyskan. Fabricius-Hansen & Solfjeld (1994 s. 38, 100–102) rapporterar till exempel om 54 % subjektinledda och nästan 7 % objektinledda huvudsatser (tabell 1) i en korpus med 18 000 ord från tyska tidningar. För svenskans del däremot hittar Westman (1974 s. 155–159) 64 % subjektinledda och endast 2 % objektinledda huvudsatser i en korpus med 87 000 ord från dagstidningsartiklar och bruksprosa hämtad från läroböcker för högstadiet och gymnasiet, från debatter och från samhällsinformerande broschyrer utgivna av svenska myndigheter mellan åren 1962 och 1971 (tabell 2).

Tabell 1. Satsdelar i fundamentet i skriven tyska (tidningsartiklar), efter Fabricius-Hansen & Solfjeld (1994 s. 101–102).

Subjekt och formella subjekt	Objekt	Adverbial	Andra satsdelar
54,0 %	6,6 %	36,8 %	2,5 %
532/984	65/984	362/984	25/984

Tabell 2. Satsdelar i fundamentet i skriven svenska (bruksprosa), efter Westman 1974 s. 155.

Subjekt och formella subjekt	Objekt	Adverbial	Andra satsdelar
64,0 %	2,3 %	30,8 %	3,0 %
3575/5588	128/5588	1720/5588	165/5588

En liknande fördelning återfinns i Hultmans & Westmans (1977) studie av uppsatser skrivna av svenska avgångselever som en del av deras studentexamen år 1970. I denna korpus på 88 000 ord inleds 66 % av huvudsatserna med subjekt och 3 % med objekt (1977 s. 212–215). Westmans siffror (Westman 1974) överensstämmer även med resultat från en nyare studie gjord av Nordman

¹⁰ Subjekt i fundamentet verkar även förekomma oftare i norskan än i tyskan, åtminstone i den formellt skrivna genren tidningsartiklar (Fabricius-Hansen & Solfjeld 1994).

(1992). I ett material med svensk teknisk, naturvetenskaplig och akademisk fackprosa på 45 000 ord finner hon att 61 % av satserna inleds med subjekt och 2 % med objekt.¹¹ Svenska lagtexter har en ännu högre andel satser som inleds med subjekt; Benson (1974 s. 229) rapporterar om 68 % i utkast till lagförslag (grundlagspropositionen). Jörgensen (1976 s. 102) nämner att 73 % av huvudsatserna inleds med subjekt och 1,6 % med objekt i skrivna svenska texter som lästes upp högt på radionyheter år 1974. Vid jämförelse mellan sådana formella radionyheter och mer informella muntliga genrer, finner Jörgensen (1976 s. 101–105) intressant nog att andelen subjekt minskar och att andelen objekt ökar i fundamentet ju mer talspråklig genren är. Han nämner att 60 % av satserna inleddes med subjekt och 9 % med objekt i en korpus med informella samtal och debatter mellan infödda svenska akademiker (8 informanter, 3 timmars inspelning, 1968) och i en stor korpus med informella intervjuer av 64 30–50-åringar (insamlad år 1968, 8–9 timmars inspelning) inleddes 62 % av satserna med subjekt och 14 % med objekt. Men till och med i sådant vardagligt talspråk verkar svenskan ha fler subjektinledda påståendesatser än vad tyskan har, något som en jämförelse med en korpus på 25 000 ord av vardagligt talad tyska påvisar: 51 % av satserna inleds med subjekt, 9 % med objekt, 35 % med adverbial och 4 % med andra satsdelar (Engel 1974 s. 212).

Därmed är de näst mest frekventa påståendesatserna i båda språken de som inleds med adverbial (jfr tabellerna 1–2). Här varierar adverbialtypen beroende på genre, men tidsadverbialen verkar dominera i svenskan (t.ex. Westman 1974 s. 160–163). Fundamentet i tyskan ger framför allt plats åt rums- och tidsadverbial, men även åt många andra adverbial (t.ex. Zifonun et al. 1997 s. 1607, Carroll & von Stutterheim 2003). De påståendesatser som är minst frekventa i de båda språken är påståendesatser som inleds med objekt. De ovannämnda korpusstudierna antyder dock att objekt i fundamentet är mycket mer sällsynta i svenskan än i tyskan, särskilt i skriven svenska.

För att kontrollera och undersöka dessa språkspecifika tendenser ytterligare har vi samlat in nytt informellt skriftligt L1-material från 80 svenskar och 70 jämnåriga tyskar där texttypen har hållits konstant (tabell 3):

¹¹ Nordman (1992 s. 40) nämner följande procentuella fördelning för satsinitiala satsdelar:

	Subjekt	Objekt	Adverbial	Andra satsdelar
Läroböcker	62,4 %	2,3 %	31,3 %	0,9 %
Handböcker	59,3 %	2,1 %	35,1 %	0,6 %
Vetenskapliga artiklar	61,6 %	1,8 %	33,1 %	0,8 %

Tabell 3. Satsdelar i fundamentet, skriftligt L1-material (informella brev).

	Subjekt och formella subjekt	Objekt	Tids- och rumsadverbial	Andra adverbial	Övriga led
Kontrollgrupp av vuxen L1-svenska	73 % 388/535	3 % 14/535	14 % 77/535	9 % 46/535	2 % 10/535
Kontrollgrupp av vuxen L1-tyska	50 % 587/1173	7 % 87/1173	17 % 199/1173	25 % 287/1173	1 % 13/1173

Skillnader visar sig tydligt när det gäller frekvensen av satsdelstyperna i fundamentet: svenskan föredrar att inleda satser med subjekt i högre grad (73 %) än vad tyskan gör (50 %). I tyskan har man oftare framförställda objekt (7 %) än vad man har i svenskan (3 %), och andra adverbial än tids- och rumsadverbial är oftare framförställda i tyskan (25 %) än i svenskan (9 %). Dessa skillnader är statistiskt signifikanta för subjekt och formella subjekt ($\chi^2 = 75,797$, $p < 0,001$), objekt ($\chi^2 = 15,216$, $p < 0,001$) och andra adverbial ($\chi^2 = 58,951$, $p < 0,001$).¹² Tabell 3 visar resultaten för våra 20–25-åriga informanter (informella brev).¹³ Det är mycket likt det material som samlades in från 15–16-åringarna i form av informella brev och berättelser (se Rosén 2006 s. 78–82).

Vi fann även kvalitativa skillnader mellan de båda språken vad gäller satsdelar i fundamentet och tematisk progression, men innan vi diskuterar dessa, låt oss först jämföra de infödda tyskarna med våra svenska L2-inlärare.

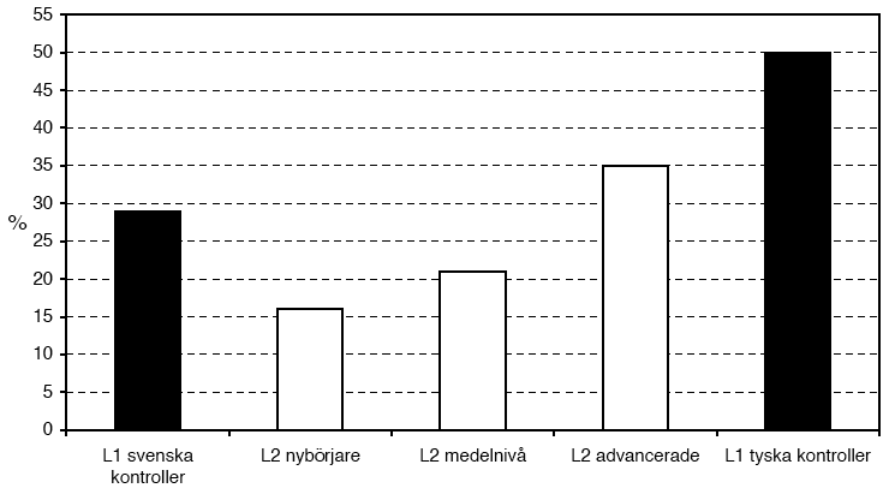
5. Hur svenska inlärare använder fundamentet i sin L2-tyska

Satsdelsfrekvensen i fundamentet i vårt L2-tyska material skiljer sig signifikant från den i L1-tyska men påminner om den i L1-svenska. Figur 4 illustrerar detta för texttypen informella brev. Svarta staplar visar den procentuella andelen påståendesatser inledda av icke-subjekt i L1-svenska (29 %, 157/535) och L1-tyska (50 %, 586/1173). Detta kan jämföras med L2-produktionerna (figur 4, vita staplar) där endast 16 % (88/544) av fundamenten hos L2-nybörjarna innehåller en annan satsdel än subjekt. Motsvarande andel hos inlärarna

¹² Skillnaden mellan de svenska och tyska siffrorna för tids- och rumsadverbial är inte statistiskt signifikant ($\chi^2 = 1,795$, $p \leq 0,20$), ej heller för övriga led (predikativer, verb och verbfraser). Siffrorna för övriga led i fundamentet är mycket låga för båda språken.

¹³ Siffrorna i tabell 3 har adapterats från Rosén 2006, som även inkluderade satser med ellips i fundamentet (V1). Här beaktas dock endast fundament med overta led.

på medelnivå är 21 % (291/1371) och på avancerad nivå 35 % (403/1122). Sats-er inledda av icke-subjekt blir alltså allt vanligare ju bättre våra inlärare blir på tyska, men inte ens den mest avancerade gruppen har efter sex års tyska kommit upp till samma nivå som de infödda tyskarna. För att kunna förklara detta måste vi titta närmare på hur svenskan och tyskan använder fundamentet för att strukturera information.

Figur 4. Påståendesatser inledda av icke-subjekt hos svenska L2-inlärare av tyska och L1-kontroller (brev). Procent.

Satserna som inleds med *icke*-subjekt hos inlärarna kan delas upp ytterligare efter satsdelstyp. Detta har gjorts för L2-nybörjarna (muntligt) i tabell 4, för L2-inlärarna på medelnivå (muntligt) i tabell 5 och deras jämnåriga på medelnivå (skriftligt) i tabell 6. Siffrorna är slående lika.¹⁴ Framförställda argument (objekt) är sällsynta (10–12 %) och utgörs för det mesta av objektpronomenet *das* 'det' (för förklaring, se nästa avsnitt). Adverbial i fundamentet förekommer ofta (88–90 %) och då oftast som tidsadverbial, särskilt i det muntligt berättande materialet (72–75 %) (där *dann* 'då' dominerar). Även rumsadverbial förekommer (16–20 %), medan andra adverbial (t.ex. modala eller talaratti-

¹⁴ Resultaten för den muntliga L2-tyskan har tagits med här just för att fördelningen i fundamentet liknar den för vårt skriftliga L2-material. Lägg märke till att trots att tal och skrift skiljer sig åt, så är vårt muntliga och skriftliga material hämtat från närliggande genrer som alla är informella (berättelser resp. brev och uppsatser på givna teman). Det muntliga L2-materialet borde dock helst även jämföras med muntliga L1-kontroller som tagits fram genom samma eliciteringsmetod, något som vi tänkt göra i framtiden.

tydsadverbial och konnektiva adverb) är mindre frekventa i fundamentet, särskilt i det muntliga materialet.

Tabell 4. Fundamentets satsdelar i påståendesatser inledda av icke-subjekt, muntligt L2-material från 6 vuxna nybörjare, berättande uppgift, efter fyra och nio månader.

Argument 10 % (37/381)		Adverbial 90 % (344/381)		
Direkt objekt	Övriga	Tidsadverbial	Rumsadverbial	Andra adverbial
100 %	0 %	72 %	20 %	8 %
37/37		248/344	69/344	27/344
(alla: <i>das</i>)		(inkl. 146 <i>dann</i>)		

Tabell 5. Fundamentets satsdelar i påståendesatser inledda av icke-subjekt, muntligt L2-material från 23 16-åriga inlärare på medelnivå, berättande uppgift, efter tre år.

Argument 10 % (39/386)		Adverbial 90 % (347/386)		
Direkt objekt	Övriga	Tidsadverbial	Rumsadverbial	Andra adverbial
95 %	5 %	75 %	16 %	10 %
37/39	2/39	259/347	55/347	33/347
(inkl. 22 <i>das</i>)				

Tabell 6. Fundamentets satsdelar i påståendesatser inledda av icke-subjekt, skriftligt L2-material från 55 17-åriga inlärare på medelnivå, brev, efter tre år.

Argument 12 % (35/295)		Adverbial 88 % (260/295)	
Direkt objekt	Övriga	Tids- och rumsadverbial	Andra adverbial
94 %	6 %	80 %	20 %
33/35	2/35	207/260	53/260
(inkl. 16 <i>das</i>)			

De skillnader vi upptäckte angående satsdelar i fundamentet bekräftas även genom ett experiment där L2-texter skulle bedömas och skrivas om. Tre grupper vuxna infödda tyskar på sammanlagt 58 personer (universitetsstudierande, språklärare samt andra och då i huvudsak tandläkare och andra yrkesverksamma) bedömde vårt skriftliga L2-material (se Rosén 2006 s. 96–97, 102–138 för detaljer). Dessutom ombads 20 av dem, de 20–25 år gamla universitetsstudierandena, att skriva om 20 avancerade L2-texter som producerats av jämnåriga inlärare för att »få dem att låta mer tyska». Här gjorde de spontant följande ändringar i fundamentet (tabell 7 nedan): omskrivningarna resulterade i att satsinitiala subjekt och formella subjekt minskade från 68 till 55 % samt

att andelen objekt och andra adverbial än tids- och rumsadverbial fördubblades (från 3 till 7 % resp. från 8 till 14 %). Fördelningen för satsdelstyperna i de omskrivna texterna blev därför oerhört lik den oberoende fördelningen i den L1-tyska kontrollkorpusen (tabell 3). Mycket tyder därför på att skillnaderna som vi hittade mellan grupperna inte kan avfärdas som »stilistisk variation» i den enskilda individens föredragna sätt att skriva, utan att de faktiskt är konstanta, *språkspecifika* skillnader.

Tabell 7. Satsdelar i fundamentet, avancerad L2-tyska kontra L1-tyska omskrivningar.¹⁵

	Subjekt och for- mella subjekt	Objekt	Tids- och rums- adverbial	Andra adverbial
Avancerad L2-tyska	68 % 366/538	3 % 17/538	16 % 88/538	8 % 42/538
Efter L1-tyskarnas omskrivningar	55 % 363/658	7 % 43/658	18 % 120/658	14 % 95/658

6. Olika sätt att organisera och strukturera information

Både svenskan och tyskan föredrar att inleda påståendesatser med ett subjekt. Båda språken tenderar även att låta subjektet, som är en grammatisk kategori, sammanfalla med de informationsstrukturella kategorierna tema, dvs. bekant information, och topik, dvs. vad meningen handlar om (t.ex. Reinhart 1982, Lambrecht 1994 kap. 4). Båda språken har likaså en benägenhet att placera tema före rema, dvs. bekant framför ny information, och därför placeras temat helst i satsinitial position (t.ex. Ekerot 1979, Hoberg 1981 s. 174–176). Korpuserna tyder dock även på att svenskan har en *starkare* tendens än tyskan att inleda meningar med ett led med lågt informationsvärde. Detta uppnås genom att fundamentet fylls med temat, dvs. bekant information, eller med ett formellt subjekt (*det*) som är ett led utan informationsvärde (för exempel, se nedan) eller genom att fundamentet lämnas tomt, något som förekommer i V1-påståendesatser (men som inte kommer att diskuteras här). Dessutom har svenskan en *starkare* tendens än tyskan att inleda en mening med ett »fonologiskt lätt» element (som *det*, *så*, *sen*). Det är i alla fall det intryck vi får av vår

¹⁵ Siffrorna i tabell 7 uppgår inte till 100 %, eftersom vi har uteslutit underordnade satser i fundamentsposition – 25 i avancerad L2-tyska och 37 i L1-tyskarnas omskrivningar.

skriftliga kontrollkorpus, och resultat från skriftliga norska i jämförelse med tyska korpusar visar på samma sak (t.ex. Fabricius-Hansen & Solfjeld 1994). Man skulle behöva undersöka detta mer ingående för muntliga korpusar i samma genre i de båda språken. Vi vet inte om det är den lätta fonologiska tyngden som gynnar tematicitet eller vice versa, dvs. om det är fonologin som påverkar informationsstrukturen eller omvänt, men de två tendenserna verkar gå hand i hand.

Låt oss först illustrera detta i fallet rematiska subjekt. Svenska påståendesatser som innehåller ett rematiskt subjekt har vanligtvis det formella subjektet *det* i fundamentet, vilket visas i (2). Det egentliga subjektet (*många studenter, mycket*) står då postverbalt.

- (2) a. **Det** bor många studenter här.
 b. **Det** händer mycket i Växjö.

Även ett led som avkodar ny information kan placeras i fundamentet som det rematiska subjektet *många studenter* eller rumsadverbialet *i Växjö* i (2'). Trots att sådana meningar är grammatiska i svenskan, används de sällan och de förekommer sparsamt i vårt kontrollmaterial.

- (2') a. **Många studenter** bor här. (används sällan)
 b. **I Växjö** händer (det) mycket. (används sällan)

Tyskan däremot tenderar inte att använda ett formellt subjekt här utan inleder i stället satsen med ett fonologiskt tyngre, rematiskt led som i (3). Alternativt skulle vi kunna använda ett formellt subjekt som i (3'), men sådana konstruktioner använder tyskan sällan.

- (3) a. **Viele Studenten** wohnen hier.
 'Många studenter bor här.'
 b. **In Växjö** ist viel los.
 'I Växjö händer (det) mycket.'
- (3') a. **Es** wohnen viele Studenten hier. (används sällan)
 'Det bor många studenter här.'
 b. **Es** ist viel los in Växjö. (används sällan)
 'Det händer mycket i Växjö.'

Vi antar därför att det finns subtila skillnader mellan svenskan och tyskan vad gäller de lingvistiska medel som används för att introducera nya referenter och annan rematisk information samt även beträffande sättet att upprätthålla refe-

rentbindning (se s. 161–162). Dessa skillnader mellan språken är inte kategoriska (grammatiska/ogrammatiska), utan språkliga tendenser och att behärska dem är utan tvekan en viktig del av den språkliga kompetensen.¹⁶

I motsats till kontrollgruppen med de infödda tyskarna inleder våra L2-inlärare sällan sina satser med ett rematiskt led som i (3) utan är mer benägna att producera satser som börjar med ett formellt subjekt av typen i (3'), jfr (4). Sådana satser används inte av modersmålstalare i tyska utan överensstämmer i stället med de konstruktioner som inleds med formellt subjekt och som svenskan gärna använder.¹⁷

- (4) Autobahn! Es ist nicht mehr eine gleich aggressive Stimmung auf Autobahn in Deutschland, aber gewiss ist es harter als in z.B. Schweden.
'Motorvägar! Det är inte längre en lika aggressiv stämning på motorvägarna i Tyskland, men visst är det tuffare än i t.ex. Sverige.'
(avancerad L2-sammanfattning, Jen. Ref1 00)

Svenskan har många konstruktioner där fundamentet består av ett led med lågt informationsinnehåll, så som *det*. Beakta till exempel meningarna i (5) och (6) som inleds med det formella subjektet *det* och ett kopulaverb. Rematisk (ny) information, som till exempel ett egentligt subjekt eller ett tids- eller rumsadverbial, placeras här postverbalt. Tyskan har motsvarande konstruktioner, men de är inte så vanliga i ledigt tal- och skriftspråk. Det sätt på vilket tyskan föredrar att uttrycka motsvarigheten till (5) och (6) är *inte* att inleda med ett formellt subjekt, jfr (7) och (8).¹⁸

- (5) **Det** {är/sitter} en lapp på dörren.¹⁹
- (6) **Det** var i förra veckan som en domare i Malmö fälldes för samma brott.
- (7) a. Ein Zettel {ist/hängt} an der Tür. (används)
b. Da {ist/hängt} ein Zettel an der Tür.
- (7') **Es** {ist/hängt} ein Zettel an der Tür. (används sällan)
- (8) Letzte Woche wurde ein Richter in Malmö (används)
für dieselbe Straftat verurteilt.

¹⁶ För liknande resonemang om hur referenter introduceras i tyska, engelska och spanska, se Carroll et al. 2000, Carroll & Stutterheim 2003.

¹⁷ Korpusstudier av andra genrer som t.ex. dialoger i vardagligt tal kan ge andra resultat, men vår poäng här är att visa på att informellt skrivna texter av unga tyskar och svenskar skiljer sig åt på det sätt som beskrivs ovan samt att de tyska L2-produktionerna påminner om L1-språket svenska.

¹⁸ Se även Magnusson 1995 s. 166–170, Weinert 1998, Ahlemeyer & Kohlhof 1999 s. 2 f.

¹⁹ I Sydsverige även: Där är en lapp på dörren.

- (8) ??**Es** war letzte Woche dass ein Richter in Malmö (används sällan)
für dieselbe Straftat verurteilt wurde.

Dessa mönster bekräftades även när infödda tyskar skrev om eller kommenterade L2-texterna och påpekade att det fanns »zu viel *es* am Satzanfang» [för många *es* i början av meningarna], icke-tyska *es*-konstruktioner och »zu viel *es gibt*» [för många *es gibt* 'det är/finns']. Tyskar föredrar att binda samman meningar på andra sätt, till exempel genom att flytta fram ett adverbial som i (9), vilket är en omskrivning av L2-meningen i (9), eller genom att lägga till ett konnektivt adverb (se nedan).²⁰

- (9) **Es** ist in dem königlichen Zimmern, wo den Besuchern die Motive aus Mittelalterem Märchen begegnen, dass viele von den Wände deckt.
'I de kungliga gemaken möts besökare av motiv från medeltida sagor som täcker mycket av väggarna.' (avancerad L2-sammanfattning, ElliT Ref4)
- (9') In den königlichen Zimmern begegnen den Besuchern Motive aus mittelalterlichen Märchen (tysk omskrivning)

En annan »typiskt svensk» konstruktion är ett obetonat *så* i satsinitial position. Konnektivt *så* binder samman satser med varandra; det kan indikera tidsföljd, samtidighet eller konsekvens, men har ett lågt informationsvärde och är i det närmaste expletivt. På *så* vis tillåter placeringen av *så* i fundamentet, liksom det formella subjektet *det*, att rematisk information placeras efter verbet som i (10) och (11). *Så* är särskilt vanligt i vardagligt talad svenska (t.ex. Ekberg 1997 s. 99, Eriksson 1997 s. 124), och ett av de vanligaste sätten att inleda det andra ledet i samordnade satser är just *och så*. Tyskan tillåter denna konstruktion endast marginellt och det finns inga belägg för konstruktionen i vårt material från den tyska kontrollgruppen, jfr (11').

- (10) A: Å vad är det du gör?
B: Jag klipper gräsmattan och **så** har jag gjort i ordning stenpartiet.
- (11) Vi badade och **så** kom det häftiga regnet.
- (11') ??Wir badeten und **so** kam der intensive Regen.

²⁰ Eftersom vi tittar på satsers informationsstruktur lämnas de morfologiska och lexikala felen i de autentiska exemplen utan kommentar.

Ändå använder våra svenska inlärare denna konstruktion i sin L2-tyska som t.ex. i (12)–(13), vilket tyder på att de transfererar den från sitt L1-språk svenska.²¹

- (12) Ich war fast immer allein auf die Wochenende und machte nicht. Aber **so** denke ich daß ich alle in die Klasse, zu mein Haus, sollte bringen und wir hatten sehr Spaß.
'Jag var nästan alltid ensam på helgerna och gjorde ingenting. Men så tänkte jag att jag skulle bjuda hem alla i klassen och vi hade mycket roligt.'
(medelnivå L2-uppsats, Aufs38Gy1)
- (13) Und dann fliegt der Plan und **so** landet der Plan und vielleicht auch krachen.
'Och sen flyger planet och så landar det och så krashar det kanske också.'
(medelnivå, muntlig berättande uppgift, Verner)

Tendensen att inleda svenska meningar med ett led av lågt informationsvärde – som tenderar att vara fonologiskt lätt – visar sig tydligt även i fallet framförställda objekt. Även om påståendesatser som inleds med objekt generellt sett är sällsynta, så förekommer de oftare i tyskan (7 %) än i svenskan (3 %, tabell 3). I vårt korpusmaterial flyttar infödda svenskar vanligtvis fram objekt som är teman (bekant information) och då oftast i form av det neutrala pronomenet *det*. Ett sådant tematiskt *det* förekommer mycket oftare i svenskan än vad den tyska motsvarigheten *das/es* gör i vårt kontrollmaterial från infödda tyskar. 82 % av alla framförställda objekt utgörs av *det*, men endast 24 % av *das* (Rosén 2006 s. 99–102).²²

Våra L2-inlärare sätter sällan ett objekt i fundamentet, men när de gör det flyttar de för det mesta fram pronomenet *das* (80 %) och detta *das* är alltid te-

²¹ För närmare diskussion av denna och andra svenska *så*-konstruktioner och deras påverkan på L2-språket tyska, se Bohnacker 2005, 2006.

²² Vi hävdar inte att denna fördelning är konstant för alla genrer, men vi tror att den är karakteristisk för informella skrivna texter som produceras av ungdomar på 2000-talet – och antagligen även för vardagligt talad svenska. I vardagsspråkliga genrer som spelades in 1968 hittade Jörgensen (1976 s. 101–102) 14 % framförställda objekt i informella intervjuer och 9 % i samtal och debatter mellan akademiker, vilket kan jämföras med endast 1,6 % i radionyheter som bestod av formell skrift som lästes upp högt. Intressant nog tyder Jörgensens exempel på att framförställda objekt i vardagligt tal oftast utgörs av pronomenet *det* (1976 s. 110–113). Ulf Teleman (muntl.), som känner till dessa korpusar väl, bekräftar att det objekt som oftast flyttas fram i talad svenska är det tematiska pronomenet *det* som kännetecknar vanligt förekommande formelaktiga yttranden av typen (i):

- (i) a. Det {tror/tycker/vet} jag.
b. Det {tror/tycker/vet} jag inte.

Det framförställda objektet *det* är däremot sällsynt i de formella skrivna texter som Westman (1974 s. 158–159) undersökt.

matiskt, vilket illustreras i (14)–(16). De tyska bedömarna av våra L2-texter kommenterade sådana *das* med att »zu viele Sätze fangen mit *das* an» [för många meningar börjar med *das*].

- (14) Nach Weihnachten sind wir vielleicht wieder nach Schweiz fahren. **Das** finde ich Spaß.
'Efter jul åker vi kanske till Schweiz igen. Det skulle vara roligt, tycker jag.'
(nybörjare L2-brev, NatalSL2K18)
- (15) Vielleicht kommen wir eines Tages nach Haus aber **das** glaube ich nicht.
'Kanske kommer vi hem en dag, men det tror jag inte.'
(medelnivå L2-uppsats, Aufs11Gy1)
- (16) Ab und zu machen wir auch Sachen zusammen, **das** muss man.
'Bland gör vi också saker tillsammans, det måste man.'
(avancerad L2-uppsats, Aufs.B LinC)

Lägg dock märke till att det framförställda objektet *das* som produceras av våra L2-inlärare inte är ogrammatiskt på tyska; det uppträder bara betydligt oftare än i vårt kontrollmaterial. Men vad gör då tyskarna i stället?

Modersmålstalare i tyska verkar flytta fram fler objekt, både lexikala och pronominala (t.ex. *mir* 'mig', *ihn* 'han'). Och de använder så kallade pronominaladverb (*Pronominaladverbien*) för att upprätthålla referensbindningen. Pronominaladverb är sammansättningar som bildas av ett tematiskt rumsadverbial (vanligtvis *da* 'där') och en preposition. Några exempel är *dazu* 'därtill/med det', *darauf* 'därpå/på det', *daran* 'därpå/därvid/på det/vid det', *damit* 'därmed/med det', *davon* 'därav/om det', *darum* 'därom/om det', *dafür* 'därför/för det', *danach* 'därefter/efter det'. Deras morfologiska komplexitet gör pronominaladverb informationsmässigt sett mer specifika än enkla tematiska *das/det* eller *da/där*.²³ Pronominaladverbet tar upp en referent från föregående mening (t.ex. tids-, rumsuttryck eller andra led) och kan därför etablera textuell koherens. I t.ex. (17) blir den tematiska informationen i den första satsen, *segeln zu lernen* 'lära att segla' till tema i den andra satsen genom pronominaladverbet *damit* 'med det'. I (18) binds det preverbala *dazu* på liknande sätt ihop med *schöne Ecken* 'fina platser' i den föregående satsen.

²³ Pronominaladverb finns även i svenskan, men deras användning begränsas till formell stilnivå och föråldrade uttryck som (i) nedan. Inga pronominaladverb hittades i vårt material från infödda svenskar.

(i) **Därom** tvista de lärde.

- (17) Außerdem habe ich vor segeln zu lernen, aber **damit** werde ich wohl bis zum Sommer warten.
'Dessutom vill jag lära mig att segla, men jag kommer antagligen att vänta med det till sommaren.'
(infödd tysk, Doró)
- (18) Man muß sich hier schöne Ecken suchen. **Dazu** gehört ganz sicher das Hindenburgufer ...
'Man måste själv leta upp några fina platser här. En av dem är helt klart Hindenburgstranden ...'
(infödd tysk, StefanieB)

Vår tyska kontrollgrupp använder pronominaladverb i fundamentet i 4 % (20/514) av alla icke-subjektsinitiala deklarativer. Detta är inte särskilt ofta men ändå betydligt oftare än våra L2-inlärare. Ingen av våra nybörjare använder pronominaladverb när de skriver och ytterst få av inlärnarna på medelnivå gör det; endast 1 % (4/291) av deras icke-subjektsinitiala deklarativer börjar med pronominaladverb. Inte heller på avancerad nivå förekommer pronominaladverb i fundamentet i någon större omfattning (1 %, 3/403). Pronominaladverb i fundamentet är en sällsynt företeelse även i vårt muntliga L2-material. De sex nybörjarna använder dem inte alls (0/381) och de 23 personerna på medelnivå producerar endast en enda sats med ett satsinitialt pronominaladverb (0,3 %, 1/386). Sammanlagt finns det endast fyra pronominaladverb i hela korpusen på 12 500 ord. Skillnaderna mellan de tyskspråkiga kontrollgrupperna och L2-inlärarna beror därför förmodligen inte bara på L1-språkets påverkan på informationstrukturen, utan även på ett bristande ordförråd. Inlärare kan nämligen bara placera ett pronominaladverb i fundamentet om de verkligen har lärt sig använda de relevanta lexikala elementen. Då våra nybörjare och många av våra inlärare på medelnivå inte använder pronominaladverb i andra, postverbala, positioner, kan man anta att de ännu inte har lagt dessa komponenter till sitt ordförråd. Ett större material skulle dock behövas från var och en av inlärnarna för att kunna fastställa detta säkert. För de L2-inlärare som visserligen använder pronominaladverb, men som sällan gör det i en satsinitial position, verkar allmänna principer för informationsorganisering som motiverar bruket av pronominaladverb inte vara helt etablerade än. För liknande diskussioner, se Carroll et al. 2000 som jämför L2-tyska inlärares bildbeskrivningar på mycket avancerad nivå (med L1-språken engelska och spanska) med infödda tyskars motsvarande produktion.

Det finns, förutom pronominaladverb, även många andra adverbial som kan användas i fundamentet för att förbättra textbindningen, t.ex. adverb som uttrycker talarattityd som *leider* 'tyvärr', *wahrscheinlich* 'antagligen', *vielleicht* 'kanske' och *natürlich* 'naturligtvis' samt logiska konnektiver som *außerdem* 'dessutom', *deshalb/deswegen/daher* 'därför', *allerdings* 'emellertid' och

trotzdem 'ändå'. Dessa 'andra adverbial' är betydligt mer frekventa i tyska fundament (25 %) än vad de är i svenska (9 %, tabell 3). Det skulle vara intressant att se om denna överraskande skillnad även kunde konstateras i större korpusar och för andra texttyper, då det svenska språket generellt sett inte saknar logiska konnektiver. Det är dock möjligt att tyskan placerar sådana adverbial i fundamentet, medan svenskan oftare placerar sina konnektorer postverbalt (och reserverar fundamentet främst för andra tematiska led). Altenberg (1998) har argumenterat på liknande sätt för svenskans del (han diskuterar inte tyskan) utifrån en komparativ studie av konnektiver i svenska och engelska originaltexter samt motsvarande översättningar.²⁴ Vi kommer inte att undersöka detta närmare här men vill peka på att våra L2-inlärare använder sådana adverbial alldeles för lite i fundamentet, vilket tydligt framgick när avancerade L2-texter skrevs om av infödda tyskar och andelen ökade från 8 till 14 % (tabell 7). Tyskarna flyttade ibland fram ett konnektivt adverbial från en postverbal position till fundamentet, som t.ex. i (19') som är en omskrivning av (19), eller så lade de helt enkelt till ett logiskt konnektiv, vilket var allra vanligast.²⁵

(19) Man weiß jetzt, mehr als früher, daß es nicht selbstklar eine Familie zu haben ist.

Ich finde **deswegen**, daß ...

'Nuförtiden vet man, mer än förr, att det inte är en självklarhet att ha en familj. Därför tycker jag att ...' (avancerad L2-uppsats, MalinS 00)

(19') [...]. **Deswegen** finde ich, daß ...

Därför tycker jag att ... (tysk omskrivning)

²⁴ I Altenbergs engelska originaltexter står 74 % (624/845) av de adverbiala konnektorerna först i meningen, vilket kan jämföras med 37 % (441/1191) i de svenska originaltexterna. Konnektiver i andra positioner är sällsynta i engelskan, men vanligt förekommande i svenskan, där 27 % står i medial position (mellan subjektet och huvud verbet) och 29 % står postverbalt (1998 s. 122–123). Altenberg visar även att konnektiver som ursprungligen inte är framförställda, flyttas fram i professionella engelska översättningar av svenska texter, medan framförställda konnektiver blir efterställda i svenska översättningar av engelska texter, jämför (i) och (ii):

(i) eng. *However*, Copernicus's theory was much simpler.

(ii) sv. Kopernikus teori var *emellertid* mycket enklare. (Altenberg 1998 s. 126)

²⁵ Ett sådant konnektiv har lagts till i (ii) som är en omskrivning av L2-originalet (i):

(i) Das Lieblingstier von Ludwig II war der Schwan, weil der Schwan so viel symbolisiert. Man kann Schwäne überall in dem Schloß finden, z.B. an Wasserhähne und Türgriffe.

'Ludwig den andres favoritdjur var svanen, eftersom den symboliserar så mycket. Man kan hitta svanar överallt på slottet, t.ex. på vattenkranar och dörrhandtag.'

(avancerad L2-sammanfattning, ElliT Ref4)

(ii) Das Lieblingstier von Ludwig II war der Schwan, weil dieses Tier so viel symbolisiert. **Deshalb** sind überall in dem Schloß, z.B. an den Wasserhähnen und Türgriffen, Schwäne zu finden. (tysk omskrivning)

Tyskarna som bedömde texterna karakteriserade gång på gång L2-texterna som icke-tyska och kritiserade bristen på adverbial i satsinitiala positioner: »Adverbiale am Satzanfang fehlen» [adverbial saknas i början av satsen], »es gibt zu wenig kommentierende Wörter wie *leider*, *zum Glück* etc. am Satzanfang» [det finns inte tillräckligt många kommenterande ord som *leider* 'tyvärr', *zum Glück* 'som tur är' etc. i satsinitial position], »Noch mehr Übergänge mit *Deshalb*, *Daher*, *Da* ... wären schön» [fler övergångar med *deshalb*, *daher*, *da* skulle vara bra], »Der Gebrauch von *Dadurch*, *Deshalb* etc. würde den Text flüssiger machen» [genom att använda *dadurch*, *deshalb* etc. skulle den textuella koherensen bli bättre]. Vår uppfattning om L2-texterna är att det inte bara är i fundamentet som de sammanbindande adverbialen är sällsynta utan även i andra satspositioner (vi har dock inte kvantifierat dem här). Därför kan bristande koherens förmodligen inte bara härledas till L1-språkets påverkan på informationsstrukturen utan även bero på lexikala brister som rör både konnektiva adverbial och pronominaladverb.

7. Forskningens relevans för undervisningen – begreppet informationsstruktur

Av vår undersökning framgår, inte minst genom de tyskspråkiga informanternas kommentarer, att det inte räcker att lära sig grammatik och vokabulär för att uppnå hög kompetens i ett språk. Man måste också kunna använda syntaktiskt och grammatiskt korrekta satser på ett adekvat sätt i sitt sammanhang för att skapa textuell koherens. Andraspråksinlärare verkar få problem inte bara med de språkspecifika informationsstrukturella regler som finns utan även med de allmänt vedertagna reglerna för tematisk progression, problem som de inte har i sitt första språk (se Rosén 2006 s. 121–126). Om varje mening börjar med ny information skapas förvirring, vilket även Archibald (1994 s. 171) tar upp i sin undersökning av engelsk L2-produktion: »My new English teacher is ok! What about your dog? But now I don't know what I can write! [...] Part of the problem is that the reader is taken abruptly from one point to the next without being given the chance to understand how he/she was brought there.» Ofta producerar L2-inlärare antingen satser som radas upp utan förbindelse med varandra, som i nedanstående exempel,

- (20) Manchmal muss man lange warten, aber es gibt eine sehr schöne Aussicht, die man erblicken können. Das Krankengeldsystem, das die Schlossarbeiter hatten,

als das Schloss gebaut war, hat man immer noch in Bayern. Das Lieblingstier von Ludwig II. war der Schwan, ...

'Ibland måste man vänta länge, men det finns en mycket vacker utsikt, som man kan se. Sjukvårdssystemet, som slottsarbetarna hade, när slottet byggdes, har man fortfarande i Bayern. Ludwig den andres favoritdjur var svanen, ...'

(avancerad L2-sammanfattning, JohL Ref4 99)

eller så producerar man satser utan variation i fundamentet, som i ex. (21). I båda fallen ger texterna ett osammanhängande och störande intryck:

(21) Ich heiße NN und ich bin 14 Jahre alt. Ich habe geburtstag im october. Ich habe lange blondes glatt hare und blauen augen. Ich wohne in einem weißen haus...

'Jag heter NN och jag är 14 år gammal. Jag fyller år i oktober. Jag har långt blont rakt hår och blå ögon. Jag bor i ett vitt hus ...'

(nybörjare L2-brev, SaEL2K18)

När en svensk 15-åring skriver ett motsvarande brev på sitt modersmål är texten avsevärt mycket bättre både beträffande variation i fundamentet och koherens, vilket exemplifieras i textutdraget i ex. (22) nedan. Detta är genomgående för de 50 L1-texter (klass 9) som vi tittat på:

(22) Jag heter NN och bor i centrum, i en blå vit villa. I dag är det en dag som alla andra med skola, träning och vila. Klockan 8.00 varje morgon börjar skolan, och jag tar min cykel och tar mig till skolan. Efter en rad lektioner så är det dags för lunch, oftast klockan 12.00, ibland tidigare. Två lektioner senare så slutar skolan och man beger sig hem. (svensk kontroll, L1-brev, JohL1K19)

En förklaring till att även avancerade inlärare efter flera års studier producerar en från målspråket starkt avvikande informationsstruktur skulle delvis kunna ligga i undervisningssituationen. Trots att lärare påpekar att det är viktigt att variera satser verkar man lägga mer vikt vid korrekt syntax och grammatik. Sättet att strukturera information, vikten av att skapa koherens verkar vara något som försummas i undervisningen i främmande språk. Denna kritik framförs även av Ringbom (2001 s. 59): »[...] learners obviously assume that discourse patterns will be more or less the same in the foreign language as in the L1, until differences are pointed out to them, which happens rarely, if ever.» Inte heller på högskolenivå verkar L2-inlärare uppmärksammas på dessa språkspecifika informationsstrukturella mönster, vilket sannolikt bidrar till att deras språk stagnerar. Oss veterligen tar inga läroböcker upp denna diskussion och få lärare verkar medvetna om de språkspecifika informationsstrukturella skillnader som föreligger, vilket bl.a. framgått vid ett antal fortbildningsdagar

vi hållit för språklärare på högstadiet och gymnasiet. Vi anser därför att det är viktigt att blivande språklärare under sin lärarutbildning görs uppmärksamma dels på vikten av korrekt tematisk progression, dels på de språkspecifika skillnader som föreligger mellan L1 och målspråket samt på vilka medel som krävs för att skapa koherens.

Vi har tidigare visat att också den typ av uppgift inlärare får påverkar deras sätt att variera respektive knyta samman satser (Rosén 2006 s. 91–96): om L1-texter ska sammanfattas på målspråket (i detta fall tyska) har en sådan uppgift ett klart negativt inflytande på L2-produktionen. Strukturer från L1-texten transfereras tydligt.

Även de textteman som ges vid uppsatsproduktion påverkar informationsstruktureringen: vid en gymnasieskola fick elever under vårterminen i årskurs 1 som provuppgift i tyska att skriva om »Ich und meine Familie» (Jag och min familj). Sannolikt bidrog det valda ämnet till att i genomsnitt drygt 80 % av alla meningar började med ett subjekt. För att kontrollera texttemats inverkan på textproduktionen fick inlärare i årskurs 8 uppgiften att skriva ett brev resp. en uppsats om sin favoritresa/favoritplats på tyska. De uppvisade bättre variation och koherens i den senare typen av produktion. Även om skillnaderna inte är betydande kvarstår ändå det faktum att 10 av 13 objekt i satsinitial position förekommer i uppsatsmaterialet, likaså ett större antal tids- och rumsadverbial och därmed färre subjekt (tabell 8).

Tabell 8. Satsdelar i fundamentet i påståendesatser i nybörjares skriftliga L2-produktion (årskurs 8): 25 brev resp. 30 uppsatser.

	Subjekt	Formella subjekt	Objekt	Tids- och rumsadverbial	Andra adverbial
L2 åk 8 brev	81 % (443/544)	3 % (15/544)	0,5 % (3/544)	13 % (70/544)	2 % (13/544)
L2 åk 8 uppsatser	63 % (292/465)	13 % (61/465)	2 % (10/465)	20 % (94/465)	2 % (8/465)

Då en grupp högstadie- och gymnasielärare i tyska fick bedöma nivån på ett antal L2-texter skrivna av elever i åk 8 samt förstaårselever i gymnasiet (nationella provet) betraktade de enhälligt en uppsats skriven av nybörjare i årskurs 8 som »en godkänd Steg 3-produktion» medan gymnasieelevens brev (medelnivå) av majoriteten betraktades som »en bra Steg 2-produktion». Undermålig tematisk progression och dålig variation verkar göra ett mer störande intryck på mottagaren än antalet grammatiska fel (Rosén, pågående forskning). Analyser av avancerade engelska L2-texter producerade av finska studenter visade

likaså att inlärarna hade problem med diskursstruktureringen (Mauranen 1993, 1996). Även Mauranen (1996 s. 225) konstaterade att trots att dessa koherensproblem inte förelåg i motsvarande L1-produktion var L2-texterna informationsstrukturellt undermåliga: »[...] the discourse constructing skills that they had in their native language did not transfer to the foreign language». Hennes undersökningar visar dessutom att införandet av diskurskompetens i engelskundervisningen för finska studenter är framgångsrik. Genom att studenterna fick tydlig undervisning i tematisk progression och gjordes uppmärksamma på vilka språkspecifika fenomen som bidrar till textuell koherens blev deras L2-produktion betydligt bättre.

Informationsstruktur är ett begrepp som får alldeles för lite utrymme i språkundervisningen. När vi undervisar är det vår uppgift som språklärare att inte bara ta upp syntax, morfologi och vokabulär. Om vi vill att språkstudenter ska lära sig skriva sammanhängande texter på målspråket, måste vi göra dem uppmärksamma på såväl de språkspecifika strukturella skillnader som finns mellan deras modersmål och målspråket som på de allmänna principer som gäller vid strukturering av texter. De måste lära sig vilka fenomen och medel som bidrar till att skapa textuell koherens, och diskurskompetens bör bli ett återkommande begrepp i undervisningen.

8. Sammanfattning

I denna uppsats har vi visat på några avvikande tendenser i hur svenskar och tyskar använder sig av fundamentet i V2-påståendesatser för att strukturera information och organisera en text. Dessa skillnader mellan språken syns mest i de lingvistiska medel som används för att introducera och upprätthålla referenter och binda ihop text. Utifrån vårt korpusmaterial har vi konstaterat att svenskan har en större benägenhet än tyskan att fylla fundamentet med ett tematiskt subjekt eller en fonologiskt lätt, neutral komponent med lågt informationsvärde (det formella subjektet *det*, det tematiska pronominalobjektet *det*, *så* etc.) för att etablera textuell koherens. Tyskan tillåter även dessa varianter, men placerar gärna tematiska subjekt i fundamentet, såväl fonologiskt tyngre objekt som adverbiala satsdelar, inklusive morfologiskt komplexa tematiska pronominaladverb och en rad konnektiver och satsadverbial.

Vi har visat att svenskar som lär sig tyska kan behärska V2 tidigt både i tal och skrift. Detta stöder modeller om L2-förvärvande som bygger på full trans-

fer av L1-språkets syntax i det första skedet i inlärningsprocessen (t.ex. Schwartz & Sprouse 1996).

Även om V2-syntaxen i stort sett är målspråklig, så har våra L2-inlärare emellertid på alla språkfärdighetsnivåer en tendens att fylla fundamentet med komponenter som skiljer sig något i form och funktion från dem hos infödda tyskar. Våra L2-inlärare överanvänder satser som inleds av subjekt, det formella subjektet *es* och det framförställda tematiska objektet *das*. Detsamma gäller för konstruktioner med *sa/so*, strukturer som alla är mycket vanliga och typiska för deras L1-språk svenska. De använder sig alldeles för lite av typiskt tyska sätt att introducera en mening med t.ex. andra objekt än pronomenet *das*, specifika pronominaladverb och olika sorters konnektiva adverbial.

Resultaten visar att våra inlärare, både på lägre och högre språkfärdighetsnivåer, har problem med att förvärva de lingvistiska medel som är specifika för tyskan och som påverkar informationsstrukturen. Några av dessa problem kan bero på bristande ordförråd, men de flesta kan spåras till språkspecifika tendenser i svenskans informationsstruktur, dvs. inlärarnas L1-språk. Vi vill därför hävda att L1-transfer inte bara finns inom syntaxens område, utan även inom informationsstruktur och informationsorganisering samt att sådan L1-påverkan kvarstår till och med på höga språkfärdighetsnivåer i L2-språket.

Vi har visat på vikten av att kunna strukturera information på ett adekvat sätt både beträffande den övergripande, allmänna textkoherensen och i fråga om de språkspecifika informationsstrukturella skillnader som finns. Vi anser därför att det är vår skyldighet som språklärare att ta upp även dessa begrepp i undervisningen i främmande språk. Med enkla medel kan vi effektivt påverka inlärarnas sätt att strukturera texter.

Litteratur

- Ahlemeyer, Berit & Kolhof, Inga, 1999: Bridging the cleft – An analysis of the translation of English it-clefts into German. I: Languages in contrast 2. S. 1–25.
- Altenberg, Bengt, 1998: Connectors and sentence openings in English and Swedish. I: Corpora and cross-linguistic research, red. av Stig Johansson & Signe Oksefjell. Amsterdam. S. 115–143.
- Archibald, Alasdair Neil, 1994: The acquisition of discourse proficiency. Frankfurt am Main.
- Beneš, Eduard, 1971: Die Besetzung der ersten Position im deutschen Aussagesatz. I: Fragen der strukturellen Syntax und der kontrastiven Grammatik. (Sprache der Gegenwart 17.) Düsseldorf. S. 160–182.
- Benson, Sven, 1974: En studie i grundlagspropositionens språk. I: Arkiv för nordisk filologi 89. S. 214–232.

- Bohnacker, Ute, 2005: Nonnative acquisition of Verb Second: On the empirical underpinnings of universal L2 claims. I: The function of function words and functional categories, red. av Marcel den Dikken & Cristina Tortora. (*Linguistik Aktuell/Linguistics Today* 7802.) Amsterdam/Philadelphia. S. 41–77.
- Bohnacker, Ute, 2006: When Swedes begin to learn German: From V2 to V2. I: *Second Language Research* 22. S. 443–486.
- Carroll, Mary, Murcia-Serra, Jorge, Watorek, Marzena & Bendiscioli, Alessandra, 2000: The relevance of information organization to second language. The descriptive discourse of advanced adult learners of German. I: *Studies in Second Language Acquisition* 22. S. 441–466.
- Carroll, Mary & von Stutterheim, Christiane, 2003: Typology and information organization: perspective taking and language-specific effects in the construal of events. I: *Typology and second language acquisition*, red. av Anna Giacolone Ramat. Berlin/New York. S. 365–402.
- Clahsen, Harald & Muysken, Pieter, 1986: The availability of universal grammar to adult and child learners: A study of the acquisition of German word order. I: *Second Language Research* 2. S. 93–119.
- Daneš, František, 1970: Zur linguistischen Analyse der Textstruktur. I: *Folia Linguistica* 4. S. 72–79.
- Drach, Erich, 1937: *Grundgedanken der deutschen Satzlehre*. Frankfurt am Main.
- Dürscheid, Christa, 1989: *Zur Vorfeldbesetzung in deutschen Verbzweit-Strukturen*. Trier.
- Eisenberg, Peter, Gelhaus, Hermann, Henne, Helmut, Sitta, Horst & Wellmann, Hans, 1998: *Duden Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. 6:e uppl. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich.
- Engel, Ulrich, 1974: Syntaktische Besonderheiten der deutschen Alltagssprache. I: *Gesprochene Sprache Jahrbuch 1972*. (Sprache der Gegenwart 26.) Düsseldorf. S. 199–228.
- Ekberg, Lena 1997: Diskursiva och syntaktiska mönster i återberättelser hos invandrabarn i Rosengård. I: *Svenskans beskrivning* 22. Förhandlingar vid Tjugoandra sammankomsten för svenskans beskrivning, Lund den 18–19 oktober 1996, red. av Gisela Håkansson m.fl. Lund. S. 97–110.
- Ekerot, Lars-Johan, 1979: Syntax och informationsstruktur. I: *Svenska i invandraperspektiv*, red. av Kenneth Hyltenstam. Lund. S. 79–108.
- Erdmann, Oskar, 1886: *Grundzüge der deutschen Syntax und ihre geschichtliche Entwicklung*, Vol. 1. Stuttgart.
- Eriksson, Mats, 1997: *Ungdomars berättande. En studie i struktur och interaktion*. (Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 43.) Uppsala.
- Fabricius-Hansen, Cathrine & Solfeld, Kåre, 1994: *Deutsche und norwegische Sachprosa im Vergleich: Ein Arbeitsbericht*. (Arbeitsberichte des Germanistischen Instituts der Universität Oslo 6.) Oslo.
- Hoberg, Ursula, 1981: *Die Wortstellung in der geschriebenen deutschen Gegenwartssprache*. München.
- Hultman, Tor & Westman, Margareta, 1977: *Gymnasistsvenska*. Lund.

- Håkansson, Gisela, 1997: Barnets väg till svensk syntax. I: Från joller till läsning och skrivning, red. av Ragnhild Söderbergh. Malmö. S. 47–60.
- Håkansson, Gisela, Pienemann, Manfred & Sayehli, Susan, 2002: Transfer and typological proximity in the context of second language processing. I: *Second Language Research* 18. S. 250–273.
- Jørgensen, Nils, 1976: *Meningsbyggnaden i talad svenska*. Lund.
- Klein, Wolfgang & Perdue, Clive, 1992: *Utterance structure: Developing grammars again*. Amsterdam/Philadelphia.
- Lambrecht, Knud, 1994: *Information structure and sentence form: topic, focus and the mental representations of discourse referents*. Cambridge.
- Lötscher, Andreas, 1984: Satzgliedstellung und funktionale Satzperspektive. I: *Pragmatik in der Grammatik. Jahrbuch 1983 des Instituts für deutsche Sprache*, red. av Gerhard Stickel. Düsseldorf. S. 118–151.
- Magnusson, Gunnar, 1995: Deutsch-Schwedisch kontrastiv. Stolpersteine bei avancierter Übersetzung. I: *Moderna Språk* 89. S. 164–179.
- Mauranen, Anna, 1993: Cultural differences in academic rhetoric. Frankfurt am Main.
- Mauranen, Anna, 1996: Discourse competence – evidence from thematic development in native and non-native texts. I: *Academic writing: Intercultural and textual issues*, red. av Eija Ventola & Anna Mauranen. Amsterdam/Philadelphia. S. 195–230.
- Nordman, Marianne, 1992: *Svenskt fackspråk*. Lund.
- Pienemann, Manfred, 1998: *Language processing and second language development: Processability Theory*. Amsterdam.
- Platzack, Christer, 2001: The vulnerable C-domain. I: *Brain and Language* 77. S. 364–377.
- du Plessis, Jean, Solin, Doreen, Travis, Lisa & White, Lydia, 1987: UG or not UG, that is the question: A reply to Clahsen and Muysken. I: *Second Language Research* 3. S. 56–75.
- Reinhart, Tanya, 1982: *Pragmatics and linguistics. An analysis of sentence topic*. Bloomington.
- Reis, Marga, 1980: On justifying topological frames: ‘Positional field’ and the order of nonverbal constituents in German. I: *Documentation et Recherche en Linguistique Allemande Contemporaine* 22/23. S. 59–85.
- Ringbom, Håkan, 2001: Lexical transfer in L3 production. I: *Cross-linguistic influence in third language acquisition*, red. av Jasone Cenoz, Britta Hufeisen & Ulrike Jessner. Clevedon. S. 59–68.
- Rosén, Christina, 2006: *Warum klingt das nicht deutsch? Probleme der Informationsstrukturierung in deutschen Texten schwedischer Schüler und Studenten*. (Lunder Germanistische Forschungen 67.) Stockholm.
- Schwartz, Bonnie D. & Sprouse, Rex, 1994: Word order and nominative case in nonnative language acquisition: A longitudinal study of L1 Turkish German interlanguage. I: *Language acquisition studies in generative grammar*, red. av Teun Hoekstra & Bonnie Schwartz. Amsterdam. S. 317–368.
- Schwartz, Bonnie D. & Sprouse, Rex, 1996: L2 cognitive states and the Full Transfer/Full Access model. I: *Second Language Research* 12. S. 40–72.

- Schwartz, Bonnie D. & Sprouse, Rex A. 2000: When syntactic theories evolve: Consequences for L2 acquisition research. I: *Second language acquisition and linguistic theory*, red. av John Archibald. Oxford. S. 156–186.
- Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik. Vol. 4: Satser och meningar. Stockholm.
- Vainikka, Anne & Young-Scholten, Martha, 1994: Direct access to X' theory: Evidence from Korean and Turkish adults learning German. I: *Language acquisition studies in generative grammar*, red. av Teun Hoekstra & Bonnie Schwartz. Amsterdam. S. 265–316.
- Vainikka, Anne & Young-Scholten, Martha, 1996: Gradual development of L2 phrase structure. I: *Second Language Research* 12. S. 7–39.
- Weinert, Regina, 1998: Discourse organisation in the spoken language of L2 learners of German. I: *Linguistische Berichte* 176. S. 459–488.
- Westman, Margareta, 1974: *Bruksprosa*. Lund.

Springa flåsande och andra progressiva participkonstruktioner i svenskan

Av KRISTIAN BLENSENIUS

Abstract

Blensenius, Kristian, kristian.b@mail.com, MA, Dept. of Swedish, University of Gothenburg, Sweden: “*Springa flåsande* and other progressive participial constructions in Swedish”. *Språk och stil* 19, 2009, pp. 172–201.

The article focuses on progressive participial constructions, viz. structures with the form verb + verbal present participle. To date, such constructions have received little attention in grammatical descriptions of Swedish.

On the basis of empirical data, the study provides a characterization of progressive participial constructions within the framework of Construction Grammar. The constructions are split up into three categories: directive participial constructions, e.g. *komma gående* ‘come walking’, locative participial constructions, e.g. *bli sittande* ‘be(come) sitting’, and additive participial constructions, e.g. *springa gråtande* ‘run crying’.

The findings suggest that the three types of progressive participial constructions comprise a network of rather systematic markers of progressive aspect in Swedish. In line with the constructional perspective, analysis of the data suggests that the encoding of progressive meaning is a constructional rather than a lexical property.

Keywords: progressive aspect, Construction Grammar, verbs, participles, Swedish.

1. Inledning

Studier av engelsk grammatik i svensk skolmiljö går ofta ut på att svenskan kontrasteras mot engelskan. Något de flesta lär sig i grammatikundervisningen torde vara att engelskan har en morfologiskt markerad progressiv aspekt, vanligen omnämnd som »den progressiva formen», som anger att en aktion pågår vid en viss tidpunkt. Svenskan sägs nämligen sakna ett liknande uttryckssätt. Progressivitet kan i svenskan visserligen uttryckas med bl.a. pseudosamordningar, t.ex. *sitta och läsa*, och med *hålla på*-konstruktioner, t.ex. *hålla på att köra* (dessa berörs i avsnitt 4 och 5), men någon mer morfologiskt markerad form liknande engelskans *be + V-ing*, som i *She is running*, har knappast uppmärksammats.

Denna artikel är en bearbetad version av en D-uppsats. Jag vill tacka deltagarna i uppsatsseminariet, Lars-Gunnar Andersson, Benjamin Lyngfelt och de tre anonyma referenterna för värdefulla synpunkter på uppsatsen.

Jag kommer i denna artikel att beskriva ett antal konstruktioner i svenskan som formellt sett påminner om engelskans progressiva form, av vilka ett antal trots allt visar sig utgöra ganska systematiska sätt att uttrycka progressiv aspekt. Dessa progressiva participkonstruktioner, som jag valt att benämna dem, består av verb + presensparticip och kan representeras av t.ex. *komma gående* och *sitta frysande*.

1.1 Bakgrund

Goldberg (2006) tar i sin bok *Constructions at work. The nature of generalization in language* upp tre typer av syntaktiska strukturer med predikatsverb följt av infinitiv verbform. En typ har infinitiv som infinitiv verbform, medan de andra har presensparticip. Det är de senare typerna, illustrerade i (1) nedan, som utgör inspirationskällan till denna artikel.¹

- (1) a. The toddler **went screaming** down the street. (Goldberg 2006 s. 50)
b. You shouldn't **go reading** the newspaper all day. (Goldberg 2006 s. 52)

Meningarna i (1) innehåller alltså ett verb som följs av ett presensparticip som i sin tur följs av olika bestämningar. Både verb och presensparticip har som synes verbal betydelse. Goldberg noterar att de illustrerade strukturerna uppvisar distributionella skillnader sinsemellan och drar av detta slutsatsen att de, trots strukturella likheter, inte är exempel på samma konstruktion utan snarare utgör en familj av konstruktioner, närmare bestämt verbseriekonstruktioner (för information om verbserier, se t.ex. Aikhenvald 2006).

Endast konstruktionen i (1a) har en direkt motsvarighet i svenskan. Jämför (2).

- (2) a. Knatten **gick skrikande** nedför gatan. (Motsvarande 1a)
b. *Du borde inte **gå läsande** tidningen hela dagen. (Motsvarande 1b)
(Mina översättningar)

Jag har inte för avsikt att förklara skillnaderna i grammatikalitet mellan (1b) och (2b), utan konstaterar bara att distributionella skillnader mellan engelskan och svenskan föreligger här. Det centrala är att Goldberg funnit att strukturer som helt enkelt skulle kunna kategoriseras som »verb + presensparticip» kan vara ganska olika, såväl pragmatiskt och semantiskt som syntaktiskt. Ett av

¹ Fet stil i exempel är, om inte annat anges, tillagd av mig i syfte att framhäva led.

flera exempel på detta är att verbet i (1a) kan vara tempusbärande, men inte i (1b), där det endast kan vara ett naket *go*.

Goldberg betraktar syntaktiska strukturer som syntaktiska mönster – konstruktioner² – i vilka lexem fogas in. Varje konstruktion har, på samma sätt som lexem, idiosynkratiska drag, dvs. konstruktionens drag kan inte nödvändigtvis förutses utifrån sina delar. Detta förhållningssätt är centralt inom konstruktionsgrammatiken (CxG), som är det teoretiska ramverk jag huvudsakligen använder i den här undersökningen. Jag återkommer till teorin som sådan och till Goldbergs verbseriekonstruktioner i avsnitt 2.

Jag vill nu med hjälp av konstruktionsgrammatikens verktyg studera en familj av konstruktioner i svenskan liknande den som Goldberg beskriver och som exemplifieras i (2a) ovan. Jag avgränsar undersökningen grovt sett till de konstruktioner där ett verb följs av ett verbalt presensparticip (fortsättningsvis även omtalat som particip). För en mer detaljerad redovisning och avgränsning av de strukturer med verb + presensparticip som jag undersöker, se avsnitt 3.

1.2 Syfte och uppläggning

Progressiva participkonstruktioner är knappast identifierade som kategori i svensk grammatisk litteratur, än mindre från ett CxG-perspektiv, och det samma verkar gälla motsvarande konstruktioner i andra språk. Eftersom konstruktionerna allmänt sett är otillfredsställande beskrivna, saknas följaktligen även prövningar av beskrivningar mot mer omfattande korpusmaterial. För att bidra till att fylla dessa luckor i kunskapsmassan har jag ett ganska vittomfattade syfte: att påvisa att svenskan har en uppsättning av progressiva participkonstruktioner och beskriva dessa, genom att tillämpa konstruktionsgrammatikens analysinstrument på ett större korpusmaterial.

I det följande ges i avsnitt 2 en kort presentation av undersökningens teoretiska ramverk samt för arbetet relevanta grammatiska beskrivningar. Avsnitt 3 redogör för det material och de metoder som används vid undersökningen. Utifrån det underlag jag får fram, genomför jag i avsnitt 4 en analys av konstruktionerna. Avsnitt 5 innehåller en slutdiskussion av arbetet.

² Uttrycket *konstruktion* används fortsättningsvis om konstruktioner i konstruktionsgrammatisk bemärkelse. Observera att *konstruktion* här används om såväl den teoretiska beskrivningen av språkliga byggstenar (motsvarande *construction* i Fried & Östman 2004 s. 18) som de faktiska språkliga uttrycken (motsvarande *construct* i Fried & Östman 2004 s. 18).

2. Teoretisk inriktning och forskningsöversikt

I detta avsnitt ges först, i avsnitt 2.1, en summarisk introduktion till det teoretiska ramverk som undersökningen i huvudsak vilar på. Därefter, i avsnitt 2.2, redogör jag för hur Goldberg (2006) analyserar de engelska konstruktionstyper som utgör fröet till min undersökning och redovisar vad som sägs om dessa konstruktionstyper i några grammatiska beskrivningar av engelskan. I avsnitt 2.3 går jag slutligen igenom vad som skrivits om progressiva participkonstruktioner i svensk, och norsk, grammatisk litteratur.

2.1 Konstruktionsgrammatik

När jag talar om *participkonstruktioner* avser jag, som tidigare nämnts, inte konstruktioner i den vanliga traditionella grammatiska betydelsen, dvs. som bara motsvarande syntaktiska strukturer. En konstruktion i CxG är i stället en konventionaliserad kombination av form och funktion, som alltså integrerar form, t.ex. syntaktiska, morfologiska och prosodiska mönster, och funktion, t.ex. semantik, pragmatik och informationsstruktur, i konventionaliserade och icke-kompositionella form-betydelsepar.

Till skillnad från (chomskyanskt) generativa ramverk utgår CxG från endast en analysnivå, dvs. antar inte ett antal underliggande strukturer. CxG skiljer sig även från traditionell grammatik, kanske tydligast i att den inte drar någon skarp gräns mellan »lexikon» och »grammatik», utan antar att båda dessa komponenter består av konstruktioner. Den antar vidare att en syntaktisk konstruktion inte nödvändigtvis definieras av sina delar, utan också att konstruktionen *i sig* är betydelsebärande.

Från ett CxG-perspektiv är perifera konstruktioner lika intressanta som frekventare mönster. De inledande CxG-arbetena, såsom Fillmore, Kay & O'Connor 1988, undersöker också ofta perifera konstruktioner, ofta i form av olika sorters idiom, som uppvisar såväl generella drag, som kan beskrivas i en grammatik, som specifika drag, som snarast hör hemma i ett lexikon. Gemensamt för konstruktionerna är att varken traditionella grammatikor eller lexikon lämpar sig särskilt väl för att ge fullödiga beskrivningar av dem.

Uppfattningen att en konstruktion för att kunna räknas som CxG-konstruktion inte får vara förutsägbar utifrån sina ingående delar, t.ex. lexemen i en syntaktisk konstruktion, var vanlig tidigare inom CxG (se t.ex. Goldberg 1995 s. 4). Denna uppfattning har dock senare reviderats och mildrats (Goldberg 2006

s. 5) på så sätt att även generella mönster betraktas som CxG-konstruktioner, förutsatt att de är tillräckligt etablerade (ett huvudsakligen frekvensrelaterat krav). Det är den senare konstruktionsdefinitionen som jag inledningsvis tar fasta på i denna artikel. Valet av just CxG är annars inte givet i fråga om de konstruktioner som beskrivs här – det kan t.ex. vid en första anblick tyckas svårt att betrakta deras argumentstruktur som alltför oförutsägbar eller specifik för att kunna beskrivas med något annat grammatiskt ramverk. CxG är dock tilltalande på flera sätt, i synnerhet i fråga om progressiva participkonstruktioner, dels eftersom det kommer att framgå att de flesta verb inte redovisas med particip i sina valensramar, dels eftersom det i några fall ska visa sig vara oklart vilket konstruktionens huvudord är, något som förutsätts av flertalet grammatiska ramverk. I dessa fall är det praktiskt, för att inte säga nödvändigt, att kunna överföra argumentstrukturen på konstruktionen.

2.2 VVingPP och GoVPing

Goldberg (2006 s. 50) menar att »Language learning must involve memories of individual examples because the end state of grammar is only partially general». Detta kan t.ex. illustreras med ett engelskt adjektiv, *mere*, som kan stå attributivt (*a mere child*) men, till skillnad från de flesta andra adjektiv, inte predikativt (**that child seems mere*). Detta är inte förutsägbart utifrån vår kunskap om adjektiv och därför, menar Goldberg, måste språkbrukaren inte bara lära sig distributiva beskaffenheter hos enskilda lexem utan även hos enskilda syntaktiska konstruktioner. Som ytterligare exempel på denna sorts konstruktioner som delvis är generella och delvis idiosynkratiska, ger Goldberg ett antal konstruktioner som består av två på varandra följande verb. Dessa, VVingPP, som består av predikatsverb + *ing*-verb/presensparticip + riktningssangivande prepositionsfras, och GoVPing, som utgörs av verbet *go* + *ing*-verb/presensparticip, illustreras i (1a) respektive (1b) ovan. De ger vid en ytlig betraktelse intryck av att vara nästintill identiska – i båda fallen följs ju ett verb av ett particip – men de skiljer sig i ett antal avseenden.

Goldberg (2006 s. 50) beskriver VVingPP och GoVPing som »quite understudied», vilket förefaller stämma vid en sondering av arbeten på området. Inte heller i grammatiska referensverk för engelskan, såsom den traditionella *A comprehensive grammar of the English language* (Quirk m.fl. 1985), den uttalat korpusbaserade *Longman grammar of spoken and written English* (Biber m.fl. 1999) eller den relativt nyutkomna *The Cambridge grammar of the Eng-*

lish language (Huddleston & Pullum 2002), definieras VVingPP och GoVPing som egna konstruktioner. För att komma över exempel på konstruktionerna i de nämnda verken får man utgå från »-ing participles» (Quirk m.fl. 1985), »ing-clauses» (Biber m.fl. 1999) eller »gerund-participials» (Huddleston & Pullum 2002), och därefter kombinera dem med de verb som de redovisas tillsammans med. Föga förvånande tar inte heller engelska grammatikor för svenska inlärare upp konstruktionerna. Ljung & Ohlander (1992 s. 134 f.) talar t.ex. inte över huvud taget om den sorts konstruktioner som Goldberg (2006) omnämner, och det utförligare standardverket på området, Svartvik & Sager 1996, går tillväga på samma sätt: verbala particip vid verb (dvs. andra verb än det progressiva hjälp verbet *be*) berörs bara flyktigt, och i inget fall diskuteras den syntaktiska konstruktionen som sådan.

Åter till Goldbergs redovisning av de aktuella konstruktionerna. Goldberg skriver att den ena verb + particip-konstruktionen, VVingPP, innehåller ett rörelseverb som följs av particip och bestämning i form av en prepositionsfras, som i exempel (1a) ovan, repeterat som (3).

(3) The toddler went screaming down the street.

Goldberg anger flera restriktioner hos VVingPP. Den adverbiala prepositionsfrasen anger t.ex. endast riktning, och dessutom är [Ving + PP] inte en konstituent i den överordnade aktiva strukturen [S [VVingPP]], vilket åskådliggörs med exempel som det i (4) nedan.

- (4) a. **Down the hill** Bill went screaming.
 b. ??**Screaming down the hill** Bill went.
 (Goldberg 2006 s. 52)

Som synes kan PP spetsställas i isolering (4a), men inte tillsammans med participet (4b). Detta, menar Goldberg (2006 s. 51 f.), tyder på att [Ving + PP] inte är en konstituent och att PP är en bestämning till verbet, inte till participet. Goldberg anför ytterligare argument för detta genom en jämförelse mellan konstruktionen i (5a) och VVingPP-konstruktionen i (5b). Det är, som synes i (5a), verbet som tar adverbiala *down the street* som argument, inte participet, vilket visas i VVingPP-konstruktionen i (5b).

- (5) a. Bill went down the street whistling a tune.
 b. *Bill went whistling a tune down the street.
 (Goldberg 2006 s. 51)

Vidare noteras att verbet i den aktuella konstruktionen måste vara ett intransitivt rörelseverb med generell betydelse: *come*, *go*, *run* och *take off* (någon gång även de transitiva *take* och *bring*) förekommer. Participet kan dock väljas mer eller mindre fritt. I (6a) illustreras hur tillåtande konstruktionen kan vara i fråga om valet av particip, medan (6b) visar hur granntyckta den är i fråga om valet av verb. Som synes accepteras bara en form av *go*, inte t.ex. det synonyma och specifika *walk*.

- (6) a. Bill went singing/grinning/waving/laughing down the street.
 b. *Bill walked whistling down the street.
 (Goldberg 2006 s. 51)

Goldberg menar vidare att VVingPP har progressiv betydelse, vilket illustreras med ett exempel där ett verb som beskriver en punkthändelse, t.ex. *jump* i (7a), får iterativ tolkning som particip i VVingPP (7b).

- (7) a. Bill jumped off the bridge. ≠
 b. Bill went jumping off the bridge.
 (Goldberg 2006 s. 51)

Goldbergs representation av VVingPP-konstruktionen återges i schema 1.

Schema 1. VVingPP (Goldberg 2006 s. 52).

Semantics:	Move	in a manner	along a path
Syntax:	V _ε {go, come, run, take off}	Ving	(Oblique) ³

Som framgår av schemat representeras konstruktionen som ett form-betydelsepar med betydelsen 'Move in a manner along a path' och formen verb (specificerat som *go*, *come*, *run* eller *take off*) + *ing*-verb (presensparticip) + PP.

Den andra konstruktionen, som ytstrukturellt är identisk med VVingPP och följaktligen borde uppvisa liknande drag, är *GoVPing*, som exemplifieras i (1b) ovan och repeteras som (8).

- (8) You shouldn't **go reading the newspaper all day**.

³ *Oblique* betecknar normalt adverbiala prepositionsfraser. Parentes anger att ledet är optionellt. Se även Goldberg 1995 s. 53.

I denna konstruktion har dock verbet inte rörelsebetydelse, och konstruktionen tar heller ingen riktningssangivande bestämning. Ett iögonfallande drag hos *GoVPing* är att participet tar bestämning, till och med en nominal sådan, som framgår i (8) ovan där *reading* tar objektet *the newspaper* (eftersom participets bestämning är manifest betecknas konstruktionen *GoVPing*, inte *GoVing*). Andra drag är att verbet, som i denna konstruktion inte kan sägas beteckna rörelse, måste vara just *go*, dvs. i grundform, föregått av hjälpverb, och att tolkningen inte med nödvändighet är progressiv, utan även kan vara punktuell (jämför t.ex. *Don't go spilling your drink!*). En pragmatisk restriktion tilläggs: händelsen som beskrivs av konstruktionen uppfattas som negativ. Konstruktionen används slutligen i vardaglig stil, till skillnad från den stilistiskt neutralare *VVingPP*. En representation ges i schema 2.

Schema 2. *GoVPing* (Goldberg 2006 s. 53).

Pragmatics: The action designated by VP is construed negatively by speaker		
Semantics:		Action type
Syntax:	<i>go</i>	[Ving ...] _{VP}

Schema 2 representerar *GoVPing* som ett form–betydelsepar. *Ing*-verbet bidrar med betydelsen »Action type» (vad *go* bidrar med framgår som synes inte av Goldbergs representation), och konstruktionens form är verb (specificerat som *go*) + *ing*-verb som bildar en verbfras (punkterna vid *Ving* anger att bestämning till participet är utelämnad i representationen).

Som framgår ovan, är ingen av de två verb + particip-konstruktionerna helt generell; ett exempel på detta är att de inte kan förutses utifrån vår kunskap om verbet *go* i isolering.

2.3 Progressiva participkonstruktioner i bl.a. svenskan

Svenska konstruktioner med verb följt av verbalt presensparticip exemplifieras vanligen med typerna *komma gående* och *bli sittande*, men det ska visa sig att betydligt fler lexikala kombinationer förekommer i svenskan, vilka dock i stort sett saknar beskrivningar i litteraturen.

I valensbeskrivningar tas dylika strukturer normalt endast upp med två verb: *komma* och *bli*. I *Norstedts svenska ordbok* (1999) finner man *komma springande* och *bli stående*. I konstruktionsordboken *Svenskt språkbruk* (2003) ges

»komma gående/springande etc.» som möjliga ordfogningar med *komma* + particip, och för *bli* ges »bli liggande/stående/sittande». I *Nationalencyklopedins ordbok* (NEO) anges att *komma* kan konstrueras med bl.a. optionellt adverbial, och ett exempel ges med particip: *komma springande*. I fråga om *bli* anges att verbet tar obligatoriskt predikativ som bestämning, och det ges även ett exempel: *han blev stående i dörröppningen*.

Det är tydligtvis bara de mest etablerade mönstren som tas upp i valensbeskrivningar som de ovannämnda, och det är därför inte möjligt att endast utgå från denna typ av källor vid en bredare genomgång av progressiva participkonstruktioner, eftersom det alltså ska visa sig att betydligt fler particip uppträder med *komma* och *bli*, bland flera andra verb, i progressiva participkonstruktioner i autentiskt språk.

I koncentrerade grammatiska beskrivningar av svenskan berörs particip bara i korthet tillsammans med predikatsverb. Thorell (1973 s. 156) ger under rubriken »Hjälpsverb + presens particip» exempel med *komma körande* och *bli liggande*. Det noteras vid *komma körande* att *körande* anger rörelse och *komma* riktning. Vid *bli liggande* anges att *bli* förstärker *liggande*:s betydelse av varaktigt tillstånd. Jörgensen & Svensson (1986 s. 72) berör konstruktionerna mer summariskt. Här förs verb + particip i exemplet *Olle kom springande* till kategorin »Finit verb plus ett eller flera infinita verb» utan vidare kommentar. Hultman (2003 s. 155 f.) exemplifierar endast particip som bundet predikativ i konstruktion med *komma*. En något utförligare svensk grammatik för engelskspråkiga inlärare, Holmes & Hinchliffe (2003 s. 255), nämner helt kort att svenskt particip förekommer »As a verb» efter *komma*, *gå*, *bli* och *ha*⁴.

Inte heller det utförliga referensverket *Svenska Akademiens grammatik*, SAG, berör progressiva participkonstruktioner i någon större utsträckning. I kapitlet »Verb» finner jag inte något omtalande av dem. I kapitlet »Particip», däremot, berörs strukturer med de vid det här laget bekanta verben *komma* och *bli*. Det noteras att particip vid *komma* är avledda av intransitiva rörelseverb som anger oavgränsad aktion, medan de vid *bli* är avledda av intransitiva befintlighetsangivande verb som anger oavgränsad aktion. Det tilläggs: »Konstruktionen med *bli* anger att ett visst tillstånd inträder och att detta tillstånd därefter pågår.»⁵ (SAG 2 s. 619.) I kapitlet »Verbfraser: predikativ» kan man

⁴ Troligtvis åsyftas konstruktionen *ha NP V-ande*, t.ex. *ha några böcker liggande*, som inte tillhör den konstruktionstyp jag undersöker här.

⁵ Påståendet att tillståndet inträder är inte alltid riktigt; det kan även ha inträtt innan *bli* + particip uttrycks: jämför *Nu sätter sig den fullt påklädde i närmaste lediga korgstol och blir sittande* (Parole, se avsnitt 3 för information om denna korpus).

skönja mer eller mindre medvetna ansatser till ett CxG-perspektiv i omnämmandet av »verbförbindelser av typen *komma springande(s)*» (SAG 3 s. 330), men det som ges här är i stället en hänvisning tillbaka till kapitlet »Particip». I kapitlet »Participfraser» anförs slutligen att particip efter *komma* och *bli* är bundna subjektspredikativ (SAG 3 s. 632).

En blick i det norska systerverket *Norsk referansegrammatikk* ger inte mycket mer information, även om konstruktionen som sådan fokuseras något tydligare. Progressiva participkonstruktioner diskuteras i avsnittet »Konstruksjoner med kontinuativt aspekt», där exempel med *bli* + particip⁶ redovisas tillsammans med upplysningen »Ved disse konstruksjonene fokuseres det på fortsettelsen av en handling som er (eller har vært) i gang» (Faarlund m.fl. 1997 s. 653).

En äldre genomgång av användningen av presensparticip i svenskan i ett antal dokument under den fornsvenska perioden ges i Ahlberg 1942. Participet beskrivs som regel i isolering, men någon gång, vilket möjligen är intressant för den föreliggande undersökningen, särskiljs den numera bekanta konstruktionen »komma + pres.part. av annat rörelseverb» (s. 48). Att just denna typ ges särskild uppmärksamhet motiveras inte uttryckligen, men den omtalas bl.a. som »rikligt företrädd» och »talrikt representerad» (s. 66, 159). Ahlbergs genomgång är nu främst en kartläggning av vilka syntaktiska funktioner fornsvenska presensparticip förekommer i och hur de är distribuerade i olika texttyper samt i vilken utsträckning framför allt latinet påverkat funktion och distribution, och den för min undersökning intressantare grammatiska analysen träder i bakgrunden.

En i förhållande till ovannämnda undersökning modernare genomgång av verbfrasens struktur från ett transformationsgrammatiskt perspektiv ges i Andersson 1977. Här återfinns fylliga beskrivningar av verb med ett flertal typer av bestämningar, men progressiva participkonstruktioner eller, för den delen, presensparticip är inte beskrivna i någon större utsträckning.

Ovanstående mer eller mindre historiska översikt över vad som skrivits om progressiva particip i svenskan och norskan visar att kunskapsmassan på området är ytterligt begränsad, och det är uppenbarligen oklart vilka progressiva particip som förekommer och hur dessa skulle kunna kategoriseras. Det är vidare nästan uteslutande verben *komma* och *bli* som beskrivs med presensparticip, sannolikt för att dessa typer tillhör de mest frekventa. Inte i något fall hanteras de dock som konstruktioner i CxG-bemärkelse; i samtliga fall verkar det

⁶ *Bli* står även vid rörelseparticipet *gående* i norskan (Faarlund m.fl. 1997 s. 654).

vara lexikala drag hos verbet som utgör analysgrund, vilket gör att beskrivningarna missar de drag som kan tillskrivas konstruktionen som sådan.

3. Korpusmaterial och sökmetoder

Analysen i den här artikeln bygger på exempel som hämtats från skriftspråkskorpusen Parole, vilken är morfosyntaktiskt taggad och omfattar ca 20 miljoner löpord.⁷ I några fall har jag kompletterat redovisningen med exempelmeningar från Google. Parole-korpusen är absolut nödvändig i undersökningen, eftersom progressiva particip är syntaktiskt specificerade på lexemnivå men som nämnts i stort sett inte tidigare beskrivna med specifika lexem andra än *komma* och *bli* (se avsnitt 2.3 ovan).

En nackdel med Parole är att resultaten inte slumpas fram, vilket bl.a. innebär att ett visst romanmaterial utgör en lång följd av träffar inledningsvis i koncordansen. För att undvika att träffarna snedfördelas stilistiskt har jag därför, efter en sökning efter <verb + presensparticip>, gått igenom samtliga träffar med verb + presensparticip. Eftersom jag inte på förhand vetat hur den ifrågasvarande strukturen uppträder, har jag inte använt några raffinerade avgränsande söksträngar utan i stället manuellt sorterat bort irrelevanta träffar.

Allt som allt har jag gått igenom omkring 10 000 strukturer med aktivt verb + presensparticip, oavsett funktion. Merparten av träffarna är irrelevanta för undersökningen, så jag har manuellt sorterat ut de typer som kunnat klassificeras som progressiva participkonstruktioner, dvs. konstruktioner som utgörs av ett predikatsverb som följs av ett verbalt presensparticip. Sällningen har givit 875 progressiva participkonstruktioner som resultat.

Vissa konstruktioner med verb + presensparticip som vid en första anblick kan synas vara progressiva participkonstruktioner, t.ex. *segra övertygande*, är i själva verket inte det enligt min definition, och därmed har mer detaljerade avgränsningar fått göras. Dessa lämpar sig emellertid inte bäst att redovisa i detta avsnitt, eftersom jag tror att det tydligast framkommer vilka konstruktioner som inte är progressiva participkonstruktioner om man först redovisar vilka konstruktioner som *är* progressiva participkonstruktioner. Därför ges vidare avgränsningar i avsnitt 4.4 nedan, där jag går igenom några »falska» progressiva participkonstruktioner.

⁷ Tillgänglig på <http://spraakbanken.gu.se/parole/>.

4. Analys

Jag urskiljer tre sorters progressiva participkonstruktioner i materialet: riktningsbetecknande, t.ex. *komma gående*, befintlighetsbetecknande, t.ex. *bli sittande*, och additiva, t.ex. *gå skrikande*. Dessa analyseras i avsnitt 4.1–4.3, där även kategoribeteckningarna får sina förklaringar. För varje konstruktion undersöks bl.a. verbets och participets argumentstruktur, verbets, participets och konstruktionens betydelse samt eventuella pragmatiska särdrag. I avsnitt 4.4 går jag även igenom några konstruktioner som vid en första anblick är förvillande lika de i 4.1–4.3 redovisade konstruktionerna men i själva verket tillhör andra typer. Slutligen, i avsnitt 4.5, summeras undersökningen.

4.1 Riktningbetecknande participkonstruktioner

Jag inleder redovisningen med den ena av de två progressiva participkonstruktioner som delvis tangeras i valensbeskrivningar av svenskan: riktningbetecknande participkonstruktioner, i vilka verbplatsen upptas av *komma*. En statistisk genomgång av de ingående orden i de undersökta konstruktionerna ger en förklaring till varför valensbeskrivningar fokuserar på just dessa participkonstruktioner: inte mindre än 470 av de 875 progressiva participkonstruktionerna är riktningbetecknande. Att just dessa är ofta förekommande kan till viss del förklaras med att konstruktionens enda tillåtna verb är frekvent i svenskan generellt sett: presensformen *kommer* placerar sig exempelvis på 46:e plats på Språkbankens tusen-i-topp-lista över de vanligaste orden i tidningsmaterialet Press 97.⁸ Verbet i riktningbetecknande participkonstruktioner uppträder med många olika particip i mitt material, men de oftast påträffade kombinationerna är *komma springande* och *komma gående*, med drygt 50 belägg vardera.

Riktningbetecknande participkonstruktioner anger, som kategoribeteckningen antyder, rörelse i en riktning och tar alltså det intransitiva rörelseverbet *komma* och ett particip med durativ betydelse av rörelse. Exempel ges i (9).⁹

- (9) a. En kille **kommer springande** ur en affär. (P)
 b. En man **kommer gående** med en jättelik machete. (P)
 c. Ändå träffades en person i huvudet av en flaska som **kom flygande**. (P)

⁸ Tillgänglig på <http://spraakbanken.gu.se/>.

⁹ Exempel som är hämtade ur mitt korpusmaterial markeras genom att jag anger den källa varur exemplet hämtats (P = Parole, G = Google). Konstruerade exempel markeras inte.

Komma anger normalt någon sorts förflyttning i en riktning (i grundbetydelsen är riktningen mot talaren, men denna betydelse kan vara vag i riktningsbetecknande participkonstruktioner), och denna förflyttning preciseras av participet: *komma gående*, exempelvis, betyder alltså 'förflytta sig medelst gång'.

En representation av konstruktionstypen ges i schema 3.

Schema 3. Riktningbetecknande participkonstruktioner.

Semantik:	Rörelse: riktning 	Rörelse: specificering
Syntax:	<i>komma</i>	Presensparticip

Riktningbetecknande participkonstruktioner ställer rätt detaljerade krav på textstrukturen: förutom att det på verbet följande participet ska beskriva samma rörelse som verbet, måste det dessutom tillföra specificerande information om rörelsens art. Bland annat av denna anledning säger man t.ex. *komma gående* i just den ordningen, inte *gå kommande*, eftersom participet då inte skulle tillföra någon information om hur rörelsen ser ut (det tillför förvisso en annan sorts information, rörelsens riktning, men mer om detta nedan).

Riktningbetecknande participkonstruktioner är mycket konventionaliserade; verbet har faktiskt så tunn betydelse att participet kan sägas bära upp det verbala kärninnehållet självt. Att participet mer eller mindre beskriver aktionen direkt kan illustreras med att participets motsvarande verb så gott som alltid kan ersätta *komma* + particip utan någon nämnvärd förskjutning av satsens kärnbetydelse. Betrakta t.ex. (10) nedan.

- (10) a. Johan **kom gående** längs en dikeskant. (P)
b. Johan **gick** längs en dikeskant.

Ett annat test av konventionaliseringsgraden hos konstruktionen är insättning av ett strukturomvandlande *där* eller *här*, dvs. ett korrelatlöst inskott som skiljer verbet och det efterföljande ledet åt och medför att verbet återfår mer av sin grundbetydelse (se Bolander 1980 s. 43). I vanliga fall återfinns elementet i satser av typen *Hon satt där orörlig*, där verbet, *satt*, och dess bestämning, *orörlig*, knappast kan sägas vara särskilt förenade betydelsemässigt. I de konventionaliserade riktningbetecknande participkonstruktionerna kan *där/här* dock svårligen infogas. Jämför (11).

- (11) ?En kille kommer **där** springande ur en affär.

Graden av konventionalisering kan även prövas genom att en bestämning till konstruktionen tillfogas. Betrakta t.ex. (12).

(12) [...] Lenny Clarhäll [...] kom bilande **förbi platsen**. (P)

Om bestämningen hör till verbet, till participet eller om den bör hänföras till den riktningsbetecknande participkonstruktionen som helhet är oklart. Man kan söka pröva detta genom att applicera topikalisering av particip + bestämning på samma sätt som Goldberg (2006) gör i sin undersökning av verbkonstruktioner. Particip + bestämning är inte en topikaliserbar konstituent, vilket illustreras i (13) nedan, och detta skulle tala för att bestämningen åtminstone inte hör till participet.

(13) ??**Bilande förbi platsen** kom Lenny Clarhäll.

Å andra sidan verkar topikalisering vara ett trubbigt verktyg för diagnostisering av vilken konstituent bestämningen hör till i den riktningsbetecknande participkonstruktionen, eftersom knappast heller verb + bestämning (14a) eller verb + particip + bestämning (14b) utan vidare kan topikaliseraras.

(14) a. ***Kom förbi platsen** gjorde Lenny Clarhäll bilande.
b. ??**Kom bilande förbi platsen** gjorde Lenny Clarhäll.

Man har heller inte möjlighet att avgöra vilket element som tar bestämning i riktningsbetecknande participkonstruktioner genom att utelämna verb eller particip, eftersom verb och particip (i form av motsvarande verb) var för sig i stort sett har samma syntaktiska valens som verbförbindelsen som helhet:

(15) a. Lenny Clarhäll **kom bilande** förbi platsen.
b. Lenny Clarhäll **kom** förbi platsen.
c. Lenny Clarhäll **bilade** förbi platsen.

Det förefaller intuitivt vara verbet och participet i förening som tar bestämning, men det är som synes inte alldeles lätt att visa syntaktiskt.

Vilka karakteristika som riktningsbetecknande participkonstruktioner uppvisar framgår av schema 4. Som schemat visar är verbet restriktivare än participet i fråga om rörelsens riktning. Riktningen hos den rörelse som participet beskriver, t.ex. ett gående, är ospecificerad, vilket här innebär att rörelsen kan företas i alla riktningar. Riktningen hos den rörelse som uttrycks med verbet är emellertid mer eller mindre specificerad.

Schema 4. Riktningssbetecknande participkonstruktioner.

Uttryck	Riktning	Rörelse	Aspekt
<i>komma</i>	specificerad	–	–
Particip	–	specificerad	–
Riktningssbetecknande participkonstruktion	specificerad	specificerad	progressiv

Observera att participet i de flesta kontexter inte kan beteckna vilken rörelse som helst, utan bara en förflyttning som kan företas i samma riktning som den verbet betecknar. Jämför (16), som illustrerar particip med betydelse av rörelse som försiggår i en med verbet mer eller mindre oförenlig riktning.

(16) Johan kom {gående/*duckande} längs en dikeskant.

Participets roll i riktningssbetecknande participkonstruktioner är att specificera verbets rörelse, vilket i schema 4 indikeras i »Rörelse»-kolumnen på den nedersta nivån, som representerar hela konstruktionen. Även verbet utövar dock inflytande: det inverkar på participet på så sätt att det inskränker dess rörelseriktning, vilket indikeras i representationen i schema 4, där konstruktionen antar detta drag. När verb och particip kombineras läggs alltså participets rörelsspecificering ihop med verbets riktningsspecificering. Dessa drag utökas även med konstruktionens progressiva drag.

4.2 Befintlighetsbetecknande participkonstruktioner

Befintlighetsbetecknande participkonstruktioner tar det befintlighetsangivande intransitiva verbet *bli*¹⁰ och ett particip med durativ positionsbetydelse.¹¹ Participplatsen rymmer till skillnad från riktningssbetecknande participkonstruktioner bara ett fåtal particip, vanligen *stående* eller *sittande*, men även *liggande* och *hängande*. Exempel ges i (17) nedan.

¹⁰ Jag har inte inkluderat verbet *förbli* i undersökningen. Detta verb är mycket sällsynt i mitt material, med knappt tio träffar i denna konstruktionstyp. Såvitt jag kan bedöma uppträder det dock i allt väsentligt på samma sätt som *bli*.

¹¹ SAG (3 s. 353) klassificerar *bli* som kopula. Jag menar dock att *bli* i progressiva participkonstruktioner har starkare egenbetydelse än andra kopulor i och med att *bli* dessutom har tydliga aspektuella och lokativa drag. Jämför t.ex. den progressiva participkonstruktionen i *De blev 'förblev' sittande* med en ordinär kopulakonstruktion, där verbet nästan enbart förbinder subjektet med predikatet och specificerar tempus, t.ex. i *De blev sjuksköterskor*. För information om kopulabetydelser, se t.ex. SAG 3 s. 361 ff.

- (17) a. Han **blev stående**. (P)
 b. Då skulle jag väl **bli sittande** där halva natten, tänkte hon. (P)
 c. Resultat [sic] blev dock att fyra fotgängare på trottoaren mejades ned och **blev liggande**. (P)
 d. Pilen [...] **blev hängande** ett ögonblick och föll. (P)

267 av de totalt 875 progressiva participkonstruktionerna i mitt material är befintlighetsbetecknande. Den klart vanligaste befintlighetsbetecknande participkonstruktionen är *bli stående*, med drygt 100 belägg. Av de andra kombinationerna har *bli liggande* ca 70 belägg, medan *bli sittande* och *bli hängande* har ca 50 vardera.

De befintlighetsbetecknande participkonstruktionerna har det gemensamt med de riktningsbetecknande att verbet har tunn egenbetydelse: det anger i det närmaste bara befintlighetsduration, förutom finithetsdragen tempus och modus i förekommande fall. Dessutom måste participet beskriva samma aktion som verbet. Liksom de riktningsbetecknande konstruktionerna, är de befintlighetsbetecknande konstruktionerna så konventionaliserade, med så tunn betydelse hos verbet att participet mer eller mindre beskriver aktionen direkt. Detta gör att verb + particip alltid kan bytas ut mot participets motsvarande verb. Betrakta (18).

- (18) a. Bilen **blev liggande** på taket. (Thorell 1973 s. 156)
 b. Bilen **låg** på taket.

Ett strukturomvandlande *där* eller *här* kan knappast heller infogas, vilket ytterligare förstärker bilden av en konventionaliserad konstruktion. Jämför (19).

- (19) ?Bilen blev **där** liggande på taket.

Jämför även konstruktionens karakteristika när bestämning tillfogas. Som framgår i (20) nedan, kan participet inte topikaliseras tillsammans med bestämning. Notera dock att liksom i de riktningsbetecknande konstruktionerna ovan knappast heller verb + bestämning (20c) eller verb + particip + bestämning (20d) kan topikaliseras i de befintlighetsbetecknande konstruktionerna, därtill i än mindre utsträckning än i de riktningsbetecknande.¹²

- (20) a. Lennart blev sittande **med ostmackan i handen**. (P)
 b. ?**Sittande med ostmackan i handen** blev Lennart.

¹² Ersättnings verbet *göra* förutsätter vanligen agentivt predikatsverb (se även t.ex. SAG 2 s. 539 f.). *Bli* kan inte sägas vara ett sådant, vilket torde bidra till ogrammatikaliteten i (20c-d).

- c. ***Blev med ostmackan i handen** gjorde Lennart sittande.
 d. ***Blev sittande med ostmackan i handen** gjorde Lennart.

De befintlighetsbetecknande konstruktionerna skiljer sig dock från de riktningbetecknande i att verbet inte har samma syntaktiska valens som verbförbindelsen. Jämför (21a), där verbet, åtminstone enligt mitt språköra, inte tar bestämning. Particpet, i form av ett verb, tar däremot samma bestämning som konstruktionen i (20a) ovan; jämför (21b).

- (21) a. *Lennart blev med ostmackan i handen.
 b. Lennart satt med ostmackan i handen.

Det förefaller alltså inte vara verbet som tar bestämning, men man kan för den skull inte dra slutsatsen att particpet tar bestämningen utifrån ett test där particpet transkriberas med motsvarande verb. Det verkar troligast att det är verbet och particpet i förening som tar bestämning i de befintlighetsbetecknande participkonstruktionerna, på samma sätt som i de riktningbetecknande.

En representation av den aktuella konstruktionstypen ges i schema 5.

Schema 5. Befintlighetsbetecknande participkonstruktioner.

Semantik:	Befintlighet	Position: specificering av befintlighet
Syntax:	<i>bli</i>	Presensparticip _e {stående, sittande, liggande, hängande}

Till verbet fogas alltså participets specificering av befintligheten (*bli sittande* betyder alltså ung. '[börja/fortsätta att] uppehålla sig i ett sittande tillstånd'). Konstruktionen antar denna befintlighetsspecificering och lägger till ett progressivt drag. I representationen i schema 6 nedan markeras med parentes-tecken runt »inkoativ» att *bli:s* inkoativa aspektuella betydelse i en del kontexter verkar kunna domineras av konstruktionens progressiva drag, som i *Nu sätter sig den fullt påklädde i närmaste lediga korgstol och blir sittande* (se not 5).

Schema 6. Befintlighetsbetecknande participkonstruktioner.

Uttryck	Befintlighet	Aspekt
<i>bli</i>	–	inkoativ
Particip	specificerad	–
Befintlighetsbetecknande participkonstruktion	specificerad	(inkoativ +) progressiv

4.3 Additiva participkonstruktioner

138 av de 875 progressiva participkonstruktionerna är av den additiva typen, som hittills förbisetts i litteraturen. I dessa konstruktioner prediceras två distinkta aktioner om predikationsbasen, till skillnad från i de riktningbetecknande och befintlighetsbetecknande konstruktionerna i vilka participets aktion specificerar verbets snarare än uttrycker en egen. I (22) nedan ges tre exempel på additiva participkonstruktioner.

- (22) a. Konstaplarna [...] **skrattar fingerpekande**. (P)
 b. Mammor i tunna kappor – liksom hon själv – **satt frysande** [...]. (P)
 c. De **stod flåsans** på scenen och höll varandra i handen. (P)

De verb som jag funnit beskrivna med presensparticip i såväl lexikala som grammatiska beskrivningar är, som nämns i avsnitt 2, nästan uteslutande *komma* och *bli*. Betydligt fler verb än dessa förekommer dock. I den additiva participkonstruktionen tillhör verben flera betydelseklasser, och deras betydelseinnehåll kan som framgår i (22) vara ganska specifikt, till skillnad från i de riktning- och befintlighetsbetecknande konstruktionerna.

De flesta sorters verb tycks faktiskt kunna fogas in i de additiva participkonstruktionerna, även transitiva, men de har i första hand rörelse- (t.ex. *springa*), positions- (t.ex. *sitta*) och kommunikationsbetydelse (t.ex. *skratta*). Verb som anger permanentare tillstånd, t.ex. abstrakta verb såsom *inhålla*, är svåra att tänka sig i konstruktionen. Vad det gäller valet av particip, kan detta vid betraktande av (22) ovan förefalla vara praktiskt taget restriktionslöst (ytterligare exempel från Parole är *gråtande*, *skrattande*, *tjutande* och *sjungande*, och även particip med bestämningar förekommer; se nedan), men det rör sig som framgår främst om particip med dynamisk betydelse, ofta med någon sorts rörelsebetydelse, t.ex. *släpande*, eller vanligen kommunikationsbetydelse, t.ex. *skrikande*. Statiska particip med betydelse av t.ex. innehav är knappast möjliga (jämför t.ex. **Han stod ägande ett hus*). Restriktionerna hos verb och particip följer måhända den additiva participkonstruktionens betydelse: den är progressiv och bör därför rimligen användas för att expandera mer eller mindre temporära skeenden (t.ex. uttryckta med *springa[nde]*, *sitta[nde]* och *skrika[nde]*) i tiden, och därför finns det föga anledning att använda den med verb och particip som redan anger mer eller mindre permanenta tillstånd (t.ex. *inhålla[nde]*, *äga[nde]*, *smaka[nde]*).¹³

¹³ Progressiv form kan dock användas med vissa statiska verb i språk med mer grammatikaliserade uttryck för aspekt, och då oftast med särskild betydelse. Jämför t.ex. den enkla formen i den eng-

Additiva participkonstruktioner kan grovt sett representeras som i schema 7.

Schema 7. Additiva participkonstruktioner.

Semantik:	Aktion 1 (rörelse, position, kommunikation)	Aktion 2 (rörelse, kommunikation)
Syntax:	Verb	Presensparticip

Participets aktion specificerar inte, utan är bara marginellt inverkan på verbets aktion: kopplingen mellan skrattandet och fingerpekandet i (22a) ovan kan t.ex. inte sägas vara lika tydlig som den mellan kommandet och gåendet i det riktningbetecknande *komma gående*. Relationen mellan subjektet och participet i additiva participkonstruktioner påminner närmast om den mellan subjekt och predikat, med den uppenbaraste skillnaden att subjekt + particip till skillnad från subjekt + verb inte bildar en finit sats.

Verbet och participet i additiva participkonstruktioner beskriver alltså två aktioner som synes vara mer oberoende av varandra än aktionerna i de riktning- och befintlighetsbetecknande konstruktionerna. Att additiva participkonstruktioner, till skillnad från de två andra konstruktionstyperna, innehåller två rätt distinkta aktioner kan illustreras av att verb + particip i regel inte kan parafraseras med participets motsvarande verb utan förskjutning av kärnbetydelsen. Jämför (23).

- (23) a. De **försvann skrikande** bort till sina egna kåkar. (P)
 b. *De **skrek** bort till sina egna kåkar.

Ytterligare evidens ges dock inte av additiva participkonstruktioner som tillfogats bestämningskonstruktioner av den typ som illustreras i (24) nedan. Trots att aktionerna är distinkta är det, liksom i de ovan redovisade participkonstruktionerna, oacceptabelt att flytta fram particip + bestämning.

- (24) a. Hon [...] gick skrikande **fram till fotografierna** [...]. (G)
 a'. ***Skrikande fram till fotografierna** gick hon.
 b. De båda kvinnorna stannade lyssnande **vid vattenbrynet**. (P)
 b'. ***Lyssnande vid vattenbrynet** stannade de båda kvinnorna.
 c. Pojken föll blödande **omkull** [...]. (P)

elska meningen *He is a very cautious player* med den progressiva formen i *He is being very cautious today*, där det senare exemplet uttrycker en mer avsiktlig försiktighet (Svartvik & Sager 1996 s. 91).

- c'. ***Blödande omkull** föll pojken.
 d. Han stack visslande **benen** ur sängen [...]. (P)
 d'. ***Visslandebenen ur sängen** stack han.
 e. [...] Günzel beskriver suckande **hur obehagligt det kan vara** [...]. (P)
 e'. ***Suckande hur obehagligt det kan vara** beskriver Günzel.

Exempelmeningarna i (24) ovan visar nu inte att verb + particip beskriver en och samma aktion på samma sätt som i de riktnings- och befintlighetsbetecknande participkonstruktionerna; i stället antyder de att det är verbet och inte participet som tar bestämningen. Detta stöds även av att participet, men inte verbet, kan utelämnas när bestämning fogas till konstruktionen, som visas i (25).

- (25) a. Hon **gick skrikande** fram till fotografierna.
 b. Hon **gick** fram till fotografierna.
 c. *Hon **skrek** fram till fotografierna.

Participets självständighet i förhållande till verbet indikeras även av att det kan topikaliseras utan bestämningar i additiva participkonstruktioner. Betrakta (26).

- (26) **Skrikande** gick hon fram till fotografierna.

Att verb och particip är mer oberoende av varandra än i riktnings- och befintlighetsbetecknande participkonstruktioner visas därtill av att particip med bestämningar förekommer. Vanliga participbestämningar exemplifieras i (27).

- (27) a. [...] ett par män kom **bärande på var sitt lösryckt handfat**. (P)
 b. Han gick **sjungande på psalmversen** [...]. (G)
 c. De stod **stirrande på henne**. (G)

Exemplet illustrerar det typiska sättet att »transitivera» participet i additiva participkonstruktioner, nämligen att låta det ta objektliknande adverbial, som ju i många fall även kan specificera aktionen som progressiv (jämför t.ex. *bära ett handfat*, som helt enkelt kan betyda 'hålla ett handfat', med *bära på ett handfat*, som har den progressiva betydelsen 'bära omkring på ett handfat'), vilket är kompatibelt med konstruktionens progressiva drag. Även *med*-fraser förekommer som bestämningar, som i den negativt anstrukna *komma dragande med NP*. Ett exempel ges i (28).

- (28) Sverige kan inte **komma dragande med egna order och krav på undantag**.
(P)

Participet kan tyckas stå i en ganska tydlig semantisk relation till sin bestämning: man kan ju parafrasera participet med motsvarande verbform och säga *ett par män bar (på) var sitt lösryckt handfat, han sjöng (på) psalmversen* och *de stirrade på varandra*. Trots detta kan particip + bestämning inte topikaliseras, som framgår i (29).

- (29) a. ***Bärande på var sitt lösryckt handfat** kom ett par män.
b. ***Sjungande på psalmversen** gick han.
c. ***Stirrande på henne** stod de.

Att döma av vad som hittills framkommit, verkar topikaliseringar inte vara riktigt tillförlitliga för att avgöra konstituentstatus i progressiva participkonstruktioner. Topikalisering är förvisso inte det enda konstituenttestet; exempelvis kan enbart konstituenten samordnas (se t.ex. Aarts 2001 s. 223). Jämför (30), som utgår från exempelmeningarna i (29) ovan.

- (30) a. ??Ett par män kom **bärande på var sitt lösryckt handfat** och **sjungande på psalmversen**.
b. ?Han gick **sjungande på psalmversen** och **bärande på handfatet**.
c. ??De stod **stirrande på henne** och **stampande på cigarettfimparna**.

Detta konstituenttest ger visserligen ett annorlunda resultat, men det kan knappast sägas indikera att particip och bestämning utgör en konstituent. Andra faktorer inverkar troligtvis: vad det gäller topikalisering, noterar Andersson (1977 s. 162 ff.) bl.a. att det topikaliserade ledets tyngd inverkar, vilket sannolikt är en viktig faktor när det gäller progressiva participkonstruktioner, och att en begränsning hos topikaliseringen, förstås, är dess påverkan på informationsstrukturen.

Relationen mellan verb och particip i additiva participkonstruktioner är sammanfattningsvis inte adverbial utan snarare (konjunktionellt) additiv, därav kategoribeteckningen. De tolkas alltså som 'V-a och samtidigt V-ande', dvs. som beskrivande två närmast likvärdiga aktioner. Den additiva participkonstruktionen *Hunden sprang skällande* skiljer sig alltså från verb-adverb-relationer av typen 'V-a på ett visst sätt', som i *Hunden sprang snabbt*, och från verb-predikativ-relationer av typen 'V-a i ett visst tillstånd', t.ex. *Hunden sprang lös*.

Additiva participkonstruktioner har de karakteristika som utvisas av schema 8.

Schema 8. Additiva participkonstruktioner.

Uttryck	Aktion	Aspekt
Verb	Aktion 1	–
Particip	Aktion 2	–
Additiv participkonstruktion	Aktion 1 + Aktion 2	progressiv

Uppställningen i schemat visar att verb och particip var för sig, grovt sett, är ospecificerade med avseende på aspekt men att de i förening tilldelas ett progressivt drag av konstruktionen. Verbet tolkas t.ex. inte nödvändigtvis som beskrivande en utdragen aktion i isolering: betrakta exemplet *skutta svansviftande* (P), där verbet i isolering kan tolkas punktuellt men tolkas iterativt när konstruktionen tilldelar lexemen sitt progressiva drag.

4.4 »Falska» progressiva participkonstruktioner

Det finns, som nämns i avsnitt 3.2 ovan, ytterligare konstruktioner som består av ett verb följt av ett presensparticip som vid ett första påseende kan tyckas vara progressiva participkonstruktioner. Till skillnad från de hittills redovisade konstruktionerna, betecknar dock participet i dessa skenbara progressiva participkonstruktioner inte direkt någon verbaktion utan fungerar adverbialt eller predikativt. Inte minst viktigt är att de »falska» progressiva participkonstruktionerna inte är progressiva.

4.4.1 Typen *blinka menande*

Participet i denna konstruktion fungerar som ett typiskt sättsadverbial, dvs. det anger en egenskap hos verbets aktion (se t.ex. SAG 3 s. 496). Konstruktionen är endast kompatibel med particip med försvagad verbal betydelse, till den grad att dess motsvarande verb inte ensamt fungerar som predikatsverb. Om det är verbet och participet i förening som betecknar aktion i riktungs- och befintlighetsbetecknande participkonstruktioner och verbet och participet var för sig i additiva participkonstruktioner, betecknas aktionen i denna konstruktion så gott som uteslutande av verbet. Jämför (31).

- (31) a. De **går dröjande**, sakta, som om de vill få själva tiden att rätta sig efter stegen. (P)
 b. Mamma **ler triumferande** [...]. (P)

Konstruktionen har som nämnts inte progressiv tolkning, vilket till en del har att göra med att participet inte fungerar verbalt utan som ett typiskt adverbial. Jämför t.ex. konstruktionen i (32a) med den i (32b), där ett verb följs av ett typiskt adverb. Som synes är det ingen större skillnad mellan exempelmeningarna, vare sig i fråga om den semantiska relationen mellan verb och efterföljande led eller i fråga om aspekt.

- (32) a. Anna **såg forskande** på honom. (P)
 b. Anna **såg upprört** på honom.

4.4.2 Typen *komma levande från prövningen*

Den här konstruktionen karakteriseras främst av att dess verb alltid har betydelse av rörelse (oftast i form av *komma*, *gå* och *slippa*) och att participet är typiskt predikativt. Ett exempel ges i (33).

- (33) Men om hon än **slipper levande** därifrån, har hon för alltid döden inpräglad i sin själ. (P)

Particippositionen i konstruktionen är restriktiv: *levande* är det enda particip som kan klassificeras som tydligt predikativt i materialet. Jämför participet i (34a) med ett adjektiv som predikativ (34b).

- (34) a. Han kom **levande** från mötet med en brunbjörn. (G)
 b. Den svartsjuka drottningen [...] kom **belåten** ut från skeppet [...]. (G)

Konstruktionen är inte en syntaktiskt självständig enhet, utan måste kompletteras med riktningangivande bestämning, vilket illustreras i (35).

- (35) a. Hon kom levande undan! (P)
 b. *Hon kom levande!

Främst på grund av att participet inte kan sägas ha verbal tolkning, noteras att konstruktionen inte kan tolkas som progressiv.

4.4.3 Typen *vinna överraskande*

Det som skiljer konstruktionen i detta avsnitt från de andra är att dess particip fungerar som ett typiskt satsadverbial, dvs. det anger talarens värdering av ett sakförhållande. Ett exempel ges i (36a). Jämför med andra satsadverbial (36b).

- (36) a. Peter Lundgren **vann överraskande** mot Wimbledonmästaren [...]. (P)
 b. Peter Lundgren **vann {dessbättre/som bekant}** mot Wimbledonmästaren.

I likhet med den konstruktionstyp som redovisas i avsnitt 4.2.2 ovan spelar bestämningen en viktig roll; utan denna mister participet sin talarattitydspecificering och kan därmed även tolkas som aktionsbeskrivande. Jämför med och utan verbbestämning i (37a) respektive (37b).

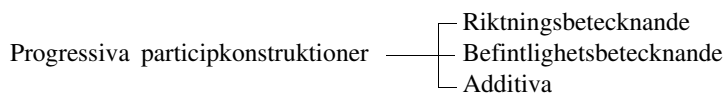
- (37) a. Peter Lundgren vann överraskande mot Wimbledonmästaren.
 [= Talaren tycker att verbandet är överraskande.]
 b. Peter Lundgren vann överraskande.
 [= Subjektsreferenten verbar på ett överraskande sätt¹⁴ alt. Talaren tycker att verbandet är överraskande.]

Particip-/satsadverbialsplatsen är restriktiv: jag har i mitt material bara funnit *överraskande*, *glädjande nog* och *imponerande*.

Konstruktionen kan inte beskrivas som progressiv. Exempelvis beskriver *vinna överraskande* en punkthändelse: i det ögonblick vinnandet inträffar, blir talaren överraskad.

4.5 Summering

Progressiva participkonstruktioner är strukturellt likartade, men utgör för den skull inte en enda konstruktion utan bildar en konstruktionsfamilj med tre konstruktionstyper i enlighet med illustrationen i figur 1.

Figur 1. Schema över progressiva participkonstruktioner.

En skillnad mellan familjemedlemmarna är bl.a. deras olika grader av generalitet: de är mer eller mindre restriktiva vad gäller vilka verb som kan fogas in i konstruktionerna. De riktningbetecknande och de befintlighetsbetecknande är restriktiva – de omfattar bara *komma* respektive *bli* – medan de additiva är mer schematiska. Alla ingår de i ett konstruktionsnätverk där de är instansieringar av progressiva participkonstruktioner.

¹⁴ Meningen tolkas alltså här på samma sätt som t.ex. *Skottet kom överraskande*.

En jämförelse mellan de progressiva participkonstruktionerna och de övriga konstruktioner med verb + particip som redovisas i avsnitt 4.4 ger som resultat att progressiva participkonstruktioner uppvisar vissa gemensamma drag som inte delas av de övriga verb + particip-konstruktionerna. En specialitet hos de progressiva participkonstruktionerna rör möjligheten att ta particip med *s*-form. Det verkar ännu inte vara helt klarlagt när detta fenomen visar sig: SAG (2 s. 614) noterar t.ex. att *s*-formen, t.ex. i *komma gåendes*, huvudsakligen förekommer »dels när presensparticipet står som huvudord i fritt predikativ, dels när det är huvudord i bundet predikativ till *komma*». Thorell (1973 s. 155) anför helt kort att »*S*-form av presens particip förekommer i vissa stelnade uttryck och konstruktioner». Utifrån kategoriseringen i föreliggande undersökning, kan en skarpare avgränsning vara att *s*-form är acceptabel om konstruktionen är en progressiv participkonstruktion, åtminstone i de fall participet följer på verbet. Jämför t.ex. de progressiva participkonstruktionerna i (38) med de övriga verb + particip-konstruktioner som diskuteras i avsnitt 4.4 i (39).

(38) a. En kille kommer {springande/springandes} ur en affär.

b. Han blev {stående/ståendes}.

c. De stod {flåsande/flåsandes} på scenen och höll varandra i handen.

(39) a. Bob Dole segrade {övertygande/*övertygandes} i tisdagens samtliga åtta primärval.

b. Hon kom {levande/*levandes} undan!

c. Trafikkommunalrådet lämnar {övertäckande/*övertäckandes} trafiknämnden.

Verbets aktion tolkas som samtidig med participets i progressiva participkonstruktioner, men konstruktionerna skiljer sig åt i fråga om hur aktionerna förhåller sig till varandra. Jag talade ovan bl.a. om att verbet i de riktningbetecknande participkonstruktionerna specificerar participets rörelseriktning, medan participet specificerar verbets rörelsemedel. I de additiva participkonstruktionerna manifesteras två distinkta aktioner, vilket enkelt uttryckt innebär att aktionerna inte specificerar eller utövar nämnvärt inflytande på varandra. Den additiva konstruktionen *gå skrikande* predicerar exempelvis att någon dels går, dels skriker, utan att de aktioner som beskrivs med verb respektive particip inverkar på varandra (förvisso undantaget det faktum att de bildar en konstruktion som utövar inflytande på de ingående lexemen). Notera också att de konstruktioner jag redovisar i avsnitt 4.4, de skenbart progressiva konstruktionerna, skiljer sig från de progressiva i detta avseende eftersom de uteslutande manifesterar *en* aktion: den som uttrycks med verbet (participet är ju inte ver-

balt i dessa konstruktioner, till skillnad från participet i de progressiva konstruktionerna).

Vad som förenar samtliga progressiva participkonstruktioner är som framgår att de har progressiv tolkning, oavsett participets semantiska relation till verbet i övrigt. De tre typerna av progressiva participkonstruktioner skulle alltså kunna sägas utgöra en sorts progressiva former i svenskan. De är visserligen inte lika generella som exempelvis engelskans *be + V-ing* och helt visst inte obligatoriska i samma utsträckning som engelskans progressiva form (se även avsnitt 5), men det står klart att man i ett stort antal fall har möjlighet att på ett delvis likartat sätt markera aspektförändring i svenskan. Vill man t.ex. meddela att Lisa sprang nedför gatan kan man alltså välja mellan två former i svenskan, bl.a. beroende på om man vill understryka att springandet är progressivt eller ej: den enkla *Lisa sprang nedför gatan* och den progressiva *Lisa kom springande nedför gatan*. (Jag diskuterar andra sätt att ange progressivitet senare i detta avsnitt.)

Liksom i engelskan används progressiv participkonstruktion i svenskan ofta vid förlopp som pågår vid en speciell tidpunkt, som i (40a), och denna kontrasterar då, liksom i engelskan, mot den enkla formens möjliga betecknande av ett mer allmänt förhållande, t.ex. en vana (40b).

- (40) a. [...] de kommer sjungande med ljuskronor i mörkret. (G)
 [Jämför eng. *They are singing.*]
 b. De sjunger.
 [Jämför eng. *They sing.*]

Jag noterar dock, alltså, att svenskans progressiva participkonstruktioner verkar vara belagda med fler restriktioner än engelskans progressivmarkör. Om Lisa skriker i talsituationen använder jag i engelskan progressiv form, som normalt är obligatorisk i dessa fall: *Lisa is screaming*. Detta kan man uttrycka oavsett om Lisa vid skriktilfället springer omkring eller sitter i barnvagnen. I svenskan måste man dock känna till Lisas fysiska verksamhet om man särskilt vill markera progressivitet. Man kan inte översätta ordagrant från engelska, **Lisa är skrikande*, men man kan mycket väl säga t.ex. *Lisa kommer skrikande*. För att man ska kunna anföra detta måste det emellertid kunna tolkas som att Lisa rör sig i en riktning.

Notera här till att progressiva participkonstruktioner uppvisar likheter med ett redan känt sätt att uttrycka progressiv aspekt i svenskan, nämligen pseudosamordning¹⁵ (mer om detta i avsnitt 5), som oftast används med posi-

¹⁵ Se även Croft (2001 s. 320–361), som efter en typologisk studie från ett CxG-perspektiv talar

tionsangivande verb som första samordningsled, t.ex. *sitta och läsa* (se Ekerot 1995 s. 130 f.). Det är ofta bara med svårighet som progressiv participkonstruktion här kan uppträda som ett idiomatiskt alternativ, men den verkar för den skull inte kunna räknas ut i svenskan. Jämför de additiva participkonstruktionerna i (41).¹⁶

- (41) a. Susanna **låg sovande** bredvid honom [...]. (P)
 b. [...] hussarna och mattarna **står samtalande** bredvid. (P)
 c. Potter [...] **satt kedjerökande** och berättade om sin cancer [...]. (P)

Vid rörelseaktioner är progressiva participkonstruktioner som de riktningssbetecknande att föredra, och dessa har normalt, åtminstone i fråga om de riktningssbetecknande, inga motsvarigheter med samordning: jämför t.ex. *komma gående mot henne* med **komma och gå mot henne*.

På samma sätt som verben i pseudosamordningar måste komma i en viss ordning och vara av vissa bestämda typer (ofta verb med betydelse av position, som *sitta* eller *ligga*, först), måste även verbet och participet i progressiva participkonstruktioner vara av vissa typer och normalt komma i en viss ordning (detta berörs i avsnitt 4.1–4.3 ovan). På samma sätt som man t.ex. säger *sitta och läsa* och inte *läsa och sitta*, heter det alltså *komma gående*, inte *gå kommande*.

5. Slutdiskussion

Det har alltså visat sig att svenskan har tre sorters progressiva participkonstruktioner: en riktningssbetecknande, en befintlighetsbetecknande och en additiv, där den senare är mer schematisk än de två första och dessutom beskriver två distinkta aktioner. Det har också visat sig att det ofta är vanskligt att avgöra den syntaktiska valensen hos elementen i verbfrasen, vilket manifesteras vid tillägg av bestämmingar till konstruktionerna. Det är i många fall perifera konstruktioner som vi har att göra med, varför språkkänslan inte alltid är behjälplig vid konstituenttester.

om samordning och adverbial underordning (det ligger väl nära till hands inom traditionella ramar att se progressiva participkonstruktioner som ett exempel på det senare) som ett kontinuum snarare än en dikotomi, eftersom de två konstruktionerna uttrycker ungefär samma typer av semantiska relationer (Croft 2001 s. 328).

¹⁶ Det är svårt att veta om exemplen representerar original- eller översättningssvenska eftersom det inte finns några källuppgifter knutna till enskilda konkordansrader i Parole.

Svenskan verkar i de progressiva participkonstruktionerna ha ett närmast morfologiskt markerat progressivuttryck. Detta har knappast uppmärksamats tidigare, vilket delvis kan vara en följd av att aspekt generellt sett tillhör de mindre beforskade fenomenen i svenskan. Detta blir också uppenbart i en del djärvare utlåtanden i litteraturen: Pettersson (1976 s. 144) menar t.ex. i en diskussion om tempusspråk och aspektspråk att »Svenska och tyska är utpräglade tempusspråk, där aspekten bara framgår av sammanhanget». Att just den progressiva aspekten hamnat i skymundan har naturligtvis att göra med vad som sägs ovan, men det kan också ha att göra med att det är en rätt undanskymd aspekt generellt. Ebert (2000 s. 605) framhåller t.ex. att »Progressive markers have never been treated systematically in any grammar of a Germanic language other than English».

Det är också talande att det grammatiska standardverket för svenskan, SAG, behandlar progressivitet summariskt och fragmentariskt (se t.ex. SAG 1 s. 213; 4 s. 334–336), och även i andra grammatiska beskrivningar skulle resonemanget om progressivitet kunna utvidgas. I en artikel om progressiv aspekt noterar t.ex. Johansson (1987 s. 46) förvisso korrekt att svenskan markerar progressiv aspekt språkligt, men anför även att »handlingar/händelser, inte tillstånd, kan markeras som pågående», vilket kan diskuteras utifrån den befintlighetsangivande konstruktion som behandlas i föreliggande artikel.

Att svenskan kan markera progressivitet är som nämnts känt sedan tidigare. Två relativt systematiska sätt att uttrycka progressiv aspekt i svenskan återkommer i litteraturen: *hålla på* {att/och} + V¹⁷ och progressiv pseudosamordning, t.ex. {sitta/stålligga} och äta (se t.ex. Johansson 1987, Pihlström 1988 och Ebert 2000 för genomgång av dessa båda former; se även Andersson 1979 för en genomgång av bl.a. progressiva pseudosamordningar). Att svenskan även verkar ha en morfologiskt markerad progressiv form är alltså förbisett i litteraturen, inte minst i läroböckerna: Johansson m.fl. noterar t.ex. i *Engelsk grammatik* (1993 s. 102) att en av de viktigaste skillnaderna mellan engelskan och svenskan är att »engelskan har en speciell form, den progressiva formen, som uttrycker att handlingen pågår». I *Att förstå grammatik* (Kruckenberg 1986 s. 92) talas det i avsnittet om aspekt bl.a. om engelskans progressiva form, och följande noteras: »Svenskan saknar alldeles denna specialform.» Lika djärvt uttrycker sig inte *Modern engelsk grammatik* (Svartvik & Sager 2000 s. 155), som anför: »Ing-formen används med *be* för att bilda *pågåendeform*. Svenskan har enkel form eller omskrivning med 'hålla på att' eller liknande.»

¹⁷ Någon gång nämns även varianter av typen *vara i färd med att* + V.

Genom att beskriva ett antal progressiva participkonstruktioner har den här artikeln lämnat ytterligare ett bidrag till förståelsen av hur svenskan ger uttryck åt progressiv aspekt. Det återstår dock frågor att fundera på, och en handlar om hur progressiva participkonstruktioner förhåller sig till framför allt satsförkortningar. En anonym referent har bl.a. noterat att de mer eller mindre ogrammatiska topikaliseringsexemplen med additiva participkonstruktioner i avsnitt 4.3 kan göras acceptablare genom utbyggnad med tyngre verbbestämningar. Jämför t.ex. meningen i (29c) ovan, **Stirrande på henne stod de*, med den utbyggda *Stirrande på henne stod de kvar när tåget började röra på sig*. I den senare exempelmeningen verkar *stirrande på henne* ha ett friare, mer satsförkortningslikt, förhållande till det finita verbet än i (29c). Detta leder in på en annan fråga, eftersom iakttagelserna möjligen kan kopplas till att det finita verbet i den additiva participkonstruktionen verkar vara betydelserikare än i de två andra participkonstruktionerna. Det kan vara relevant med en diskussion av detta i termer av grammatikalisering.

Progressiv aspekt i allmänhet i svenskan kan också behöva undersökas mer. Exempelvis skulle en klarare bild av distributionen av progressiva participkonstruktioner kunna ges i studier av hur progressiva participkonstruktioner används i förhållande till progressiva uttryck i andra språk, men även i förhållande till andra progressiva uttryck i svenskan, främst då *hålla på* {*att/och*} och pseudosamordning.

Litteratur

- Aarts, Bas, 2001: *English syntax and argumentation*. 2 uppl. Basingstoke.
- Ahlberg, Märta, 1942: *Presensparticipet i fornsvenskan. En syntaktisk studie*. Lund.
- Aikhenvald, Alexandra, 2006: *Serial verb constructions in typological perspective*. I: Aikhenvald, Alexandra & Dixon, R. M. W. (eds.), *Serial verb constructions. A cross-linguistic typology*. Oxford. S. 1–68.
- Andersson, Erik, 1977: *Verbfrasens struktur i svenskan: en studie i aspekt, tempus, tidsadverbial och semantisk räckvidd*. (Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi Forskningsinstitut 18.) Åbo.
- Andersson, Lars-Gunnar, 1979: *Några V-V-konstruktioner*. Göteborg.
- Biber, Douglas m.fl., 1999: *Longman grammar of spoken and written English*. Harlow.
- Bolander, Maria, 1980: *Predikativens funktion i svenskan*. (Umeå studies in the Humanities 31.) Umeå.
- Croft, William, 2001: *Radical construction grammar. Syntactic theory in typological perspective*. Oxford & New York.
- Ebert, Karen, 2000: *Progressive markers in Germanic languages. I: Tense and aspect in the languages of Europe*, ed. by Östen Dahl. Berlin. S. 605–653.

- Ekerot, Lars-Johan, 1995: Ordföljd. Tempus. Bestämndhet. Föreläsningar i svenska som andraspråk. Malmö.
- Faarlund, Jan Terje, Lie, Svein & Vannebo, Kjell Ivar, 1997: Norsk referansegrammatikk. Oslo.
- Fillmore, Charles, 1985: Frames and the semantics of understanding. I: *Quadernie di semantica* 6. S. 222–254.
- Fillmore, Charles, Kay, Paul & O'Connor, Mary Catherine, 1988: Regularity and idiomaticity in grammatical constructions: the case of *let alone*. I: *Language* 64. S. 501–538.
- Fried, Mirjam & Östman, Jan-Ola, 2004: Construction grammar: a thumbnail sketch. I: *Construction grammar in a cross-language perspective*, ed. by Mirjam Fried & Jan-Ola Östman. Amsterdam & Philadelphia. S. 11–86.
- Goldberg, Adele, 1995: *Constructions. A construction grammar approach to argument structure*. Chicago.
- Goldberg, Adele, 2006: *Constructions at work. The nature of generalization in language*. Oxford.
- Holmes, Philip & Hinchliffe, Ian, 2003: *Swedish: a comprehensive grammar*. 2 uppl. London.
- Huddleston, Rodney & Pullum, Geoffrey K., 2002: *The Cambridge grammar of the English language*. Cambridge.
- Hultman, Tor G., 2003: Svenska Akademiens språklära. Stockholm.
- Johansson, Bengt, 1987: Att uttrycka progressiv aspekt. I: *Diverse. Vänskrift till Bertel Fortelius 3.8.1987*. Åbo. S. 37–49.
- Johansson, Stig m.fl., 1993: *Engelsk grammatik*. Lund.
- Jørgensen, Nils & Svensson, Jan, 1986: *Nusvensk grammatik*. 2 uppl. Malmö.
- Kruckenbergh, Erland, 1986: *Att förstå grammatik*. 2 uppl. Stockholm.
- Ljung, Magnus & Ohlander, Solve, 1992: *Gleerups engelska grammatik*. 2 uppl. Malmö.
- NEO = Nationalencyklopedins ordbok. Tillgänglig i elektronisk form på <http://www.ne.se>.
- Norstedts svenska ordbok, 1999. 3 uppl. Stockholm.
- Pettersson, Thore, 1976: *Tempus*. I: *Kontrastiv fonetik och syntax med svenska i centrum*, red. av Eva Gårding. Lund. S. 143–160.
- Pihlström, Sven, 1988: *Hålla på att* och *hålla på och*. I: *Språkvård* 2/1988. S. 8–10.
- Quirk, Randolph m.fl., 1985: *A comprehensive grammar of the English language*. Harlow.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: *Svenska Akademiens grammatik*. Del 1–4. Stockholm.
- Svartvik, Jan & Sager, Olof, 1996: *Engelsk universitetsgrammatik*. 2 uppl. Stockholm.
- Svartvik, Jan & Sager, Olof, 2000: *Modern engelsk grammatik*. 5 uppl. Stockholm.
- Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser, 2003. Stockholm.
- Thorell, Olof, 1973: *Svensk grammatik*. 2 uppl. Stockholm.

Smärre bidrag

Om den danske version af *Variarum rerum vocabula*

Variarum rerum vocabula er den ældste trykte svenske ordbog vi i dag har kendskab til. Det er også den ældste tematiske ordbog på nordisk grund. Ifølge overleveringen er den ældste udgave fra 1538, og i løbet af 1500-tallet udkom yderligere i hvert fald fem udgaver. Genstanden for denne artikel er en dansk bearbejdning med titlen *Vocabulorum variorum expositio*.

1. gruppe

Stockholm, [Kongelige bogtrykkeri] 1538

Stockholm, Amund Laurentsson 1545

Stockholm, Amund Laurentsson 1559

Rostock, Jakob Lucius 1574

København, Mads Vingaard 1576

2. gruppe

Stockholm, Anders Torstensson 1579

Stockholm, Andreas Gutterwitz 1597.¹

Opdelingen i grupper følger Collijns bibliografiske fremstilling (1925); en tredje gruppe er tidligst repræsenteret af en udgave fra 1644, men mens de to ældste grupper omfatter latin-svenske ordbøger, indeholder denne gruppes ordbøger også finske modsvarigheder. Udgaven 1579 og de følgende medlemmer af gruppe 2 er kendetegnet af en omfattende ændring af den orden der ellers har været nogenlunde stabil siden 1538 og som den danske udgave viderefører. Nogen udvikling er der dog inden for gruppe 1, og det viser sig tydeligt at D hverken har 1538 eller 1574 som forlæg. I forhold til 1538 har den danske ordbog en række tilføjelser og ændringer. Og 1574 kan udelukkes som forlæg fordi denne rostockerudgave har et andet layout end den danske ordbogs forlæg. En række fejl i den danske udgave forklares nemlig enkeltst ud fra forlæggets layout, og det viser sig at dette har været identisk med 1559's. En artikel i 1559,

Pronuba brwdsäta/brwd
fremma / brwdtämna (16r),

modsvares af to i den danske udgave:

¹ Der henvises herefter til de svenske udgaver alene med årstal, mens D bruges som forkortelse for den danske version. 1538 og 1579 er udgivet i moderne tid af hhv. Aksel Andersson (1890) og Isak Collijn (1925), D af Jørgen Larsen (1995).

² I den danske ordbogshistorie er Jon Tursens *Vocabularius rerum* 1561 det første eksempel på denne skelnen, der jo langt op i tiden var standard også uden for ordbøgernes verden.

Pronuba Brudsæde
Fremma Brudtammer (16v).

Her har den danske bearbejder tolket et linjeskift som et artikelskift, og resultatet er det ulatinske *Fremma*. Denne og lignende fejl understøttes af at den svenske ordbog ikke skelner typografisk mellem latin (i antikva) og svensk (i fraktur). Denne skelnen er gennemført i den danske version, men indføres i de svenske udgaver af *Variarum rerum vocabula* først med 1579.² På lignende måde forklares disse mærkelige artikler i D:

Cyathus p.c. Det er flere
Ligulæ Saa mygit som
 (fire skeder fulle en maadelig drick (76r).

1559 har nemlig ved sideskift (her markeret med ||, kustode sat i vinkelparentes) denne artikel:

Cyathus p c thet är fyra <ligule/> || ligule/ så mykit som fyra skedar fulla en motteligh dryck (75r-v).

Udgaven 1545 kendes kun i fragment, og alt i alt er 1559 det bedste sammenligningsgrundlag, selvom enkeltheder afslører at heller ikke denne udgave kan have været D's forlæg. Den danske ordbog har således disse artikler der mangler i 1559, men kendes fra 1538: *Monile* Kæde halsband (31v), *Edes* Huss (63r), *Bufo* Padde eller taadze (92v).

Den leksikografiske tradition i 1500-tallets Danmark omfatter seks ordbøger hvoraf den her behandlede er den femte.³ De øvrige skyldes mere eller mindre kendte personer som Christiern Pedersen (1510), Henrik Smith (1520 og 1563), Jon Tursen (1561) og Mads Pors (1594), mens den danske bearbejdning af *Variarum rerum vocabula* er anonym. Sidst i bogen står ganske vist initialerne »P: N: H:« (110r), og i et bibliotekskatalog fra 1603 omtales bogen som »Vocabularium Pauli Nicolai Hingelborgensis«, men denne Poul Nielsen Hingelborg (el. lign.) er i øvrigt en ukendt person (jf. Larsen 1995). Også det svenske forlæg er anonymt, men der er lagt en del arbejde i at identificere ikke bare den oprindelige kompilator, men også bagmanden bag den ændrede udgave fra 1579. Som Hannesdóttir (1998 s. 38) tørt konstaterer har den hovedsagelige interesse for værket drejet sig om forfatteridentifikation, mens ordbogens indhold ikke er blevet gjort til genstand for en mere tilbundsående behandling. De danske renæssanceordbøger har tiltrukket sig nogen videnskabelig interesse (senest Boeck 2008 og 2009), men i øvrigt er en tilbundsående udforskning af den danske ordbogshistorie et desideratum.

Den danske version af *Variarum rerum vocabula* er netop en version, en bearbejdning uden store afvigelser. I en efterskrift indrømmer bearbejderen sin afhængighed af forlægget og manglende selvstændighed:

Fromme Læsere her haffuer du denne føye Baag Vdsat oc Fordanskedt aff Suenske fattige simpel Børn til hielp / findis her nogid som icke saa ræt er Fordanskedt aff Suensken da anamme det dog for gode / Oc forbædre det huor du kandt (110r).

³ Alle seks ordbøger er udgivet i faksimile af Universitets-Jubilæets danske Samfund (i serien Det 16. århundredes danske vokabularier) og for nylig digitaliseret på hjemmesiden renaissance-sprog.dk.

At denne indrømmelse ikke blot er sædvanlig falsk beskedenhed, bliver klart af en sammenligning med 1559. En kollationering viser nemlig at de to ordbøger er enige om den overordnede tematiske struktur og at D kun i meget lille omfang har en afvigende artikelrækkefølge. Interessant er det at D ikke – som de svenske oplag fra og med 1559 – suppleres af dialogsamlingen *Formulae puerilium colloquiorum*. Den oprindeligt latinske samling der er en slags parlør, udgaves 1543 i en svensk version, og blev sandsynligvis hurtigt knyttet til *Variarum rerum vocabula*, i hvert fald blev fragmenterne af 1545 fundet som permfyld sammen med fragmenter af en udgave af dialogerne fra dette år (Lindberg 1960 s. 210 f.). En dansk version fra 1529 er bevidnet, men tabt.

Sigfrid Ehrling (1929–30) har påpeget at D også indholdsmæssigt står i gæld til sit forlæg. I en artikel om Otto Kalkars ordbog anholder han Kalkars ukritiske anvendelse af D som genuin dansk uden hensyntagen til det svenske forlæg. Enkelte af Ehrlings eksempler er tvivlsomme (*kringskære* og *trægårdsmester* er ikke umulige dannelser i ældre dansk, men har kun D som belæg). Netop fordi D er en oversættelsestekst, vil man være tilbøjelig til at mene at et ord i D der ellers savnes i dansk, er udtryk for farvning fra forlægget, selvom det er principielt betænkeligt at slutte ex silentio; fraværet kunne jo være betinget af overleveringens luner. Men den store overensstemmelse mellem 1559 og D viser i hvert fald at den danske bearbejder – som man kunne forvente – i vid udstrækning har valgt den letteste fremgangsmåde: en ortografisk og morfologisk fordanskning af de svenske modsvarigheder. Langt hovedparten af forskellene mellem 1559 og D befinder sig på dette niveau. Det drejer sig om ortografiske og lydligte forskelle som *ängel* : *Engel*, *sniö* : *Sne*, *blåster eller wädher* : *Blæst eller vær*, *skotåår* : *Skud aar*, *ketzlasmedh* : *Kellesmid*, *apotekare* : *Abbeteckere* og morfologiske som *siwstiernor* : *siustierne*, *goom* : *Gommen*, *tinningar* : *Tynning*, *hosta* : *At hoste*. Mens de ortografisk/lydligte forskelle kan sige noget om forholdet mellem svensk og dansk i 1500-tallet, er de morfologiske udtryk for forskellige leksikografiske praksisser: normalisering (til singularis) og (måske) entydiggørelse af verber ved hjælp af infinitivmærket. Der er også enkelte syntaktiske forskelle: »sijdt klädh oc wijdt« : »Side oc vide kleder« der viser at denne konstruktion med efterstilling af ét af to adjektiver der tidligere var almindelig også i prosa, ikke var produktiv for den danske bearbejder; i vers har konstruktionen derimod holdt sig. Sprogspecifik er endelig at den dobbelte bestemthed, *then parten*, er blevet forenklet: *Den part*.

Interessante er endelig de ikke få eksempler på leksikalsk uoverensstemmelse mellem 1559 og den danske version. De viser at bearbejderen har arbejdet mere bevidst med teksten end fx artiklen *pronuba* giver anledning til at tro. Der er mange eksempler på at den danske bearbejder har udeladt dele af forlæggets ordlyd. Ofte har han forsøgt at økonomisere. Men det bemærkes at han ikke blot ukritisk og automatisk har slettet den sidste af flere modsvarigheder:

lekamen/ krop : Legomme (*Corpus* 5r/5v)
 brödrabarn bröllinger/ syskenebarn : Brødreborn eller syskeneborn (*Patruelis* 15r)
 skörte/ wendeca : Vennicke (*Supparum* 27v).

I de tilfælde hvor han har tilføjet modsvarigheder, kan det jo heller ikke have været pladsøkonomiske hensyn der har styret ham:

spott : Rege eller spöt (*Saliua* 5v/6r)
 term : Tarme eller induol (*Intestinum* 7v)
 merg : Marge ind i been (*Medulla* 9v/10r)
 fiwn : Fiun eller haar som først begynder at voxe (*Lanugo* 10v/11r).

Som det ses består tilføjelserne både af alternative modsvarigheder og af forklaringer. Det viser at den danske bearbejder har forsøgt at forbedre teksten, tilpasse den sit publikum, altså har han arbejdet som ordbogsredaktør ikke blot -oversætter. Det er naturligvis særligt klart i de tilfælde hvor han har ændret hele ordlyden i forlæggets svenske artikelfelter. Vi har i disse tilfælde formodentlig en samtidigs opfattelse af leksikalske forskelle mellem dansk og svensk i 1500-tallets slutning. Og selvom den danske bearbejder er et mindre sprogbevidst vidne end vi kunne have ønsket, må hans indirekte udsagn – i mangel af bedre – tillægges værdi. Det er langt fra uproblematisk fordi hans sletninger af ord som *art*, *krop*, *bedel* ‘bejler’, *skørt*, *svededug*, *sølje* ‘spænde’, *lue* ‘hue’ og *mantel* ‘kappe’ der alle ikke alene har gammel hjemmel i dansk, men også er belagt i hans samtid, viser at udeladelse ikke automatisk kan tages som udtryk for særsvenskhed.

Men i disse tilfælde er det ikke urimeligt at regne med at det er svenskhed der har fået ham til at vælge en anden ordlyd:

Moln : Sky (*Nubes* 2r)
 åsekio slagh : Torden slau (*Fulmen* 2r)
 blåsa : Blære (*Vesica* 10r)
 nåbo wider boende : Nabo eller genbo (*Accola* 18v)
 giutare : Støffuere (*Fusor* 21r)
 kolare : Kuldbrenere (*Carbonarius* 21r)
 boskap : queg (i en forklaring i artiklen *Lues* 25r/25v)
 häpenheet/ ther en warder så swåligha häpen eller betaghen at han weet intet til sigh :
 Forffærelse der en vorder saa suaarlige forfæit eller betagen at han kand sig slæt intid (*Ecs-
 tasis* 25v/26r)
 snålheet til maat : Hastighed til mad (*Orexis* 26r/26v)
 tont och gleest weffuet klädhe : Tynt veffuit klæde (*Leuidensa vestis* 30r).

På baggrund af *Ordbog over det danske sprog* og Kalkars ordbog kan følgende kommentarer knyttes til enkelte af de ovenstående. *Mulm* er belagt i danske dialekter med betydningen ‘tyk, mørk sky; navnlig uvejrssky; ogs.: tæt taage(banke)’, altså i en mere indskrænket betydning end sv. *moln*. Et dansk *blase* er belagt fra senere tid, men også her er betydningen ‘hudblære’ indskrænket i forhold til svensk. *Boskab* har gammel hjemmel i sproget, men i betydningen ‘kvægbesætning’ er det lånt fra svensk eller norsk og tidligst belagt 1800. Sandsynligvis er disse senere og indskrænkede betydninger ikke udtryk for at de til 1559’s svarende former har været levende for den danske bearbejder, og med hensyn til *åskväder*, *kolare*, *häpen*, *snålhet* og *gles* kan der ikke være tvivl om særsvenskhed. I andre tilfælde kan de svenske ord have haft et gammelt præg som den danske bearbejder har villet undgå: *snoor* ‘snot’, *blöie* : *Lagen*, *grant* : *smugt*.

De tilføjede modsvarigheder og de leksikalske forskelle leder til et supplerende spørgsmål: Hvor har den danske bearbejder fået dette ekstramateriale fra? Det viser sig at han har udnyttet tre ældre ordbøger, Christiern Pedersens (1510), Jon Tursens (1561) og Henrik Smiths (1563). Således genfindes fx under de samme latinske opslagsord de anførte modsvarigheder *rege* ‘spyt’ i Pedersens, *tordenslag* i Tursens, *kulbrænder* i Tursens og Smiths ordbøger, mens *blære* optræder i alle tre.

Uanset om han har haft dem alle tre for sig ved arbejdet eller har trukket på excerpter fra dem, vidner det om en betragtelig redaktionel virksomhed. Den latinske modsvarighed har været forbindelsesled, men mens det ikke har voldt problemer at finde en dansk modsvarighed i Pedersens alfabetiske ordbog, må Tursens og Smiths tematiske op-

stilling af ordforrådet have voldt problemer uanset at den tematiske opdeling i et vist omfang har mindet om *Variarum rerum vocabulas*.

I forhold til grænsedragningen mellem svensk og dansk skaber de danske kildeordbøger ikke klarhed. Det kan tænkes at det er en dansk kildeordbog der har farvet den danske ordlyd uafhængigt af om den til svensk svarende ordlyd har været mulig i dansk. En sådan arbejdsmåde kan forklare ændringer som disse, hvor den svenske form kendes fra ældre dansk, mens den danske genfindes i en eller flere af de danske ordbøger:

Gudhdom : Guddommelighed (*Diuinitas* 1r)
 iorddön : Jordskel (*Terremotus* 3r)
 hoffuudskalle : Hoffuit pande (*Caluarua* 5v)
 tienare/ trääl : Tienere suend (*Seruus* 18v).

Men den meget store overensstemmelse mellem 1559 og D viser at den danske bearbejder kun undtagelsesvis har konsulteret en dansk kildeordbog.

Litteratur

- Andersson, Aksel, 1890: *Variarum rerum vocabula cum sueca interpretatione*. Stockholm 1538. Glosor till Terentii Andria. I. Täckst. Uppsala.
- Boeck, Simon Skovgaard, 2008: Fire tematiske ordbøger fra renæssancens Danmark. I: *Nordiske Studier i Leksikografi* 9. Rapport fra konference om leksikografi i Norden, Akureyri 22.–26. maj 2007, red. av Ásta Svavarsdóttir m.fl. (Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi. Skrift nr. 10.) Reykjavík. S. 409–419.
- Boeck, Simon Skovgaard, 2009: Fire tematiske ordbøger fra dansk renæssance. Upubliceret ph.d.-afhandling ved Københavns Universitet.
- Collijn, Isak, 1925: *Efterskrift. I: Variarum rerum vocabula. Formulae puerilium colloquiorum*. Stockholm 1579. Faksimile av de enda kända exemplaren i Preussische Staatsbibliothek, Berlin med en efterskrift av Isak Collijn. (Faksimileupplagor av äldre svenska tryck. VI.) Stockholm. S. 1–22.
- Ehrling, Sigfrid, 1929–30: Anmärkningar till Kalkars Ordbog til det ældre danske Sprog. I: *Acta Philologica Scandinavica* 4. S. 26–39.
- Hannesdóttir, Anna Helga, 1998: *Lexikografihistorisk spegel. Den enspråkiga svenska lexikografins utveckling ur den tvåspråkiga*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 23.) Göteborg.
- Larsen, Jørgen, 1995: *Vocabulorum variorum expositio*. København.
- Lindberg, Sten G., 1960: Om prinsuppföstran och tryckeriteknik i Stockholm 1543–1545. Tre hittills okända upplagor av *Formvlae pverilivm colloqviorvm* (1543 och 1545) och *Variarum rerum vocabula* (1545). I: *Lychnos. Lärdomshistoriska samfundets årsbok* 1959. Uppsala. S. 209–217.
- Ordbog over det danske sprog, ordnet.dk/ods.

Simon Skovgaard Boeck

Recensioner

Allardt Ljunggren, Barbro: Åland som språksamhälle. Språk och språkliga attityder på Åland ur ett ungdomsperspektiv. (Dissertations in Bilingualism 16.) Diss. 249 s. Stockholm 2008. ISSN 1400-5921, ISBN 978-91-7155-709-4. (Tillgänglig i fulltext även på <http://su.diva-portal.org>.)

Barbo Allardt Ljunggrens avhandling, framlagd vid Centrum för tvåspråkighet vid Stockholms universitet, behandlar språk och språkattityder bland ungdomar på Åland. Den bygger på en omfattande enkätundersökning utförd år 1998–99. Enkäten riktades till elever dels i årskurs 9 på högstadiet, dels inom andra året på Ålands Lyceum, en teoretisk gymnasieutbildning. Högstadien enkäten gick ut till samtliga niondeklassare på Åland. Svarefrekvensen var god: 257 av inalles 294 elever medverkade. För lyceets del svarade 90 av totalt 110 elever i andra ring. Enkäten innehåller 112 frågor. Utöver bakgrundsvariabler som födelse- och uppväxtort, föräldrarnas härkomst, språkförhållanden i hemmet och föräldrarnas utbildning undersöktes språkval inom och utanför skolan, massmedievanor och egenskattning av kompetens för olika språk. Slutligen ställdes ett stort antal frågor om språkliga attityder i mycket vid mening.

Efter en kort inledning ges i kapitel 2 en översikt över Åland som språksamhälle beträffande sådant som lagstiftning, språkpolitik och språkpolitisk debatt, och läsaren bjuds även på en redogörelse för den historiska bakgrunden till dagens situation. Kapitel 3 redovisar de teoretiska och metodiska utgångspunkterna. Centralt är här dels en modell för vad som skiljer säkra och osäkra språkliga majoriteter och minoriteter, dels den s.k. interaktiva ackulturationsmodellen, vilken beskriver olika ideologier och möjliga hållningar för den anpassning som sker då skilda grupper kommer i kontakt med varandra. Därefter följer ett kapitel om tidigare språkliga attitydstudier på Åland samt i Finland och Sverige och ett kapitel om enkätens uppbyggnad, insamlingsförfarandet, databearbetningen m.m. I de tre omfattande kapitlen 6–8 redovisas sedan resultatet av enkäten, först för grundskolan, därefter för den delgrupp ungdomar som har finska som hemspråk (i större eller mindre omfattning) och till sist för lyceisterna. Genomgången är strikt kvantitativ. Huvudsakligen presenteras förhållandevis enkla frekvensberäkningar, men i några avsnitt tillämpas också mer avancerade statistiska metoder såsom faktoranalys. Till sist avslutas boken med en kortare sammanfattning och rekapitulation av resultaten.

Enkäterna har avkastat en mycket stor mängd data och det är inte helt enkelt att sammanfatta de centrala resultaten och slutsatserna. Att så är fallet är signifikativt: en ingående redovisning av enkätsvaren upptar lejonparten av avhandlingen, medan det finns mindre av syntes och analys. Genom att uppläggnings av resultatredovisningen disponerats utifrån hur de olika grupperna svarat på frågorna i enkäten får man i princip en trefaldig genomgång av svaren på 112 frågor. Det gör framställningen både något svår-

överskådlig och upprepande, särskilt som lyceisterna inte skiljer sig dramatiskt från högstadieläverna. Det blir ett myller av siffror – avhandlingen innehåller totalt 240 tabeller – och det är inte helt lätt att se skogen för bara träen. Att kapitel 5 om material och metod mest innehåller en detaljerad redogörelse för själva arbetsprocessen med att mata in och behandla enkätdata bidrar också till intrycket av att framställningen har en tendens att förlora sig i enskildheter till förfång för helhetsbilden.

De många tabellerna förefaller ha överflyttats relativt direkt från det statistikprogram som använts, vilket har gjort att de dels inte är helt lätta att tyda alla gånger, dels innehåller uppgifter som stundtals känns mindre relevanta – exempelvis kunde de kolumner med siffror för »Giltig procent» respektive »Kumulativ procent» som nästan alltid finns med i många fall ha undvarats. Både tabellerna och i något fall figurerna – så t.ex. figur 7 – kunde ha varit betydligt mer läsbarvänligt utformade.

Man kan lätt tänka sig andra sätt att lägga upp avhandlingen än den upprepade genomgång av enkätsvaren som nu valts. Exempelvis ställer Allardt Ljunggren i tredje kapitlet upp sex hypoteser om det åländska språksamhället, på basis av de två modeller som där behandlas. Testandet av dessa kunde ha bildat utgångspunkt för analysen av enkätsvaren och gjort det lättare att fokusera på de viktiga resultaten, de övergripande sammanhangen och de större perspektiven. Över huvud taget hade en mer omfattande teoretisk och metodisk ram gjort det möjligt att lyfta fram ett antal centrala frågeställningar som kunnat styra framställningen, t.ex. vad denna undersökning mer generellt kan tillföra vår förståelse av språkliga attityder eller förhållandet mellan språkliga majoriteter och minoriteter.

Att avhandlingen i så stor utsträckning upptas av ett ganska obearbetat redovisande av vad de skilda grupperna svarat på olika frågor är på många sätt den tyngst vägande invändning jag som fakultetsopponent hade att framföra vid disputationen. Samtidigt måste det sägas att undersökningen i flera avseenden är intressant och att den – trots att det gått ett årtionde sedan enkäten genomfördes – ligger väl i tiden. Företeelser som åsikter om och attityder till språk, olika språks status och funktion i ett samhälle eller språkliga minoriteters rättigheter och position har fått ökad uppmärksamhet under de senaste decennierna. Likaså har språklagstiftning och annan språkpolitik kommit att få en allt mer framträdande roll från 90-talet och framåt; för Sveriges del är ju den nyligen antagna språklagen och den politiska process som föregått det beslutet ett tydligt utslag av denna utveckling.

Valet av Åland som undersökningsobjekt gör också studien spännande, eftersom en speciell och tämligen intrikat situation föreligger där. Finland är som bekant ett tvåspråkigt land med två officiellt likställda nationalspråk, finska och svenska. Numerärt dominerar finskan dock rejält, och det finns en hel del i den finlandssvenska situationen som påminner om den för ett minoritetsspråk. Åland är en självstyrande del av Finland, med i flera avseenden särskilda bestämmelser och förhållanden och med en mycket tydlig egen åländsk identitet. Inte minst språkligt är situationen annorlunda dels genom att Åland är officiellt enspråkigt svenskt, dels genom att de svensktalande är i stor majoritet. Viljan att bevara Åland som ett svenskspråkigt samhälle har varit och är fortfarande mycket stark. Hur fungerar ett sådant i princip enspråkigt förhållningssätt i dagens värld? Det gäller för det första i relation till svenska och finska i Finland och utvecklingen av förhållandet dem emellan, för det andra beträffande språkliga minoriteter – speciellt finsktalande – på Åland och för det tredje i relation till den globalt sett allt star-

kare engelskan – är den åländska ambitionen att motverka en tänkbar förfinskning en tillgång eller ett problem för möjligheten att hantera eventuella domänförluster till engelskan? Och hur är det med identiteten? Att åländska ungdomar främst ser sig som ålänningar är uppenbart, men utöver detta – orienterar man sig mot Finland eller Sverige eller möjligen både och?

Några riktigt entydiga svar på dessa frågor får vi kanske inte – och det vore nog att begära för mycket – men en hel del både intressant och viktigt framkommer. Resultaten indikerar bland annat att åländska ungdomar betar sig som det som klassificerats som »en osäker majoritet» på Åland, vilket medför att de inte är positivt inställda till att stärka finskans ställning på Åland. Engelskan tycks respondenterna däremot vara mer positiva till, något som möjligen tyder på att en »hög etnisk profil [...] inte automatiskt [ger] skydd mot det verkliga maktspråket i världen, engelskan» (s. 225). Förhållandet till Finland respektive Sverige är komplext; Finland rankas som den entitet man näst Åland känner mest samhörighet med, men Sverige framstår som ett attraktivare land att studera i, flytta till eller bo i. Relativt oväntat visar det sig också att de finskspråkiga ungdomarna på Åland håller en hög etnisk profil och överlag är positiva till användning av finska på Åland.

Även om det alltså kan vara lite svårt att hitta guldklimporna bland de 240 tabellerna och det vimmel av siffror som där presenteras, finns det mycket tankeväckande som framkommit i denna avhandling. Både den som i framtiden vill studera Åland som språksamhälle och den som ska forska om språkliga attityder och relationen mellan majoriteter och minoriteter har här en rik källa att hämta jämförelsedata och liknande ur. Tack vare Barbro Allardt Ljunggrens undersökning har vi nu mycket ingående kunskaper om språk och språkliga attityder hos åländska ungdomar strax före millennieskiftet.

Björn Melander

Edlund, Ann-Catrine, Erson, Eva & Milles, Karin: Språk och kön. 256 s. Norstedts akademiska förlag. Stockholm 2007. ISBN 978-91-7227-452-5.

Sedan två år tillbaka har läroboksutbudet utökats med en mycket efterlängtd titel, en gedigen bok om språk och kön, författad på svenska. Titeln är kort och gott *Språk och kön*, och författarna är tre i ämnet väl insatta språkforskare, Ann-Catrine Edlund, Eva Erson och Karin Milles. Av baksidestexten att döma är bokens tänkta målgrupp studenter inom hela högskolan men blivande lärare, journalister och jurister omnämns särskilt vid sidan av språk- och genusvetare.

Boken är indelad i tre delar. Den första (kallad Språk och kön) ger en teoretisk bakgrund, den andra (Språkhandlingar i livets skiftande praktikgemenskaper) behandlar framför allt samtalsforskning medan den tredje (Tre perspektiv på språk och kön) tar sig an variationslingvistik, jämställt språk och sexualitet. Flera av kapitlen avslutas med sammanfattningar som sammanför tankegångar eller bidrar till ytterligare problemati-

sering. Författarna har varierat framställningen genom att bryta ut vissa delar i s.k. fak-tarutor och metodrutor och boken har också några väl valda illustrationer i form av se-rieteckningar. I stort sett varje kapitel avslutas med lästips för dem som vill fördjupa sig i ett visst tema och en lista över frågor att fundera vidare över. Längst bak återfinns per-son- och sakregister.

I den första delen fokuserar kapitel 1 och 2 synen på språk respektive kön och anger därmed de teoretiska utgångspunkterna för boken. Här understryks att det är olika typer av språkbruk och språkhandlingar som är centrala teman i studiet av språk och kön. Vi-dare framhåller författarna sin konstruktivistiska syn på språk och att det är i interaktion med omgivningen som identiteter skapas. Språkets dynamik och performativa språk-handlingar bestämmer konstruktionen av identiteter som ständigt omförhandlas. Vår förståelse av kön är därför beroende av dessa meningsskapande processer. Som veten-skapligt begrepp väljer författarna att använda kön och inte genus, eftersom de menar att det är omöjligt att skilja på vad som är kulturellt och vad som är biologiskt formande av könets konstruktion. En inflytelserik filosof i detta sammanhang är Judith Butler som lyfter fram språkets inverkan på uppfattningen av biologiskt kön. Författarna framhåller dock genusbegreppets betydelse för problematiseringen av synen på kön och att genus-systemets betoning av den strukturella manliga maktordningen har varit en viktig del i begreppsutvecklingen. Samtidigt saknas en diskussion om varför begreppet genus i be-tydelsen socialt och kulturellt konstruerat kön använts så sparsamt i svensk språkforsk-ning. Ytterst få svenska språkforskare har valt begreppet genus, och frågan är förstås varför forskarna har föredragit kön före genus och vad det har inneburit för forsknings-fältet.

Kapitel 2 avslutas med en beskrivning av hur synen på kön utvecklats med tiden. Här understryks socialiseringens och förväntningarnas roll i skapandet av flickor respektive pojkar. Författarna understryker det komplexa i den föränderliga och meningsskapande processen som gör kön. Även begreppet intersektionalitet, dvs. sambandet mellan de erfarenheter en individ har utifrån kön, ålder, etnicitet etc., presenteras. Begreppet kommer bl.a. till användning i diskussionen om praktikgemenskaper, där könets betydelse framhålls i verksamheter med gemensamma mål och värderingar.

I kapitel 3 ges en kort historisk översikt av språk och kön-forskningen med fokus på det feministiska perspektivet. Huvuddelen av kapitlet förklarar vad feminism är och vilka förklaringsmodeller som använts inom forskningsfältet. De tre modellerna (brist-hypotesen, dominanshypotesen och skillnadshypotesen) problematiserar förhållandet mellan språk och kön utifrån olika infallsvinklar. Författarna framhåller vikten av att förena den feministiska språkvetenskapens vetenskapliga och politiska sida för att skapa motstrategier till språkligt förtryck.

Tillsammans ger innehållet i de tre första kapitlen en bra översikt av forskningsfältet och fungerar som en bas för vidare läsning av boken.

Rubriken på kapitel 4 ställer den stora och, som författarna framhäver, svårbesvarade frågan, »Kvinnospråk och mansspråk – finns det?». För att göra frågan mer hanterbar snävar författarna in temat för kapitlet till föreställningar om kvinnors och mäns språkliga beteende i stället för faktiskt språkbruk. Kapitlets första hälft behandlar överskådligt bl.a. begreppet stereotyp, myten om den pladdrande kvinnan och det intressanta proble-met att forskningen kring samtalsstilar ofta tycks bekräfta vår kulturs förväntningar på kvinnlighet och manlighet (näret och samhörighet kontra distans och kontroll). Andra

hälften består i huvudsak av två fylliga referat, av Robin Lakoffs klassiska bok *Language and Woman's place* (1975) och av en nyare artikel av Deborah Cameron (2003) om hur den förmodat kvinnliga samförståndsskapande samtalsstilen uppvärderats på senare år. I genomgångarna av dessa båda verk görs en del kopplingar till temat om de stereotypa föreställningarna men det är först i kapitelsammanfattningen som författarna mer utförligt återknyter till resonemangen om stereotyperna och deras kraft.

Bokens andra del inleds med kapitel 5, Privatsamtal, som är ordnat i två teman: familjesamtal och vänsamtal. Mest utrymme i familjesamtalstemat får Pamela Fishmans klassiska studie (1978) om interaktion mellan sammanboende par och två engelskspråkiga undersökningar om berättande i barnfamiljers middagssamtal. Vänsamtalstemat tar främst upp Nordenstams undersökning av skvaller (1998), men också en anglosaxisk studie om mäns samhörighetsskapande fotbollsprat berörs. Som helhet framstår dock kapitel 5 som en smula tunt och man kan ställa sig frågande till urvalet. Fishman är en klassiker som förtjänar sin plats men varför så kortfattat om motsvarande svensk forskning? Det finns också andra välkända internationella studier som hade passat väl in i sammanhanget, t.ex. Jennifer Coates undersökningar av kvinnors vänsamtal.

Att socialiseringen börjar i tidig ålder och har stor betydelse för våra grundläggande könsmonster är känt. Miljön i skolan är därför av särskilt intresse för genusforskare, och i kapitel 6 behandlas elevens interaktion i skolan. Kapitlet inleds med en sammanfattning i punktform av vad forskningen hittills visat. Mest utrymme i kapitlet får elevens samtalande i olika sammanhang, bl.a. redovisas Maria Ohlssons studier om humor och kön. Vidare behandlas frågan hur ungdomar med utländsk bakgrund och med annat förstaspråk än svenska tillägnar sig svenska språket och integreras i samhället. Ett intressant men nedslående resultat är att flickor har sämre möjligheter än pojkar att tillägna sig kommunikativ kompetens på grund av begränsat rörelsemönster. Stort utrymme ägnas Mats Erikssons avhandling (1997) om ungdomars berättande i vardagliga samtalssituationer som visar på olika berättandemönster för flickor och pojkar. Erikssons studier behandlar visserligen ungdomar men inte ungdomar i skolmiljö och är snarare exempel på privatsamtal. Det är också märkligt att Ohlssons (1999) enkätundersökning av universitetsstudenters attityder till humor (»Vad tycker vi är roligt?») har placerats i detta kapitel då den behandlar vuxna språkbrukare. Kapitlet om skolmiljön framstår med andra ord som något spretigt med delar som inte riktigt passar in i temat.

I likhet med skolforskningskapitlet vilar kapitel 7, På arbetsplatsen, huvudsakligen på svenska studier. Anställningsintervjuer, sammanträden, kundsamtal och högre seminarier i högskolevärlden behandlas översiktligt i tur och ordning.

Kapitel 8, I offentligheten, redogör för språk och kön i politiken, i medier (reklam, dagstidningar, tv) och i virtuella rum (chatt, diskussionsföra på internet osv.). Nordisk forskning dominerar presentationen och politikavsnittet behandlar främst samtal medan tonvikten i medieavsnittet ligger på skrivna texter. När det gäller medier konstaterar författarna att det råder brist på svensk-nordisk språkvetenskaplig feministisk forskning och det är förmodligen därför som de har valt att också referera C- och D-uppsatser. Även här kan man ställa sig frågande till urvalsprinciperna. Om svensk-nordisk språkforskning saknas hade det varit bra att i första hand få ett fylligt referat av välkänd internationell språk och kön-forskning på medieområdet men om sådan sägs mycket lite. Också i fråga om virtuella rum är språk och kön-forskning från svensk-nordiskt område

ännu knapp men Ersons studie (2006) av diskussionsforum om diskriminering och utanförskap inom en datavetenskaplig utbildning behandlas utförligt.

Sammantaget ger bokens andra del en god överblick över vilka områden språk och kön-forskning kring samtal ägnats åt. Genomgående för presentationen av samtalsforskningen är att övergripande sociala funktioner som deltagarna utför genom sina språkliga beteenden tas upp (dominans, samhörighet m.m.). Däremot exemplifieras och beskrivs beteendena i sig mera sällan. Och när de väl omnämns förklaras de långt ifrån alltid. Med tanke på samtalsforskningens starka betoning av att analyser ska beläggas med samtalsutdrag är det också iögonfallande att så få samtalsexempel ges. Undantaget är kapitlet om skolan som har flera transkriptionsutdrag i förenklad form. En formulering i bokens inledande delar antyder en orsak då författarna säger sig inte vilja belasta sin löpande framställning med alltför tyngande information och vetenskaplig terminologi. Det kan vara ett klokt val med tanke på bokens breda målgrupp men samtidigt är det problematiskt att läsaren inte ges tydliga exempel på hur dominans osv. kan åstadkommas med verbala och ickeverbala medel och inte heller mera detaljerat får inblick i hur sådant som benämns mikroberättelser, verbal respons, aggressiva försök att ta över ordet osv. gestaltat sig. En risk med att så få konkreta exempel på samtalsbeteenden presenteras är att läsarens resonemang kring de diskussionsfrågor som erbjuds (t.ex. »Tycker du att kvinnor är bättre på att kommunicera än män?», s. 132) blir ytliga snarare än baserade på faktiska iakttagelser av språk och interaktion.

Bokens tredje del inleds med kapitel 9 om relationen mellan dialekt, kön och identitet. De svenska undersökningar som presenteras i kapitlet bekräftar det som konstaterats i tidigare engelskspråkig och svensk forskning, nämligen att kvinnor är mer standardspråkliga, och män mer dialektala i sitt språkbruk. Att utreda sambandet mellan språkliga varieteter och kön är komplicerat eftersom andra variabler som ålder och socialgrupp är betydelsefulla. Trots detta framstår relationen mellan kön och val av språklig varietet som tydlig. Författarna resonerar vidsynt om detta och använder sig bl.a. av Pierre Bourdieus (1991) teorier om språkets symboliska marknadsvärde och Penelope Eckerts och Sally McConnell-Ginets (2003) tes att kvinnor och män tycks inrikta sig på skilda aspekter av sina sociala identiteter.

Kapitel 10, Språklig sexism, handlar om hur språket används till och om kvinnor och män på så sätt att en person nedvärderas på grund av sitt kön. Det handlar dels om språkvald i form av skällsord, dels om mer subtila former av sexism som hur språkstruktur och -bruk kan osynliggöra kvinnor i fråga om pronomental, yrkestitlar och ordboksrepresentationer. Kapitlet redogör för området utifrån såväl svensk som anglosaxisk forskning och med konkreta och välvalda exempel också från andra språkområden (tyska och kinesiska) varefter det avrundas med en diskussion av förhållandet mellan språk och samhälle.

Ett forskningsfält som tilldrar sig allt större intresse är relationen mellan sexualitet, språk och kön, och kapitel 11 redogör för detta. Ett centralt tema är ifrågasättandet av heteronormativiteten i samhället. I detta sammanhang är queer ett viktigt teoretiskt begrepp som ifrågasätter den etablerade kulturella dikotomin mellan kvinnligt och manligt. Författarna har valt att lyfta fram teman som homosexuella språk och hur vi omnämner homosexuella. Kapitlets mest intressanta del handlar om språkets funktion i konstruktionen av genus och sexualitet. Detta forskningsfält behöver undersökas ur fler perspektiv, och den svenska forskningen är fortfarande relativt tunnådd.

Det avslutande kapitlet 12 (som numreras i innehållsförteckningen men inte i den löpande texten) visar på olika strategier som läsaren har att tillgå för att medverka till förändringar på skilda nivåer i samhället. Avslutningen på boken uppmanar alltså läsaren till aktivitet, helt i linje med den feministiska forskningens målsättning att bidra till förändring.

Sammanfattningsvis är *Språk och kön* en mycket användbar bok. Även om bokens kapitel präglas av olika djup, vilket delvis kan bero på forskningssituationen, ger den en bra översikt av forskningsfältet och har en tydlig förankring i det svenska. Det har saknats en grundläggande svensk bok om genus i språkutbildningen. *Språk och kön* fyller detta tomrum och kan rekommenderas för grundutbildningen och som utgångspunkt för vidare diskussioner i ämnet.

Litteratur

- Bourdieu, Pierre, 1991: *Language and Symbolic Power*. Cambridge.
- Cameron, Deborah, 2003: *Gender and language ideologies*. I: *The handbook of language and gender*, ed. by Janet Holmes & Miriam Meyerhoff. Oxford. S. 447–467.
- Eckert, Penelope & McConnell-Ginet, Sally, 2003: *Language and Gender*. Cambridge.
- Eriksson, Mats, 1997: *Ungdomars berättande. En studie i struktur och interaktion*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 43.) Uppsala.
- Erson, Eva, 2006: *Skärp dig! Språk och kön i utbildningsmiljö*. Stockholm.
- Fishman, Pamela M., 1978: *Interaction. The work women do*. I: *Social problems* 25:4. S. 397–406.
- Lakoff, Robin, 1975: *Language and Woman's Place*. New York.
- Nordenstam, Kerstin, 1998: *Skvaller. Om samtalsstrategier hos kvinnor och män*. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 29.) Uppsala.
- Ohlsson, Maria, 1999: *Skämt, makt och myter – humor i genusperspektiv*. I: *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2. S. 31–42.

Marie Sörlin & Sonja Entzenberg

Falk, Maria Lim: Svenska i engelskspråkig skolmiljö. Ämnesrelaterat språkbruk i två gymnasieklasser. (Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 46.) Diss. 312 s. Stockholm 2008. ISSN 0562-1097, ISBN 978-91-85445-99-8.

Maria Lim Falks doktorsavhandling återupptar den språkpolitiskt och allmändidaktiskt viktiga diskussionen om engelska som undervisningsspråk för svenskspråkiga elever i svensk skola, det som här kallas undervisning enligt *sprintmodellen* (språk- och inne-

hållsintegrerad inläring).¹ Frågan diskuterades till exempel i *Mål i mun*, där en analys av såväl den samhälleliga funktionen som den pedagogiska efterlystes (Hyltenstam 2002:50). Att sprintundervisningens effekter på elevernas engelska språk kan ifrågasättas, det framgår av Sylvéns avhandling (2004), men i stort sett har det varit ganska tyst kring frågan, och Maria Lim Falks avhandling är därför ett efterlängt bidrag till forskningen om engelskans roll i svensk skola.

Sett i ett utbildningsperspektiv är avhandlingens resultat nedslående. Den sprintundervisning som tonar fram kännetecknas av klassrum där eleverna är språkligt passiva och osäkra i sin behärskning av skolans ämnesspecifika språkbruk. Beskrivningen ger också en bild av oreflekterade beslut om undervisningsspråk, något som lärare och skollärdning gemensamt måste ta ansvar för. Avhandlingen visar att det är angeläget att sprintundervisning inte bara undersöks vidare – till exempel saknas aktuella kartläggningar av hur omfattande verksamheten är – utan också diskuteras i ett vidare samhällsperspektiv.

Falks avhandling bygger på en fältstudie från en gymnasieskola. Ur undersökningsmaterialet har tre delasppekter lyfts fram: klassrumspraktik (kap. 5), elevtexter (kap. 6) och deltagarnas inifrånperspektiv (kap. 7). Inledningsvis ges en teoretisk bakgrund. Sprintpraktiken placeras först i en vidare kontext (kap. 2) och därefter tecknas de teoretiska utgångspunkterna för beskrivning av skolspråk och språkutveckling (kap. 3). I kapitel 4 redovisas metod och material. Resultatkapitlen 5 och 6 dominerar avhandlingstexten och dessa kommer också att ges störst utrymme här. Redan inledningsvis kan sägas att avhandlingen är ett viktigt bidrag till en aktuell diskussion, men också att den lider av en viss metodisk överlastning.

Den fråga som besvaras inom avhandlingens ram är hur sprintundervisning inverkar »på gymnasieelevers ämnesrelaterade kommunikativa kompetens i svenska» (s. 17). Uppmärksamheten är alltså riktad mot det språk eleverna mer eller mindre medvetet har valt bort. Elever som väljer att gå gymnasiet enligt sprintmodellen är rimligtvis medvetna om att deras svenska språkutveckling kan bli eftersatt, särskilt när det gäller det ämnesrelaterade språket. Att så pass många elever – och föräldrar – ändå tycker att detta är ett rimligt val, är en av de stora frågorna för svensk språkpolitik. Det är därför glädjande att det är just elevernas svenska skolspråk som lyfts fram i Falks avhandling.

Det undersökningsmaterial som presenteras i kapitel 4 är omfattande. Falk följer inte bara en gymnasieklass som undervisas enligt sprintmodellen, utan också en kontrollklass som undervisas på svenska, under elevernas hela treåriga gymnasietid. Den överordnade metodiska ramen är etnografisk och upprepade deltagande observationer utgör stommen i undersökningen.

De ihärdiga och kontinuerliga perioderna på skolan har varit en förutsättning för att relationen med lärare och elever skulle kunna utvecklas och fortgå [...] De fungerar på det viset också som både en utgångspunkt och en förutsättning för annan typ av datainsamling, som till exempel inspelningar av klassrumsinteraktion, inspelningar av gruppövningar, intervjuer (s. 68).

¹ Termen sprint har möjligen fallit ur bruk. Skolverket (via telefonkontakt) ger inget klart svar på vilken term som används i stället. I internationell forskning används termen CLIL, Content and Language Integrated Learning.

Materialet är alltså sammansatt av flera olika kategorier: fältanteckningar, informella och inspelade samtal, lektionsinspelningar, enkäter, elevtexter och insamlade betyg.

Det breda perspektivet går igen också i den teoretiska ramen. I kapitel 2 sätts sprintpraktiken in i ett större sammanhang, framför allt i relation till erfarenheterna från den kanadensiska språkbadsverksamheten (immersions). Och i kapitel 3, med titeln »Förhållningssätt, utgångspunkter och teoretisk förankring», knyts de viktigaste teoretiska paradigmen till de olika frågor som undersökningen aktualiserar. Teorier hämtade från skolrelaterad andraspråksforskning och från den australiensiska genreskolan och den systemisk-funktionella grammatiken används för att diskutera frågorna om hur elevernas språk och språkutveckling kan förstås. Inte minst den systemisk-funktionella grammatiken får stort genomslag också i valet av undersökningsmetoder, där också metoder från forskning om institutionella samtal tas i bruk. När det gäller undervisningskontexten och de skiftande kraven på elevernas språkkompetens relateras dessa frågor till en sociokulturell teoriram, såväl Hymes kommunikationsetnografiska som det Vygotsky och/eller Bakhtin-relaterade paradigmen som väl idag oftast avses med begreppet sociokulturell teori.

Kapitel 5 behandlar 14 olika lektioner i ämnena kemi, fysik, historia och religionskunskap utifrån den övergripande frågan »Använder eleverna ett ämnesrelaterat språk under lektionstid?» (s. 82). Här kvantifieras elevernas deltagande i interaktionen i antal turer. Kvantifieringen relateras till en indelning av lektionsförloppen i *faser* och *verksamhetstyper*, begrepp som hämtats från analyser av institutionella samtal. Därefter studeras hur elevernas turer relaterar till ämnesinnehållet, och då kategoriseras innehållet i elevernas yttranden som *direkt* eller *indirekt ämnesrelaterat*. Till sist undersöks vilken typ av ämnesrelaterat språk som eleverna använder, och då kategoriseras yttrandena i *initiativ* och *responser*.

Analysen resulterar alltså i ett finmaskigt nät av yttrandekategorier. Mängden av kategorier – och jämförelsen med kontrollklassen – gör att det blir mer eller mindre nödvändigt att kvantifiera redovisningen. Ur läsårsynpunkt hade avhandlingen vunnit på om kvantifieringen hade genomförts mera systematiskt, så att elevernas yttranden – fördelade på olika kategorier och språk – hade redovisats i tabell eller listform som hade ställts upp på samma sätt för sprintklassen och kontrollklassen. Nu är det bitvis svårt att utläsa hur många yttranden på svenska respektive engelska som görs av eleverna inom kärnverksamheten (så t.ex. tabell 5, s. 94.)

De institutionella samtalens kategorier *kommunikativa verksamhetstyper* och *faser* måste i någon mån anpassas till den kommunikativa verksamheten i klassrummet och i analysfasen stannar kategoriseringen vid en indelning i *kärnverksamhet* – som i sig indelas i *faser* – och *verksamhet utanför kärnan* (t.ex. s. 94). Ur ett etnografiskt perspektiv hade man hellre kunnat utgå från verksamheten för att på induktiv grund konstruera en modell utifrån klassrummets förutsättningar.

Det etnografiska perspektivet synliggörs framför allt genom de transkriptioner som gjorts av de skilda klassrumsaktiviteterna, tydligast i redovisningen av laborationer i fysik (avsn. 5.4.4–5.4.6). Här ger den kvalitativa redovisningen en mycket klar bild av hur problematisk kommunikationen mellan lärare och elever är. De transkriberade sekvenserna bekräftar också en av kapitlets slutsatser – att eleverna själva som regel väljer att tala svenska.

Delundersökningens viktigaste resultat (s. 152 f.) är att eleverna deltar mera i den offentliga interaktionen när undervisningsspråket är svenska och att elevernas eget språkval i stort sett alltid är svenska. Sprintklassrummet beskrivs som väldigt tyst oberoende av lärarens kompetens i engelska och oavsett språkval. Klassrumsinteraktionen i sprintklassen kan alltså inte sägas uppmuntra till ett ämnesrelaterat språk.

Den centrala frågan i kapitel 6 är hur eleverna hanterar »skolans ämnesdiskurser i sitt skriftspråk» (s. 158). Det är ett centralt kapitel för avhandlingens huvudfråga eftersom lärandet är starkt skriftspråksrelaterat och skriftliga prov den tyngsta betygsgrundande instansen. De ämnen som exemplifieras är kemi, fysik, historia och svenska. Ett mindre urval av kontrollklassernas texter används som jämförelsematerial.

Analyserna utgår från kvalitativa närläsningar. För samtliga texter har textlängd, användning av engelska, betyg och/eller bedömning samt språk och stil analyserats (s. 160). I övrigt har texterna analyserats på olika sätt. Analysmodellerna är i första hand hämtade från den systemisk-funktionella grammatiken och det är analysen av den ideationella metafunktionen som främst varierar utifrån ämnesdiskurs.

Eleverna i undersökningen skriver tämligen lite, undantaget svenskämnet. De texter som undersöks inom ämnena kemi och fysik har därför skrivits på forskarens initiativ. Falk konstaterar att eleverna i liten utsträckning använder en gemensam terminologi, vilket ses som ett tecken på att de inte tillägnat sig en ämnesspecifik diskurs. Kontrollklassens elever använder fler ämnesrelaterade substantiv och nominalgrupper än sprinteleverna och verkar alltså säkrare i hanteringen av ett ämnesrelaterat språk, detta trots att sprintklassen överlag presterar bättre. »De har högre betyg, större närvaro, högre ambitionsnivå och är mer målinriktade» (s. 198).

I historia är analystexterna ett urval svar på provfrågor om franska revolutionen. De flesta elever har valt att skriva på svenska, men engelska används i vissa ord och fraser. En intressant iakttagelse här är att de elever som får högst betyg använder svenska medan de mindre duktiga väljer att använda engelska. På motsvarande sätt som för fysik och kemi använder kontrollklassen fler ämnesrelaterade ord, även elever som får förhållandevis låga betyg.

Analysen av elevernas texter från nationella provet i svenska visar att sprinteleverna presterar bättre än kontrolleleverna. De gör färre fel och håller överlag en jämnare och mera skriftspråklig stilnivå. Det finns därför inget som tyder på att deras svenska har påverkats i negativ riktning. Ett av delundersökningens viktigaste resultat är att sprinteleverna trots goda studiemässiga förutsättningar i liten utsträckning använder ett adekvat ämnesrelaterat språk i de undersökta ämnena (s. 237).

Kapitel 7 tar sin utgångspunkt i deltagarnas perspektiv på sprintpraktiken. Här redovisas intervjuer och samtal med sju elever och sex lärare, jämnt fördelade under undersökningsperioden. Intervju- och samtalsmetod redovisas noggrant och genomtänkt – något som kännetecknar metodbeskrivningarna i Falks avhandling. I redovisningen framträder vissa teman tydligt. Ett sådant exempel är en instrumentell språksyn, manifesterad i frasen »Språket får inte vara ett hinder» (s. 270). På skolan är det en medveten strategi att elever och lärare får välja språk fritt, så att språket inte ska stå i vägen för verksamheten. Denna strategi resulterar bland annat i att det är svårt att överblicka omfattningen av engelskspråkig undervisning också inom sprintklassen; det varierar med lärare, ämne och aktivitet.

Lärare som har svenska som modersmål framhåller att undervisning enligt sprintmodellen blir mera tidsödande, och mera monologisk. Eleverna vittnar om att programmet inte har varit så engelskspråkigt som de trodde, och att de därför inte utvecklat sin engelska så mycket som de hade hoppats. De har dock positiva upplevelser av sin utveckling i engelska. Eleverna tycker också att deras svenska blivit bättre, vilket kan förklaras med att de sätter likhetstecken mellan *svenska* och *svenskämnet*. Falk finner att eleverna undviker att tala engelska i klassrummet och att de därför tillgriper kodväxling som strategi för att hantera situationen.

Då avhandlingen sammanfattas i kapitel 8 drar Falk »något tillspetsat» samman resultatet av de tre delundersökningarna i lika många punkter (s. 274 f.):

- Eleverna säger inte så mycket, men det som sägs, det sägs på svenska och är i liten utsträckning ämnesanknutet.
- Elevernas svenska i svenskämnet är opåverkad. I andra ämnen är det få som kan använda ett korrekt och ämnesanknutet språk.
- Eleverna upplever att deras svenska inte påverkas nämnvärt, men menar att de missar en del fackord. Deras medvetenhet om språkvalets betydelse ökar. Lärarna tycker att språket är ett hinder och kompenserar då genom att använda svenska.

På institutionell nivå kommenteras också bristen på övergripande strategi för språkvalet i skolan.

Falks beskrivning av sprintverksamheten har väsentligt förbättrat förutsättningarna för fortsatt diskussion om denna undervisningspraktik. Det gäller såväl den språkpolitiska diskussionen som den mera utbildningsinriktade. Tydliga resultat i avhandlingen är att sprintklassrummet knappast fungerar dialogiskt och att sprinteleverna bara i liten utsträckning erövrar ett ämnesanknutet språk – trots goda förutsättningar. Det finns ingen anledning att ifrågasätta dessa resultat, som ju pekar på att sprintpraktiken inte ger eleverna möjlighet att utvecklas optimalt. Avhandlingen lyfter också fram flera frågor som förtjänar att diskuteras vidare, inte minst gäller det tendensen att duktiga elever väljer att skriva på sitt modersmål och använda engelska i centrala uttryck. Det pekar på att åtminstone vissa elever har medvetna språkstrategier. Det är särskilt intressant som avhandlingen i övrigt ger en entydig bild av oreflekterade hållningar till språk och språkval.

Avhandlingen är både perspektiv- och materialrik. Detta är dock inte bara av godo. I sin strävan att ge en mångfasetterad bild brottas Falk med en rad olika teoretiska utgångspunkter och metodiska verktyg. Resultatkapitlen innehåller relativt omfattande metodgenomgångar, då nya metoder tas i bruk i vart och ett. Metodval och metodbeskrivningar görs genomgående omsorgsfullt och reflekterat, men de huvudresultat som sammanfattas i avhandlingens åttonde kapitel ligger alla på en övergripande nivå och fokuserar snarast sprintpraktikens helhet. Det går nog inte att komma ifrån kritiken att dessa resultat kunde ha vunnits med enklare metoder.

Utifrån det angivna etnografiska perspektivet är det också olyckligt att lärares och elevers perspektiv på sprintpraktiken presenteras så sent i avhandlingen. Kapitel 5 och 6 bygger på urval av lektioner och texter, och det hade ökat förtroendet för det urval som görs om en fördjupad översiktsbild presenterats dessförinnan. Det som framför allt blir

lidande av perspektivrikedomen är faktiskt just det etnografiska anslaget, som i många stycken får stå tillbaka för ett mera komparativt.

Diskussionen om undervisning på engelska för svenska elever får vi av allt att döma leva med. Det är angeläget att den fortsatta forskningen tar sig an detta. Ett fenomen som då bör undersökas närmare är kodväxlingens roll. Falks avhandling visar att kodväxling är en central strategi för deltagarna i sprintpraktiken. En teoretisk fördjupning och en vidgad diskussion om kodväxlingsstrategierna skulle därför vara efterlängta bidrag i kommande forskningsinsatser. Det vore också angeläget att jämföra sprint, eller CLIL, i Sverige med andra situationer där elever inte undervisas på sitt modersmål, särskilt med fokus på vilka strategier som används i framgångsrika inlärmiljöer för att få eleverna att delta mera i interaktionen.

Litteratur

- Hyltenstam, Kenneth, 2002: Engelskundervisning i Sverige. Bilaga 3 till Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket. (SOU 2002:27.) Stockholm.
- Sylvén, Liss Kerstin, 2004: Teaching in English or English Teaching? On the effects of content and language integrated learning on Swedish learners' incidental vocabulary acquisition. Göteborg.

Catharina Nyström Höög

Forsberg, Jenny: Tydliga texter. Snabba skrivtips och språkråd. 127 s. Norstedts akademiska förlag. Stockholm 2008. ISBN 978-91-7227-583-6.

Snabba skrivtips och språkråd är undertiteln på språkkonsulten Jenny Forsbergs skrivhjälpreda *Tydliga texter*. Kravet på lättlästhet och snabbhet understryks i förlagets baksidestext, där den tänkta läsaren beskrivs som en person som skriver i sitt arbete och är intresserad av språk, men som inte har tid att »plöja tjocka akademiska luntor». Det är alltså fråga om en praktisk, lättläst och lätthanterlig hjälpreda, utan akademiska ambitioner, för den månghövdade skara skribenter som dagligen producerar brukstexter i sin yrkesverksamhet.

Det praktiska syftet framgår också av de många och tydliga exemplen, markerade med hjärta eller dödskaile, och av de insprängda övningarna med *facit*. Fördjupningsövningar erbjuds via förlagets nätadress, men för återkoppling på övningarna måste användaren vara beredd att betala. Till tydligheten bidrar den konsekvent genomförda kommunikationen med läsaren genom du-tilltal, personliga exempel, frågor och uppmaningar. Också det vardagliga ordvalet, den okomplicerade meningsbyggnaden och den luftiga layouten medverkar till att göra *Tydliga texter* lättläst och lättanvänd.

De frågor och problem Forsberg tar upp bygger på hennes erfarenhet som språkkonsult. Men alla som har undervisat i skrivande eller handlett elever eller studenter på olika

nivåer känner igen de problem hon behandlar. Inom många utbildnings- och verksamhetsområden möter man skribenternas behov av vägledning genom att producera egna, lokala råd- och regelsamlingar enligt modellen »så här gör vi hos oss». Också förlagen räknar uppenbart med avsättning för ständigt nya skrivhandledningar, och man kan ibland ställa sig frågan om behovet av skrivråd är oändligt.

Förutsättningen för den rika floran av skrivstödande produkter är naturligtvis existensen av erkända normsamlingar, framför allt Språkrådets *Svenska skrivregler* (tredje utgåvan 2008) och Svenska språknämndens *Språkriktighetsboken* (2005). En annan, inte alltid uttalad, förutsättning för skrivhjälpmedlen är synen på skrivandet som process och hantverk. Varje fas i skrivprocessen kan förses med sin egen uppsättning av råd, och varje skribent som ställs inför nya skrivsituationer och nya problem kan få hjälp som är riktad »just till dig».

De hjälpsökande, presumtiva läsarna av *Tydliga texter* är, enligt författarens förord, av två slag: dels den som är »ny som skribent», dels den som är »van att skriva». Många av de frågor som tas upp är relevanta för alla skribenter, oberoende av vana. Det gäller till exempel mottagaranpassningen, »Hur skriver jag så att läsaren förstår», som utgör det sammanhållande temat i kapitel 2. Men i andra fall är det troligt att den vana skribenten skulle ha utbyte av en utförligare diskussion eller en tydlig hänvisning exempelvis till *Språkriktighetsboken*. Framför allt gäller detta för kapitel 5, där Forsberg behandlar »de vanligaste språkriktighetsfrågorna», det vill säga de gamla käpphästarna som ofta tas fram i spontana samtal om rätt och fel i skriftspråket. I några fall möter läsaren dubbla budskap. Det gäller till exempel valet mellan *före* och *innan*, där författaren visserligen konstaterar att de gamla reglerna håller på att luckras upp. Men hennes rekommendation till den som »vill vara säker på att ingen reagerar på hur du formulerar dig» är trots allt att följa just dessa regler. Samma resonemang tillämpas när det gäller frågan om användningen av negation i kombination med *varken* respektive *vare sig*.

Att ställa samman skrivråd till en lättläst och lätthanterlig helhet innebär alltid ett val. Allt får inte plats, och alla komplikationer kan inte diskuteras. I *Tydliga texter* saknas till exempel frågan om språk och genus. Hur Forsberg ställer sig till omdiskuterade problem som behovet av en ersättning för *han* som generiskt pronomen framgår endast indirekt genom den konsekventa användningen av generiskt *hon*. Inte heller i den checklista som avslutar boken antyds genusperspektivets relevans. Skribenter som intresserar sig för språk och genus kan naturligtvis vända sig till andra källor, exempelvis Karin Milles *Jämställt språk* (2008). Men något av den aktuella diskussionen hade med fördel kunnat redovisas i *Tydliga texter*.

Bokens begränsade omfång kan också förklara en del av problemen i beskrivningen av vissa genretypiska frågor. Exempelvis klassificeras uttryck som *beakta ett antal faktorer*, *senarelägga* eller *en sjukdom debuterar* i kapitel 4 som »juridiska uttryck». En mer allmän varning för byråkratiska, formella eller ålderdomliga ord och en uppmaning att förklara facktermer finns i kapitel 2. Där finns också en hänvisning till Regeringskansliets nyttiga *Svarta listan – ord och fraser som kan ersättas i författningsspråk*. För den som till vardags kämpar med att skriva begripliga brukstexter skulle en samlad behandling av genrens problem troligen vara att föredra. Och för alla läsare skulle en noggrannare korrekturläsning av vissa av lösningsförslagen till övningarna vara önskvärd.

Även om att man alltså kan ha vissa invändningar mot detaljer i *Tydliga texter* är det i de allra flesta fall lätt att ansluta sig till de råd som ges. Många av påpekandena upp-

fyller med råge syftet att vara lätta att förstå och tillämpa. Det gäller till exempel den pedagogiska genomgången av hur man väljer mellan pronomenformerna *de* och *dem*, liksom de behövliga och roligt formulerade påpekandena om problemen med att skriva datum under de närmaste decennierna. Och den seglivade uppfattningen att man inte får inleda meningar med *och* eller *men* bör här ha fått dödsstöten – en rubrik i kapitel 5 lyder helt enkelt »Inled med *och* eller *men*».

Forsbergs fortlöpande läsardialog kan ibland bli övertydlig. Men den kan också ge nyttiga insikter, som i författarens fråga i kapitel 2: »Vem sparar tid på förkortningarna? Du själv som skriver eller de som ska ta till sig ditt budskap?» Här finns det bara ett rätt svar. Tidsbesparingen för skribenten kan i värsta fall leda till texter som är svåra att förstå för många läsare, och Forsberg varnar välmotiverat speciellt för icke vedertagna förkortningar som *iofs*, *iaf* eller *mha*.

Skrivråd och regelsamlingar avspeglar alltid sin samtid. I *Tydliga texter* behandlas webbtex och e-post utförligt, liksom diskussionen om användningen av engelska eller svenska. De övergripande råd som ges, att man ska skriva kort, enkelt, korrekt och på svenska, är dock långt ifrån tidsbundna utan snarare repliker i ett samtal som pågått åtminstone sedan Erik Wellanders *Riktig svenska* publicerades för 70 år sedan.

Litteratur

- Milles, Karin, 2008: Jämställt språk. En handbok i att skriva och tala jämställt. (Småskrift utarbetad av Språkrådet.) Stockholm.
 Språkriktighetsboken. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 93.) Stockholm 2005.
 Svenska skrivregler. (Språkrådets skrifter 8.) Stockholm 2008.
 Wellander, Erik, 1973 (1939): Riktig svenska. Stockholm.

Görel Bergman-Claeson

Malmberg, Anja: Att skriva för teatern. Hur amatörskrivare utvecklar genrekompetenser. (Studier från Örebro i svenska språket 5.) Diss. 331 s. Örebro 2008. ISSN 1653-9869, ISBN 978-91-7668-636-2.

Kan man lära sig att skriva genom att gå på skrivarkurs? Och mer specifikt: kan man lära sig att skriva för teatern? Hur ska en skrivarkurs med inriktning på teater och teatertext läggas upp?

Anja Malmberg visar i sin avhandling att teatertext är en synnerligen krävande genre och förutsätter ett annat slags kompetens än prosatext. En särskild komplikation när teatertext diskuteras och studeras är att man måste skilja mellan den litterära, skrivna texten och den multimodala föreställningstexten. Men därtill finns det en mellanliggande text, en repetitionstext eller brukstext, som används i det praktiska teaterarbetet av regissör,

skådespelare, scenograf osv. Och det är brukstexten som är föremål för avhandlingsförfattarens speciella intresse och engagemang. Hon menar bestämt att teatertext i första hand ska skrivas för att repeteras i en repetitionslokal, inte för att ageras fram på en scen inför en publik. Det är regissör och skådespelare som förvandlar eller »översätter» den skrivna teatertexten till talad föreställningstext. De är vad Anja Malmberg (härefter AM) kallar »expertläsare» av teatertexter. Dessa läsares uppgift är att *visualisera* texten och att fylla ut textens luckor så att ett scenrum och en bild t.ex. av karaktärernas rörelser i detta rum byggs upp.

Teatertext ska ha en särskild kvalitet som på engelska kallas »theatricality» eller »stageworthy»; på svenska talar man om en texts *spelbarhet* eller om *fysisk text*. AM citerar (s. 21) teaterpraktikern Leif Sundberg som bl.a. säger att en fysisk text »lockar fram och bjuder på kroppsliga och mentala aktiviteter». En utmaning för den som skriver teatertext är därför att åstadkomma repliktext där handlingar är fysiskt närvarande. Samtidigt ska texten vara öppen så att den ger skådespelarna möjlighet att arbeta skapande med den. AM menar att skrivaren behöver »släppa föreställningstexten och publikens förståelse av den» (s. 19).

Teatertexten berättar en historia på ett helt annat sätt än prosaberättelsen gör; de metatextuella ramarna är annorlunda. AM använder begreppen karaktärsvärld, berättelsevärld samt dramatikers och läsarens värld för teatertextens metatextuella ramar eller skikt. Karaktärsvärlden är det första och helt dominerande skiktet i teatertext. Det är här de språkliga aktiviteterna äger rum. De språkliga aktiviteterna skapar tillsammans berättelsevärlden, den övergripande berättelsen. Berättelsevärlden skapas alltså *indirekt*, via karaktärsvärlden. Inom karaktärsvärlden kan karaktärerna berätta, de konstruerar vad AM kallar karaktärsberättelser. Berättelserna vidgar den iscensatta karaktärsvärlden i tid och rum. Karaktärerna kan t.ex. berätta för varandra om händelser de varit med om för länge sedan. Också karaktärsberättelserna påverkar berättelsevärlden indirekt. AM betonar att det för skrivaren gäller att kunna separera berättelsevärlden och karaktärsberättelserna, dvs. att kunna skapa en tydlig karaktärsvärld. I det tredje skiktet slutligen återfinns både dramatiker och läsaren. AM menar att det med tanke på materialet i hennes undersökning är rimligt att anta stor överensstämmelse, t.ex. på kulturell nivå, mellan dramatikers och läsarens värld.

Kan då amatörskrivare genom att delta i en skrivarkurs specialiserad på drama och andra dialogiska medier utveckla genrekompentens på teatertext? Det är den frågan AM vill utreda i sin ambitiöst upplagda och innehållsrika avhandling. Sitt syfte formulerar hon så här (s. 31): »Det övergripande syftet med avhandlingen är att följa tre informanternas textutveckling med avseende på om deras texter blir mer fysiska och om de utvecklar genremedvetenhet. Jag utgår från att undervisningen direkt eller indirekt tydliggör genren.»

Huruvida och i vilken mån de tre informanterna, en man och två kvinnor, under kursens gång lär sig att anpassa sina texter efter teatergenrens krav undersöker AM huvudsakligen med textlingvistiska metoder. Undersökningen är avgränsad till två analysområden. Det första analysområdet gäller nominalfrasens utformning, och utgångspunkten här är frågan till vilken värld nominalfrasen är anpassad, karaktärsvärlden eller berättelsevärlden. Två aspekter undersöks: nominalfrasens referens och referenters identifierbarhet. Som exempel på den första aspekten kan nämnas skrivarens val av en nominalfras i bestämd eller obestämd form. Det är ett val som ska ske utifrån vad karaktärerna

vet eller inte vet, inte utifrån vad läsaren kan tänkas veta eller förstå. Det andra analysområdet gäller de narrativa ramarna, dvs. berättelsevärlden och karaktärsberättelserna. Här undersöks hur olika tider konstrueras i berättelsevärlden och hur karaktärsberättelserna påverkar konstruerandet av berättelsevärlden. Ytterligare analyseras en tredje aspekt av nominalfrasens användning, nämligen hur fraserna bildar (kortare eller längre) kedjor genom texten.

Avhandlingen har en klar disposition. Efter inledningskapitlet följer i kap. 2 en genomgång av litteraturvetenskaplig, teatervetenskaplig och språkvetenskaplig forskning. Skrivforskning och skrivundervisning samt skrivarhandledningar för teatertext behandlas i kap. 3. Gällande frågan vilket slags undervisning som krävs för att eleverna ska utveckla sin skrivförmåga och sin genremedvetenhet finns som bekant två olika skolor: den som förordar explicit undervisning av genredrag och den som förordar användning av s.k. modelltexter. Den ettåriga skrivarkurs som de tre informanterna gått på företräder närmast den senare skolan. Någon explicit genreundervisning förekommer inte utan man utgår från att ett indirekt inlärande av genren sker genom att deltagarna ser och diskuterar föreställningar. Det är sålunda föreställningstexten som betraktas som den primära texten. Stor vikt läggs också vid responsamtal då deltagarna i grupp diskuterar sina egna texter.

I kap. 4 redogörs för undersökningsmaterialet. Det består för det första av teatertexter skrivna av tre etablerade svenska dramatiker: Lars Noréns *Dagen är nattens mor* (1982), Staffan Göthes *En uppstoppad hund* (1986) och Kristina Lugns *Ildaflickorna* (1993). Pjäserna ingår i den datorlagrade korpus på 45 dramer från tre sekler som sammanställts vid Institutionen för nordiska språk i Uppsala. De här texterna har valts som jämförelsematerial, för att »undersöka hur genredrag i teatertext används av verksamma dramatiker» (s. 69). För det andra ingår i undersökningen nio texter skrivna av de tre informanterna. Det är fråga om ett urval av de texter informanterna skrivit under kursen och som de fortlöpande skickat till AM. De nio texter hon valt ut representerar det initiala, det mediala och det finala skedet i informanternas utveckling. AM har också gjort intervjuer med huvudlärarna på kursen och med informanterna som hon kallar August, Elin och Selma.

Undersökningsmetoderna redovisas i kap. 5. Ett stort antal hypoteser för genredrag i teatertext ställs fortlöpande upp i detta kapitel. De analysystem och analyskategorier som tillämpas förklaras utförligt. Analysen av nominalfrasens referens och av hur nominalfraser bildar kedjor genom texten har huvudsakligen framställningen hos Martin (1992) och dennes modell för prosatextens *phoricity* som utgångspunkt (AM använder på svenska termen *foriskhet*). Analysen av nominalfrasens identifierbarhet är baserad på Ariels teori om *accessibility* (1991). I avsnittet om konstruktionen av berättelsevärlden diskuteras bl.a. det ofta komplicerade förhållandet mellan kronologisk tid och gestaltad tid i modern teatertext. Exempel från Noréns, Göthes och Lugns pjäser belyser framställningen.

Analyserna upptar de centrala kapitlen 6–9. Först redovisas analysen av Noréns, Göthes och Lugns texter i kap. 6, därefter ägnas de tre informanternas texter var sitt detaljerade kapitel. Alla fyra analyskapitel är upplagda på samma sätt. Efter innehållsreferat av texterna går analysen fram steg för steg enligt samma mall. Kvantifieringar har gjorts i stor mängd; sammanlagt ingår 48 tabeller, 12 i varje kapitel. Kortare och längre textutdrag ingår i samtliga analyskapitel.

Det tionde och sista kapitlet har rubriken Resultatdiskussion. Här diskuteras först hur de i kap. 6 presenterade genredragen kan kopplas ihop med textens praktik i repetitions-situationen. Därefter visas de tre informanternas *genreträff*, dvs. om de lyckats eller inte med genredragen i sin sista text. Genredragen ställs upp i tre tablåer och gäller tidskonstruktionen i berättelsevärlden och för karaktärsberättelserna (6 drag), kedjorna i texten (5 drag) och nominalfrasens referens och identifierbarhet (7 drag). Sammanlagt räknar AM alltså med 18 genredrag. Hennes slutsats är att alla tre informanter har en positiv utveckling men att de fortfarande har »långt kvar till fullständig genrebehärskning» (s. 102). Enligt henne kan tidskonstruktionen och hur karaktärsberättelserna är konstruerade ses som de mest centrala genredragen. De påverkar hur gestaltande och fysisk texten blir. Med tidskonstruktionen lyckas ingen av informanterna. Slutligen diskuteras i det sista kapitlet även kursens uppläggning, framför allt responsamtalens form och funktion eftersom det är genom responsamtalen som informanterna på den här kursen förväntas uppnå genremedvetenhet. Också några förslag på framtida forskning ges.

Det finns mycket att begrunda och ta ställning till i Anja Malmbergs avhandling, många resultat, slutsatser och synpunkter som vore värda en närmare belysning och diskussion. Här är det möjligt att ta upp bara några trädar.

Som ovan nämnts ställer AM i metodkapitlet upp ett antal hypoteser gällande teater-textens genredrag. I början av kapitlet (s. 80) konstateras: »För att etablera genredragen görs *först* analyser av tre etablerade dramatikers texter» (min kurs.). Men som vi sett ingår dessa analyser i följande kapitel; i avhandlingstexten kommer alltså hypoteserna *före* analyserna av Noréns, Göthes och Lugns texter. Det här gör att man under läsningen av metodkapitlet inte har klart för sig på vad hypoteserna är baserade.

Själva undersökningen är väl avgränsad. AM har koncentrerat sig på några specifika företeelser som har relevans för teatertextens genrekrav. Och det är en mycket omfattande textmassa som avhandlingsförfattaren har hanterat, analyserat och kvantifierat med stor noggrannhet. Resultaten kan avläsas i de många tabeller som läggs fram i de fyra analyskapitlen. Dock är det inte alltid lätt att få grepp om vad tabellerna egentligen säger t.ex. om nominalfrasernas utformning i de analyserade texterna. Personligen hade jag önskat mer av den kvalitativa analysen. Textexempel presenteras och kommenteras visserligen men det är enligt min mening inte tillräckligt för att, såsom det sägs i metodkapitlet (s. 81), visa »språkdragets funktion i texterna».

I inledningen (s. 17) skriver författaren att föresatsen i avhandlingen är att »försöka beskriva några delar av den genrekompentens» som skrivare behöver utveckla för att bli kompetenta på teatertext. Det är bra att här står »några delar». I fortsättningen tenderar nämligen AM att tala om de undersökta dragen som teatertextens genredrag. Det är lätt att förstå att en sådan »absolut» formulering används. Men om alla de andra genredrag som rimligtvis karakteriserar teatertext sägs inte mycket. Den bild av teatertexten som genre som uppstår blir därmed reducerad. Författaren kunde t.ex. i samband med diskussionen kring informanternas texter ha tagit upp att det i en pjäs ska finnas en konflikt av något slag, att en pjäs ska ha en idé eller ett tema. Hon kunde också ha resonerat lite mer kring det förhållandet att teatertext faktiskt bygger på dialog och på hur repliker anknyter (eller inte anknyter) till varandra. På ett ställe (s. 70) konstateras dock att Norén och Göthe »har en naturalistisk dialog som man som läsare upplever försöker *simulera naturliga samtal*» (min kurs.). Om Lugns dialog sägs att den är »lätt absurd och poetisk» och att hon inte försöker simulera ett naturligt samtal. Vilka språkliga drag det är som

kan ge upphov till intrycket att dialogen är naturlig eller absurd går AM inte in på. I kap. 6 (s. 140) påpekas dock att förhållandena i karaktärsvärlden är avgörande för vilken form nominalfrasen får hos de etablerade dramatikererna. De låter inte karaktärsvärlden påverkas av vad läsaren vet eller inte vet. Men delvis kanske det här beror på att de utnyttjar sin mer eller mindre intuitiva kunskap om hur samtal går till i verkligheten, hur vi refererar till personer, platser och händelser när vi talar med varandra ansikte mot ansikte. Amatörskrivare behöver kanske lyssna in sig på samtalsspråket.

Och det här leder in på följande fråga: Ska teatertexten ses som talspråk eller skriftspråk? Denna ofta diskuterade fråga kommer upp i flera sammanhang i avhandlingen. AM har sin åsikt klar. Hon ser hellre teatertexten som en skriftspråklig än som en talspråklig text och hon går emot uppfattningen att teatertexten har större överensstämmelse med talspråket än med skriftspråket. Hon förefaller i själva verket irriteras av att t.ex. samtalsforskare och stilforskare betraktar och undersöker teatertexten som talspråk. Också i handledningslitteratur, påpekar hon, finner man uppmaningen att dramatikern ska efterlikna talspråket. AM utgår i stället från skriftspråket och från hur de skriftspråkliga dragen i vanlig prosatext, t.ex. nominalfrasens utformning, »manipuleras» för att fungera i repetitionssituationen. Det är självklart att dramatexten är en skriven text och (vanligen) kommer till i en skrivsituation. Men dramatikern vet ju att texten ska talas fram (och att det sker redan i repetitionslokalen). AM säger (s. 23) att replikt-texten går från att vara skriftspråk till att vara talspråk. Det hon lyfter fram är att teatertexten ska visualiseras. Hon går inte närmare in på att texten väl också ska *lyssnas fram* så att den i varje situation får den rätta »tonen» i fråga om rytm, tempo, intonation, pausering osv. I sista hand är det enligt min mening inte fruktbart att beskriva teatertexten som skriftspråk *eller* som talspråk. Teatertext skrivs för att talas, och verkningsfullt dramaspråk utnyttjar, »manipulerar» och kombinerar på olika sätt drag från det skrivna *och* det talade språket.

Det finns tyvärr en hel del slarvfel och språkfel i avhandlingen. Men Anja Malmberg skriver frejdigt, hon är inte rädd för att ta ställning och hon redogör klart för hur hon går tillväga. Hennes kunskap om och engagemang för teater och teatertext gör att också läsaren blir engagerad. Hennes avhandlingstext uppvisar inte minst den genrekompetensen att den sätter igång tankeprocesser hos läsaren.

Anne-Marie Londen

Myking, Johan: Motivasjon som termdanningsprinsipp. Ein teoretisk diskusjon på grunnlag av norsk oljeterminologi. (Acta Wasaensia 191; Språkvetenskap 37.) Diss. XV + 409 s. Vasa 2008. ISSN 0355-2667 (Acta Wasaensia), ISSN 1235-791X (Acta Wasaensia. Språkvetenskap), ISBN 978-952-476- 229-8.

Johan Mykings doktorsavhandling *Motivasjon som termdanningsprinsipp* är en omfattande monografi.¹ Det första av bokens fem kapitel gör på sedvanligt sätt reda för syfte, material och metod, det andra ger inblickar i forskningen på området genom en omfattande citatsamling och ett referat av de viktigaste facktraditionerna. Det tredje kapitlet behandlar motivationen som klassificeringsprincip, det fjärde typologiska och funktionella aspekter på motivation som termbildningsprincip, medan det femte avrundar hela avhandlingen. Inledningsvis redovisas tabeller över figurer och översikter m.m., och avslutningsvis finns en litteraturförteckning och några bilagor där översikter och tabeller, som finns i texten, återges i fullständig version. De norska termerna i *Oljeordliste* redovisas dessutom med sina engelska ekvivalenter.

Huvudordet i avhandlingen är, som man kan förstå redan av rubriken, *motivation*. Med *motivation* »siktet ein til at 'sjølvforklarande' og 'gjennomsiktige' ord er eit kommunikativt gode, og som normprinsipp har dette prinsippet stått sterkt både i terminologiarbeid og i allmennspråkleg avløyingsarbeid», fastslås på avhandlingens första rader (s. 1), men detta enkla konstaterande tål förstås att diskuteras och därigenom att problematiseras. Det sker sedan avhandlingen igenom.

Motivation behandlas i avhandlingen som normativ termbildningsprincip i sekundär termbildning, alltså i arbetet med att föra över termer mellan ett källspråk och ett målspråk, i det aktuella fallet engelska och norska. Myking kan i avhandlingen bygga vidare på egna arbeten, där han teoretiskt reflekterat kring begreppet *motivation* mot bakgrund av empiriska erfarenheter. Här problematiseras resonemangen och dessutom framläggs en typologi för motivation. Olika aspekter på terminologi kan anläggas, och detta kommer också till uttryck, fast med olika tyngdpunkter, i avhandlingen: terminologiska studier kan sålunda bedrivas ur onomasiologiskt, semiotiskt, lingvistiskt eller preskriptivt perspektiv, och beroende på valt perspektiv träder olika frågor i förgrunden.

Första kapitlet, som alltså presenterar utgångsläge, material och metod, fungerar som helhet mycket bra och preciserar väl studiens utgångspunkter. Dock stannar man som läsare upp inför några, låt vara mindre, frågor rörande materialet. För det första frågar man sig ur ett lexikografiskt och lexikologiskt perspektiv hur institutionaliserade, dvs. lexikonetablerade, termerna i huvudmaterialet egentligen är. För det andra noteras att aspekten bokmål-nynorsk inte tas upp till behandling. Enligt en not (s. 31) är det endast i 5 % av fallen avvikande morfo-semantisk struktur mellan bokmålsformerna och nynorskformerna, alltför få uppenbarligen för att dra några avgörande slutsatser eller sätta upp några hypoteser. Men de skillnader som faktiskt föreligger hade, tycker man, i varje fall kunnat redovisas.

I det andra kapitlet får vi inblickar i forskningen på området genom en omfattande citatsamling och ett referat av de viktigaste facktraditionerna. Redovisningen av de olika forskningstraditionerna i kapitlet ger egentligen mer än citatsamlingen som hade

¹ Denna recension bygger på min fakultetsopposition vid Vasa universitet den 15 augusti 2008.

kunnat kondenseras. I avsnittet om tidigare forskning presenteras inledningsvis Eugen Wüsters basala arbeten (*Internationale Sprachnormung in der Technik, besonders in der Elektrotechnik*, Bonn 1966; *Einführung in die Allgemeine Terminologielehre und Terminologische Lexikographie*, København 1985). Stephen Ullmann har i boken *Semantics* (upplagorna från 1967, 1972) skilt mellan tre typer av motivation – fonetisk-fonologisk, morfologisk och semantisk – och även detta redovisas och diskuteras ingående i avhandlingen. Lubomir Drozd och Wilfried Seibickes arbete *Deutsche Fach- und Wissenschaftssprache* (Wiesbaden 1973) utgör ett av de främsta referensverken på området. Här finns ett omfattande kapitel om ordbildning där motivationen står i fokus. Drozd och Seibicke är inne på att olika språk utnyttjar olika morfologiska mekanismer för att benämna en bestämd logisk struktur. Även den sovjetisk-ryska forskningstraditionen redovisas i kapitlet, men denna del synes inte ge lika mycket. Viktigare är då de teoretiska bidragen från den kanadensiska traditionen: Guy Rondeau (*Introduction à la terminologie*, Québec 1984) och framför allt Rostislav Kocourek (främst *La langue française de la technique et de la science*, Wiesbaden 1991; titeln något felaktigt återgiven i litteraturlistan). Även kognitiva perspektiv anläggs i de terminologiska undersökningar som relateras av Myking, exempelvis i studier från det senaste decenniet av Rita Temmerman (*Towards New Ways of Terminology Description. The Socio-Cognitive Approach*, Amsterdam 2000). Hos denna författare handlar motivationen först och främst om metaforik och metonymi. Genomgången av forskningsområdet är grundlig och ger många nyttiga perspektiv, men Myking hade, som jag ser det, gärna kunnat göra sin egen position i relation till föregångarna synligare i kapitelavslutningen.²

Utgångspunkten för det därpå följande tredje kapitlet är en figur som visar de motivationstyper i termbildningen som den redan nämnde Rostislav Kocourek (1991) redovisat. Denna modell är mer inkluderande än tidigare modeller, bl.a. så att motivation genom lån finns med. Kocourek räknar också etymologi som en motivationell faktor. Kocoureks modell är inte invändningsfri, och även om Myking inte har ambitionen att lösa alla problem som är förknippade med en sådan typologi, är målet i varje fall att komma längre i analysen. I det andra avsnittet i kapitel 3, *Vidareutvikling av Kocoureks motivationsmodell* (s. 154 ff.), skapar sig Myking därför utifrån en granskning av sitt material en modell för en reviderad motivationstypologi, som på flera punkter kontrasterar mot Kocoureks. På en första nivå granskas motivationen gentemot arbitrariteten. Arbiträra är nybildningar *ex nihilo*, rotord och det Myking kallar *kunstkortning*. Då det gäller motivation talar Myking om indirekt (teckenintern) motivation respektive direkt (re-

² En detaljkommentar till framställningen i kap. 2 skall också lämnas. Bassey Edem Antia diskuterar, konstaterar det (s. 84 ff.), terminologiplanering i några nigerianska språk (yoruba, hausa, efik). Det är bra att på detta sätt få perspektiv från språk och kulturer som skiljer sig från de västerländska som annars oftast står i fokus. Ett avsnitt här tar sin utgångspunkt i ett arbete om produkt-namn på mediciner ur morfo-semantisk synvinkel (Antia et al., *Drug Trade Names. A Morpho-Semantic Study in Resourcefulness and Perfidy*, i *LSP & Professional Communication*, 6:1, 2006, s. 52 ff.). Jag undrar dock hur relevant detta resonemang egentligen är vid en diskussion om termbildningsprinciperna. Visserligen illustreras också här sambanden mellan förkortning, lärd ordbildning och total demotivering samt semantisk motivation av typen metonymi. Men namnbildning har ju helt andra syften än vad termbildning har, i namnbildningen kommer inte minst en kreativitet till uttryck som har helt andra bevekelsegrunder än de som styr termbildningen.

ferentmotiverad) motivation, där den senare i sin tur indelas i en fonetisk och en grafisk. Den grafiska hänför sig till formen, såsom *O-ring*, den fonetiska till vissa ljudgrupper (*fonestem*, eng. *phon(a)estheme*) där exempelvis *-sk* i *plask* kan vara bärare av information, detta genom den paradigmatiska relationen till andra ord som innehåller denna ljudsekvens.³ Då det gäller tecken-till-tecken-motivering har vi lån, vilka författaren noggrant och initierat går igenom. Här är det fråga om olika typer av lån: direktlån med eller utan strukturell modifiering, översättningslån och betydelselån. Här behandlas också substitution. Under begreppet *omgrepsmotivasjon* diskuteras semantisk motivation, dvs. termbildning som inte producerar nya uttryck men som lägger nytt begrepps-innehåll till existerande uttrycksidor – man kunde här tala om *semantisk överföring*. I sammanhanget dryftas metaforer och polysemi, och inte minst denna del är klagörande. Kategorin *omgrepsmotivasjon – morfologisk motivasjon* är den frekvensmässigt största kategorin, och behandlas sist i kapitlet. De vanligaste – man kunde också säga *omarkerade* – typerna tas alltså sist, eftersom det är minst att säga om dem. Lite överraskar denna disposition, men det finns fördelar med detta då problematisering av sådant som verkligen är problematiskt på detta sätt blivit tydligare. Framställningen är mot slutet av kapitlet mer kortfattad än på andra håll, och Myking talar bl.a. om den »vanlege og uproblematiske typen morfologisk motivasjon» (s. 217), *sammansättningarna*. Nu finns det ju som bekant problem också med sammansättningarna, t.ex. rörande relationerna mellan lederna, men författaren går snabbt förbi dessa. Detta beklagar jag, men jag förstår samtidigt att han inte velat förlänga sin redan långa framställning med också dessa problem. Kapitel 3 landar i en motivationstypologi som återges som figur 23 (s. 224). Denna typologi är avhandlingens viktigaste vetenskapliga bidrag, och detta kapitel borde, efter någon revidering, presenteras i en internationell tidskrift. Så betydelsefulla är, menar jag, de definitionsmässiga preciseringar och den redovisade typologi som här presenteras.

Det sista stora kapitlet, det fjärde, ägnas så typologiska och funktionella aspekter. Bl.a. prövas här den folklingvistiska uppfattningen att den morfologisk-semantiska motiveringen leder till otympliga termer. Detta problem granskas i ljuset av språktypologiska och funktionalistiska begrepp. Intresseväckande i kapitlet finner jag frågan om man kan operationalisera längd. I sammanhanget citeras Laurie Bauer: »[o]n this basis, we can conclude that the ideal length of a word-form is somewhere in the region of three syllables, plus or minus two» (anförs i avhandlingen s. 260). Detta förefaller mig vara en mycket generöst tilltagen variationsvidd. Överfört på terminologi sluter sig Myking till slutsatsen att om »kommunikatet» ställer krav på fler än fem stavelser måste vi ty oss till mekanismen ordgrupp. Jag skulle gärna ha sett en fördjupad diskussion från Mykings sida beträffande detta med ordlängd och konsekvenserna av detta för tolkning och användning av termer. Ett annat viktigt avsnitt rör metaforer och metonymi och diskuterar den *avmetaforiseringshypotes* som aktualiserats av författaren. Materialet är här inte så stort att det medger några säkra slutsatser, men det får nog ändå fastslås att

³ Här hade Myking kunnat knyta an till studier framlagda inom ämnet nordiska språk. Jfr här mitt bidrag i *Nionde nordiska namnforskarkongressen, Lund 4–8 augusti 1985* (NORNA-rapporter 34), Lund 1987, s. 109 ff. och där anförd litteratur. Myking själv lyfter här fram Margaret Magnus, *What's in a Word? Studies in Phonosemantics*, Trondheim 2001, ett i sammanhanget betydelsefullt arbete som dock inte heller relaterar sig särskilt mycket mot den konkreta nordiska empirin.

föreställningen om en norsk avmetaforisering »ikkje er heilt grunnlaus» (s. 321), som författaren med sedvanlig försiktighet uttrycker saken.

I det avrundande slutkapitlet 5 summeras undersökningen på ett mer reflekterande sätt, vilket jag finner tilltalande.

Då det gäller det grundläggande teoretiska dryftandet av *motivationen* och dess betydelse vid termbildning – och detta är ju avhandlingens huvudsyfte – kan jag inte se annat än att avhandlingen utgör en milstolpe, där Johan Myking *såväl* initierat och under beaktande av den omfattande internationella litteraturen *som* självständigt och med precision diskuterat *motivationen* som termbildningsprincip och presenterat en typologi för denna. I detaljer kan man på några ställen föra resonemangen vidare, men som helhet utgör avhandlingen en imponerande analytisk prestation som systematiskt diskuterar *motivationen* och dess förutsättningar. Synteserna är genomgående mycket försiktiga. Så blir det kanhända i en teoretiskt inriktad, begreppsutredande studie som denna. Men visst är det lite skada att Johan Mykings egna positioner inte tydligare framgår i de kapitelavslutande sammanfattningarna och i det avrundande slutkapitlet. Detta hade känts så mycket mer motiverat som Myking ju äger denna suveräna behärskning av ämnet.

Lars-Erik Edlund

Norstedts svenska fickordbok. 1035 s. Norstedts Akademiska Förlag. Stockholm 2009. ISBN 978-91-7227-509-6.

Under senare år har Norstedts förlag givit ut ett antal tvåspråkiga fickordböcker med svenska som målspråk. Nu har turen också kommit till en enspråkig, svensk-svensk ordbok i detta format, vilken enligt förordet »fyller en viktig funktion för personer som lär sig svenska». Den är alltså i första hand tänkt som en s.k. L2-ordbok, en ordbokstyp som hittills bara haft två svenska representanter: dels den inom Lexin-projektet utgivna *Svenska ord* (som utkom första gången 1984 och numera framför allt torde användas i sin nätversion), dels *Natur och Kulturs svenska ordbok* (utgiven 2001 och i en utvidgad version 2006).

Vid sidan av formatet finns det en annan skillnad mellan *Norstedts svenska fickordbok* (fortsättningsvis kallad NSFO) och dess föregångare som snabbt faller i ögonen. Det gäller definitionernas utformning. I NSFO används genomgående det s.k. COBUILD-formatet, där definitionerna utgörs av fullständiga sats bestående av en kontextdel (där lemmat ingår) och en förklaringsdel (som mer eller mindre motsvarar en traditionell definition). (För en närmare presentation av COBUILD-formatet, se Svensén 2004 s. 290 ff.) Här några illustrerande exempel:

sovsäck [¹sò:v,SEK:] subst. *sovsäcken sovsäckar*

• En sovsäck är en sorts stor, varm påse som man kan ha t.ex. när man sover i tält: *Det var kallt ute, så det var skönt att krypa ner i den varma sovsäcken.*

tydlig [ˈt̪yːdliɡ] adj. *tydligt tydliga*

• Om en sak är tydlig, så syns eller märks den lätt: *Hon skrev med stora och tydliga siffror.*

tvätta [ˈtvɛːta] verb *tvättade tvättat*

• När man tvättar, så gör man saker rena: *tvätta bilen. Hon tvättade händerna före maten.*

också [ˈɔkːso] adverb

• Ordet också kan man använda när man lägger till något till det man har sagt tidigare: *Jag ska köpa mjölk också. Hennes bror ville också följa med.*

men [mɛnː] konj.

• Ordet men används för att uttrycka en motvikt eller kontrast mot det man nyss har sagt: *Hunden var stor men den var väldigt snäll.*

Också synonymiförhållanden och markeringsangivelser uttrycks i fullständiga satser:

godis [ˈguːdis] subst. *godiset*

• Godis är detsamma som *sötsaker*: *godispåse, lördagsgodis.*

ty [tyː] konj.

• Ty är ett gammalt ord med samma betydelse som *för*.

En oundviklig begränsning med COBUILD-formatet är att definitionernas innehåll blir mindre generellt och heltäckande, och det är inte svårt att hitta användningar som faller utanför NSFO:s betydelseförklaringar; exempelvis inryms »ett tydligt svar» eller »hon var mycket tydlig på den punkten» knappast i definitionen av *tydlig* – något som där emot är fallet med såväl »som är lätt att uppfatta, märkbar, klar» i *Svenska ord* som »lätt att t.ex. se, höra eller förstå» i *Natur och Kulturs svenska ordbok*. Någon större tyngd har dock inte en sådan invändning. En fickordbok avsedd för relativa nybörjare i svenska kan omöjligt sträva efter någon större fullständighet, utan det måste handla om ett begränsat urval av betydelser och användningar. Och enligt vår mening lyckas NSFO ofta ringa in ordens mest typiska och centrala betydelseinnehåll på ett både lättbegripligt och träffsäkert sätt som väl stämmer överens med målgruppens behov.

COBUILD-formatet har också flera i sammanhanget tungt vägande förtjänster. En är att kollokationerna på ett smidigt och osökt sätt blir en del av definitionerna. Så t.ex. *brott* med definitionen »Om man begår ett brott, så gör man något olagligt som man kan bli straffad för», där kollokatoren *begå* har sin givna plats i kontextdelen. (Med det traditionella definitionsformatet i NSFO:s två föregångare krävs språkexempel för att visa på kollokatoren.)

En annan och i L2-sammanhang mycket viktig poäng med COBUILD-definitionerna är att användaren hela tiden konfronteras med syntaktiska mönster. Exempelvis blir definitionerna av verben och adjektiven en ständig påminnelse om att subjektet i en sats med spetsställt adverbial hamnar efter det finita verbet – en av de stora stöttestenarna i svenskans ordföljd.

Givetvis finns det också definitioner i NSFO som framstår som mindre lyckade. Framför allt tycks funktionsorden ibland ställa till problem för redaktörerna. Ett exempel är konjunktionen *utan* där förklaringen lyder: »Utan använder man ibland t.ex. när

det visar sig att någon annan än den man trodde har gjort något». Här lyckas *Natur och Kulturs svenska ordbok* betydligt bättre med att förklara ordets användning: »Används i stället för 'men' efter 'inte'». Och direkt fel blir det när NSFO beskriver konjunktionen *så* på följande sätt:

så [so:] konj.

Ibland använder man så för att liksom binda ihop olika delar av en mening: *Om det blir vackert väder, så gör vi en utflykt.*

Det som exemplifieras här är ju inte konjunktionen *så* utan det homonyma adverbet i användningen som dubblerat fundament, en olycklig sammanblandning inte minst med tanke på att detta *så* är synnerligen frekvent i ordbokens definitioner med dess många spetsställda konditionala och temporala bisatser.

Till de tevsamma inslagen i NSFO hör de cirkulära synonymdefinitionerna. Ett exempel är *godis* ovan. Slår man upp *sötsaker* så får man en förklaring som är identisk frånsett att de två synonymerna bytt plats: »Sötsaker är detsamma som *godis*.» Här förutsätter en meningsfull konsultation att ett av orden redan är bekant för användaren.

Ett annat inte helt ovanligt problem är att definitionernas förklaringsled är uppbyggda kring ord som själva inte finns förklarade i ordboken. Ett exempel är *spackel*, där värdet av den annars välformulerade definitionen »Spackel är ett slags tjockt kitt som man kan använda för att fylla ut sprickor, t.ex. i väggar, så att man får en jämn yta» äventyras i och med att ordet *kitt* inte finns med bland ordbokens lemman. Ett annat är *riddare* som förklaras på följande sätt:

riddare [...] En riddare var förr, under medeltiden, en av de främsta männen i ett land. Han satt ofta till häst i rustning och var med och krigade.

Här är det inte bara »medeltiden» som man förgäves letar förklaringen till i NSFO. Detsamma är fallet med såväl »rustning» som partikelverbet »vara med», och vad gäller »främsta» så är ingendera av de två definitioner som ordboken ger, »Det främsta är placerat längst fram» och »Den främste är den som är bäst», särskilt relevanta i sammanhanget.

Problemet med artikeln *riddare* är dock inte enbart att flera av de ord som används i definitionen själva saknar förklaringar. Här finns också något annat, en viss vaghet och redundans i formuleringarna, en förenkling som snarare ligger på det begreppsliga planet än på det språkliga. Varför både »förr» och »under medeltiden»? Varför »främsta» i stället för »mest framstående»? Och varför »var med och krigade» i stället för »deltog i krig», ett uttryckssätt som nog kan vara lättare att få grepp om för andraspråksinläraren?

Exemplet *riddare* är alls inte unikt – en liknande »förenkling» finns redan i artikeln *ty* ovan med dess formulering »ett gammalt ord» i stället för det mera precisa »ålderdomligt» – och här finns ett annat och mera generellt problem med definitionerna i NSFO: uttryckssätten ger inte sällan intryck av att vara riktade till en annan målgrupp än L2-inlärare. Och så är uppenbarligen också fallet. COBUILD-formatet används även i den år 2001 utkomna *Norstedts första svenska ordbok*, en kombinerad ordbok och encyklopedi som – med baksidestextens ord – är »gjord speciellt för barn», och jämför man de två ordböckernas definitioner står det klart att NSFO i mycket stor utsträckning

har övertagit dem direkt från denna barnordbok. Detta är visserligen långt ifrån alltid något problem; även om det stora flertalet av de ovan citerade definitionerna ordagrant återfinns i förlagan så fungerar de ju också i sin nya kontext. Det bör också sägas att definitionerna i *Norstedts första svenska ordbok* här och där har omarbetats för att bättre passa den nya målgruppen; så är t.ex. fallet med *sovsäck* som i den äldre ordboken förklaras med »En sovsäck är en sorts stor, mjuk påse som man ibland har istället för lakan och täcke när man är borta». Men ofta – alldeles för ofta – återanvänds definitioner som är så uppenbart avpassade för barnets begreppsvärld att de för en vuxen ordboksanvändare kan verka löjeväckande eller rentav stötande. Några ytterligare exempel:

sol [...] Solen är den stjärna som är så nära oss att den kan ge oss ljus och värme. Utan solen skulle allt liv försvinna från jorden [...]

nationalism [...] Nationalism är kärlek till det egna landet. Ibland blir nationalismen så stark att man tycker att ens eget land är bättre än alla andra länder.

medborgare [...] En medborgare är en invånare i ett land: *svensk medborgare*.

Upplysningarna om att solen spelar en central roll för livet på jorden eller att det finns faror med överdriven nationalism kan vara på sin plats när målgruppen är barn. Men för vuxna vars enda problem är att de inte vet hur de här företeelserna benämns på svenska? Och att sätta likhetstecken mellan »medborgare» och »invånare i ett land» är kanske en förenkling som går an när det gäller barn – för den i Sverige bosatta andraspråksinläraren handlar det däremot om en distinktion av synnerlig vikt. Här ansluter sig NSFO till en tyvärr både utbredd och seglivad tradition i svenska 2-sammanhang, att material som egentligen är utarbetade för svenska barn till följd av deras »enkla» språk också anses passa för vuxna L2-inlärare.

Också lemmaurvalet bär ibland prägel av ursprunget i en barnordbok. Hör ord som t.ex. *teddybjörn* eller *trampbil* verkligen hemma i en första enspråkig ordbok för L2-inlärare? Ett tänkvärt exempel är likaså *nasse* med definitionen »Nasse är barnspråk för *gris*»; om någon av de tilltänkta användarna behöver få en förklaring av ordet *nasse* är risken stor att det inte handlar om grisar utan om en politisk företeelse av betydligt mindre idylliskt slag.

Definitionerna och lemmaurvalet hade alltså utan tvekan vunnit på att närmare granskas och anpassas till den nya målgruppen; de har i alltför stor utsträckning tagits över från en ordbok vars målgrupp har helt andra förutsättningar och behov.

Samma problematik – att NSFO på ett till synes alltför oreflekterat sätt följer andra ordböcker – finns när det gäller uttalet. Som antyds av exemplen ovan är samtliga lemmor försedda med fullständiga uttalsangivelser med IPA-symboler. Och i detta fall anges källan explicit: de är hämtade från den på samma förlag utgivna *Svenska språknämndens uttalsordbok*. Frågan är hur lyckat det är. För att kunna tillägna sig uttalsordbokens avancerade alfoniska transkriptionssystem krävs ett avsevärt mått av förkunskaper, och enligt vår mening hade en ortografinära transkription av det slag som möter i såväl *Svenska ord* som *Natur och Kulturs svenska ordbok* varit betydligt mer ändamålsenlig här. Risken är stor att användaren av NSFO väljer att helt enkelt hoppa över denna – i L2-sammanhang synnerligen viktiga – information. Saken blir inte bättre av att någon användarhandledning att tala om inte heller finns. Av den drygt 30-sidiga introduktionen till uttalsordboken har NSFO valt att endast återge den sista sidans »över-

sikt över ljudsymboler», varför användaren lämnas att själv försöka tänka ut vad sådant som t.ex. »långt ljud vid rytmisk framhävning av obetonad stavelse» innebär.

Märkligt är också hur NSFO hanterar ord med flera uttalsvarianter. Ett exempel är *tisdag* där *Svenska språknämndens uttalsordbok* anger tre olika uttal: ett rent läsuttal [ˈtiːs,døːg] med grav accent och två betonade och långa stavelser, det något reducerade [ˈtiːsdøːg] med betoning bara på första stavelsen och – i konsekvens därmed – en blott halvlång andra stavelse, samt [ˈtiːsda] med en starkt reducerad andra stavelse. Medan t.ex. *Svenska ord* väl förmedlar variationen med sin ortografinära notation [tiːsda(:g)] har NSFO i stället ett slags blandform [ˈtiːsdøːg] med två långa stavelser men utan betoning på den andra av dessa, ett uttal som är helt oförenligt med svenskans prosodiska regler. (Bland de ord som fått liknande, fonetiskt orimliga »kompromissformer» märks inte bara de övriga beteckningarna för veckodagarna utan också t.ex. *trädgård* och *mat-säck*.)

Till det som tagits rakt av från andra ordböcker (här åter *Norstedts första svenska ordbok*) hör likaså böjningsangivelserna för substantiven, adjektiven och verben. Och också i detta fall kan man undra om utgivarna riktigt tänkt över målgruppens behov. Varför ges för substantivens del formerna i bestämd singular och obestämd plural, men däremot inte bestämd plural? Och är det rimligt att man för verbens del nöjer sig med infinitiv, preteritum och supinum, medan såväl presens som imperativ saknas? Till de krav man brukar ställa på L2-ordböcker hör ju en högre grad av fullständighet när det gäller böjningsformer (se t.ex. Svensén 2004 s. 161), och man kan tycka att NSFO här varit lite njugg mot sina användare.

Visserligen finns det ytterligare en källa till grammatisk information i NSFO, en »Svensk minigrammatik» på åtta sidor som får inleda ordbokens eftertexter, och här hade man kunnat vänta sig att de luckor som finns i lemmalistans böjningsangivelser skulle fyllas. Så är emellertid inte fallet. På de åtta rader som ägnas substantiven nämns över huvud taget inga pluralformer, utan allt utrymme ägnas åt ordklassens två genus (varvid man bl.a. får veta att »den bestämda [!] artikeln är **en**» resp. »**ett**»). Av verbens tio rader ägnas de sju första åt konstaterandet att denna ordklass i svenskan saknar personböjning. På de återstående raderna förklaras sedan presensböjningen på följande sätt:

Ändelsen i presens är **-ar** om verbet böjs som **simma** och **-er** om verbet böjs som **köpa** eller är oregelbundet.

Ingenting mer. Blir någon särskilt mycket klokare av det? Och hur kommer verb som t.ex. *bo* eller *höra* eller *tåla* in i bilden? Tyvärr, också i övrigt är denna minigrammatik så präglad av förbiseenden och felaktigheter att ordboken tveklöst skulle ha vunnit på att inte alls ha den med.

Det är med kluvna känslor man lägger ifrån sig NSFO. Å ena sidan utgör den, genom sina mestadels välformulerade och träffsäkra COBUILD-definitioner, ett klart välkommet nytillskott till de svenska L2-ordböckerna. Å andra sidan har den utan tvekan tillkommit i alltför stor hast, utan att man riktigt tänkt över vilka behov de presumtiva användarna har och låtit detta bestämma utformningen. I stället har man i alldeles för stor utsträckning förlitat sig till det man redan har i sina databaser. Här finns en stomme till något som skulle kunna bli riktigt bra. Men för att NSFO ska bli en ordbok som man som lärare i svenska som andraspråk oreserverat kan rekommendera sina inlärare så

krävs det inför en ny upplaga att förlaget verkligen är berett att lägga ner resurser på att anpassa produkten till målgruppen. Man har kommit en bit på vägen, men – som framgått ovan – mycket av arbetet återstår.

Litteratur

- Natur och Kulturs svenska ordbok. Stockholm 2001.
 Norstedts första svenska ordbok. Stockholm 2001.
 Svensén, Bo, 2004: Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik. 2 uppl. Stockholm.
 Svenska ord – med uttal och förklaringar. Stockholm 1984. Även som nätversion: <<http://lexin.nada.kth.se/sve-sve.html>>
 Svenska språknämndens uttalsordbok. Stockholm 2003.

Lillemor Aronsson & Lennart Larsson

Palmér, Anne: Samspel och solostämmor. Om muntlig kommunikation i gymnasieskolan. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 74.) Diss. 219 s. Uppsala 2008. ISSN 0083-4661, ISBN 978-91-506-1993-5.

I doktoravhandlinga si studerer Anne Palmér munnleg kommunikasjon i gymnasieskolen, frå eit språkvitskapleg perspektiv. Ho har følgd to klassar med yrkesførebuande program gjennom 1 ½ år, ein klasse med «omvårdnadsprogram» (OP) og ein med «fordonsprogram» (FP). Studien tar føre seg munnleg kommunikasjon som ein del av læringsprosessen i svenskemnet og i karaktersemna i dei to klassane. Det overordna målet med studien er å få auka kunnskap om munnleg språkutvikling i gymnasieskolen.

AP har valt eit svært viktig tema for doktorgradsarbeidet sitt. Munnleg språkbruk og språkutvikling er eit forsømt felt både i undervisning og forskning. Det er særleg interessant at ho tar føre seg munnleg språkbruk i klassar som arbeider med yrkesførebuande fag – og slik koplar munnleg språkbruk opp mot framtidig arbeidsliv.

Det overordna forskingsspørsmålet til AP er i kva grad og på kva måte elevar i dei aktuelle klassane haustar erfaringar med å delta i resonnement og det å vera hovudaktørar i førebudd tale i klasserommet. Ho ønskjer også å finna fram til ein god måte å beskriva munnlege praksisar og kulturar på og å studera korleis den munnlege delen av den nasjonale prøven vert gjennomført og kva utfall han gir i dei to klassane.

Studien er forankra i sosiokulturell teori. Språkutvikling blir forstått som sosialisering i ulike måtar å bruka språket på. Metodologisk kan arbeidet klassifiserast som ein etnografisk klasseromsstudie. Materialet består av feltnotatar, video- og lydopptak og intervju med lærarar og elevar. Til saman har AP samla observasjonar frå 140 leksjonar

i dei to klassane. Ho gjer analysar av eit utval opptak av samtalar (i vid tyding) mellom lærarar og elevar og elevar imellom.

I analysearbeidet låner AP begrep frå literacy-forskninga. Den munnlege kulturen i klassane blir beskriven med vekt på språklege mønster, maktrelasjonar og kunnskaps-syn. I næranalysar av dialogar støttar AP seg til Linell og hans dialogiske syn på språk, med vekt på deltakarstruktur. Den førebudde talen belyser AP ved å studera språkhandlingar.

AP presenterer klåre og ganske eintydige resultat frå forskingsarbeidet sitt. Ho finn at det føregår svært ulike munnlege aktivitetar i dei to klassane. I svenskemnet i OP-klassen (kap. 5) beskriv AP den munnlege kulturen ved hjelp av to nøkkelord: *danning* (=bildung) og *ferdigheiter*. Eit viktig mål for læraren er at elevane skal få del i kulturarven. Vi følgjer tre undervisningsforløp som AP vurderer som typiske i denne klassen, nemleg lesing av og samtale om eldre svenske dikt. Elevane får detaljerte og relativt lukka oppgåver som oftast resulterer i korte samtalesekvensar, med lite utvikling av tema. Dei munnlege presentasjonane av gruppearbeida blir ofte korte, summariske diktanalysar. Førebudd tale synest bli oppfatta som ein ferdigheit som elevane skal utføra, ikkje som ein språkleg aktivitet i ein meningsfull samanheng, hevdar AP. Ho meiner at opplegget i denne klassen har i seg eit godt potensial til språkutvikling, eit potensial som ikkje blir utnytta. AP forklarar dette med at læring her blir forstått som overføring av kunnskap og ferdigheitstrening, ikkje kommunikasjon.

Den munnlege kulturen i svenskemnet i FP-klassen (kap. 6) blir beskriven som *dialogisk meiningsskapning*. Vi følgjer også her tre undervisningsløp, tre tema-arbeid i klassen der elevane arbeider med ulike typar diskursar – alt frå skjønnlitteratur til medietekstar og eigne rollespel. Målet til læraren er å hjelpe elevane til ei betre forståing av verda og å stimulera språkutviklinga deira. I dei lærarleia samtalane førekjem det ein god del resonnering. AP tilskriv dette læraren sine relativt opne instruksjonar og hennar opne haldning til kunnskap saman med ei lyttande haldninga til elevane. Ho konkluderer med at den munnlege kulturen i svenskemnet i FP-klassen fremjar språkutvikling gjennom dei meningsfulle kontekstane den gir til kommunikasjon. Det ein finn lite av i denne klassen, er muligeheiter til å ha ordet åleine.

Den munnlege kommunikasjonen i karaktersemna i dei to klassane presenterer AP i ein oppsummerande oversiktsanalyse (kap. 7). Kort samanfatta finn ho at OP-elevane blir involverte i eit breitt spekter av ulike typar diskursar i karaktersemnet, både kontekstbundne og kontekstreduserte. Dei får også prøvd seg ein god del på monologar i klassen. FP-elevane er delte i to grupper med ulike lærarar i karaktersemnet. I den eine gruppa deltar elevane i eit relativt avgrensa spekter av kontekstbunden kommunikasjon – samtalen er knytt opp til konkrete, nærverande forhold. I den andre gruppa er diskurs-spekteret langt vidare. Ingen av elevane på FP-programmet får erfaring med førebudd tale.

For å kasta ytterlegare lys over det overordna forskingsspørsmålet tar AP i kapittel 8 føre seg eit utval av studentframlegga i samband med den nasjonale prøven og studerer korleis elevane resonnerer ved å rekna ut gjennomsnittleg topiklengde og identifisera språkhandlingar. Analysen viser at det ikkje er nokon korrelasjon mellom elaborasjonsnivået av tema og lengda på presentasjonane. På bakgrunn av dette og ein del nærstudiar av framlegg frå elevane samlar AP trådane og konkluderer med at analysane gir prov for at ein dialogisk munnleg kultur fremjar elevane si resonnering i munnlege presen-

tasjonar, medan ein kultur som legg vekt på ferdigheitstrening derimot ikkje stimulerer elevane på same måte til å utvida resonneringa si. Dette blir presentert som eit hovudfunn i studien.

Oppsummerande peikar studien på at undervisning i yrkesførebuande program i gymnasieskolen kan gi svært ulike vilkår for utvikling av munnleg språk. AP hevdar at forekomst og utvikling av resonnering og førebudd tale avheng meir av organisering av undervisning og av verdiar knytt til kunnskapsideologi enn av kva fag ein arbeider med. Ut frå analysane skisserer AP ein leiarstil som ho meiner fremjar den munnlege språkutviklinga til elevane, nemleg den lyttande, tydelege og agerande læraren.

AP har skriva ei ryddig avhandling – tvers igjennom. Ho gir grundige etnografiske beskrivelsar av munnlege situasjonar, presiserer tydeleg kva ho vel å fokusera på og kva ho vel å sjå bort ifrå, definerer dei fleste begrep på ein presis måte og gjennomfører jamt over svært gode analysar. Teksten er godt gjennomarbeidd og lett å lesa. Men – forskingsarbeidet har likevel visse svakheter.

Aller først, ein liten detalj, men likevel viktig nok. Som nemnt innleiingsvis seier AP at målet med studien er å «nå ökad kunskap om muntlig språkutveckling i gymnasieskolan» (s. 15). Denne målformuleringa er ikkje dekkande for det avhandlinga kjem til å omhandla. AP studerer nemleg ikkje sjølve språkutviklinga til elevane, men derimot *føresetnadene* for å få til god språkutvikling. Seinare i avhandlinga presiserer AP fokuset for arbeidet langt meir presist, nemleg ved å seia at målet er å finna meir ut om «vågen» mot munnleg kompetanse, om «villkor och situationer» som skolen tilbyr for språkutvikling, om potensial for språkutvikling. *Det* er noko anna enn auka kunnskap om språkutvikling.

Å resonnera er eit nøkkelord i avhandlinga. AP skriv at ho forstår begrepet som ein samtale eller del av samtale der samtaleemnet blir utvikla og utdjupa. Denne definisjonen av 'resonnera' er ikkje fullgod. Det er nemleg uklårt kva AP legg i at eit tema blir 'utvikla' og 'utdjupa'. Slik eg ser det, inneber det å utvikla eit tema å føya til noko innhaldsmessig nytt. Når ein beskriv og refererer frå ein film t.d., slik ein av informantane gjer, så føyer talaren stadig til noko nytt, og noko av dette nye blir også utdjupa, men i avhandlinga til AP blir det likevel ikkje rekna som resonnering. Resonneringsbegrepet burde vore operasjonalisert på ein meir eintydig og presis måte.

Utbygde topiker i samtalar omtalar AP som at elevar «tenkjer» saman (s. 93). Dette er ein interessant måte å sjå samtale på. Forståinga minner om Neil Mercer (2000) og hans teori utvikla kring begrepet «interthinking» – om det å tenkja saman gjennom språket. Samtalen er i følge han «a tool for carrying out joint intellectual activity» (s. 7). Han klassifiserer samtalar frå klasserommet i tre typar: Kumulative, eksplorerande og dispuittprega samtalar. Slik eg ser det, minner APs utlegging mykje om Mercers eksplorerande tale. Ei drøfting av begrepet resonnering opp mot eksplorerande tale ville kunna verka avklarande.

Empirien i forskingsarbeidet til AP er omfattande. For å få til gode kvalitative analysar har det vore nødvendig å velja ut situasjonar som ho så har studert nærare, medan ho har måtta sjå bort frå andre. Å gjera utval er svært avgjerande steg i ein forskingsprosess. AP skriv fleire gonger om at det ho studerer er 'representativt': «gruppearbeten var *representativa* för svenskämnet i OP-klassen» og «Med ett mindre antal lektioner från FP-klassens svenska hade jag inte kunnat få fram ett *representativt* underlag ...». AP brukar begrepet 'representativt' på ein ureflektert måte. At noko er representativt, inne-

ber at det er overførbart til ein større populasjon enn akkurat dei individa eller forholda som faktisk blir undersøkt. Ein omtalar dette gjerne som statistisk representativitet. I kvalitativt forsking er representativitet eit problematisk begrep. Ein gjer ikkje utval i empirien etter nøye utarbeidde statistiske retningslinjer. I staden gjer ein strategiske utval. Det er dermed ikkje mogeleg å generalisera ut frå det ein finn. Men det ein derimot kan gjera, er ved hjelp av teorien ein bygger på, å hevda at det ein har sett har ein viss gyldigheit – ein viss overførbarheit til ein større populasjon i kraft av gjenkjenning. Det er noko anna enn statistisk representativitet. Det AP studerer er ein del einskildtilfelle som er gjenkjennbare i skoleverkelegheita. Ein stad snakkar AP om at ho tar for seg «representantar för ulike talartypar» og studerer dei nærare. Det er ein meir heldig måte å formulera seg på. Det er skilnad på å studera representantar for eit eller anna og å studera eit representativt utval.

AP gjer grundige og innsiktsfulle analysar av observasjonane i svenskemnet. Ho utøver her godt analytisk handverk. Avhandlinga ville rettnok ha tent på ei grundigare drøfting av funna – og bakgrunnen for funna. Undervegs i lesinga mi dukka det også fleire gonger opp spørsmål om det kunne vore lurt å supplera med andre analysar, bidra med andre blikk på materialet for slik å få fram meir nyansert bilde av samspelsituasjonane. Triangulering er eit stikkord. Både Halliday, Bourdieu, Mercer og retorikken kunne t.d. hjelpt til med å gi nyttige innblikk.

Eg tillet meg elles å stilla spørsmålsteikn ved måten AP kjem fram til funna i oversiktsanalysen (kap. 7) på. Analysane er refererande og summariske. AP viser til mange interessante episodar. Det er tydelegvis mykje i karaktersemna som stimulerer resonnement og språkutvikling generelt, men samspele blir berre *vist* til. Eg saknar illustrasjonar og underbygging frå empirien. AP skriv også om desse analysane på ein noko distansert og vag måte. Ho nyttar såleis mange modererande uttrykk: «Dessa *verkar dock* sällan utvecklas till resonemang», «Eleverna löser uppgifter som *jag uppfattar* som självinstruerande», «*Mitt intryck är ...*». Framstillinga blir omtrentleg, noko som svekkar tilliten til denne delen av arbeidet til AP. Det er synd. AP argumenterer nemleg godt for at dette fokuset, munnleg arbeid i andre fag enn svenskemnet, må med.

Når ein driv med tolkande forsking i klasserommet, slik som i denne avhandlinga, møter ein på mange etiske utfordringar. Ein må passa på at ein tar erfaringane til folk på alvor og at ein tar vare på folka ein forskar på; det handlar om ærlegdom, ansvarlegheit og omsorg. AP drøftar etiske problemstillingar fleire gonger, og det er bra. Eg stiller meg likevel kritisk til nokre av vurderingane. Mellom anna er ho opptatt av korleis ho analytisk skal behandla situasjonar der lærarane framstår som lite vellukka. AP konkluderer med at ho må ha kritisk avstand til lærarane; elevperspektivet er det viktigaste for henne. Eg er samd i at maktposisjonen til lærarane gjer at deira rolle må granskast kritisk. Det er gjerne uproblematisk i studiar med mange informantar. Men slik som her med få og lett «sporbare» informantar, blir informantane svært sårbare. Det set forskaren i ei vanskeleg klemme. Eg kan ikkje sjå at valet med å leggja lojaliteten hos elevane er løysing på dette etiske dilemmaet. Eg saknar meir aktive forsøk frå forskaren si side på å ivareta lærarane og deira interesser. Å la lærarane få lesa skildringar og analysar frå klasserommet og gi dei muligheit til å koma med innspel – luka ut misforståingar og supplera og justera framstillingar – kunne vore *ein* måte å rå bot på dette.

Eit anna etisk dilemma er knytt til det å *vurdere* arbeidet til lærarane. På s. 184 skriv AP: «Elevers eventuella motstånd mot ett undervisningsstoff eller en metod *borde* be-

mötas med mer fantasi än så. Den klassiska litteraturen *borde* inte behandlas som ytliga ting som ska pluggas in. Den *borde* i stället levandegöras» (mi kursivering). AP har definert seg ein tydeleg teoretisk ståplass, og ho brukar teorien på ein god måte som hjelp til å sjå og forstå med, til å sortera, tolka og reflektera – slik ho skal. Men eg er svært kritisk til at ho også brukar teorien til å *bedømme* praksis på, til å karakterisera praksis som god eller dårleg. AP blir her normativ. Normative vurderingar som dette har ikkje noko i forsking å gjera.

Arbeidet er eksemplarisk framstilt. Det er svært lite å setja fingeren på når det gjeld formelle ting. Knappt ein trykkfeil. AP er vidare svært etterretteleg i refereringa si. Eg har berre *ei* innvending, men den er til gjengjeld ganske viktig, og det handlar om at avhandlinga har ein del andrehandsreferansar. På doktorgradsnivå forventar ein at kandidatane går til primærkjeldene. AP brukar til dømes Bakhtin i Dysthes fortolking, ei framstilling det har vore reist fleire innvendingar mot i det siste.

Trass i kritiske merknader, dette er ei viktig avhandling. Ho belyser eit underforska felt – språkbruk på yrkesførebuande studieretningar. Ho dokumenterer munnleg praksis grundig gjennom solide analysar, og det er ikkje minst interessant korleis ho så tydeleg viser kor viktig lærarens kunnskapssyn og læringssyn er for det som skjer i klasserommet.

Litteratur

Mercer, N., 2000: Words and minds: How we use language to think together. London.

Synnøve Matre

Författarna i denna årgång

- Aronsson, Lillemor, f. 1948, fil.kand., universitetsadjunkt vid Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Blensenius, Kristian, f. 1980, fil.mag., gymnasielärare, studerande vid Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Bergman-Claeson, Görel, f. 1945, docent, universitetslektor vid Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Boeck, Simon Skovgaard, f. 1977, ph.d., forskare vid Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.
- Bohnacker, Ute, f. 1969, docent, universitetslektor i lingvistik vid Institutionen för lingvistik och filologi, Uppsala universitet.
- Doetjes, Gerard, f. 1979, M.A., FoU-koordinator vid Fremmedspråksenteret, Høgskolen i Østfold, Halden.
- Edlund, Lars-Erik, f. 1953, professor i nordiska språk vid Umeå universitet.
- Entzenberg, Sonja, f. 1963, fil.kand., doktorand vid Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Gooskens, Charlotte, f. 1962, dr., lektor vid Skandinavisk institut, Groningen Universitet.
- Julien, Marit, f. 1958, docent, universitetslektor i nordiska språk vid Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
- Larsson, Lennart, f. 1952, docent, universitetslektor vid Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Linell, Per, f. 1944, professor i språk och kultur vid Linköpings universitet.
- Londen, Anne-Marie, f. 1938, prof. emer. i nordiska språk vid Helsingfors universitet.
- Matre, Synnøve, f. 1951, professor, föreståndare för Nasjonalt senter for skriveopp-læring og skriveforskning, Høgskolen i Sør-Trøndelag, Trondheim.
- Melander, Björn, f. 1958, professor i svenska språket vid Uppsala universitet.
- Norén, Kerstin, f. 1950, professor, rektor för Karlstads universitet.
- Nyström Höög, Catharina, f. 1963, docent, universitetslektor vid Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Rogström, Lena, f. 1961, fil.dr, universitetslektor vid Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Rosén, Christina, f. 1960, fil.dr, universitetslektor i tyska vid Institutionen för humaniora, Växjö universitet.
- Svedjedal, Johan, f. 1956, professor i litteraturvetenskap, särskilt litteratursociologi, vid Uppsala universitet.
- Sörlin, Marie, f. 1974, fil.dr, lektor i svenska vid Mälardalens högskola.